

03

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIV) XI vol. 32. № 2/2012.

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1451-4281

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1451-4281

Број 3 / 2012 Год. (XXIV) XI vol. 33 стр. 1-402

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

в.д. др Момчило Суботић, научни саветник

Секретари редакције:

др Сања Шуљагић
др Владан Станковић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Чланови редакције:

др Момчило Суботић, проф. др Зоран Милошевић, др Нада Радушки,
проф. др Јован Базић, проф. др Миле Ракић, др Драган Марковић,
проф. др Димитриј Константинович Безњук (Белорусија),
др Петар Ковачић Першин (Љубљана, Словенија),
проф. др Пол Шауп (Вирџинија, САД)

Слог:

ESELOGE d.o.o.

Штампа:

ESELOGE d.o.o. Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012. ГОДИНЕ

<i>Урош В. Шуваковић</i>		
ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012. И СТАВОВИ О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	1	
<i>Душан Вучићевић</i>		
УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У ПРОЦЕСУ КОНСОЛИДАЦИЈЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У СРБИЈИ	31	
<i>Миша Стојадиновић</i>		
МЕДИЈИ, ДЕМОКРАТИЈА И ИЗБОРИ	65	
<i>Дејан Д. Бурсаћ</i>		
ОДНОС ПАРЛАМЕНТА И НЕЗАВИСНИХ ТЕЛА У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	85	
<i>Драган Траиловић</i>		
ПОЛИТИЧКА ИНСТИТУЦИЈА ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ У СИСТЕМУ ВЛАСТИ СРБИЈЕ	113	

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У САВРЕМЕНОМ ПЕРИОДУ

<i>Зоран Милошевић</i>		
ХРИШЋАНСКИ ИДЕНТИТЕТ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА БЛИСКИ ИСТОК	133	
<i>Јелена Миљковић-Матић</i>		
О НАЦИОНАЛНОТВОРАЧКОЈ СНАЗИ КОСОВСКОГ МИТА	145	
<i>Милован Радаковић</i>		
ПРОБЛЕМИ У КОНСТРУКЦИЈИ КОЛЕКТИВНОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА	153	
<i>Нада Радушки</i>		
МЕЂУСОБНА ДЕТЕРМИНИСАНОСТ НАЦИОНАЛНОГ И ЈЕЗИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА - ДЕМОГРАФСКИ АСПЕКТ ...	171	

СРБИЈА: ИСКУШЕЊА ТРАНЗИЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

<i>Јелена Тодоровић</i>		
РЕФОРМЕ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ У СРБИЈИ И ПРОЦЕС ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА	193	

<i>Дубравка Стајић</i>	
ДИЛЕМЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА И СТАТУС МАЛОГ ПРЕДУЗЕТНИШТВА У СРБИЈИ	207
<i>Николина Матијевић</i>	
ТРАНЗИЦИОНИ И КОНСОЛИДАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ХРВАТСКОЈ И СРБИЈИ: КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА ..	225
<i>Слађана Младеновић</i>	
УЛОГА ОЕБС/ОДИХР У ПОСМАТРАЊУ ИЗБОРА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ	251
БЕЗБЕДНОСТ, ОБАВЕШТАЈНА АКТИВНОСТ И ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА	
<i>Катарина Штрбац, Мирослав Митровић</i>	
ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП НАУКАМА БЕЗБЕДНОСТИ И ОДБРАНЕ	279
<i>Младен Бајагић</i>	
ЧЕМУ ТЕОРИЈА О ОБАВЕШТАЈНИМ АКТИВНОСТИМА	299
<i>Сања З. Стошић, Данијела М. Бјеља</i>	
ХУМОР КАО ЕЛЕМЕНТ САВРЕМЕНЕ ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ: ИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ СРБИЈЕ И ШПАНИЈЕ	327
ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ	
<i>Момчило Диклић</i>	
КАКО ЈЕ МИРОСЛАВ КРЛЕЖА ДОПРИНЕО РАСПАДУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	355
<i>Наумова Анна</i>	
ЕТНО-РЕЛИГИЈСКИ ОРИЈЕНТИРИ У ДЕЛИМА ИВЕ АНДРИЋА	375
ОСВРТИ И ПРИКАЗИ	
<i>Душан Достанић</i>	
ЕВРОПА И ЕУ: ПОГЛЕД ПОЛИТИЧАРА И ПОГЛЕД ЕКОНОМИСТЕ	393
<i>Биљана Јаковљевић</i>	
СПОЉНА ПОЛИТИКА – ПРВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1918-1941) И ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1945-1992)	399

CONTENTS

This issue's topic: POLITICAL PARTIES AND ELECTIONS IN SERBIA 2012

<i>Uros V. Suvakovic</i>	ELECTIONS IN SERBIA 2012 AND ATTITUDES REGARDING KOSOVO AND METOHIJA	1
<i>Dusan Vucicevic</i>	THE ROLE OF POLITICAL PARTIES IN SERBIAN DEMOCRATIC CONSOLIDATION PROCESS	31
<i>Misa Stojadinovic</i>	MEDIA, DEMOCRACY AND ELECTIONS	65
<i>Dejan Bursac</i>	RELATIONSHIP BETWEEN PARLIAMENT AND THE INDEPENDENT BODIES IN THE POLITICAL SYSTEM OF REPUBLIC OF SERBIA	85
<i>Dragan Trailovic</i>	THE POLITICAL INSTITUTION OF THE PRESIDENT OF REPUBLIC IN GOVERNMENTAL SYSTEM OF SERBIA ...	113
NATIONAL IDENTITY IN THE MODERN ERA		
<i>Zoran Milosevic</i>	CHRISTIAN IDENTITY IN CONTEMPORARY WORLD WITH SPECIAL FOCUS ON MIDDLE EAST	133
<i>Jelena Miljkovic-Matic</i>	NATIONALLY FOUNDED STRENGTH OF THE KOSOVO MYTH	145
<i>Milovan Radakovic</i>	THE PROBLEMS OF CONSTRUCTION OF COLLECTIVE NATIONAL IDENTITY	153
<i>Nada Raduski</i>	MUTUAL DETERMINATION OF NATIONAL AND LINGUISTIC IDENTITY - DEMOGRAPHIC ASPECTS	171
SERBIA: THE CHALLENGES OF TRANSITION AND EUROPEAN INTEGRATIONS		
<i>Jelena Todorovic</i>	PUBLIC ADMINISTRATION REFORM IN SERBIA AND THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS	193
<i>Dubravka Stajic</i>	DILEMMAS OF EUROPEAN INTEGRATION AND STATUS OF SMALL ENTREPRENEURSHIP IN SERBIA	207

<i>Nikolina Matijevic</i>	CONCEPTUAL MATRICES OF THE TRANSITIONAL AND CONSOLIDATIONAL PROCESSES IN CROATIA AND SERBIA	225
<i>Sladjana Mladenovic</i>	ROLE OF THE OSCE/ODIHR IN ELECTION MONITORING: THE CASE OF SERBIA	251
SECURITY, INTELLIGENCE AND POLITICAL COMMUNICATION		
<i>Katarina Strbac, Miroslav Mitrovic</i>	INTERDISCIPLINARY APPROACH TO THE SCIENCE OF SECURITY AND DEFENSE	279
<i>Mladen Bajagic</i>	WHY THEORY OF INTELLIGENCE ACTIVITIES	299
<i>Sanja Stosic, Danijela Bjelja</i>	HUMOUR AS AN ELEMENT OF MODERN POLITICAL COMMUNICATION: ELECTION CAMPAIGNS IN SERBIA AND SPAIN	327
ESSAYS AND STUDIES		
<i>Momcilo Diklic</i>	CONTRIBUTION OF MIROSLAV KRLEZA TO THE DISSOLUTION OF YUGOSLAVIA	355
<i>Ana Naumova</i>	THE ETHNICAL-RELIGIOUS LANDMARKS IN THE WORK OF IVO ANDRIC	375
POLEMICS AND REVIEWS		
<i>Dusan Dostanic</i>	EUROPE AND EU: THE VIEW OF POLITICIAN AND ECONOMIST	393
<i>Biljana Jakovljevic</i>	FOREIGN POLICY OF - THE FIRST YUGOSLAVIA (1918-1941) AND SECOND YUGOSLAVIA (1945-1992)	399

Уводник

Научни радови наших уважених сарадника, трећег броја Политичке ревије за 2012. годину, разматрају и актуелизују више релевантних друштвених и политичких питања, која се тичу демократских и националних капацитета Србије у процесу међународних интеграција.

Тема овог броја носи назив *Политичке партије и избори Србији 2012. године*, и чине је радови који се баве политичким странкама, медијима, мајским изборима, као и ширим питањима демократије и политичког система Србије у савременом периоду.

Кад су у питању овогодишњи парламентарни и председнички избори сазнајемо, да иако је највише партија и председничких кандидата настојало да проблеми на Косову и Метохији не буде централна тема њихове политичке кампање, истраживањем је утврђено да је управо однос према решавању проблема на Косову и Метохији и перцепција тог односа у бирачком телу Србије, била један од значајних фактора који је определио победника овогодишњих председничких и парламентарних избора у Србији (У. Шуваковић). Политичке партије требало би да имају кључну улогу у процесу демократизације, али анализе степена институционализованости партија и партијског система, унутарпартијски демократски односи и развој партократских тенденција у српском друштву, указују на српске партије као једног од главних криваца за споро увећање демократских капацитета политичких институција у Србији (Д. Вучићевић). Слично овоме, велика је и улога медија у демократском развоју друштва, али исто тако и могућност њихове злоупотребе, тј. проблем између демократије и „производње пристанка”, која највише долази до изражаја у изборном процесу (М. Стојадиновић). У овом делу можете прочитати и чланак који се бави независним регулаторним телима (Д. Бурсаћ); као и рад који обрађује положај председника у политичком систему Србије (Д. Траиловић)

Други део обрађује питање верског и националног идентитета у савременом свету. Ту су чланци који се баве питањем етнопсихологије, националне психологије, односно конструктом колективног националног идентитета, и косовског мита у његовој нацио-

налнотворачкој снази. Посебно је информативан и инспиративан рад који се бави положајем хришћана на Блиском истоку (З. Милошевић).

У трећем делу Часописа можете се упознати са резултатима наших истраживача који су обрађивали питања консолидације Србије и њених капацитета у процесу европских интеграција.

Четврти део садржи радове који се баве питањима безбедности, обавештајне активности и неке нове видове политичке комуникације, као што је хумор, у изборним кампањама Србије и Шпаније.

У рубрици огледи и студије нудимо вам два чланка о великим југословенским – хрватским и српским писцима: Крлежи и Андрићу; један говори о улози Крлеже у разбијању југословенске државе (М. Диклић), а други, на руском језику, о етноконфесионалним оријентирима у Андрићевом делу (А. Наумова).

Рубрика осврти, прикази, научна полемика очекује ваше радове, поготово младих истраживача, у још већем броју.

в. д. Главног и одговорног уредника
др Момчило Суботић, научни саветник

Радови сарадника Института за политичке студије
реализовани су у оквиру пројекта 179009

**Тема броја:
ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ
И ИЗБОРИ У СРБИЈИ
2012. ГОДИНЕ**

1

Урош В. Шуваковић

ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012. И СТАВОВИ О КОСОВУ
И МЕТОХИЈИ

31

Душан Вучићевић

УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У ПРОЦЕСУ
КОНСОЛИДАЦИЈЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У СРБИЈИ

65

Миша Стојадиновић

МЕДИЈИ, ДЕМОКРАТИЈА И ИЗБОРИ

85

Дејан Д. Бурсаћ

ОДНОС ПАРЛАМЕНТА И НЕЗАВИСНИХ ТЕЛА У ПО-
ЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Драган Траиловић

ПОЛИТИЧКА ИНСТИТУЦИЈА ПРЕДСЕДНИКА
РЕПУБЛИКЕ У СИСТЕМУ ВЛАСТИ СРБИЈЕ

УДК:
324(497.11)“2012”:32(497.115)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 1-29.

Урош В. Шуваковић

*Филозофски факултет, Универзитет у Приштини
привремено у Косовској Митровици*

ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012. И СТАВОВИ О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ*

Сажетак

У раду се даје резултат анализе програмско-политичких ставова највећих партија – учесница парламентарних и председничких избора маја 2012. у вези са решавањем проблема на Косову и Метохији. Примењеном методом анализе садржаја најновијих основних програмских и изборних-програмских докумената ових партија и, по изузетку, изјава њихових лидера и председничких кандидата, дошло се до закључка о еволуцији у погледу партијских ставова у вези са Косовом и Метохијом. Сем тога, иако је највише партија и председничких кандидата настојало да проблеми на Косову и Метохији не буде централна тема њихове политичке кампање, истраживањем је утврђено да је управо однос према решавању проблема на Косову и Метохији и перцепција тог односа у бирачком телу Србије, била један од значајних фактора који је определио победника овогодишњих председничких и парламентарних избора у Србији.

Кључне речи: председнички и парламентарни избори, Србија 2012, ставови политичких партија, Косово и Метохија, идеја о „подели Косова“.

* Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта 47023 *Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

РЕКАПИТУЛАЦИЈА СТАВОВА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У СРБИЈИ О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ 1990-2010.

Тзв. „косовско питање“ је поново политички отворено демонстрацијама у градовима јужне српске покрајине марта 1981. године, на које је тадашње Председништво СФРЈ одговорило увођењем ванредног стања, које није спречило сепаратистичко деловање алабанских екстремиста. „Демонстрације у Покрајини праћене су саботажама у појединим предузећима, бацањем летака, мерама за претварање Косова у етнички чисту покрајину. Шовинисти су се користили свакојаким методама и претњама за тотално истребљење Срба и Црногораца. Скрнавили су споменике културе, православна гробља, палили куће, убијали људе, насилно заузимали туђу земљу, ограничавали слободу кретања. Последица тога био је масовни одлазак српских породица из ове Покрајине⁽¹⁾. Зверски напад на Ђорђа Мартиновића, маја 1985. и покушај његовог прикривања од стране тадашњег савезног полицијског врха, као и мучко убиство војника у парафинској касарни које је извршио Азиз Кељменди септембра 1987. постали су метафоре за злочине албанских сепаратиста и насиље над Србима. При чему не треба сметнути с ума чињеницу да то етничко, политичко насиље над Србима и неалбанцима на Космету датира још од 1912. и раније.⁽²⁾

Читава плурализација српског друштва одвија се у знаку сучавања са проблемима на Косову и Метохији. Стога, можда и не треба да чуде разни предлози радикалних концепција његовог решавања, који су на почетку долазили углавном од стране антикомунистички, десничарски оријентисаних новоформираних партија и то у периоду напуштања монолитности, плурализације српског друштва и претварања грађана у активне политичке субјекте⁽³⁾, који започиње са VIII седницом ЦК СКС одржаном септембра 1987. и

1) Јелена Гускова, *Историја југословенске кризе (1990-2000)*, књ. 1, ИГАМ, Београд, 2003, стр. 44.

2) Урош Шуваковић, „Век сепаратистичког насиља косовских Албанаца над Србима и другим грађанима неалбанске националности (1912-2012)“, *Политичко насиље* (ур. и прир. Драги Маликовић, Урош Шуваковић, Обрад Стевановић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2011, стр. 143-166

3) Урош Шуваковић, „VIII седница Централног комитета Савеза комуниста Србије и израстање грађана Србије у активне субјекте политичког процеса“, *Осма седница ЦК СКС – 20 година после* (прир. и ур. Урош Шуваковић), „Смисао“, „Слобода“, Београд, 2009, стр. 268-269

окончава се ванредним парламентарним и председничким изборима у Србији 1992. године. Овај период називамо првим или *конституишућим периодом* у односу на партијске ставове у вези са Косметом. Тада су Косово и Метохија, између осталог и због уставних промена у Србији, главна политичка тема у вези са којом се изјашњавају у својим програмско-политичким актима и тадашња власт, оличена у Савезу комуниста Србије⁴⁾, односно нешто касније Социјалистичкој партији Србије (СПС) као његовом политичком и правном следбенику и тадашња опозиција. Разлика у предлозима које они нуде је дијаметрална: док се СПС залаже за начело грађанске равноправности, гарантовање свих национално-мањинских права на највишим светским стандардима и очување територијалне аутономије АП Војводине и АП Косово и Метохија у саставу Србије, укључујући и уношење у сам Устав Републике Србије дефиниције Србије по којој је она „демократска држава свих грађана који у њој живе“ (чл. 1.)⁵⁾, опозиционе партије, листом десничарске и антикомунистичке, залажу се као минимум за дефинисање Србије у складу са начелом националног (српског) суверенитета, за укидање територијалних аутономија (ДС⁶⁾, ДСС⁷⁾, СПО, СРС) што Печујлић и Вл. Милић увиђају као „до сада непознату опцију“⁸⁾, а неке од њих траже и „да се успостави бројчани однос Срба и Шиптара какав је био последњег дана слободe, 6. априла 1941. године“⁹⁾, што није значило ништа друго него позивање на етнички мотивисан злочин. У радикализму мера које би, према њиховим програмским ставовима, требало предузети на Косову и Метохији није тада много заостајала ни Српска радикална странка (СРС)¹⁰⁾.

- 4) Види: Централни комитет Савеза комуниста Србије, *Савез комуниста Србије за мир, слободу, равноправност, демократију и просперитет Косова*, ЦК СКС, Београд, 15. фебруар 1990. Важно је напоменути да је овај документ штампан двојезично – на српском и албанском језику.
- 5) „Устав Републике Србије“, *Службени гласник Републике Србије* бр. 1 од 28. септембра 1990.
- 6) Коста Николић, Бојан Б. Димитријевић, Срђан Цветковић, Слободан Гавриловић (прир.), *Историја Демократске странке 1989-2009: документи*, Службени гласник, Институт за савремену историју, Београд, 2009, стр. 56
- 7) *Програм и Статут Демократске странке Србије*, Демократска странка Србије, Београд, 2003.
- 8) Мирослав Печујлић, Владимир Милић, *Политичке странке у Југославији*, Стручна књига, Београд, 1990, стр. 470
- 9) „Програм СПО“, *Српска реч*, 1. јун 1990, стр. 36-37 [забрањен број]
- 10) Види: *Програмска платформа Српске радикалне странке*, Централна отаџбинска управа СРС, Београд, 1991.

Други период, који бисмо означили као период *партијске хибернације* у односу на ово питање, од краја 1992. све до средине 1997. Конципирањем решења проблема на Косову и Метохији бави се само СПС, док јој тада опозиционе партије у Србији препуштају тај „врћу кромпир“ и у својим програмским документима далеко више третирају „односе у Југославији и правце њиховог редефинисања, однос према Југославији као држави, право на самоопредељење југословенских народа и, у том контексту, захтев за признавање истог права и српском народу, итд.“⁽¹¹⁾ Тек са стварањем терористичке ОВК на Космету и, *defacto*, интернационализацијом проблема на Космету, опозиционе политичке партије у Србији се поново окрећу нуђењу одређених решења, уз покушај да се ово питање инструментализује против Слободана Милошевића и СПС, тако да ову фазу и називамо *инструментализујућом*. Та фаза траје од 1997. до петооктобарске смене власти 2000. У овом периоду долази и до промене њиховог става у погледу решавања косметских проблема: СПО је највише лутао, значајно мењајући своју позицију већ 1993. признајући мањинска права свим националним мањинама у земљи и одустајући од својих ранијих екстремно шовинистичких захтева у корист једне грађанске оријентације, али од кампање 1997. поново „покушава да се врати на позиције националистичке странке“⁽¹²⁾; СРС из Програма странке из 1996. избацују све у ранијем програмском документу побројане рестриктивне мере, према закључку Дијане Вукомановић, са којим нисмо сасвим сагласни, „и најблаже дискриминаторне одредбе“⁽¹³⁾

11) Урош Шуваковић, „Партије у Србији и Косово и Метохија 1990-2000“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2009, стр. 79

12) Славиша Орловић, *Политичке партије и моћ*, Југословенско удружење за политичке науке, Чигоја-штампа, Београд, 2002, стр. 299

13) Дијана Вукомановић, „Србија као `(не)довршена држава` у програмима политичких странака“, *Србија – политички и институционали изазови* (ур. и прир. Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 121. Наша несагласност у вези са закључцима цитиране ауторке је двојака: најпре, закључак (стр. 121) о томе да је Програм СРС из 1991. био заснован на „Hinaus! мерама“ и да се њиме СРС сврстала међу странке које „пропагирају стереотипни национал-шовинистички говор мржње својствен (нео)нацистичкој идеологији“ је, у најмању руку, исхитрен, није доказан и не узима у обзир друштвени контекст и барем једновековне историјске процесе на Космету, што је све важно за научно закључивање у друштвеним наукама. Ово, нарочито, када се не уочи чињеница да је у погледу својих шовинистичких захтева Програм СПО био знатно радикалнији (реустављање бројчаног односа Срба и Шиптара на дан 6. априла 1941!), а ипак није квалификован као „(нео)нацистички“; друго закључак Вукомановићеве да је СРС извршила „денацификацију свог Програма“ из 1996. не стоји из два разлога: а) он никада није ни био нацификован, то је просто прејак реч за један националистички, десничарски програм и, б) тврдња да је СРС изоставила и „најблаже дискриминаторне одредбе“ није тачна, пошто се остваривање

али „инсистира на укидању аутономних покрајина“¹⁴⁾, док ДС и ДСС, тек у оквиру Програма ДОС-а из 2000, више не само да не траже њихово укидање, већ се залажу за „афирмацију аутономије Војводине и Косова и Метохије“¹⁵⁾. То је свакако била последица „прихватања реалности“ која је на Космету успостављена након агресије 1999. и усвајања Резолуције 1244, чињенице да је Коалиција ДОС обухватала и партије изразито аутономашког става, али и политичке перцепције ставова западних влада. Важно је уочити да у периоду 1990-2000. у Србији не постоји ни једна партија, уз изузетак оних илегалних које делују на самом Космету, која се залаже за независност Косова и Метохије.¹⁶⁾ Такође треба уочити да је наметање америчког концепта „новог светског поретка“ у глобалним размерама у последњих две деценије „водило све већем притиску као осамостаљивању јужне српске аутономне покрајине“¹⁷⁾ У ДОС-овом „Програму за демократску Србију“ из 2000, се каже како ће Народна скупштина првог дана заседања, када они дођу на власт, донети декларацију, којом ће, поред осталог, „обавезати будућу Владу да одмах поднесе програм конкретних мера Савету безбедности УН-а којим би се омогућила доследна примена резолуције 1244 о Косову, очувао територијални интегритет и суверенитет Србије, гарантовала права на миран и сигуран живот свим становницима Косова и подстакла његова интеграција у нове демократске институције земље. Посебно ћемо инсистирати да се хитно реши питање отетих и убијених лица након доласка КФОР-а“¹⁸⁾. Све ово је остало мртво слово на папиру, а ни тринаест година после доласка КФОР-а није решено питање отетих и убијених Ср-

права националних мањина, за која се програмски залаже ова странка, условљава тиме да средства за њихову реализацију „не обезбеђује држава, већ би они сами, према својим могућностима, морали да приступе изградњи, оснивању и отварању поменутих институција“ (школа, универзитета, информативних кућа за националне мањине), чиме се суштински ово њихово право негира. Види „Програм Српске радикалне странке“, *Велика Србија*, Београд, бр. 401, јул 1997, специјално издање, стр. 21

14) „Програм Српске радикалне странке“, *Исто*, стр. 5

15) *Програм за демократску Србију*, Демократска опозиција Србије (ДОС), Београд, 2000. Доступно на: <http://www.vojvodina.com/prilozi/g17.html> [приступљено 8. августа 2012]

16) Урош Шуваковић, *Исто*, стр. 93-94

17) Урош Шуваковић, „Глобализација насиља: `нови светски поредак` и отимање косова и Метохије“, *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* (гл. и одг. ур. Драги Маликовић), књ. 4 „Социологија и друге друштвене науке“ (ур. Урош Шуваковић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2010, стр. 923

18) ДОС, *Исто*

ба за које је у овом Програму наведено како ће се инсистирати на његовом „хитности“ његовог решавања.

Петооктобарске промене довеле су до првог значајног прекомпоновања вишестраначке политичке сцене Србије после 1990. На свим изборима од тог датума па до данас, на којима је учествовао самостално, СПО Вука Драшковића није прелазило цензус, тако да је у овом периоду, од пет изборних циклуса, у два остајао ванпарламентарна странка, док је у парламент улазио само као део већих коалиција. Бирачи су казнили његово одбијање да учествује у Коалицији ДОС¹⁹⁾. Већ 2001. долази до распада ове коалиције практично на саставне делове, будући да се из ње издваја друга по снази странка ДСС, чији је председник Коштуница истовремено и шеф савезне државе. Убиство Зорана Ђинђића марта 2003. изродило је ванредним парламентарним изборима крајем те године. Непосредно пре њих, дотадашња НВО Г17+, иначе чланица Коалиције ДОС, прераста у политичку странку²⁰⁾. Након ванредних избора формира се прва влада Војислава Коштунице, састављена од кадрова ДСС, Нове Србије (НС) Веље Илића и Г17+, која је мањинска, али која у Народној скупштини има сигурног савезника – СПС. Крајем 2005. долази до формирања нове политичке странке, издвајањем фракције предвођене младим Ђинђићевим сарадником из ДС-а, Чедомиром Јовановићем који са групом чланова ове фракције, уз подршку неких маргиналних странака (ГСС, СДУ и сл.) и мондијалистички оријентисаних личности²¹⁾ оснива Либерално-демократску партију. Ову фазу називамо *постпетооктобарском*. У овом периоду, 2001-2007, политичке партије у Србији доносе своје прве постпетооктобарске страначке програмске до-

19) Апсурд је већи када се зна да је ДОС основан управо на иницијативу Вука Драшковића и СПО-а. Међутим, његово условљавање да он буде председнички кандидат, што је значило према свим проценама сигуран губитак председничких избора од стране ДОС-овог кандидата, стално истицање своје водеће улоге итд. довело је до разилажења ДОС-а и СПО-а, па је Драшковићева партија истакла на председничким изборима 2000. свог председничког кандидата Војислава Михајловића, унука Драже Михајловића и своју листу, која није прешла ни цензус.

20) Ово је најбољи доказ да свака организација, ма како да се самодекларише, уколико учествује у власти и бори се за њено освајање, у социолошком смислу јесте политичка партија и само је питање времена када ће то објавити. Чланица Коалиције ДОС била је и Асоцијација слободних и независних синдиката, чији је председник био министар рада у Ђинђићевој влади и који је основао Лабуристичку странку, која није остварила никакав утицај у Србији.

21) О мондијалистичкој концепцији решавања српског националног питања види: Јован Базић, *Српско питање*, ЈП „Службени лист СЦГ“, Институт за политичке студије, Београд, 2003, стр. 311-344

кументе или врше њихове ревизије, уз изузетак Српске радикалне странке која је донела свој нови Програм тек 2009 и који заправо представља њен дотадашњи Програм из 1996. (уз мање измене, али релевантне за Космет). Општа карактеристика новоусвојених страначких програма је нестанак радикалних решења, позивање на Резолуцију 1244 Савета безбедности ОУН, у почетку више инсистирање на суверенитету и интегритету Србије сходно Резолуцији, а како је време одмицало, све више на заштити права српског народа на Космету и његове културне, првенствено верске, заштите²²⁾. У свом изборном „Програму за бољи живот“ ДС износи ставове који садрже „само најопштија опредељења, без залажења у детаље, те избегава изношење било какве идеје или плана који би могли да буду критиковани од стране западних земаља“²³⁾ ДСС се, међутим, у новом партијском Програму из 2007, који је и данас формално важећи, опредељује за формулу и Косово и ЕУ, уз јасно истицање да је „Покрајина Косово и Метохија, која се привремено налази под управом Уједињених нација, интегрални и неотуђиви део наше земље“, уз позивање на Повељу ОУН, међународно право и захтев за „пуну примену Резолуције 1244“²⁴⁾. И социјалисти задржавају „тврду позицију“ у погледу решавања питања на Космету и, од свих политичких партија, су најдоследнији: они се и даље залажу за аутономију Косова и Метохије у оквиру Србије (за разлику од ДС, ДСС и СПО које су се својевремено залагале за њено укидање), за поштовање Резолуције 1244 и Повеље ОУН, али и у својој Програмској декларацији из 2006. упозоравају да су „против да се статус Републике Србије, у процесу интеграција ЕУ или било које друге међународне институције, условљава пристанком на самосталност Космета“²⁵⁾. Жестоко критикујући међународну заједницу и УН администрацију због чијег је толерисања „константног терора, прогона преосталих Срба, Црногораца и другог неалбанског становништва, спречавањем повратка избеглих и расељених,

22) *Програм за бољи живот*, Демократска странка, Београд, 2007, стр. 14. Доступно на: http://www.ds.org.rs/dokumenti/program_ds_za_bolji_zivot_2007.pdf [приступљено 2. августа 2012]

23) Урош Шуваковић, „Партије у Србији и Косово и Метохија (2000-2008)“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2009, стр. 403-404

24) *Програм ДСС*, Демократска странка Србије, Београд, 2007, стр. 8. Доступно на: <http://dss3.orion.rs/wp-content/uploads/downloads/2011/02/04-Program-%E2%80%93-Demokratische-stranke-Srbije.pdf> [приступљено 2. августа 2012]

25) *Програмска декларација Седмог Конгреса СПС*, Социјалистичка партија Србије, Београд, 2007, стр. 40

Космет постао етнички најчистија територија у Европи²⁶⁾, СПС наглашава да све одлуке у вези са Косметом мора доносити Народна скупштина и, по потреби, „затражити да оне буду проверене на референдуму од стране грађана“²⁷⁾

Карактеристично за овај период је да на српској политичкој сцени настају политичке странке које се, мање-више отворено, залажу за независност Космета. До 2008. то је ЛДП, а након проглашења тзв. „независности Косова“ и СПО доноси нови програмски акт којим то прихвата као *fait accompli*. Програм ЛДП „Другачија Србија“, из 2007. године, јесте први програмски документ неке партије у Србији, наравно уз изузетак албанских сепаратистичких партија које илегално делују на самом Космету, којим се она отворено и недвосмислено залаже за независност Косова²⁸⁾. Г17+ има нејасан и противречан став: сматра да је решење српског националног питања ситуација када је „Србија-европска држава“, указујући у свом Програму из 2004. како је то у интересу и националних мањина, наводећи појединачно све мањине изузев оне највеће – албанске²⁹⁾, из чега можемо да закључимо како Косово и Метохија, према њиховој визији, нису део те будуће „европске Србије“. С друге стране, у истом Програму, ова странка се залаже за „историјски споразум између српског и албанског народа на Косову“, за наставак преговара са косовским Албанцима на основу принципа „стандарди пре статуса“, „уз стриктно поштовање Резолуције 1244“³⁰⁾.

Година 2008. је важна због чињенице да су 14. фебруара привремене институције из Приштине прогласиле тзв. „независност Косова“. Од тада се српска партијска сцена налази у *индепандистичкој фази*. Истог дана одлуку о проглашењу тзв. „независности“ својом одлуком је поништила Влада Републике Србије, а на хитно сазваној седници одлуку Владе Србије је потврдила и Народна Скупштина Републике Србије³¹⁾. Ванредни избори изазвани

26) Исто, стр. 39

27) Исто, стр. 40

28) *Другачија Србија*, Либерално-демократска партија, Београд, 2007, стр. 9. Доступно на <http://www.ldp.rs/upload/documents/drugacija%20srbiya.pdf> [приступљено 2. августа 2012]

29) *Програм Г17+*, Г17+, Београд, 2004, стр. 11. Доступно на <http://www.g17plus.rs/v2/images/stories/dokumenti/program-g17-plus.pdf> [приступљено 2. августа 2012]

30) Исто, стр. 12.

31) За потврђивање Одлуке Владе Републике Србије о поништавању одлуке привремених косовских институција о проглашењу тзв. „независности“ Космета гласала су 225 од

Коштуничиним енергичним одбијањем да добровољно прихвати мисију ЕУЛЕКС на Космету, спроведени у духу инсистирања ДС-а на евроинтеграцијама и бољем животу и залагања ДСС-а за очување територије Србије³²⁾, довели су до формирања нове скупштинске већине, коју су сачињавали ДС, Г17+ и СПС. Иако је нова Влада јасно декларисала да неће признати независност Косова и Метохије, политика коју је она водила, као и председник Тадић, чија је политичка моћ заснивана не толико на уставним овлашћењима шефа државе колико на чињеници да је истовремено и лидер водеће партије, процес „исклизнућа“ Косова и Метохије из састава Србије је окарактерисао читав четворогодишњи мандат ове владе. Постала је очита чињеница да Влада даје предност евроинтеграцијама над заштитом територије Србије, те да је то она „шаргарепа“ којом је западне владе уцењују у погледу признавања независности Космета.

Већ 2008. још једна партија јавно обзнањује своје прихватање квазидржавности Косова. То је СПО Вука Драшковића, која у свом програмском документу „Језгро десне Србије“ констаује како је „Косово као независна држава рана на државном телу Србије“. Као „лек“ за видање те ране СПО сматра да је „да Европска Унија принуђена да Косово европеизује, али и да европеизује Србију и цео регион“³³⁾. И СПО, сасвим јасно, даје предност евроинтеграцијама над очувањем суверенитета Србије. У 2008. години долази и до раскола у до тада највећој опозиционој партији, Српској радикалној странци. Два најближа сарадника Војислава Шешеља, Томислав Николић и Александар Вучић, формирају засебан посланички клуб у народној скупштини, а потом и нову партију – Српску напредну странку (СНС), која у наредном четворогодишњем периоду јача из дана у дан на рачун српских радикала. У првом програмском документу „Десет принципа деловања СНС“ из 2008.³⁴⁾ ова партија себе дефинише државотворно – као „политичку организацију посвећену очувању целovitости државне територије Републике Србије“. Слично ставовима социјалиста из њихове

присутних 234 народних посланика.

32) Види Зоран Стојиљковић, *Партијски систем Србије*, II измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 463-464

33) *Језгро десне Србије*, Српски покрет обнове, Београд, 2008, стр. 8. Доступно на: http://spons.rs/ckfinder/userfiles/files/jezgrodesnesrbije_web.pdf [приступљено 2. августа 2012]

34) *Десет принципа деловања СНС*, Српска напредна странка, Београд, 2008. Доступно на: <http://www.sns.org.rs/%D1%81%D1%80/2010-06-05-00-10-55.html> [приступљено 3. августа 2012]

Програмске декларације усвојене две године раније, и напредњаци истичу да опредељење Србије за улазак у ЕУ „не треба да буде спорно, али Србија у Европу може да уђе само као целовита држава, са Косовом и Метохијом као својим саставним делом“³⁵⁾. И Српска радикална странка, у 2009. доноси свој нови, уистину стари програм из 1996. који је, практично, претрпео само прилагођавања, и то минимална, времену. Једна од најзначајнијих измена је она која се тиче територијалне организације државе: док се у Програму из 1996. СРС експлицитно изјашњава да ће „инсистирати на укидању аутономних покрајина“, тог става у новом Програму из 2009. – нема. Једноставно, избрисан је³⁶⁾. Као програмски став остало је опредељење да треба задржати округе као административно-управне целине и општине као јединице локалне самоуправе. Дакле, у погледу радикалског става према опстанку покрајина остало је нејасно да ли брисање „инсистирања на њиховом укидању“ значи и промену става СРС у правцу опстанка аутономних покрајина Војводине и Косова и Метохије или просто СРС нема о овом питању став. Склонији смо да закључимо да такав поступак значи саглашавање са постојећом територијалном организацијом Републике Србије, са две аутономне покрајине, али уз избегавање признања и давања образложења зашто је ова странка тако дуго, и анахроно, истрајавала на том свом ставу. Коначно, и социјалисти 2010. и званично усвајају нови Програм СПС³⁷⁾. Они углавном понављају раније усвојене ставове у погледу поштовања међународног права, Повеље ОУН и спровођења резолуције 1244. Као услов да се уопште приступи решавању проблема Косова социјалисти захтевају да се омогући повратак свим расељеним лицима, да им се врати имовина или надокнади штета и омогући слободан и миран живот, уз гаранцију личне и имовинске сигурности³⁸⁾. СПС истиче приврженост мирном, политичком решењу, „у интересу свих, на основу међународног права“ и траже учешће ОУН, свих релевантних субјеката међународне заједнице и „посебно ЕУ“³⁹⁾. „Свесни смо да

35) Исто, тачка 5.

36) *Програм СРС*, Српска радикална странка, Београд, 2009. стр 6. Доступно на <http://www.spskaradikalnastranka.org.rs/pdf/misc/20091023-program.pdf> [приступљено 3. августа 2012]

37) *Програм СПС*, Социјалистичка партија Србије, Београд, 2010. Доступно на: <http://sps.org.rs/Dokumenta/PROGRAM%20SPS.pdf> [приступљено 3. августа 2012]

38) Исто, стр. 21

39) Иако неки аутори сматрају овај став као најзначајнији међу ставовима СПС у вези са Косовом и Метохијом (ово закључујемо пошто се на остале у својим анализама не

враћање на пређашње стање не би било одрживо решење. Али ни инсистирање на успостављању нелибералне квазидржаве – тзв. независног Косова, које није у стању да гарантује безбедност, штити слободу и имовину свим становницима, које не процесуира злочине почињене на националној основи, које не омогућава повратак прогнаних, и које нема изгледе на успешан економски развој – није одрживо. Такво стање проблем Косова и Метохије може дугорочно претворити у 'замрзнуту' сукоб⁴⁰⁾. Социјалисти у свом новом Програму сматрају да је за обе стране прихватљиво решење оно које ће „и Србима и Албанцима на Косову и Метохији омогућити суштинску аутономију, и којом ће Србија сачувати територијални интегритет“⁴¹⁾.

ИЗБОРИ У СРБИЈИ 2012. И ПОЛИТИЧКИ СТАВОВИ ЊИХОВИХ УЧЕСНИКА О КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Како се из изложеног може видети, политичка сцена у Србији је значајно прекомпонована пред изборе 2012. Заправо избори у Србији одржавају се у значајно другачијим условима него они 2008. Неколико је дејствујућих чинилаца који стварају ту нову ситуацију: а) из рекапитулираног, може се утврдити да су све странке у периоду дужем од две деценије значајно мењале своје политичке ставове у вези са Косовом и Метохијом, неке чак више пута потпуно ревидирајући своје концепције из шовинистичке преко мондијалистичке до квазинационалистичке (нпр. СПО), неке предлажу-

обазире), ми указујемо да је за закључивање у погледу политике СПС према Космету потребно сагледати све програмске ставове ове партије у вези са питањем Космета. Наиме, у погледу односа према проблемима на Космету постоји изразит континуитет у ставовима СПС од њеног настанка закључно са усвајањем њеног новог Програма. Инсистирање СПС на учешћу ОУН у решавању овог проблема није ни мало формалне природе, ако се има у виду да је ЕУ у погледу косметског проблема преузела иницијативу на штету Србије. Такође је аналитички неисправно третирати ставове СПС у вези са Косметом у оквиру „скупа питања који се бави спољном политиком и међународном сарадњом“, пошто их и сам СПС у свом новом Програму из 2010. тако не третира. Такође, и када се врши тзв. „позиционирање“ СПС на партијској сцени Србије (и не само СПС), један од најважнијих критеријума мора да буде однос према државном и националном питању. А ту се, посебно када је реч о Косову и Метохији, СПС значајно разликује од ДС, што је постало јасно и током и након мајских избора 2012. Види Александар Милосављевић, „Нови програм Социјалистичке партије Србије и (ре)дефинисање идеолошке матрице“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 187.

40) Исто

41) Исто

ћи више конкретних планова (ДС) за решење овог проблема, неке од поборника сарадње са међународном заједницом до противника веће улоге ЕУ у решавању косметског питања (ДСС), а у међувремену долази до настанка и нових странака од којих се ЛДП залаже отворено за независност Косова, што СПО прихвата документом „Језгро десне Србије“ тек након унилатералног проглашења тзв. „независности“, и с друге стране, нових партија које се програмски чврсто залажу за останак Космета у саставу Србије, чак се самодефинишући као странке које су и настале „ради очувања целовитости републике Србије“ (СНС). СПС у читавом периоду показује изразиту програмску доследност када се ради о решавању проблема на Косову и Метохији, и у том смислу се може констатовати непостојање дисконтинуитета са периодом док јој се на челу налазио Слободан Милошевић. Радикали најпре одустају од већине дискриминационих мера према албанској националној мањини, да би коначно 2009. одустали и од захтева за укидањем територијалних аутономија у Србији (ДС, ДСС, СПО су давно пре њих то учинили) б) избори 2012. се одржавају нешто више од четири године од једностраног проглашења тзв. „независности Косова“ коју је признало 88 држава у свету⁴²⁾, међу њима и 22 од 27 чланица ЕУ⁴³⁾, в) због насиља које се примењује према Србима на Косову и Метохији, од стране илегалних „власти у Приштини“, али и ЕУЛЕКС-а и КФОР-а, што је посебно ескалирало у лето 2011. када су грађани барикадама бранили север Космета, опредељење грађана Србије за улазак у ЕУ никада није било мање, а против уласка у НАТО никада није било веће. Месечно праћење односа јавног мњења Србије према ЕУ од стране Канцеларије за прикључење ЕУ Владе Републике Србије показују да је број оних који би гласали за моментално прикључење Србије ЕУ пао на свега 46% у септембру 2011⁴⁴⁾. Према истраживању спроведеном 25. децембра 2011-5. јануара 2012. мање од половине пунолетних грађана, 46,5% подржава улазак Србије у ЕУ, док је противљење приступању НАТО-у нарасло

42) Закључно са Брунејем, 25. априла 2012.

43) Од држава-чланица ЕУ, тзв. „независност Косова“ нису признале: Шпанија, Словачка, Кипар, Грчка и Румунија.

44) Канцеларија за европске интеграције Владе Републике Србије, *Презентација истраживања јавног мњења*. Београд, 2012. Доступно на: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanje_javnog_mnjenja/prezentacija_ijn_final_jan2012.pdf [приступљено 4. августа 2012]

на приближно $\frac{3}{4}$, чак 74,8% пунолетних грађана Србије⁴⁵). Ранија истраживања, вршена маја 2009. и 2010. на студентској популацији у Косовској Митровици и Београду, а за студенте је одувек везивамо проевропско расположење, већ су тада показивала да би студенти радије жртвовали улазак у ЕУ, него се одрекли Косова⁴⁶). Извесно је да постоји јасна корелација између опадања еврооптимизма с једне стране и, с друге стране, заоштравања ситуације на Косову, где су се мисије ЕУЛЕКС и КФОР понашале, по оцени тамошњих Срба, „проалбански“ и покушаја да се Србија уцени признавањем тзв. „независности Косова“ у замену за приступ ЕУ. Овакав развој догађаја смо и предвидели⁴⁷). г) Срби са Космета немају никакво поверење у преговарачки тим Србије, који стално чини уступке и постиже двосмислене споразуме зарад добијања статуса кандидата Србије за чланство у ЕУ, што се коначно и постиже 1. марта 2012. Албанци, али и представници ЕУЛЕКС, КФОР и ЕУ, те споразуме тумаче искључиво онако како одговара албанској страни, супротно ономе што преговарачки тим пласира у Србији, а Срби на самом Космету, укључујући и његов север, сваким даном осећају на сопственој кожи погоршање свог статуса (проблеми регистарских таблица⁴⁸), возачких и саобраћајних дозвола, административних прелаза према централној Србији и сл.), при чему ни остали грађани Србије нису „слепи код очију“ (нпр. питање регионалног „представљања Косова“⁴⁹) д) истовремено се одржавају редовни парламен-

45) „Србија децембар 2011 – јануар 2012“, *Нова српска политичка мисао*, Београд, 2012. Доступно на <http://www.nspm.rs/istrazivanja-javnog-mnjenja/istrazivanje-qsrbiya-decembar-2011q.html> [приступљено 4. августа 2012]

46) Урош Шувакович, „Ескиз етнополитеских суждений сербских студенатов из Косово“. *Социологические исследования СоцИс*, Институт социологий Российской академии наук, Москва, но. 3/2010, с. 73. Доступно на: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2010-3/Shuvakovich.pdf> [приступљено 4. августа 2012]; Урош Шуваковић, Јасмина Петровић, „Однос према Косову и Метохији и вредновање најважнијих глобалних циљева Србије: компаративна анализа ставова студената Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и студената Универзитета у Београду“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, бр. XL/2010, стр. 291-306.

47) Урош Шуваковић, *Политичке партије и глобални друштвени циљеви*, Трећи миленијум, Београд, 2004, стр. 323.

48) Нпр. Споразум предвиђа да Срби могу да бирају хоће ли користити регистарске таблице са ознакама KS, које издаје УНМИК или RK које издају сецесионистичке власти из Приштине. У пракси, Албанци јужно од Ибра каменују сваки аутомобил са регистарским ознакама KS пошто знају да је он у власништву Србина и да се њиме превозе Срби.

49) Споразумом је предвиђено да се омогућује Косову да учествује на регионалним скуповима, али да буде другачије представљено од држава-учесница одређеног скупа. Решење је пронађено у натпису KOSOVO*, при чему је звезда ознака за фусноту у којој

тарни и превремени председнички избори, ђ) на политичкој сцени Србије главни актери су, од старих политичких партија, СПС, ДС, ДСС и СРС, а од нових, постпетооктобарских, СНС, ЛДП, која је као стожер коалиције „Преокрет“ окупила СПО Вука Драшковића и још неке маргиналне странке и политичке организације⁵⁰⁾ и Г17+ која је окупила око себе широку коалицију локалних и регионалних партија под називом Уједињени региони Србије (УРС), е) међу председничким кандидатима двојица која су се пласирала у други изборни круг су политичари из два периода – Томислав Николић, који је био подпредседник Савезне владе премијера Момира Булатовића и Шешелјев заменик у СРС и Борис Тадић који, иако присутан у ДС од њеног оснивања, своју истинску политичку каријеру започиње тек након што је убијен Зоран Ђинђић када бива изабран најпре за лидера ове партије, а потом два пута и за председника Републике.

Какви су ставови странака и њихових председничких кандидата у вези са решавањем проблема на Косову и Метохији 2012?

Демократска странка излази на парламентарне и председничке изборе са хипотеком да је допустила тзв. „клизацију независности“ Косова у замену за то да Србија добије статус кандидата за чланство у ЕУ, што је било главно изборно обећање ове странке на претходним изборима. Исувише је индикатора који дају аргументацију у прилог оваквој тврдњи: од депеша Викиликса⁵¹⁾, које јасно показују да ДС-у није толико стало до Космета, колико до тога да Тадић победи на изборима 2007. до Нацрта Стратегије развоја Републике Србије до 2020. године⁵²⁾, у којој од помена Косова и Метохије нема ни слово „К“! При том је било замишљено да овакву Стратегију, након јавне расправе, усвоји коалициона влада, али до

треба да буде исписано „Овај назив не прејудуцира ставове о статусу и у складу је са Резолуцијом Савета безбедности Уједињених нација 1244 и мишљењем Међународног суда правде о косовској декларацији независности“. Представници сецесиониста из Приштине, али и њима наклоњени међународни посредници, сматрају да је тај текст довољно познат, па тумаче да је довољно да уз натпис KOSOVO остане само *, а да је непотребно исписивати читаву фусноту.

- 50) Асоцијација слободних и независних синдиката Србије, чији је председник Ранка Савић, подржала је ову коалицију, чиме је потврдила обележја политичке, а не синдикалне организације. Савићева је изабрана и за народног посланика као кандидат ове коалиције.
- 51) Никола Врзић, *Викиликс: тајне београдских депеша*, Фонд „Слободан Јовановић“, Печат, Београд, 2011.
- 52) *Нацрт Стратегије развоја Републике Србије до 2020. године*, Скупштина Демократске странке, Београд, 18. децембра 2010. Доступно на: http://www.ds.org.rs/dokumenti/SRBIA_2020_Strategija_2010-12-18.pdf [приступљено 5. августа 2012]

тога није дошло. Почетком 2012. тадашњи председник Србије и лидер ДС Борис Тадић изашао је са тзв. „Планом у четири тачке“ за Косово и Метохију, који је инкорпориран у „Програм за бољи живот 2012-2016“, изборни манифест са којим је ДС учествовала на мајским изборима 2012. Страначки изборни програм, представља уједно први програмски документ ДС од проглашења независности Космета 2008, а који се изјашњава и о проблемима на Космету. Међутим, уместо да Тадићев план разради, операционализује и конкретизује, он се базира на афирмацији политике која је вођена у последње четири године у односу на косметски проблем и констатује како је Србија „протеклих година водила темељну борбу за очување територијалног интегритета. Косовско питање је веома тешко. Оно је не само национално, већ и економско, безбедносно и демографско питање“, ценећи позитивним то што су „у протеклом периоду успели да ограниче број земаља које су признале једнострану одлуку о независности Косова, предложили дијалог са Приштином који је дао значајне резултате и очували Резолуцију 1244 као кључну одредницу међународног права у свеобухватном решавању питања наше јужне покрајине“⁵³⁾. ДС се опредељују за наставак залагања „за решавање питања имовине Срба и Србије на Косову, као и имовине Српске православне цркве. Инсистираћемо на посебним безбедносним гаранцијама за Србе у енклавама и потпуно новом решењу за север Косова. Србија ће истрајати на путу проналажења историјског компромиса између Срба и Албанаца у оквиру решења у коме неће бити чистог победника или губитника. Залагаћемо се за проналажење практичног решења за Косово које ће бити смештено у будућности, а не у историји“⁵⁴⁾, уз наглашавање како је то „фундаментална разлика“ између њихове и других политика. Важно је уочити да су ови ставови садржани у одељку који носи назив „Очување територијалног интегритета и уравнотежена спољна политика“ и који представља последњу, десету тачку овогодишњег изборног програма ДС.

Демократска странка Србије прави значајан заокрет на мајским изборима 2012. Додуше, она га је у практичној политици најављивала готово од претходних избора 2008, али га је сада потпуно јасно и недвосмислено експлицирала – они се залажу за војну

53) *Програм за бољи живот 2012-2016*, Демократска странка, Београд, 2012, стр. 30. Доступно на http://www.ds.org.rs/dokumenti/program_za_bolji_zivot_2012-2016.pdf [приступљено 5. августа 2012]

54) Исто

и политичку неутралност Србије, односно против уласка Србије у НАТО, али су и против уласка Србије у Европску Унију (ЕУ). Иако формално нису променили свој програм из 2007. у коме се залажу за приступање ЕУ, у изборном програму из 2012. који је објављен као књига др Војислава Коштунице под јасним називом „Зашто Србија а не Европска Унија“, ДСС врши заокрет истичући да се противи учлањењу Србије у ЕУ, образлажући такву одлуку на следећи начин: „Када је 2008. Брисел стао иза противправне одлуке о проглашењу једностране независности Косова и послао своју мисију ЕУЛЕКС на Косово, Брисел је био тај који је прекршио обећање да ће целовита Србија ући у ЕУ. Испоставило се да Брисел има на уму само скраћену Србију као потенцијалног члана ЕУ. Са оваквим искуством које Србија има са ЕУ, најбоље што може да се уради јесте да се промене политика и државни циљ... Исто тако треба јасно рећи да се показало како је управо Косово преломна тачка која одређује будућност Србије. Зашто је Косово преломна тачка? Зато што Косово истовремено показује какав је однос Вашингтона и Брисела према држави Србији, као и какав је однос српског народа према соспственој држави. Да ли Србија може да се прави да не види како јој се отима територија и ко у суштини покушава да то учини? Може ли Србија постати члан заједнице држава која покушава да јој отме територију?“⁵⁵⁾ ДСС у свом изборном програму наглашава да проблем Косова није само проблем територије, већ и рудних богатстава, имовине Србије као државе, али њених протераних грађана, те коначно и питање српске културне баштине и нашег националног идентитета. Ова странка указује да „Србија држи у својим рукама кључеве за решење косовског питања. Најконкретније решење данас је да Србија ни на један начин не буде саучесник у прављењу државе Косово“⁵⁶⁾, уз указивања на то да Србија не може да спречи велике силе у њиховом науму, да исто тако може да утиче на то да Косово никада не постане чланица УН. Због тога се ДСС залаже за замрзавање конфликта, пошто „ако не можемо данас на добар начин да решимо ово питање онда оставимо решење за нека друга, боља времена“⁵⁷⁾. ДСС такође наглашава да је неопходно да Србија „на све начине и свим средствима по-

55) Војислав Коштуница, *Зашто Србија а не Европска Унија*, Фонд „Слободан Јовановић“, Београд, 2012, стр. 23, 24

56) *Исто*, стр. 25

57) *Исто*

маже свој народ и његове институције на Косову и Метохији⁵⁸⁾. У свом изборном програму ДСС даје и веома важан одговор на тезу проалбанских партија које делују у Србији да је „суверенитет над Косовом Србија изгубила 1999“⁵⁹⁾ констатацијом да је „Милошевић како је знао и умео бранио Косово, али он није могао да изгуби оно што није његово“⁶⁰⁾, уз истовремено упућивање критике власти ДС због преговарања са Приштином и уступака који се чине и уз опомену да је главна препрека независности Косова Устав Србије према коме је Космет „саставни и неотуђиви део територије Србије“. Према томе, ДСС изводи закључак да „све што је противустановно потписано и договорено, остаје изван правног поретка који важи и обавезује државу и народ“⁶¹⁾.

Успешно искористивши пререгистрацију политичких партија у Србији, када многе мале локалне и регионалне странке нису успеле да се региструју због захтева да се прикупи чак 10000 потписа бирача⁶²⁾, партија Г17+ је формирала коалицију и изборну листу Уједињени региони Србије (УРС) са којом излази на мајске изборе. Кључна порука ове листе је захтев за регионализацијом Србије. У свом изборном програму они се не изјашњавају у вези са проблемом Косова и Метохије, нити Г17+ одустаје од онога што је записано у њиховом партијском програму, али програмским документом Нацрт Платформе за регионализацију и децентрализацију Србије⁶³⁾ УРС захтева измену Устава Србије и успостављање 7 региона, од којих је један АП Косово и Метохија.

Српска напредна странка је нова партија, којој су мајски избори 2012. били први државни избори (парламентарни и председ-

58) Исто

59) Нпр. ЛДП, *Другачија Србија*, стр. 9

60) Војислав Коштуница, *Зашто Србија а не Европска Унија*, стр. 30

61) Исто, стр. 31

62) Ово је највећи број захтеваних потписа за регистрацију политичке партије у историји постојања српског и југословенског парламентаризма, почев од Закона о удружењима који је донела Краљевина Србија 1881. Изузетак је Закон донет одмах након укидања шестојануарске диктатуре 1931. који је захтевао чак 22680 потписа за оснивање партије, односно по 60 потписа бирача у сваком од 378 срезова колико је у 1931. имала Краљевина Југославија, која је тада бројала око 14 милиона становника. Види: Урош Шуваковић, „Друштвене промене и регулисање положаја политичких партија у Краљевини Србији и прве две југословенске државе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010, стр. 317-332.

63) *Нацрт Платформе за регионализацију и децентрализацију Србије*, Уједињени региони Србије, Београд, октобар 2010. Доступно на: <http://www.ujedinjeniregionisrbije.rs/docs/urs-naclrt-platfome-za-regionalizaciju-i-decentralizaciju.pdf> [приступљено 7. августа 2012]

нички) на којима је учествовала. Она је, око себе, такође окупила коалицију мањих странака, међу којима је најзначајнија Нова Србија (НС) Велимира Илића. Међутим, политичке одлуке и изборни програм коалиције је СНС-ова „Бела књига: Програмом до промена“⁶⁴). Међу начелима побројаним у овом изборном програму, оно које гласи „Косово и Метохија – део Србије“ налази се на трећем месту. СНС указује на неопходност изналагања трајног и одрживог решења „за проблем који већ вековима постоји између српског и албанског народа на Косову и Метохији“⁶⁵), уз констатацију како увиђа све негативне импликације изостанка оваквог решења не само по међународни положај, већ и по унутрашњи развој Србије, али и мир и безбедност на Балкану, уз опаску да је то резултат вођења „неосмишљене“, „неискрене“ и „непоследне“ политике како међународне заједнице, тако и „свих владајућих гарнитура у Србији“. СНС истиче да „не може и неће да призна независност Косова“⁶⁶), да би, у наставку текста овог поглавља које има две странице чак два пута поновили тезу о потреби „веома непријатних обостраних уступака“⁶⁷), тј. да је „трајно и одрживо решење могуће постићи само уз болне уступке обе стране“⁶⁸). О каквим је уступцима реч, може се наслутити из контекста претходног става да „Неприхватљив је сваки договор који негира чињеницу да је Косово и Метохија српско, бар исто онолико колико је и албанско“⁶⁹). Уз позивање на Резолуцију 1244, општеприхваћене европске вредности, потребу посредовања међународне заједнице и захтевајући признавање права на одрживи повратак расељених у своје домове, напредњаци констатују да је „сваки договор који признаје искључиво реалност на терену створену систематским и континуираним протеривањем и етничким чишћењем српског и другог неалбанског становништва са Косова и Метохије неприхватљив“⁷⁰). СНС се експлицитно залаже за опстанак српских институција на северу Косова, „јер оне представљају једину гаранцију опстанка и за-

64) *Бела књига: Програмом до промена*, Српска напредна странка, Београд, октобар 2011. Доступно на: <http://www.sns.org.rs/images/pdf/Bela%20knjiga-Programom-do-promena.pdf> [приступљено 7. августа 2012]

65) *Исто*, 38

66) *Исто*

67) *Исто*

68) *Исто*, 39

69) *Исто*, 38

70) *Исто*, 39

штите српског становништва од дискриминације⁷¹⁾. За разлику од ДСС који се залаже за замрзавање конфликта, напредњаци имају супротан став – они „инсистирају на неопходности отпочињања преговора о статусу јужне српске покрајине“ уз истицање потребе претходног постизања консензуса „најважнијих политичких чинилаца у држави шта је оно што представља минимум државних и националних интереса“⁷²⁾И напредњаци, слично СПС-у, помињу референдум као коначан чин одлучивања о овом важном питању, истичући велику улогу националног консензуса Срба у вези са овим проблемом.

СПС на мајске изборе није излазио са неким посебним документом који би садржао изборни програм ове партије која је око себе окупила у изборну коалицију и Партију уједињених пензионера Србије (ПУПС) и Јединствену Србију (ЈС). Они су афирмисали вредности свог програма, инсистирајући у изборима на два кључна елемента политике за коју се залажу: више социјалне правде, укључујући и исправљање транзиционих неправди насталих као последица незаконитости у приватизацији и корупције и залагање за заштиту државних и националних интереса на Косову и Метохији. Међутим, Ивица Дачић је као председнички кандидат социјалиста у више наврата у току председничке кампање изјавио да се противи Плану у четири тачке Бориса Тадића пошто сматра да бисмо се тиме одрекли Косова и заложиио се за његову поделу, уз то да линија разграничења буде северна Косовска Митровица⁷³⁾. Скицу ове идеје је председник социјалиста први пут изнео 15. маја 2011.⁷⁴⁾ и она би се, у одређеној мери, могла ослањати на став из страначког новог програма о немогућности повратка на пређашње стање, али и истовремено о неодрживости тзв. „независности Косова“.

СРС је на мајским изборима доживела потпуни дебакл, изгубивши парламентарни статус.

71) Исто

72) Исто

73) „Дачић за поделу Косова“, *Дневни актер*, Београд, 1. мај 2012. Доступно на: <http://www.akter.co.rs/25-politika/2730-da-i-za-podelu-kosova.html> [приступљено 7. августа 2012]

74) Ивица Дачић, „Подела Косова једино решење“, Б92, Београд, 15. мај 2011. Доступно на: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=05&dd=15&nav_category=640&nav_id=512206

[приступљено 8. августа 2012]

Коалиција „Преокрет“ са ЛДП-ом као стожером, је једина која се, у свом истоименом изборном манифесту, противи „слепом везивању за губитничку Резолуцију 1244⁷⁵⁾ која је, да подцртамо, последњи међународно-правни документ који гарантује територијални интегритет и државни суверенитет Републике Србије над Косовом и Метохијом. То је и једини учесник мајских избора 2012. који се залаже за спровођење тзв. Ахтисаријевог плана за Косово⁷⁶⁾. Према томе, ово је једина политичка опција на мајским изборима која се недвосмислено залаже за независност Космета, поготову ако се имају у виду још јаснији ставови стожерне странке – ЛДП-а у њиховом партијском програму „Другачија Србија“. Они то у изборном програму и кажу: „Србија нема контролу над Косовом, нити ће она икад бити могућа...Зато политика Србије не сме да буде једнострана, већ утемељена у реалности која води рачуна о интересима свих људи на Косову⁷⁷⁾“.

РЕЗУЛТАТ МАЈСКИХ ИЗБОРА: ЗНАЧАЈНЕ ПРОМЕНЕ НА ПОЛИТИЧКОЈ СЦЕНИ СРБИЈЕ

Бирачи су на мајским изборима 2012. подржали програм промена. Исказано је неповерење према политици који су водили ДС и њен председнички кандидат, дотадашњи председник Републике Борис Тадић. Грађани су гласали за смену носилаца дотадашње власти, али истовремено и за заокрет у политици Србије.

Избори су донели: новог председника Србије, напредњака Томислава Николића и новог премијера Србије, социјалисту Ивицу Дачића, који предводи широку коалицију сачињену од СНС, НС, СПС, ПУПС, ЈС, УРС и Социјалдемократске партије Србије (СДПС) Расима Љајића, уз изгледну подршку ДСС; губитак парламентарног статуса од стране СРС значи да је у спору Војислава Шешеља и његових дојучерашњих сарадника, већина радикала стала на страну Николића и Вучића, приклонивши се СНС-у, док у програмско-политичком смислу позиције радикала на парламен-

75) *Преокрет*, Коалиција „Преокрет“, Београд, 2012, стр. 4. Доступно на <http://www.ldp.rs/upload/PREOKRET%20JANUAR%202012.pdf> [приступљено 8. августа 2012]

76) *Исто*, стр. 2

77) *Исто*

тарној сцени преузима Коштуничин ДСС; странке које прихватају тзв. „независност Косова“, иако су у коалицији успеле да задрже парламентарни статус, нису успеле да уђу у новоформирану Владу, а однос снага у Народној скупштини не даје им могућност да исходују неке значајније одлуке у правцу остварења таквог њиховог залагања; губитак власти ДС представља најзначајнији политички потрес на постпетооктобарској партијској сцени Србије који, према нашим предвиђањима, тек треба да буде окончан успостављањем нових односа унутар саме Демократске странке. Према томе, може се слободно констатовати да је након мајских избора 2012. дошло до најозбиљнијег прекомпоновања партијске сцене у Србији од 2000.

Јасно је да је однос према проблемима на Косову и Метохији био један од најзначајнијих фактора који су утицали да дође до промене власти. Тачно је да су грађани били незадовољни падом животног стандарда, великом задуженошћу земље, масовном незапосленошћу, бесперспективношћу младе генерације и очајним социјалним положајем старих, транзицијом на штету широких народних слојева, богаћењем уског круга људи блиских власти, чак осионошћу појединаца из власти, али су били и незадовољни, и сваког дана све незадовољнији, државном политиком у односу према Косову и Метохију⁷⁸). По ко зна који пут се показало да онај ко покуша да занемари ово питање у свом политичком програму, губи подршку грађана Србије. Све постпетооктобарске политичке гарнитуре су се, у различитим међуодносима, одржавале на власти уз идеју „И Косово и ЕУ“. Онога тренутка када је превладала идеја да „Европа нема алтернативу“, при чему је и сама европска грађевина у својој најдубљој кризи од настанка, и када је грађанима постало јасно да, с једне стране ЕУ уцењује Србију с признавањем тзв. „независног Косова“ у замену за чланство у овој асоцијацији, а да с друге стране ДС *defacto* тако нешто прихвата, одричући јавно могућност признања уз истовремено допуштање развоја политичког процеса „клизајуће независности“, грађани су одлучили да то зауставе. Како су наши грађани на Косову и Метохији перципирани Тадићев однос према решавању проблема Космета, најбоље

78) Види Љубиша Митровић, „Нова буржоазија и њена елита у друштву периферног капитализма“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010, стр. 254, 258-260; Радосл Смилковић, „Морално-економска криза буржоаске рестаурације у Србији и одговорност елите моћи“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2011, стр. 125-156

сведочи податак о томе да је на оних 90 бирачких места⁷⁹⁾, на којима је омогућено гласање, у првом изборном кругу Борис Тадић био тек четвртопласирани кандидат, после Николића, Дачића и Коштунице!⁸⁰⁾

Након одржаних избора и стварањем услова за формирање нове коалиционе владе са премијером Дачићем на челу, партије-њене учеснице су прихватиле и „Споразум о заједничким политичким циљевима“. У оквиру првог поглавља „Државна политика“, као прва тачка назначено је „убрзавање процеса европских интеграција“, док је у другој тачци овог првог поглавља, значајно опширнијој од претходне, утврђено да „Србија неће признати независност Косова и Метохије“, те да „Влада Србије жели нормализацију живота свих грађана на територији Косова и Метохије“. Уз, чак два пута, истицање да ће Влада прихватити „резултате дијалога Београда и Приштине које је постигла претходна Влада“, изражава се опредељеност ка подизању формата разговора на „виши политички ниво“, као и спремност „да отпочнемо са овим разговорима одмах, без предуслова, уз поштовање Устава Републике Србије“. Споразумом се истиче опредељеност потписника да „безбедност Срба на Косову и Метохији мора бити осигурана“, да српска културна и црквена баштина мора да буде заштићена, те да ће влада радити на „јачању привреде у српским срединама, али и на повратку прогнанника на своја огњишта“⁸¹⁾.

Избором новог председника Републике и формирањем коалиције у овом саставу, порука грађана Србије је више него јасна, бар када је Косово и Метохија у питању: хоћемо да уђемо у ЕУ, али не по цену одрицања од Косова и Метохије. Највише што можемо да прихватимо јесу политички преговори, али уз учешће не само ЕУ већ и ОУН, и нека врста „праведног решења“ спора. „Решавање питања Косова“ премијер Дачић је у свом експозеу пред народним посланицима означио као један од „кључних циљева ове Владе“⁸²⁾. Изјава председника Николића о томе како он сигурно више ника-

79) У поређењу са 287 бирачких места на Косову и Метохији на којима се гласало на изборима 2008.

80) Републичка изборна комисија, *Извештај о коначним резултатима избора за председника Републике, одржаних 6. маја 2012. (по општинама)*. Доступно на http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/propisi_frames.htm [приступљено 8. августа 2012]

81) *Споразум о заједничким политичким циљевима*, Београд, 10. јул 2012, стр. 2. Доступно на: <http://www.sns.org.rs/images/pdf/Sporazum-sns-sps-pups-js-urs-10.07.2012.pdf> [приступљено 8. августа 2012]

82) *Експозе мандатара Ивице Дачића*. Б92, Београд, 30. јули 2012. Доступно на: http://www.b92.net/info/dokumenti/index.php?nav_id=630723 [приступљено 8. августа 2012]

да неће бити председник у Приштини, али да ни Таџи никада неће бити председник у Косовској Митровици⁸³⁾, речито говори о усклађености идеја новог председника Републике и новог премијера Даџића у ком правцу би требало водити преговоре зарад постизања одрживог решења.

Uros V. Suvakovic

ELECTIONS IN SERBIA 2012 AND ATTITUDES REGARDING KOSOVO AND METOHİJA

Summary

The paper gives the result of the analysis of program-political attitudes of greatest parties – participants in parliamentary and presidential elections in May 2012 regarding the issue of solving the problem at Kosovo and Metohija. The conclusion regarding the evolution of party attitudes referring to Kosovo and Metohija was obtained by applying content analysis method on the latest basic program and electoral-program documents of these parties and, as exception, declarations of their leaders and presidential candidates. Moreover, although the majority of parties and presidential candidates were trying not to make the problems at Kosovo and Metohija the central theme of their political campaign, the research established that just the relation to the solving of problems at Kosovo and Metohija and perception of that relation in the electoral body of Serbia was one of the most important factors that has determined the winner of this year's presidential and parliamentary elections in Serbia.

Key words: presidential and parliamentary elections, Serbia 2012, attitudes of political parties, Kosovo and Metohija, idea on "Kosovo division".

ЛИТЕРАТУРА

- Базић, Јован, *Српско питање*, ЈП Службени лист СЦГ, Институт за политичке студије, Београд, 2003.
- Врзић, Никола, *Викиликс: тајне београдских депеша*, Фонд „Слободан Јовановић“, Печат, Београд, 2011.
- Вукомановић, Дијана, „Србија као `(не)довршена држава` у програмима политичких странака“, у зборнику *Србија – политички и*

83) Томислав Николић, „Никад више председник у Приштини“, *РТС*, Београд, 10. јули 2012. Доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1136690/Nikoli%20%27%3A+Nikad+vi%20%27predsednik+u+Pri%20%27tini.html> [приступљено 8. августа 2012]

- институционални изазови (ур. и прир. Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Гускова, Јелена, *Историја југословенске кризе (1990-2000)*, књ. 1, ИГАМ, Београд, 2003.
 - Коштуница, Војислав, *Зашто Србија а не Европска Унија*, Фонд „Слободан Јовановић“, Београд, 2012.
 - Милосављевић, Александар, „Нови програм Социјалистичке партије Србије и (ре)дефинисање идеолошке матрице“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011.
 - Митровић, Љубиша, „Нова буржоазја и њена елита у друштву периферног капитализма“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010.
 - Николић, Коста, Димитријевић, Бојан Б, Цветковић, Срђан, Гавриловић, Слободан (прир.), *Историја Демократске странке 1989-2009: документи*, Службени гласник, Институт за савремену историју, Београд, 2009.
 - Орловић, Славиша, *Политичке партије и моћ*, Југословенско удружење за политичке науке, Чигоја-штампа, Београд, 2002.
 - Печујлић, Мирослав, Милић, Владимир, *Политичке странке у Југославији*, Стручна књига, Београд, 1990.
 - Смиљковић, Радош, „Морално-економска криза буржоаске рестаурације у Србији и одговорност елите моћи“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2011.
 - Стојиљковић, Зоран, *Партијски систем Србије*, 2. измењено и допуњено издање, Службени гласник, Београд, 2008.
 - Шуваковић, Урош, *Политичке партије и глобални друштвени циљеви*, Трећи миленијум, Београд, 2004.
 - Шуваковић, Урош, „VIII седница Централног комитета Савеза комуниста Србије и израстање грађана Србије у активне субјекте политичког процеса“, у зборнику *Осма седница ЦК СКС – 20 година после* (прир. и ур. Урош Шуваковић), Смисао, Слобода, Београд, 2009.
 - Шуваковић, Урош, „Партије у Србији и Косово и Метохија 1990-2000“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2009.
 - Шуваковић, Урош, „Партије у Србији и Косово и Метохија (2000-2008)“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2009.
 - Шуваковић, Урош, „Глобализација насиља: `нови светски поредак` и отимање Косова и Метохије“, у зборнику *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* (гл. и одг. ур. Драги Маликовић), књ. 4 „Социологија и друге друштвене науке“ (ур. Урош Шуваковић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2010.

- Шувакович, Урош, „Ескиз етнополитических суждений сербских студентов из Косово“, *Социологические исследования СоцИс*, Институт социологий Российской академии наук, Москва, но. 3/2010, с. 73. Доступно на: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2010-3/Shuvakovich.pdf> [приступљено 4. августа 2012]
- Шуваковић, Урош, „Друштвене промене и регулисање положаја политичких партија у краљевини Србији и прве две југословенске државе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010.
- Шуваковић, Урош, Петровић, Јасмина, „Однос према Косову и Метохији и вредновање најважнијих глобалних циљева Србије: компаративна анализа ставова студената Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици и студената Универзитета у Београду“, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, Филозофски факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица, бр. XL/2010.
- Шуваковић, Урош, „Век сепаратистичког насиља косовских Албанаца над Србима и другим грађанима неалбанске националности (1912-2012)“, у зборнику *Политичко насиље*, (ур. и прир. Драги Маликовић, Урош Шуваковић, Обрад Стевановић), Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2011.

Документи:

- *Бела књига: Програмом до промена*, Српска напредна странка, Београд, октобар 2011. Доступно на: <http://www.sns.org.rs/images/pdf/Bela%20knjiga-Programom-do-promena.pdf> [приступљено 7. августа 2012]
- „Дачић за поделу Косова“, *Дневни актер*, Београд, 1. мај 2012. Доступно на: <http://www.akter.co.rs/25-politika/2730-da-i-za-podelu-kosova.html> [приступљено 7. августа 2012]
- *Десет принципа деловања СНС*, Српска напредна странка, Београд, 2008. Доступно на: <http://www.sns.org.rs/%D1%81%D1%80/2010-06-05-00-10-55.html> [приступљено 3. августа 2012]
- *Другачија Србија*, Либерално-демократска партија, Београд, 2007. 9. Доступно на <http://www.ldp.rs/upload/documents/drugacija%20srbiija.pdf> [приступљено 2. августа 2012]
- Ивица Дачић, „Подела Косова једино решење“, Б92, Београд, 15. мај 2011. Доступно на: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?uuuu=2011&mm=05&dd=15&nav_category=640&nav_id=512206 [приступљено 8. августа 2012]
- *Експозе мандатара Ивице Дачића*. Б92, Београд, 30. јули 2012. Доступно на: http://www.b92.net/info/dokumenti/index.php?nav_id=630723 [приступљено 8. августа 2012]
- *Језгро десне Србије*, Српски покрет обнове, Београд, 2008. Доступно на: http://spons.rs/ckfinder/userfiles/files/jezgrodesnesrbije_web.pdf [приступљено 2. августа 2012]

- Канцеларија за европске интеграције Владе Републике Србије, *Презентација истраживања јавног мњења*. Београд, 2012. Доступно на: http://www.seio.gov.rs/upload/documents/nacionalna_dokumenta/istrazivanja_javnog_mnjenja/prezentacija_ijm_final_jan2012.pdf [приступљено 4. августа 2012]
- *Нацрт Платформе за регионализацију и децентрализацију Србије*, Уједињени региони Србије, Београд, октобар 2010. Доступно на: <http://www.ujedinjeniregionisrbije.rs/docs/urs-nacrt-platfome-za-regionalizaciju-i-decentralizaciju.pdf> [приступљено 7. августа 2012]
- *Нацрт Стратегије развоја Републике Србије до 2020. године*, Скупштина Демократске странке, Београд, 18. децембра 2010. Доступно на: http://www.ds.org.rs/dokumenti/SRBIJA_2020_Strategija_2010-12-18.pdf [приступљено 5. августа 2012]
- *Преокрет*, Коалиција „Преокрет“, Београд, 2012. Доступно на: <http://www.ldp.rs/upload/PREOKRET%20JANUAR%202012.pdf> [приступљено 8. августа 2012]
- *Програм Г17+*, Г17+, Београд, 2004. Доступно на: <http://www.g17plus.rs/v2/images/stories/dokumenti/program-g17-plus.pdf> [приступљено 2. августа 2012]
- *Програм ДСС*, Демократска странка Србије, Београд, 2007. Доступно на: <http://dss3.orion.rs/wp-content/uploads/downloads/2011/02/04-Program-%E2%80%93Demokratske-stranke-Srbije.pdf> [приступљено 2. августа 2012]
- *Програм СПС*, Социјалистичка партија Србије, Београд, 2010. Доступно на: <http://sps.org.rs/Dokumenta/PROGRAM%20SPS.pdf> [приступљено 3. августа 2012]
- „Програм Српске радикалне странке“, *Велика Србија*, Београд, бр. 401, јул 1997, специјално издање
- *Програм СРС*, Српска радикална странка, Београд, 2009. Доступно на: <http://www.srpskaradikalnastranka.org.rs/pdf/misc/20091023-program.pdf> [приступљено 3. августа 2012]
- *Програм и Статут Демократске странке Србије*, Демократска странка Србије, Београд, 2003.
- *Програм за бољи живот*, Демократска странка, Београд, 2007. Доступно на: http://www.ds.org.rs/dokumenti/program_ds_za_bolji_zivot_2007.pdf [приступљено 2. августа 2012]
- *Програм за бољи живот 2012-2016*, Демократска странка, Београд, 2012. Доступно на http://www.ds.org.rs/dokumenti/program_za_bolji_zivot_2012-2016.pdf [приступљено 5. августа 2012]
- *Програм за демократску Србију*, Демократска опозиција Србије (ДОС), Београд, 2000. Доступно на: <http://www.vojvodina.com/prilozi/g17.html> [приступљено 8. августа 2012]
- „Програм СПО“, *Српска реч*, 1. јун 1990, стр. 36-37 [забрањен број]

- *Програмска платформа Српске радикалне странке*, Централна отаџбинска управа СРС, Београд, 1991.
- *Програмска декларација Седмог Конгреса СПС*, Социјалистичка партија Србије, Београд, 2007.
- Републичка изборна комисија, *Извештај о коначним резултатима избора за председника Републике, одржаних 6. маја 2012. (по општинама)*. Доступно на: http://www.rik.parlament.gov.rs/cirilica/pro-risi_frames.htm [приступљено 8. августа 2012]
- *Споразум о заједничким политичким циљевима*, Београд, 10. јул 2012, стр. 2. Доступно на: <http://www.sns.org.rs/images/pdf/Sporazum-sns-sps-rups-js-urs-10.07.2012.pdf> [приступљено 8. августа 2012]
- „Србија децембар 2011 – јануар 2012“, *Нова српска политичка мисао*, Београд, 2012. Доступно на <http://www.nspm.rs/istrazivanje-javnog-mnjenja/istrazivanje-qsrbiya-decembar-2011q.html> [приступљено 4. августа 2012]
- Томислав Николић, „Никад више председник у Приштини“, *РТС*, Београд, 10. јули 2012. Доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/Politika/1136690/Nikoli%C4%87%3A+Nikad+vi%C5%A1e+predsednik+u+Pri%C5%A1tini.html> [приступљено 8. августа 2012]
- Устав Републике Србије“, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 1/28. септембар 1990.
- Централни комитет Савеза комуниста Србије, *Савез комуниста Србије за мир, слободу, равноправност, демократију и просперитет Косова*, ЦК СКС, Београд, 15. фебруар 1990.

Resume

Electors in Serbia supported the program for changes at the elections in May 2012. The policy conducted by Democratic Party (DS) and its presidential candidate Boris Tadic was discredited. The citizens voted for the change of authorities, but simultaneously for a turnover in Serbian policy.

The elections resulted in: the new president of Serbia, member of Progressive Party Tomislav Nikolic and the new prime minister of Serbia, the socialist Ivica Dacic, who is the leader of a broad coalition comprising of Serbian Progressive Party (SNS), New Serbia (NS), Socialist Party of Serbia (SPS), Party of United Pensioners of Serbia (PUPS), United Serbia (JS), United Regions of Serbia (URS) and Social Democratic Party of Serbia (SDPS), with support of Democratic Party of Serbia (DSS) in prospect; loss of parliamentary status of Serbian Radical Party (SRS) means that regarding the dispute between Vojislav Seselj and his former cooperators, most of the radicals ha-

ve taken side of Nikolic and Vucic, deferring to SNS, while in program-political sense Kostunica's DSS takes over the position of radicals in the parliamentary scene; DS's loss of power represents the most important political shock in Serbian party scene after the fifth October, which will be, as we predict, finished only with establishment of the new relations within Democratic Party itself.

It is clear that the attitude regarding the problems at Kosovo and Metohija was one of the most important factors that influenced the change of power. It is true that citizens were dissatisfied with drop of living standard, great indebtedness of the country, mass unemployment, absence of perspective for young generation and desperate social position of the old, with transition performed to disadvantage of wide masses, with acquisition of narrow circle of people familiar with authorities, even arrogance of individuals in power; but they were also dissatisfied, and more and more dissatisfied every day, with state policy regarding Kosovo and Metohija. It appeared again that those who neglected this issue in their political program lost the support of Serbian citizens. All political sets after the fifth October managed, in different interrelations, to stay in power with the idea "Both Kosovo and the EU". At the moment when the idea that "the Europe has no alternative" has prevailed, while the European structure itself is in the deepest crises since the establishment, and when it became clear to the citizens that on one hand the EU blackmails Serbia with recognition of so-called "independent Kosovo" in exchange for membership in this association, and that on the other hand DS de facto accepts that, negating in public the possibility of recognition simultaneously allowing development of the "sliding independence" political process, the citizens decided to stop this. With election of the new president of the Republic and formation of the coalition in this composition, the message of the citizens is more than clear, at least regarding the issue of Kosovo and Metohija: we want to join the EU, but not at the price of rejecting Kosovo and Metohija. The most that we can accept are political negotiations, but with participation of not only the EU but also the UN, and some kind of "justified solution" for the dispute. The statement of the president Nikolic that he surely will never be the president in Prishtina, but neither will Hashim Tachi be the president in Kosovska Mitrovica, vividly illustrates the harmonization of the ideas of the new president of the Republic and

the new Prime Minister Dacic in which direction should go negotiations for acquiring a sustainable solution.

Овај рад је примљен 17. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

Душан Вучићевић

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ПАРТИЈА У ПРОЦЕСУ КОНСОЛИДАЦИЈЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У СРБИЈИ*

Сажетак

У чланку се разматра какву улогу у процесу консолидације демократије имају политичке партије и какав је њихов допринос у фазама испуњења и продубљивања демократије у Србији. Анализирајући степен институционализованости партија и партијског система, унутарпартијске демократске односе и развој партokratских тенденција у српском друштву аутор указује на српске партије као једног од главних криваца за споро увећање демократских капацитета политичких институција у Србији.

Кључне речи: политичке партије, консолидација демократије, институционализованост партија, институционализованост партијског система.

У последње две деценије демократија је постала доминантна идеологија и политички систем. Ниво грађанских и политичких права и слобода у постсоцијалистичким државама, Јужној Америци, деловима Азије и Африке никада није био већи. Успон либерализма и пораз ауторитарних идеологија навео је многе да говоре о крају историје. Међутим, „трећи талас“ демократије је са собом донео иронични обрт – растуће и суштинско неповерење грађана у поједине демократске институције. У демократским друштвима по злом гласу предњаче политичке партије. Незадовољство улогом партија у етаблираним демократијама скопчано је са увећаним раз-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

очарањем у политичку класу и политичке лидере.¹⁾ Још видљивија је ерозија партијског чланства и слабљење снаге партијске идентификације у скоро свим напредним индустријским демократијама.²⁾ Млади, образовани грађани показују низак степен партијске лојалности, иако је ниво њиховог друштвеног и политичког ангажмана и заинтересованости за проблеме са којима се савремене државе суочавају све већи. Улога политичких партија се мења, а поједине њихове функције све више преузимају политички покрети, интересне групе и сектор цивилног друштва.

Опште је прихваћено да се савремене партије не могу поредити чак ни са онима које су постојале пре само четврт века. Политичке партије су прешле еволутивни пут од кадровских, елитистичких партија, преко масовних партија са бројним чланством, централизованом организацијом и снажном идеолошком основом, до свеобухватних (catch-all) партија, насталих 60-тих година прошлог века, у којима опада важност идеолошког и класног утемељења, смањује се значај чланства и јача утицај партијског руководства и лидера на стварање и спровођење партијске политике. Данас партијским аренама доминирају партије картели и професионалне изборне партије које прати све веће прожимање са државом засновано између осталог и на финансирању странака из државног буџета. Оно је праћено постепеним настајањем класе професионалних политичара чији је једини политички циљ освајање полуга власти у сврху очувања властите моћи. Преко партијске машинерије они на водеће државничке позиције претежно долазе скупим медијским кампањама, а не идентификацијом интереса социјалне базе са партијским политикама.

У условима јачања добро заштићеног и привилегованог положаја унутар државе и истовремену ерозију легитимитета унутар ширег друштва долази до слабљења капацитета политичких партија да обављају политичку интеграцију – дисциплиновање индивидуалног и групног политичког понашања, контролу интересних група и друштвених покрета, артикулацију и агрегацију ширих друштвених интереса – те њихова будућност у највећем зависи од

- 1) Видети више у: Norris, Pippa (ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Oxford University Press, 1999; Pharr, Susan & Putnam, Robert (eds.), *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?*, Princeton University Press, 2000.
- 2) Dalton, Russell, "Political Support in Advanced Industrial Democracies" у: Norris, Pippa (ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Oxford University Press, 1999, pp. 65-66.

способности да остварују институционалну интеграцију – хармонизацију активности у различитим институционалним аренама. Да би модерне политичке партије то успеле неопходно је, по мишљењу Стефана Бартолинија (Stefano Bartolini) и Питера Мера (Peter Mair), да се изборе са три велика изазова. Пре свега, партије морају да задрже релативно кохерентну унутрашњу хијерархију како би властито хијерархијски поредак успеле да „извезу“ у институционалне арене које желе да контролишу, нпр. законодавно тело и извршну власт. Друго, политичке странке морају да очувају аутономију која је угрожена од стране различитих неполитичких центара моћи – експертских комисија, широком употребом референдума при доношењу политичких одлука, укључивањем актера богатих приватним ресурсима (новцем, популарношћу) у рад партија, све већим утицајем транснационалних организација на вођење државних политика. И на крају, партије морају да се изборе са кризом властитог легитимитета у очима грађана до које долази услед све веће корупције и недостатка транспарентности у процесу доношења политичких одлука.³⁾ У зависности од одговора политичких партија на наведене изазове зависиће и њихова будућност у савременим политичким токовима.

Очигледно је да је улога политичких партија почетком 21. века измењена. Модерне партије, ни у стабилним демократијама, немају широку лепезу функција које су обављале масовне партије почетком 20. века. Стога ни новоформиране партије у транзиционим демократијама које се налазе у процесу консолидације не могу да врше послове карактеристичне за западноевропске партије 20. века. Вођени тиме, у првом делу рада утврђујемо функције које би модерне партије требало да испуњавају да би оправдале сопствено друштвено постојање и формирамо теоријску матрицу на основу које ћемо анализирати улогу и допринос политичких партија у процесу консолидације демократије. У другом делу рада истражујемо да ли су и колико политичке партије у Србији утицале на продубљивање демократске консолидације и то након 2000. године и напуштања режима изборног ауторитаризма, хибридног режима који је у себи комбиновао демократске и ауторитарне елементе.⁴⁾

3) Bartolini, Stefano & Mair, Peter, "Challenges to Contemporary Political Parties", in: Diamond, Larry & Gunther, Richard (eds), *Political Parties and Democracy*, The Johns Hopkins University Press, 2001, pp. 327-343.

4) О хибридном режиму у Србији види: Павловић, Душан & Антонић, Слободан, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*, Службени гласник, Бе-

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И КОНСОЛИДАЦИЈА ДЕМОКРАТИЈЕ

Да ли политичке партије својим деловањем могу да убрзају или успоре процес консолидације демократије? Колика је њихова улога у развоју консолидованих установа и институција? Како би одговорили на наведена питања и утврдили тачке у којима је могућ допринос партија развоју демократије у транзиционим и тек консолидованим друштвима најпре ћемо дефинисати термилошке одреднице појма консолидације демократије. А како нас, пре свега, интересује утицај политичких партија на консолидацију демократских институција у Србији у другом делу рада истражићемо улогу српских партија у фази испуњења (*completingdemocracy*) и продубљивања демократије (*deepeningdemocracy*).

Оригинално, термин „демократска консолидација“ се употребљавао да опише изазов на који новостворена демократска друштва морају да одговоре у циљу заштите демократских достигнућа од могућих регресивних ауторитарних тенденција. Исходиште консолидације је политичка ситуација у којој је демократија постала „једина игра у граду“.⁵⁾ То практично значи да нема релевантне политичке групе која покушава да збаци демократски режим недемократским путем или да се отцепи од државе (бихевиористички елемент), да чак и у периоду политичких и економских криза грађани верују да до промена може доћи само уз помоћ демократских правила и процедура (атитудинални елемент), и да се сви евентуални конфликти између политичких актера решавају у складу са важећим нормама чије би кршење било неделотворно и скупо (уставни елемент).⁶⁾ Да би до консолидације уопште дошло, према Хуану Линцу (Juan Linz) и Алфреду Степану (AlfredStepan), морају да буду испуњени одређени услови, односно свака консолидована

оград, 2007; Орловић Славиша, „Проблеми демократске консолидације Србије“, у: Павловић, Душан (прир.), *Консолидација демократских установа у Србији – годину дана после*, Службени гласник, Београд, 2008; Јовановић Милан, „Консолидација, принципи „слободних“ и „фер“ избора и уставни дизајн“, у: Павловић, Д. (прир.), *нав. дело*; Вучићевић Душан, „Демократизација кроз изборе – изборни ауторитаризам у Србији“, *Политичка ревија*, 4/2010, Институт за политичке студије, Београд, стр. 1-28; Владисављевић, Небојша, „Мешовити режими, протести и 5. октобар“, у: *Развој демократских установа у Србији – десет година после*, Heinrich Böll Stiftung, 2010, стр. 13-23.

- 5) Przeworski, Adam, *Democracy and the Market*, Cambridge University Press, 1991, p. 26.
- 6) Линц, Хуан & Степан, Алфред, *Демократска транзиција и консолидација – Јужна Европа, Јужна Америка и посткомунистичка Европа*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 18.

демократија мора да има пет развијених арена – слободно и активно грађанско друштво, аутономно и цењено политичко друштво, владавину права којом се гарантују основна грађанска и политичка права, ефикасну и функционалну бирократију и институционализовано економско друштво. Политичко друштво, осим политичких странака чијом ћемо се улогом у процесу консолидације бавити, чине и избори и одговарајућа изборна правила, законодавство, политичка вођства и страначке коалиције.⁷⁾

Демократија у Србији је консолидована на једном нижем нивоу, на нивоу институције слободних и поштених избора. За разлику од хибридног, режима изборног ауторитаризма који је у Србији постојао током деведесетих година, а у коме је изборно надметање било предмет манипулација, након 2000. године изборна утакмица је слободна и поштена. Изборна демократија постоји јер сви актери, како победници тако и поражени, прихватају резултате избора, нема крађе гласова и кршења основних грађанских и политичких права – слободе удруживања, окупљања, штампе, мисли и јавног изражавања – а не постоје ни дискриминативне изборне норме које би фаворизовале једну од страна у изборној трци. Циљ демократске консолидације у Србији није више опстанак демократије, већ демократски прогрес.

Уколико прихватимо постојање демократског континуума на коме се на једном полу налазе ауторитарни режими, а на другом напредне демократије (графикон 1) могуће је, према Андреасу Шедлеру (Andreas Schedler), издвојити различите концепте консолидације демократије – избегавање демократског слома, избегавање демократске ерозије, организовање демократије, испуњење демократије и продубљивање демократије.⁸⁾ По нама, наведени концепти се међусобно не искључују, већ су комплементарни, а разлике међу њима се односе на остварени ниво консолидације и шансе да се процес настави. Прва два концепта су негативна и посвећена очувању тек створених демократских институција и спречавању повратка у неки облик ауторитаризма (избегавање демократског слома) или онемогућавању постепеног крушења демократских правила и процедура које води ка „спорој смрти“ демократије (избегавање демократске ерозије). По Шедлеру, само су

7) Исто, стр. 20-30.

8) О различитим схватањима консолидације демократије видети више у: Schedler, Andreas, “What is Democratic Consolidation?”, *Journal of Democracy*, vol. 9, no. 2, pp. 91-107.

ова два схватања комплементарна са оригиналним значењем консолидације, у смислу обезбеђивања опстанка демократије. Треће схватање консолидације, организовање демократије, је неутрално и може се довести у везу са институционалним инжењерингом, те „подразумева изградњу свих оних великих организација које сачињавају карактеристичну инфраструктуру модерних либералних демократија: партије и партијски системи, законодавна тела, државна бирократија, правосудни систем, и систем усклађивања интереса“.⁹⁾ Нас, у контексту проучавања утицаја политичких партија на консолидацију у Србији, пре свега интересују позитивна схватања – испуњење демократије и њено продубљивање.

Испуњење демократије јесте померање на демократском континууму од изборне ка либералној демократији, демократски прогрес чији је циљ постизање демократских карактеристика које недостају изборној демократији – ефективно и ефикасно гарантовање свих људских, грађанских и политичких права, владавина права и стриктно поштовање устава, реформа судског система, државе и државне бирократије, хоризонтална одговорност јавних функционера, итд. Даље померање на континууму демократије, од либералне ка напредној демократији, представља другу позитивну верзију консолидације, продубљење демократије. У односу на стабилне западне демократије, младе демократске државе Јужне Америке, Азије, субсахарске Африке и Источне Европе показују значајне компаративне недостатке на свим пољима – квалитет рада извршне и законодавне власти, јавна администрација и јавне политике, стил доношења политичких одлука, интересне групе, цивилно друштво, ниво политичке културе, демократичност партија и партијског система, итд. Коначно исходиште процеса демократизације јесте управо подизање квалитета демократског живота, достизање нивоа напредних демократија, „демократско продубљење“. У наредном одељку размотрићемо каква је могућа улога политичких партија у постизању тог циља.

9) Ibidem, p. 101.

Графикон 1. Политички режими по различитим димензијама демократије¹⁰⁾

Као што смо већ раније истакли, улога модерних политичких партија је промењена и у стабилним западноевропским демократијама. Класичне функције политичких партија обухватале су: 1) номинацију кандидата на изборима; 2) изборну мобилизацију која обухвата и активну партиципацију грађана у изборној кампањи, али и сам излазак на биралишта; 3) утврђивање листе приоритета и кључних питања – политичке агенде друштва (structuring issue); 4) представљање различитих друштвених група; 5) агрегацију интереса; 6) формирање и очување извршне власти; и 7) друштвену интеграцију.¹¹⁾ Некадашње партије су, у мањој или већој мери, обављале све наведене функције. Данас је, међутим, једино незаменљива улога партија у изборном процесу и образовању влада, док остале функције партије обављају све слабије или их врше истовремено са организацијама цивилног друштва и разним интересним групама. Чак је и значај партија у изборној мобилизацији измењен, услед технолошких иновација и појаве и развоја масовних медија, попут интернета и телевизије. Последице промена у улози партија у етаблираним демократијама утицале су и на активности новоформираних партија у транзиционим друштвима, те су након

10) Howard, Marc Morje & Roessler Philip, "Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes", *American Journal of Political Science*, vol. 50, no. 2 (April), 2006.

11) Gunther, Richard & Diamond, Larry, "Types and Functions of Parties", in: Diamond, Larry & Gunther, Richard (eds), *Political Parties and Democracy*, The Johns Hopkins University Press, 2001, pp. 7-9.

првих вишестраначких избора (founding elections) у њима настаја-ле професионалне изборне партије и партије картели, а не масовне и свеобухватне партије. Како партије у новим демократијама нису прошле исти еволутивни пут, од њих није могуће ни очекивати да обављају класичне функције и да на тај начин доприносе процесу демократске консолидације. Стога је неопходно да разграничимо какве партије и партијски систем морају бити да би уопште могле позитивно да утичу на консолидацију (почетни услов), а затим шта би у процесу консолидације морале да чине у циљу продубљења демократије у једном друштву.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЈА ПАРТИЈА И ПАРТИЈСКОГ СИСТЕМА

Ниво институционализације представља једну од најважнијих димензија за разумевање партијског система, уз број релевантних политичких партија и степен идеолошке поларизације о којима је писао још Ђовани Сартори (Giovanni Sartori) у *Партијама и партијским системима*.¹²⁾ Значај институционализације партија и партијског система и утицај на процес консолидације демократије потврђују бројни радови на ту тему.¹³⁾ Но без обзира на сагласност о потреби институционализације партија и партијског система, мање је јасно шта се под самом институционализацијом подразумева. Семјуел Хантингтон (Samuel Huntington) шире схвата институционализацију, али истиче да исти критеријуми могу бити примењени и на концепт институционализације партија. По њему, „институционализација је процес у коме организације и процедуре стичу важност (легитимитет) и стабилност“.¹⁴⁾ Он идентификује четири димензије институционализације: способност прилагођавања, организациону комплексност, аутономију и кохерентност. Анђело Панебјанко (Angelo Panebianco) институционализацију види као процес у коме партија „престаје да буде средство и постаје вред-

12) Сартори, Ђовани, *Странке и страначки суштави*, Политичка култура, Загреб, 2002.

13) Видети на пример: Dix, Robert, “Democratization and Institutionalization of Latin American Political Parties”, *Comparative Political Studies* 24, pp. 488-511; Lewis, Paul, “Democratization and Party Development in Eastern Europe”, *Democratization*, 1/1994, pp. 391-450; Mainwaring, Scott & Scully, Timothy (eds), *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*, Stanford University Press, 1995; Randall Vicky & Svasand, Lars, *Political Parties and Democratic Consolidation in Africa*, Paper for ECPR Joint Sessions of Workshops, Grenoble, 2001.

14) Huntington, Samuel, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968, p.12.

ност по себи¹⁵⁾ На тај начин очување и опстанак партије постаје циљ коме тежи велики број њених присталица. У сврху мерења партијске институционализације Панебјанко уводи два критеријума: степен аутономије у односу на окружење и степен унутрашње изградње система (systemness) који практично обухвата Хантингтонову организациону комплексност и кохерентност. На крају, Кенет Јанда (Kenneth Janda) истиче једну спољну димензију институционализације – начин на који се политичка партија опажа у ширем друштву (реификација у јавној свести).¹⁶⁾

Графикон 2. Димензије партијске институционализације¹⁷⁾

	унутрашња	спољашња
структурална	системски карактер	аутономија одлучивања
атитудинална	придавање вредности	реификација

Вики Рендал (Vicky Randall) и Ларс Свасанд (Lars Svasand) комбинујући критеријуме претходника утврђују постојање димензионалне теоријске матрице која им помаже у анализи степена институционализације партија (графикон 2). Структурални аспект унутрашње димензије – системски карактер – обухвата увећање обима, густине и редовности интеракција партије, рутинизацију и изградњу устаљених правила. Партијске карактеристике које утичу на њен системски карактер су начин на који партија настаје и развија се, партијски ресурси, нарочито финансирање, улога партијског лидера наспрам партијске организације, улога партијских фракција и клијентелизам. Придавање вредности (value infusion) указује на степен до кога се партијски чланови и симпатизери идентификују са партијом и системом вредности који она својим деловањем пропагира и заступа што утиче на ниво партијске кохезије. На ову, унутрашњу/атитудиналну димензију утичу природа односа партије и социјалне базе и клијентелизам. Структурални аспект спољашње димензије чини аутономија одлучивања, односно слобода од мешања других организација и институција у процес формирања партијске политике и стратегија.¹⁸⁾ На кра-

15) Panebianco, Angelo, *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, 1988. p. 53.

16) Janda, Kenneth, *Political Parties: A Cross National Survey*, The Free Press, New York, 1980, pp. 19-28.

17) Randall, Vicky & Svasand, Lars, "Party Institutionalization in New Democracies", *Party Politics*, vol. 8, no. 1, p. 13

18) Према Рендаловој и Свасанду, одговор на питање да ли је аутономија нужан елемент партијске институционализације није једноставан и пре свега зависи од тога да ли је

ју, спољашњи/атитудинални аспект – реификација – указује на ниво опажености партијског присуства у јавној свести. Реификација представља фактор који пресудно утиче на способност партија да опстану на политичкој сцени са протоком времена.

За разлику од Рендалове и Свасанда који анализирају институционализацију партија и чије критеријуме институционализације није могуће квантификовати и поредити, Скот Мејнворинг (Scott Mainwaring) у средиште анализе поставља институционализацију партијског система. Према Мејнворингу, у институционализованом партијском систему знамо ко су главне партије и како се оне понашају, те сви актери имају јасна очекивања о акцијама других у партијској конкуренцији. Промене партијске конфигурације су ограничене, иако не и потпуно искључене. Мејнворинг наводи четири критеријума – димензије – институционализације партијског система:

- *стабилност модела партијске конкуренције* која се огледа у томе што главне партије опстају на политичкој позорници деценијама и што не постоје велике осцилације у изборним резултатима;
- *укорењеност партија у друштво* која доводи до стварање чвршће повезаности између бирача и партија током дужег временског периода. Као последица те везе партије постојаније бране властите идеолошке позиције те због тога нису спремне да зарад краткорочних изборних добитака прелазе са једног на други крај идеолошког спектра;
- *кредибилитет (легитимност) партија* јер у институционализованим системима грађани и политичке елите виде партије као неопходне и пожељне институције демократске политике;
- *партијска организација* је важнија од страначких лидера. Партије у институционализованим системима су добро организоване, поседују значајне материјалне и људске ресурсе, јасно дефинисана интерна правила и рутинизирани процедуре за избор страначког вођства, те стога лидери не могу бацити саму партију у засенак.¹⁹⁾

Очигледно је да демократија може да опстане у слабо институционализованом партијском систему, али такви системи умањују

партија доминантан елемент у том односу и да ли су последице повезаности са другим институцијама позитивне у смислу увећања партијских ресурса.

19) Mainwaring, Scott, „Party Systems in the Third Wave”, *Journal of Democracy*, 3/98, pp. 69-70.

квалитет демократије. Осим тога, сама институционализација није довољна, већ партије морају обављати одређене функције којима продубљују и јачају демократске процесе у једном друштву. Које су то функције? Политичке партије играју споредну улогу у раним фазама демократске транзиције. Међутим, немогуће је замислити демократију која без њих функционише јер су партије кључни играчи у дугорочном процесу испуњења и продубљења демократије. Према Рендаловој и Свасанду, њихов допринос је очит приликом организовања избора, агрегације и каналисања интереса различитих друштвених група, решавања конфликта, регрутације и тренинга политичких лидера, постизања вертикалне и хоризонталне одговорности политичких институција и изабраних појединаца.²⁰⁾ У мери у којој испуњавају наведене функције оне помажу консолидацији демократског режима на два начина: демократским понашањем и поштовањем демократских норми и конституционалних правила афирмишу сет демократских вредности и код грађана што истовремено јача бихевиористички, атидуинални и уставни аспект демократске консолидације; посредно оснажују легитимност режима те крхка демократска друштва лакше опстају у кризним временима.²¹⁾

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНОСТ ПАРТИЈА У СРБИЈИ

У стабилним демократским државама животни век партија је веома дуг, о чему сведоче примери Демократске партије у САД, настале 1828. године, и Конзервативне партије Велике Британије, образоване 1832. године. Иако прве политичке партије у Србији – Народна радикална странка, Либерална странка и Српска напредна странка – настају још 1881. године, након доношења Закона о удружењима и зборовима, у Србији је, као и у осталим постсоцијалистичким друштвима, континуирано функционисање политичких организација изостало. Због свега тога критеријум дужине постојања партија, мада не споримо његов значај у западним демократијама, не анализирамо као један од значајнијих услова институционализације партија, јер би се на том тесту неуспешним показале све модерне српске партије. Нас пре свега интересује начин на који

20) Randall, Vicky & Svasand, Lars, *Political Parties and Democratic Consolidation in Africa*, pp. 3-7.

21) Mainwaring, Scott & Scully, Timothy (eds), *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*, p. 24.

партије настају и развијају се након поновног увођења партијског плурализма, партијски ресурси, улога партијског лидера и фракција, степен клијентелизма (*системски карактер и организациона комплексност*), слобода при формирању партијске политике и стратегија (*аутономија одлучивања*), идентификација са партијом и партијским системом вредности (*придавање вредности*) и ниво опажености партијског присуства у јавној свести која утиче на способност њеног опстанка (*реификација*).

Једна од кључних димензија која утиче на системски карактер партија јесте начин њиховог настанка и развитка, односно да ли је изградња партијске инфраструктуре текла кроз процес пенетрације од центра ка периферији или процесом дифузије у коме су партије настајале спонтано и одоздо. Европско искуство изградње партија комбинује оба елемента, али како је у Србији након 1945. године укинут плурализам партијског организовања партије су нужно почетком деведесетих морале кренути од нулте тачке, док их је логика убрзаних припрема за прве вишепартијске изборе приморала да институционалне основе успостављају на доле и из центра. Изузетак представља Социјалистичка партија Србије, директно повезана са одлазећим ауторитарним режимом, која је наследила целокупну инфраструктуру и ресурсе Савеза комуниста Србије и ССРН-а. Преостале, опозиционе партије углавном су формиране из кругова угледних интелектуалаца – академика и универзитетских професора, књижевника и уметника – и дисидената унутар комунистичког режима – како демократске тако и националистичке провенијенције. И мада су опозициони прваци приликом оснивања новонасталих политичких партија покушали да се у политичком пољу позиционирају као настављачи историјских партија у Србији – Демократска странка, а касније и Демократска странка Србије декларисале су се легитимним настављачима Демократске странке Љубомира Давидовића, а Српска радикална странка је „историјског претка“ потражила у Народној радикалној странци Николе Пашића – својатање идеолошког и организационог континуитета и традиције предратних партија представљало је само историјски фалсификат које су партијске вође починиле у потрази за оснивачким митом.²²⁾

22) О настанку политичких партија у деведесетим годинама прошлог века видети више у: Вукомановић, Дијана, *Обнова партијског плурализма у Србији крајем XX века*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

Процес обogaћивања партијског спектра Србије пенетрацијом из центра ка периферији и одозго на доле, карактеристичан за прве године успостављања партијског плурализма, замењен је током деведесетих, али и након петооктобарских промена, пре свега умножавањем броја партија цепањем и дељењем већ постојећих. На овај начин настао је велики број странака од којих су најважније ДСС, ДХСС, ЛДП, Нова Србија и СНС. Данас су, међутим, најзначајније парламентарне партије – ДС, ДСС, СПС, СНС, Г17, ЛДП – релативно бројне, кадровски етаблиране, добро организоване странке, са развијеном организационом мрежом на читавој територији Србије. Ове партије самостално или коалиционим наступом успевају да стекну парламентарни статус што им отвара могућност за несметано политичко деловање. Осим капиларне мреже окружних, градских и општинских одбора оне формално имају и женске секције и организације младих са релативно високим степеном организационе и кадровске аутономије. И мада централни партијски органи утврђују програмску политику, програмска документа и статуте верификују партијски конгреси. Иако су све релевантне политичке партије хијерархијски устројене и изграђене на харизми и моћној позицији партијског лидера, о значају организационе мреже за опстанак у партијској арени најбоље сведочи пример Богољуба Карића и његовог Покрета снага Србије, који је попут метеора како се појавио и нестao са партијске сцене Србије након расписивања оптужнице и његовог бекства у Русију.²³⁾

Друга важна одредница која утиче на унутрашњу структуралну димензију институционализације партија јесте доступност партијских ресурса, пре свега финансирање редовног рада и изборних кампања. Са убрзаним опадањем бројности партијског чланства, растућим осиромашењем и незапосленошћу немогуће је обезбедити средства неопходна за функционисање странке само од чланарина. Осим тога, скупе медијске кампање без којих је тешко остварити изборни успех и ефикасно се надметати у изборној трци нагоне партије да троше све веће суме новца, док упоредо са тим расту захтеви друштва да се токови новца у политици уведу у законске оквире чиме би се смањила и сузбила политичка корупција. У таквим околностима партије су свуда приморане да се уз прику-

23) Богољуб Карић је на председничким изборима 2004. године освојио 568.691 гласова, а убрзо након тога његова партија је ушла у власт у многим општинама и АП Војводини.

пљање средстава из приватних окрену и финансирању из јавних извора. Србија није изузетак.

Финансирање политичких партија и изборних кампања регулисано је већ од почетка 90-тих година прошлог века, али се дуго налазило у „сивој зони“. Средства додељивана партијама из буџета нису задовољавала потребе странака, те су се оне окретале тражењу додатних извора прихода, а за кршења закона нису изрицане санкције. Нужност обезбеђивања све већих свота новца из легалних оквира, као и свест о важности уређења области финансирања политичких активности са становишта борбе против корупције утицали су на усвајање Закона о финансирању политичких странака (донет 2003, измењен 2008). Овим законом парламентарним партијама је било загарантовано повећање дотација из буџета РС, као и гарантовање прихода из буџета АП Војводина, градова и општина. Међутим, примену закона карактерисале су: шаренило у примени норми о буџетском финансирању, одсуство делотворне контроле и јавности података (контролом финансирања до 2010. и формирања Агенције за борбу против корупције бавио се РИК, тело састављено од представника политичких партија) и одсуство санкционисања кршења закона.²⁴⁾

Доношењем новог Закона о финансирању политичких активности 2011. године учињени су додатни помаци у овој области. Законским одредбама задржано је решење по коме се партијама из буџета Републике издваја 0,15% за финансирање редовног реда и 0,1% за трошкове вођења кампање у изборној години, док новину представља укидање лимита на висину укупних средстава прикупљених из приватних извора за финансирање изборних кампања, иако су задржана ограничења у погледу средстава која физичка и правна лица могу донирати партијама. У току израде закона појављивале су се и идеје да се партијама додељује 0,3% републичког буџета, али се након препоруке Венецијанске комисије по којој се са 0,3 одсто прелази граница изнад које странке у потпуности зависе од јавних извора од те идеје одустало. Међутим, према мишљењу председнице Агенције за борбу против корупције Зоране Марковић и постотак од 0,15 највећи је у Европи.²⁵⁾ Без обзира на

24) Видети више у: Ненадић, Немања, „Финансирање политичких странака у Србији“, у: Орловић, Славиша (прир.), *Партије и избори у Србији – 20 година*, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2011, стр. 119-134.

25) „Скуп посао та политика“, недељник *Време*, бр. 1062, 12. мај 2011.

то што су наведена решења наишла на негодовање јавности несумњиво је да њиховом имплементацијом додатно доприноси процесу институционализације партија у Србији.

Доминација партијског лидера над партијском организацијом и опстајање партије коришћењем лидерске харизме су супротни системском карактеру партија. Јак степен персонализма претвара партију у средство за остварење личних амбиција што негативно утиче на партијску институционализацију.²⁶⁾ У Србији неколико релевантних партија – ДСС, СРС, СПО – имају исте лидере већ више од две деценије што сведочи о томе да се партијске присталице окупљају више око страначких вођа него партијских програма.²⁷⁾ Односом партијског лидера и организације бавићемо се више приликом анализе степена институционализованости партијског система Србије. Осим доминирајуће улоге партијског вођства, на организациону кохезију, а самим тим и на институционализацију, негативно утиче и страначко фракционисање. Ова тврдња, међутим, није једнозначна. Либерално демократска партија Јапана успешно је владала скоро непрекидно више од 50 година управо смењивањем лидера различитих унутарстраначких фракција на челу партије, односно државе. Оно што очигледно прави разлику је степен до кога је сама фракција институционализована и у свом деловању ограничена јасним правилима и процедурама. Мада највећи број релевантних партија у Србији статутима утврђује право на мањинско мишљење, само је Грађански савез Србије у члану 10 свог статута (2004) дозвољавао деловање фракција.²⁸⁾ Према Владимиру Гоатију, разлог за то је „деценијама негована дијаболизација фракција“ у посткомунистичким државама која „и данас снажно утиче на однос према том облику суб-партијског организовања и деловања“.²⁹⁾ Последица тога је да у пракси партије сузбијају функционисање фракција што илустративно приказује пример покушаја формирања Либерално-демократске фракције унутар ДС-

26) О негативном утицају које изражено лидерство у партијама има на јачање популистичких тенденција видети више у: Траиловић, Драган, „Популизам као фактор слабљења демократских капацитета политичких институција у Србији“, *Политичка ревија*, 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, стр. 73-78.

27) У релевантне партије убрајамо оне које у више изборних циклуса прелазе цензус од пет процената.

28) ГСС је престао да постоји 7. априла 2007. године након уједињења са Либерално демократском партијом.

29) Гоати, Владимир, „Чиниоци образовања фракција“, у: Лутовац, Зоран (ур.), *Политичке странке у Србији – структура и функционисање*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2005, стр. 62.

а. Унутарстраначка спорења за основ имају решење усвојено пред Изборну скупштину ДС-а 2004. године према којем кандидат који изгуби на изборима за председника странке нема право да буде члан партијског форума. Након изборног пораза Чедомир Јовановић је прикупио подршку 30.000 чланова за формирање фракције, али је једини резултат те акције било његово искључење из ДС-а. Странке у Србији још увек нису научиле да живе са разликама, а последица неговања таквог типа унутарстраначког живота су серије вишеструких расцепа, „множење“ и „дељење“ скоро свих партија заступљених у српском парламенту. Све то негативно утиче на институционализованост партијског система, а, наше је мишљење, и на степен институционализованости самих партија. Иако фракције не морају негативно да утичу на организациону кохезију, непостојање јасних правила којима се регулише њихово образовање и деловање – институционализација фракција – и резултирајуће цепање странака у још већој мери поткопавају изградњу партијског система.

Последња варијабла која утиче на системски карактер партија, према Рендаловој и Свасанду, је клијентелизам који је битно обељежје друштва и партија Трећег света. По њима треба разликовати два типа клијентелизма – први и старији карактерише значајна персонализација, однос патрона који поседују богатство и ресурсе и клијената који им зарад добијања бенефита подарују беспоговорну послушност и политичку подршку; други је типичан за ситуације у којима је партија, након освајања власти, у могућности да ресурсе расподељује широким категоријама становништва, пре свега партијским члановима, симпатизерима и потенцијалним присталицама. Други тип је близак ономе што партије раде и у развијеним демократским друштвима, али што је још значајније он представља мању претњу партијској кохезији од клијентелизма старог типа у коме партија и за патрона и за клијента представља само средство за остварење личних амбиција. Партије у Србији комбинују оба типа. Оне доминирају државом и колонизују све области друштва, од државне управе и локалних самоуправа, јавних предузећа, до установа културе, образовања и медија, те је поседовање

партијске књижице предуслов учешћа у обављању јавних послова. Осим тога, и позиције у највишим партијским ешалонима користе се за обезбеђивање финансијских повластица и уносних послова финансираних из буџета уском кругу пријатеља и рођака.³⁰⁾ Чак и да прихватимо тврдњу Рендалове и Свасанда о различитом утицају два облика клијентелизма на институционализацију партија доминантно коришћење партијске организације као инструмента за постизање личних и, пре свега, материјалних интереса на штету остварења партијске идеологије и програма несумњиво до извесног степена негативно утиче на партијску кохезију.

„Придавање вредности“, атитудинални аспект унутрашње димензије институционализације партија, односи се на ниво идентификације партијских делатника и присталица и посвећености партији која надилази инструменталне подстицаје партијског ангажовања. Овакав вид ангажовања подразумева изградњу партијског вредносног система чијем ће остварењу тежити сви партијски активисти. У њему нема места за испуњење индивидуалних амбиција и циљева. У Србији се партијска конкуренција одвија на клијентелистичким основама, а не у складу са програмским принципима, док су лидери најчешће важнији од партијских докумената. Трговина мандатима, промене партија и трансфери посланика показатељ су да партијски кадрови у политику улазе из користи, а не због конкретних принципа. Уз све то приближавање и програмско усклађивање српских странака слаби њихову програмску иновативност и оригиналност. Ипак, према истраживању ЦеСИД-а из 2005. године у основи партијске идентификације грађана Србије најпре лежи програмско одређивање (Гласам за партију чији програм и политика одговарају мојој социјалној групи – 20%; Гласам за партију која има добар програм – 17%) затим интересно одређивање (Гласам за партију која ми гарантује неку добит – 30%), и на крају идентификовање са лидером (Гласам за партију која има доброг лидера – 19%).³¹⁾

30) Антонић, Слободан, „Мрежа школских другара у политичкој елити Србије“, *Национални интерес*, 3/2010, Институт за политичке студије, Београд, стр. 329-350; Видети нпр. „Хонорар сина Наде Колунције проглашен тајном“ (2.7.2012), „ДС, Г17 плус и СПС великодушни према Горану Шутановцу“ (10.6.2012), „Шапер већ два пута медијски „реконструисао“ клиничке центре“ (6.6.2012), www.pistaljka.rs (приступљено 5.7.2012)

31) Нав. према: Стојиљковић, Зоран, *Партијски систем Србије*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 356.

Структурални аспект спољашње димензије интитуционализације представља аутономија одлучивања, при чему треба направити разлику између институционалне зависности (dependence) и повезаности (linkage) што никада није једноставно. За разлику од институционалне зависности, односа у коме је партија неаутономан и слабији играч, однос институционалне повезаности оставља слободу партији да самостално доноси одлуке и да, истовремено, кроз партнерски однос са неком другом институцијом увећа себи шансе за институционализацију. Ако занемаримо тврдње да су партијске елите у Србији у формулисању политике несамосталне и подложне утицају моћних финансијера и страних амбасада, индикативно је да странке у Србији имају тек повремене и неформалне контакте са синдикатима, друштвеним покретима и невладиним организацијама. Делимичан изузетак представља ДС која остварује сарадњу са синдикатима кроз ресорне одборе. Још један посебан тип повезаности може позитивно да утиче на институционализацију – чланство у наднационалним федерацијама. Европске федерације партија, организоване на идеолошким линијама, функционишу као организације подршке. Иако се пријем у Еуропартије најчешће обавља без стриктних критеријума овај вид повезаности неспорно помаже институционализацији партија. У Србији је Г17 придружена чланица, а Савез војвођанских Мађара посматрач у Европској народној партији (ЕПП), ДС је у статусу придружене чланице у Европској социјалистичкој партији (ПЕС), док је Либерално демократска партија чланица Партије европских либерала, демократа и реформиста (ЕЛДР).

Реификација партије (атутудинална, спољашња деминзија) се односи на степен њене препознатљивости у јавном мњењу. Што је партија цењенија то ће и више обликовати понашање актера, а тиме ће дугорочно осигурати властити опстанак. Међутим, према Рендаловој и Свасанду, успех у томе махом зависи од историјске позиције коју партија има.³²⁾ Како је од обнове партијског плурализма у Србији прошло тек нешто више од две деценије тешко је процењивати степен реификације партија. Реификацији, у сваком случају, не доприноси то што су расцепи у Србији више краткорочни него дугорочни – режимлије-демократе, монархија-република, рат-мир током деведесетих; Европа-Косово, НАТО-војна неутрал-

32) Randall, Vicky & Svasand, Lars, "Party Institutionalization in New Democracies", *Party Politics*, vol. 8, no. 1, p. 23.

ност, централизација-децентрализација последњих година – и то што се партије на линијама расцепа често репозиционирају. Према једном истраживању које је спровео Драгомир Пантић постоји релативна усклађеност између опредељења партија, исказаних у програмима и наступима функционера, с једне, и ставова партијских следбеника о спољнополитичким питањима, с друге стране. Најмања дискрепанца постоји код чланова ЛДП-а, следи ДС, затим СПС, СРС и ДСС, док се највећи раскорак у погледу спољнополитичких опредељења партија и њихових присталица јавља код СПО и Г17. Према Пантићу, „(и)ндиректно је потврђено да су партије у Србији тек терцијарни агенс политичке социјализације, да више окупљају грађане који слично мисле, него што саме утичу на формирање њихових ставова о спољној политици.“³³⁾

Одговор на питање да ли су политичке партије у Србији институционализоване, према критеријумима Рендалове и Свасанда које није могуће квантификовати и поредити, није једнозначан. Постоје елементи који говоре у прилог институционализацији, али и они који је оспоравају. Због тога тврдимо да су српске партије делимично институционализоване, и да ће додатни напори усмерени на ублажавање њихове лидерске и клијентелистичке природе, успостављање јасних правила којима се регулише образовање и деловање фракција, јасна програмска диференцијација и изградња партијског вредносног система, као и јачање веза са организацијама цивилног друштва и транснационалним партијским организацијама допринети даљој страначкој институционализацији.

ИНСТИТУЦИОНАЛИЗОВАНОСТ ПАРТИЈСКОГ СИСТЕМА СРБИЈЕ

Стабилност модела партијске компетиције, укорењеност партија у друштво, кредибилитет односно легитимност политичких партија и значај партијске организације наспрам партијског лидера четири су критеријума институционализације партијског система. Стабилност партијског такмичења се огледа у томе што нема битних одступања у изборним резултатима партија. Изборна волатил-

33) Пантић, Драгомир, „Прихваћеност програмских опредељења међу присталицама партија: на примеру неких актуелних спољнополитичких дилема“, у: Лутовац, Зоран (ур.), *Идеологија и политичке странке у Србији*, ФПН, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2007, стр. 300.

ност представља укупну флукуацију гласова од једне ка другој политичкој партији у односу на претходне изборе, а Педерсенов индекс (индекс изборне волатилности) израчунава се сабирањем свих разлика (позитивних и негативних) у процентима гласова које су странке освојиле између два изборна циклуса и дељењем тог збира са 2.³⁴⁾ Изборну волатилност у Србији рачунамо од тренутка рушења хибридног режима (2000. година) и она за изборе 2003. године износи 47,60%, за изборе 2007. (22,29%), 2008. (20,72%) и 2012. године (27,56%). Просечна вредност изборне волатилности – аритметичка средина – у Србији у периоду 2003-2012. износи 29,54% што нас сврстава на 27. место од 40 држава које наводе Мејнворинг и Торкал. Партијска конкуренција у Србији је нестабилна, али не екстремно. Педерсенов индекс за Естонију, Пољску, Литванију, Русију, Перу, Румунију, Летонију и Украјину креће се од 42,4% до 59,2%.³⁵⁾ Најмању изборну волатилност – 3,2% – имају САД. Иако се сматра да дугорочно одступања у изборним резултатима политичких странака постају мања, јер се и грађани све више идентификују са појединим партијама, последња истраживања показују да модели партијске конкуренције у мање развијеним државама нису стабилнији са протоком времена, што се види и на примеру Србије.³⁶⁾

34) Mainwaring, Scott & Torcal, Mariano, "Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization", <http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/319.pdf> (приступљено 8.7.2012). Када се партија или коалиција поцела на две или више партија између два изборна циклуса (t1 и t2), поредимо укупан проценат гласова тих странака (t1) са процентом гласова највеће (најјаче) отцепљене партије (t2), а најмању (најслабију) отцепљену партију (t2) рачунамо као да није освојила нити један глас на t1 изборима. Ово је чест случај на изборима у Србији, а практично значи да у ситуацију у којој је од ДОС-а који је на изборима учествовао 2000. године настало девет посебних изборних листа на изборима 2003, обрачунавамо само резултат ДСС-а (највеће) и Лабуристичке партије Србије (најмање). Отпор и Г17+, иако су подржавале ДОС на изборима 2000, рачунамо као посебне јединице анализе 2003. године. Када се две или више партија споји и сачини нову организацију на изборима (t2) израчунавамо волатилност користећи резултат партије са највећим процентом гласова на t1 изборима. ССЈ је, на пример, након самосталног наступа 2000. године на изборе 2003. изашла у коалицији За народно јединство састављеној од пет партија. Ако две или више партија уједињено наступе на t2 изборима, али су на t1 изборима наступале одвојено, претпостављамо да је (су) партија(е) са мањим бројем гласова (t1) нестала(е) на t2 изборима. Партијама са мањим бројем гласова (t1) на t2 изборима дајемо вредност 0 и израчунавамо њихов удео у гласовима на t1 изборима као проценат промене. СПО и Г17+ су на изборима 2008. наступиле унутар коалиције ЗЕС чији је темељ чинила ДС, а не претходним изборима самостално.

35) Исто, стр. 18.

36) Bielasiak, Jack, "The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States, *Comparative Politics*, 34(2), pp. 189-210, нав. према: Mainwaring & Torcal, „Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization”, pp. 10-11.

Укореењеност партије у друштво утиче на чвршће повезивање бирача и партија, те партије стога упорније бране властите идеолошке позиције и нису спремне да прелазе са једног на други крај политичког спектра зарад краткорочних изборних добитака. Друштвену укореењеност партија могуће је утврдити помоћу раширености и интензитета партијске идентификације, честог репозиционирања партија на идеолошком спектру, дужине трајања партија, победа непартијских кандидата на изборима и појаве идеолошког гласања. Критеријум дужине трајања партија није могуће користити за поређења, јер је, попут других посткомунистичких држава, плурализам партијског организовања у Србији стар тек нешто више од две деценије. Симптоматично је, међутим, да су партије-околице три од шест изборних листа које су прешле цензус на парламентарним изборима 2012. године партије које нису постојале 2000. године – Српска напредна странка, Либерално демократска партија и Г17. Непартијски кандидати нису имали успеха на председничким изборима, изузев Богољуба Карића који је 2004. био трећепласиран са 18,23% гласова.

Партијска идентификација омогућава предвиђање изборних резултата и смањује степен контингенције у политичком животу. Она онемогућава нагли губитак подршке одређеној партији и брзи успон нових политичких актера. Истраживачи партијске идентификације у Србији уочавају два тренда у периоду 1990-2005. За први период, до 2000. године, карактеристични су слаба раширеност и низак интензитет партијске идентификације, док се након промене режима партијска идентификација шири, али то није праћено истовременим увећањем њеног интензитета.³⁷⁾ У наведеном периоду раширеност партијске идентификације има најнижи ниво – 31% – средином 1998. године, а највиши – 77% – августа 2001. године.³⁸⁾ Осцилације у погледу раширености партијске идентификације карактеристичне су и за период након 2005. године, али је очигледно да током друге половине прве деценије 21. века идентификација грађана са партијама поново слаби. Према Синиши Атлагићу, она износи око 40%, а препреке значајнијем повећању распрострањености партијске идентификације треба тражити у недовољно уб-

37) Видети више у: Атлагић, Синиша, *Партијска идентификација као детерминанта изборне мотивације – теоријске контроверзе и проблеми емпијског истраживања*, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2007, стр. 117-140.

38) Нав. према: Славујевић, Зоран, „Партијска идентификација грађана пре и после избора 2000. године“, у: Гоати, Владимир (ур.), *Партијска сцена Србије после октобра 2000. године*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2002, стр. 212.

личној партијској сцени, персоналистичком карактеру партија и разочарењу бирача у партије.³⁹⁾ Процент партијски идентификованих у Србији сличан је уделу грађана са партијском идентификацијом у посткомунистичким државама, али је далеко од просека у западно-европским демократијама.⁴⁰⁾ Релативно низак ниво раширености партијске идентификације, честе осцилације, као и њен слаб интензитет указују на слабу укорененост партија у српском друштву. Томе у прилог иде и податак да 37% испитаника, о чему је већ било реч, доноси изборну одлуку процењујући властите програмске/идеолошке интересе и на основу тога која странка те интересе најбоље може промакнути (Гласам за партију чији програм и политика одговарају мојој социјалној групи – 20%; Гласам за партију која има добар програм – 17%).

Последњи показатељ друштвене укоренености политичких партија јесу (честе) промене позиција партија у идеолошком спектру. Користећи Кичелтов модел партијског груписања у посткомунистичким друштвима по коме основне линије поделе представљају либерално-космополитска наспрам ауторитарно-партикуларистичке политичка насупрот тржишне алокације, Душан Спасојевић показује правце прегруписавања и репозиционирања политичких партија у идеолошком спектру

Графикон 3.

Поједностављени приказ партијске сцене
након парламентарних избора 2003.⁴¹⁾

Радикализација политичких прилика након 2003. године допринела је поларизацији партијске сцене и умањењу значаја центра, а раније формиран политички расцеп између традиционали-

39) Атлагић, Сениша, „Изборна понуда у светлу мичигенске парадигме изборног понашања: осврт пред изборе у Србији 2012.“ (необјављен рад)

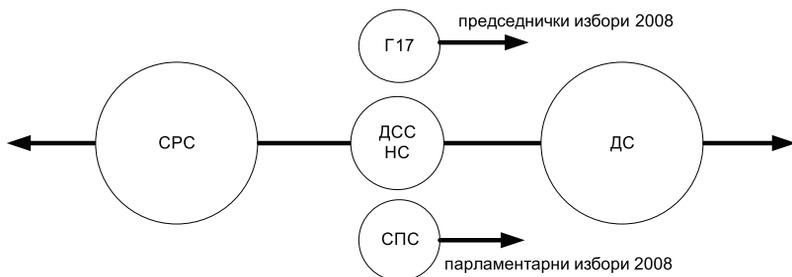
40) Mainwaring, Scott, „Party Systems in the Third Wave“, p. 73. У већини држава Западне Европе партијска идентификација износи од 60 до 70 процената, а у Великој Британији чак 80%. Међутим, овај број је у опадању последњих година.

41) Спасојевић, Душан, „Динамика политичких расцепа у Србији 2000-2010“ у: Орловић Славиша, *Партије и избори у Србији – 20 година*, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2011, стр. 113.

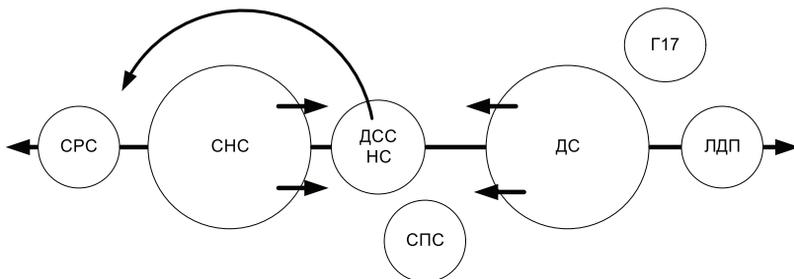
ста и модерниста врхунац је доживео за време парламентарних и председничких избора (2007-2008) заоденут у рухо односа према европским интеграцијама (графикон 3).

Графикон 4.

Центрифугалност партијског система 2007-2008.⁴²⁾

Након распада СРС и стварања СНС дошло је до смањења идеолошке дистанце између две највеће партије и померања смера партијског такмичења ка центрипеталном што је створило гужву у центру идеолошког спектра, па се ДСС све више помера ка традиционалистичком полу (графикон 4).

Графикон 5. Центрипеталност и „гужва у центру“⁴³⁾

Константно репозиционирање политичких партија у идеолошком спектру онемогућава дубље укоревивање партија у друштво и спутава формирање идеолошких и програмских веза бирача са странкама. Све то негативно утиче на стабилизацију и институционализацију партијског система.

У институционализованим партијским системима грађани и елите верују да су политичке партије базичне и неопходне институције демократије. Позитивни ставови према партијама увећавају

42) Исто, стр. 114.

43) Исто, стр. 115.

шансе за консолидацију демократије. Партије су кључне институције изборног надметања и, у савременим демократијама, једини инструмент освајања и вршења власти. Политичке партије у Србији представљају институције са најнижим степеном поверења. Међу десет истраживаних институција – школство, војска, полиција, председник, судство, медији, влада, синдикати, скупштина, партије – индекс (не)поверења грађана према партијама износи 2,17.⁴⁴⁾ У истраживању *Светска студија вредности* спроведеном између 2005 и 2008. године у 55 држава, 0,9% испитаника у Србији изражава велико поверење у партије, 11,9% прилично, 50% грађана нема велико поверење, док 37,1% уопште не верује партијама. Дакле, укупан удео грађана који 2006. године позитивно вреднује партије (велико и прилично поверење) у Србији износи 12,8% по чему се Србија налази на 48. месту од 55 испитаних држава.⁴⁵⁾ Иако је незадовољство грађана улогом партија све веће и у институционализованим системима, партије имају много мањи легитимитет у новим демократијама, те случај Србије не представља изузетак. Низак кредибилитет партија, међутим, не резултира ниским нивоом политичке партиципације. Иако излазност на парламентарним изборима опада након првих вишестраначких избора (71,5% изашлих) у периоду 1993–2012. учешће на изборима узима између 57,4% (1997) и 61% (2008) уписаних бирача. Ако узмемо у обзир да реално бирачко тело у Србији броји од 5,5 до 5,6 милиона бирача укупан број апстинената креће се од 25 до 30 процената што је далеко изнад европског просека.

На крају, у институционализованим партијским системима партијска организација је важнија од партијског лидера. Јак степен персонализма рефлектује низак степен институционализације. У мање развијеним демократским државама партије се најчешће претварају у средства за остварење личних амбиција, док је партијска организација рудиментарно развијена, без квалитетних кадрова и значајних ресурса. Популистички прваци, уз помоћ меди-

44) Славујевевић, Зоран, „Институције политичког система – уместо симболичког израза права грађана да владају, средство владавине над грађанима“, у: Михаиловић, Срећко, *Како грађани Србије виде транзицију – Истраживање јавног мњења транзиције*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010, стр. 63. Ранг је сачињен на основу вредности која је добијена пондерисањем сваког одговора „Велико поверење“ са 5, „Углавном поверење“ са 4, „И има и нема поверење“ са 3, „Углавном нема поверење“ са 2 и „Уопште нема поверење“ са 1, и дељењем скора са бројем одговора.

45) *World Values Survey 1981-2008 Official Aggregate v. 20090901*, 2009. *World Values Survey Association* (www.worldvaluessurvey.org). *Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid.*

ја, доминирају партијском сценом. Персонализација политике се, према Славиши Орловићу, у Србији исказује двоструко. „Са једне стране, постоји стална тежња партијских лидера да се у потпуности идентификују са партијом (*Партија то сам ја!*), а са друге стране, присутна је тежња грађана да препознају партију најпре у лику њеног председника, али и да у њему виде отелотворење комплетног партијског програма“.⁴⁶⁾ Иза формално демократских унутарпартијских избора најчешће се крију „самоизбори“ омогућени процедуром предлагања кандидата и изборних листа од стране партијског руководства. Осим тога, партијски лидер има доминантан положај приликом формирања изборне листе за парламентарне изборе и утврђивања редоследа кандидата. Његов индиректан утицај на састав парламента додатно је ојачан немогућношћу бирача да интервенишу унутар предложених, затворених изборних листа. Шефови странака у Србији воде главну реч у вођењу кадровске политике, а у својим рукама акумулирају сва кључна овлашћења. То им омогућава и да праве радикалне заокрете у политици странке.⁴⁷⁾ Карактеристика партијске сцене Србије је и дуго задржавање лидера на водећим позицијама. Председници четири релевантне партије на тим функцијама су од почетка деведесетих година – СПО, ДСС, СРС (чак и из Хашког затвора) и СПС (све до смрти Милошевића 2006. године). Једино су у Демократској странци избори за председника одржавани више пута, али су од четири поражена кандидата тројица (Чавошки, Мићуновић, Вуксановић) напустили партију и формирали сопствене политичке организације.

Са друге стране, значај партијске организације могуће је процењивати и на основу бројности партијског чланства, фреквентности „партијских трансфера“ и цепања постојећих партија. Према већ поменутом истраживању *Светске студије вредности* 87,8% испитаника у Србији нема чланску карту ниједне партије, а од 12,2% грађана са партијском књижицом само 2,7 одсто себе перципира као активне чланове.⁴⁸⁾ Сличан податак износи и Зоран Стојиљковић, према коме удео страначког чланства у одраслој попу-

46) Орловић, Славиша, „Партијски систем Србије“, у: Орловић, Славиша (прир.), *Партије и избори у Србији – 20 година*, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2011, стр. 61.

47) О јачању лидерских тенденција у српским партијама видети више у: Орловић, Славиша, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 459-491.

48) *World Values Survey 1981-2008 Official Aggregate v.20090901*, 2009. *World Values Survey Association* (www.worldvaluessurvey.org). *Aggregate File Producer: ASEP/JDS, Madrid.*

лацији износи 10-12%.⁴⁹⁾ За разлику од, у односу на компаративне податке, натпросечног удела становника са партијском књижицом, значај страначке организације мање је видљив када посматрамо развијеност осећаја лојалности партији. У неинституционализованим и слабо институционализованим партијским системима чести су пребези посланика из једнога у други табор, као и дељење и цепање постојећих партија (партијска „партогенеза“). У Србији политичари често мењају партију, чега није био поштеђен ниједан сазив Народне скупштине од 1991. године. О раширености ове праксе у савременој парламентарној историји Србије илустративно говори тзв. „неизборна парламентаризација“, ситуација у којој партија постаје парламентарна „куповином“ посланика иако на изборима није освојила нити један мандат.⁵⁰⁾ Ова појава је делимично ублажена након увођења института бланко оставки којима су посланици неопозиво стављали мандат на располагање политичкој партији са чије су листе изабрани у парламент, али је после приговора Венецијанске комисије Савета Европе, чија је суштина заштита слободног мандата посланика, институт бланко оставки укинут.⁵¹⁾ Остаје да се види какве ће последице имати измене Закона о избору народних посланика, али судећи по првим дешавањима на локалном нивоу, проблем партијске дисциплине поново ће бити актуелан у новом сазиву српског парламента. Дељење и умножавање партија такође је једна од битних карактеристика неинституционализованог страначког система. У Србији, осим новоформиране Српске напредне странке, нема ниједне озбиљније партије која се макар једном, а најчешће неколико пута, није цепала и делила. Унутарпартијски конфликти резултирали су стварањем по пет нових партија из ДС-а, СПО-а, СРС-а и СПС-а. Чак ни ЛДП, једна од најмлађих релевантних партија, није остала имуна на заражање „страначког ткива“.

Висока изборна волатилност, чести случајеви прегруписавања и репозиционирања партија у идеолошком спектру, релативно ни-

49) Стојиљковић, Зоран, *Партијски систем Србије*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 369.

50) О случајевима посланичких трансфера видети више у: Орловић, Славиша, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 453-459.

51) Да ни институт бланко оставки не може да спречи праксу „неизборне парламентаризације“ најбоље показује пример посланичког клуба „Напред Србија“ који је настао пребегом посланика из редова СРС-а и формирањем засебне посланичке групе из које је касније настала Српска напредна странка.

зак ниво раширености и слаб интензитет партијске идентификације, гласање за лидере, а не за програме, висок степен неповерења у партије и, последично, њихов мали кредибилитет у очима јавности, јачање лидерских тенденција унутар партија, трансфери посланика и учестала цепања постојећих и настанак нових странака, јасни су показатељи слабе институционализованости партијског система Србије.

ПАРТИЈЕ КАО КОЧНИЧАРИ ДЕМОКРАТСКОГ РАЗВОЈА У СРБИЈИ

Данас у Србији улога политичких партија у процесу изградње квалитетних демократских установа и институција и усвајању демократских правила и процедура добија на важности. Делимично институционализоване партије у слабо институционализованом страначком систему Србије својим недемократским понашањем и непоштовањем демократских норми и конституционалних правила не афирмишу сет демократских вредности код грађана што негативно утиче на бихевиоралистички, атитудинални и уставни аспект демократске консолидације. Партије се у Србији претварају у „друштва за експлоатацију власти, која око себе шире егоизам и корупцију“⁵²⁾ те се стога не слажемо са оценом Ђованија Сарторија да недемократска структура политичких странака не представља препреку за развој демократије у једном друштву. По њему, олигархијске тенденције и гушење унутарстраначке демократије нису неспојиве са демократским политичким поретком, јер се у крајњој инстанци демократија своди на такмичење између партија, на Шумпетеров компетитивни елитизам. На слабост оваковог аргумента указује и Мирјана Касаповић тврдњом да „(а)ко се, на име, недемократске организације и могу демократски натјецати за власт, у најмању је руку упитно како оне могу творити демократске политичке институције и сустав“⁵³⁾

Основни посредници између друштвеног окружења и поља политике су политичке партије. Ту функцију оне обављају агрегацијом интереса различитих друштвених група и њиховом ар-

52) Јовановић, Слободан, *О држави, основи једне правне теорије*, БИГЗ, Југославија публик, СКЗ, Београд, 1990, стр. 347-348, нав. према: Стојиљковић, Зоран, *Партијски систем Србије*, стр. 25.

53) Касаповић, Мирјана, „Поговор“, у: Сартори, Ђовани, *Странке и страначки сустави – аналитички оквир*, Политичка култура, Загреб, 2002, стр. 337.

тикулацијом у политичке захтеве који се упућују институцијама државе. Због тога од квалитета и (не)демократског карактера политичких партија битно зависи и подизање демократског капацитета политичких институција у Србији. Део објашњења ниског капацитета наших политичких институција (парламента, владе, правосудног система, органа државне управе и локалне самоуправе) лежи у одсуству демократских капацитета наших странака. Стога је неопходна темељна измена унутарпартијских односа и достизање макар минималних демократских стандарда у функционисању унутрашњих партијских структура, јер „као што има нечег суштински проблематичног у недемократском наметању демократије, тако остаје базично неповерење према партијама које се залажу за демократију у друштву, а да саме нису демократичне“.⁵⁴⁾ Ауторитарни синдром у српским партијама рефлектује се кроз недодирљивост позиције страначког шефа, ограничавање слободе изражавања статутарним одредбама којима се забрањује формирање фракција и негативну селекцију функционера којом се награђује опортунизам, конформизам и беспоговорна послушност, а занемарује креативност, способност и критичко мишљење. Занемаривање и непоштовање интерних демократских правила и доминација система према коме се партијске синекуре додељују на основу степена партијске лојалности и расподељују попут плена (spoil system), а не водећи рачуна о знању, вештини и компетентности (merit system) извози се и изван партијских оквира, те се правна држава претвара у плурипартијску.

Партократска држава спутава демократски развој и обесмишљава процес консолидације демократских установа и институција. Према Славиши Орловићу, „(п)артократија се у Србији може пратити у институционалној равни (Устав, закон, изборни систем), у политичкој култури и традицији, али и у разумевању политике више као задовољавања парцијалних и личних интереса, а мање као обликовања јавног добра“.⁵⁵⁾ Основни циљ политичких партија – освајање и вршење власти – у Србији је доведен до апсурда. Учесће на изборима, прелазак изборног цензуса и улазак у владу постизборном комбинаториком и гимнастиком представљају услов за

54) Павловић, Вукашин, „О демократским капацитетима политичких партија“, у: Лутовац, Зоран (ур.), *Демократија у политичким странкама Србије*, Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Београд, 2006, стр. 41.

55) Орловић, Славиша, „Препреке консолидацији демократије у Србији“, у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Лавиринти транзиције*, Friedrich Ebert Stiftung, Центар за демократију Факултета политичких наука, Београд, 2012, стр. 207.

постизање уских страначких интереса и запоседање позиција у министарствима, владиним агенцијама, државној управи, управним и надзорним одборима јавних и комуналних предузећа на нивоу републике, покрајине, градова и општина. Циљ није унапређење општег добра остваривањем партијског програма, већ намиривање партијског кадра расподелом партијског плена. У таквим условима немогуће је продубити квалитет демократског живота у Србији и подстакнути демократски прогрес. У томе велике „заслуге“ имају и политичке партије. Делимично институционализоване партије у слабо институционализованом партијском систему, са изузетно ниским нивоом интерне демократије која у политичком систему резултира јаким партократским тенденцијама велика су препрека демократској консолидацији у Србији. Без корених промена модела партијског понашања и унутарпартијске динамике немогуће је од њих очекивати да буду искрени градитељи демократских политичких институција, док ће без драстичног унапређења квалитета наших партија шансе за увећање демократских капацитета политичких установа остати озбиљно умањене.

Dusan Vucicevic

THE ROLE OF POLITICAL PARTIES IN SERBIAN DEMOCRATIC CONSOLIDATION PROCESS

Summary

This paper examines what role political parties are playing in the democracy consolidation process and their contribution to the stage of completing and deepening democracy in Serbia. Analyzing the degree of party and party system institutionalization, inter-party democratic relations and partocratic tendencies in Serbian society, the author points to political parties as one of the main culprits for a slow increase of Serbian political institutions democratic capacities.

Key words: political parties, consolidation of democracy, party institutionalization, party system institutionalization

ЛИТЕРАТУРА

- Антонић, Слободан, „Мрежа школских другара у политичкој елити Србије“, *Национални интерес*, 3/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010.

- Атлагић, Сениша, *Партијска идентификација као детерминанта изборне мотивације – теоријске контроверзе и проблеми емпиријског истраживања*, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2007.
- Атлагић, Сениша, „Изборна понуда у светлу мичигенске парадигме изборног понашања: осврт пред изборе у Србији 2012“ (необјављен рад).
- Bartolini, Stefano & Mair, Peter, “Challenges to Contemporary Political Parties”, in: Diamond, Larry & Gunther, Richard (eds), *Political Parties and Democracy*, The Johns Hopkins University Press, 2001.
- Владисављевић, Небојша, „Мешовити режими, протести и 5. октобар“, у: *Развој демократских установа у Србији – десет година после*, Heinrich Böll Stiftung, 2010.
- Вукомановић, Дијана, *Обнова партијског плурализма у Србији крајем XX века*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Вучићевић Душан, „Демократизација кроз изборе – изборни ауторитаризам у Србији“, *Политичка ревија*, 4/2010, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Гоаги, Владимир (ур.), *Партијска сцена Србије после октобра 2000. године*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2002.
- Гоаги, Владимир, „Чиниоци образовања фракција“, у: Лутовац, Зоран (ур.), *Политичке странке у Србији – структура и функционисање*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2005.
- Gunther, Richard & Diamond, Larry, “Types and Functions of Parties”, in: Diamond, Larry & Gunther, Richard (eds), *Political Parties and Democracy*, The Johns Hopkins University Press, 2001.
- Dalton, Russell, “Political Support in Advanced Industrial Democracies” у: Norris, Pippa (ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Oxford University Press, 1999.
- Dix, Robert, “Democratization and Institutionalization of Latin American Political Parties”, *Comparative Political Studies* 24.
- Janda, Kenneth, *Political Parties: A Cross National Survey*, The Free Press, New York, 1980.
- Јовановић Милан, „Консолидација, принципи „слободних“ и „фер“ избора и уставни дизајн“, у: Павловић, Душан (прир.), *Консолидација демократских установа у Србији – годину дана после*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Касаповић, Мирјана, „Поговор“, у: Сартори, Ђовани, *Странке и страначки суствани – аналитички оквир*, Политичка култура, Загреб, 2002.
- Линц, Хуан & Степан, Алфред, *Демократска транзиција и консолидација – Јужна Европа, Јужна Америка и посткомунистичка Европа*, Филип Вишњић, Београд, 1998.

- Lewis, Paul, "Democratization and Party Development in Eastern Europe", *Democratization*, 1/1994.
- Лутовац, Зоран (ур.), *Политичке странке у Србији – структура и функционисање*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2005.
- Лутовац, Зоран (ур.), *Демократија у политичким странкама Србије*, Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Београд, 2006.
- Лутовац, Зоран (ур.), *Идеологија и политичке странке у Србији*, ФПН, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2007.
- Mainwaring, Scott, „Party Systems in the Third Wave”, *Journal of Democracy*, 3/98.
- Mainwaring, Scott & Scully, Timothy (eds), *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America*, Stanford University Press, 1995.
- Mainwaring, Scott & Torcal, Mariano, “Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization”, 2005.
- Михаиловић, Срећко (ур.), *Како грађани Србије виде транзицију – Истраживање јавног мњења транзиције*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010.
- Ненадић, Немања, „Финансирање политичких странака у Србији“, у: Орловић, Славиша (прир.), *Партије и избори у Србији – 20 година*, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2011.
- Norris, Pippa (ed.), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Oxford University Press, 1999.
- Орловић, Славиша, *Политички живот Србије – између партократије и демократије*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Орловић Славиша, „Проблеми демократске консолидације Србије“, у: Павловић, Душан (прир.), *Консолидација демократских установа у Србији – годину дана после*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Орловић, Славиша, „Партијски систем Србије“, у: Орловић, Славиша (прир.), *Партије и избори у Србији – 20 година*, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2011.
- Орловић, Славиша (прир.), *Партије и избори у Србији – 20 година*, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2011.
- Орловић, Славиша, „Препреке консолидацији демократије у Србији“, у: Стојиљковић Зоран (ур.), *Лавиринти транзиције*, Friedrich Ebert Stiftung, Центар за демократију Факултета политичких наука, Београд, 2012.
- Павловић, Душан & Антонић, Слободан, *Консолидација демократских установа у Србији после 2000. године*, Службени гласник, Београд, 2007.

- Павловић, Вукашин, „О демократским капацитетима политичких партија“, у: Лутовац, Зоран (ур.), *Демократија у политичким странкама Србије*, Friedrich Ebert Stiftung, Институт друштвених наука, Београд, 2006.
- Panebianco, Angelo, *Political Parties: Organization and Power*, Cambridge University Press, 1988.
- Пантић, Драгомир, „Прихваћеност програмских опредељења међу присталицама партија: на примеру неких актуелних спољнополитичких дилема“, у: Лутовац, Зоран, *Идеологија и политичке странке у Србији*, ФПН, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2007.
- Przeworski, Adam, *Democracy and the Market*, Cambridge University Press, 1991.
- Pharr, Susan & Putnam, Robert (eds.), *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries?*, Princeton University Press, 2000.
- Randall Vicky & Svasand, Lars, *Political Parties and Democratic Consolidation in Africa*, Paper for ECPR Joint Sessions of Workshops, Grenoble, 2001.
- Randall, Vicky & Svasand, Lars, “Party Institutionalization in New Democracies”, *Party Politics*, vol. 8, no. 1, 2002.
- Сартори, Ђовани, *Странке и страначки системи*, Политичка култура, Загреб, 2002.
- Славујевић, Зоран, „Партијска идентификација грађана пре и после избора 2000. године“, у: Гоати, Владимир (ур.), *Партијска сцена Србије после октобра 2000. године*, Институт друштвених наука, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2002.
- Славујевић, Зоран, „Институције политичког система – уместо симболичког израза права грађана да владају, средство владавине над грађанима“, у: Михаиловић, Срећко (ур.), *Како грађани Србије виде транзицију – Истраживање јавног мњења транзиције*, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2010.
- Спасојевић, Душан, „Динамика политичких расцепа у Србији 2000-2010“ у: Орловић Славиша, *Партије и избори у Србији – 20 година*, ФПН, Friedrich Ebert Stiftung, Београд, 2011.
- Стојиљковић, Зоран, *Партијски систем Србије*, Службени гласник, Београд, 2008.
- Стојиљковић Зоран (ур.), *Лавиринти транзиције*, Friedrich Ebert Stiftung, Центар за демократију Факултета политичких наука, Београд, 2012.
- Schedler, Andreas, “WhatisDemocraticConsolidation?”, *Journal of Democracy*, vol. 9, no. 2, 1998.

- Траиловић, Драган, „Популизам као фактор слабљења демократских капацитета политичких институција у Србији“, *Политичка ревија*, 2/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012.
- Howard, Marc Morje & Roessler Philip, “Liberalizing Electoral Outcomes in Competitive Authoritarian Regimes”, *American Journal of Political Science*, vol. 50, no. 2 (April), 2006.
- Huntington, Samuel, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, 1968.
- *World Values Survey 1981-2008 Official Aggregate v.20090901*, 2009. *World Values Survey Association* (www.worldvaluessurvey.org). *Aggregate File Producer*: ASEP/JDS, Madrid.

Resume

Do political parties with their actions can accelerate or slow down the process of democratic consolidation? What is their role in the development of consolidated institutions in Serbia? Democracy in Serbia is consolidated at a lower level, basically at the level of free and fair elections. However, the goal of democratic consolidation in Serbia is no longer the survival of democracy, but democratic progress – completing and deepening democracy. On the way to strengthen the capacity of democratic political institutions, where political parties plays crucial role, a democratic society that functions' without them is unimaginable. With democratic behavior, as well with respect of democratic norms and constitutional rules they promote democratic values set which at the same time strengthens citizens' behavioral, attitudinal and constitutional aspects of democratic consolidation; indirectly strengthening regimes legitimacy providing fragile democracies to survive easily in the periods of crisis.

Of particular importance for the consolidation of democracy is a high degree of party and party system institutionalization. High electoral volatility, frequent cases of parties regrouping and repositioning in the ideological spectrum, relatively low prevalence and weak intensity of party identification, voting for leaders and not for politics, a high degree of distrust in the parties and, consequently, their little credibility in the eyes of the public, strengthening leadership tendencies within the party, MP's party transfers and frequent splitting of existing and creation of new parties, are clear indicators of weak party system institutionalization in Serbia. On the other hand, parties in Serbia are only partially institutionalized and they required additional efforts aimed at softening their leadership and clientelistic nature, establishing rules that regulate

processes of formation and functioning of political parties' factions, a clear programmatic differentiation, development of party's value system and strengthening linkage with civil society and transnational party organizations.

Partially institutionalized parties in weakly institutionalized party system, with extremely low level of internal democracy which produce strong partocratic tendencies in the political system are big obstacles to democratic consolidation in Serbia. Without a radical change of the party behavior models and internal party dynamics it is impossible to expect them to be sincere builders of democratic political institutions. At the same time, without drastically improving the quality of our parties a chance to increase political institutions democratic capacities remains severely impaired.

УДК:
321.7+324]:316.774

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 65-84.

*Миша Стојадиновић**

Институт за политичке студије, Београд

МЕДИЈИ, ДЕМОКРАТИЈА И ИЗБОРИ**

Сажетак

Медији чине значајан део демократског поретка. Ово веома моћно средство информисања грађана може имати важну улогу у развоју демократије, али уједно оно може представљати и њен велики камен спотицања у случају њихове злоупотребе. Овај рад има за циљ да покаже значај који медији имају за развој демократије, као и њихову улогу у изборном процесу. У том смислу рад је подељен на два дела. У првом делу аутор анализира проблем медија између демократије и „производње пристанка”, док у другом разматра њихову улогу у изборном процесу.

Кључне речи: медији, демократија, избори, „производња пристанка”, Србија.

МЕДИЈИ ИЗМЕЂУ ДЕМОКРАТИЈЕ И „ПРОИЗВОДЊЕ ПРИСТАНКА”

Медији су веома значајан део демократског друштва, јер представљају један од главних извора информисања грађана. Они су, може се оправдано рећи, битан посредник између демократске власти и народа. Међутим, исто као што медији могу бити значајан ослонац демократског друштва, они истовремено могу бити и главни камен спотицања демократије уколико се нађу под утицајем „богатих и моћних” зарад остваривања њихових циљева, чиме ме-

* Истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

дији од средства демократије постају средство манипулације. Дати одговор на питање шта су заправо масовни медији није нимало лако. Ми ћемо се у нашем раду служити дефиницијом коју је дао Денис Меквејл [Denis McQuail], који масовне медије одређује на следећи начин: „они су разлучив скуп активности (стварање медијског садржаја); укључују посебне технолошке конфигурације (радио, телевизија, новине...); везани су за формално конституисане институције или медијске канале (системи, станице, публикације); оперишу у складу са одређеним законима, правилима и схватањима (професионални кодекси и пракса, друштвена очекивања и навике); продукт су лица која се заузимају за извесне улоге (власници, регулатори, продуценти, дистрибутери, оглашивачи, чланови публике); преносе информације, забаву, слике и симболе до масовне публике.”¹⁾

Медији могу имати великог утицаја у усмеравању друштвених процеса, тако да они могу служити развоју демократске свести, али уједно и распиривати расну, верску и националну мржњу својим једностраним извештавањем о битним догађајима у друштву, а под утицајем одређених интересних група. Моћ медија се нарочито огледа у томе што могу утицати на обликовање свести појединаца а да они тога нису ни свесни. Наравно масовни медији нису свемоћни али њихова снага је у присутности у свим сегментима живота, они информишу, они забављају... Телевизија, радио, новине, интернет... су кључне за начин на који интерпретирамо догађаје који су изван нашег директног окружења. Тиме медији добијају значајну улогу у обликовању друштвене свести форсирањем одређених информација.

Значај контроле над јавним мњењем међу првима је увидео Дејвид Хјум [David Hume]. Њен значај је нарочито велики у друштвима у којима се не може користити сила у те сврхе, те је разумљиво због чега Ноам Чомски [Noam Chomsky] указује на то да су „институције задужене за контролу мишљења” потекле из неких од најслободнијих друштава. Министарство информисања (*Ministry of Information*) Велике Британије је направило прве кораке на овом пољу, поставивши себи циљ „усмеравања мишљења већег дела света”.²⁾ Убрзо потом Вилсон је основао Одбор за јавно ин-

1) Живојин Ђурић, Драган Суботић, *Медији, јавно мњење и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 92.

2) Ноам Чомски, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008, стр. 13.

формисање (*Committee on Public Information*) чије је успехе Едвард Бернајс [Edward Bernays] називао „стварањем пристанка... самом суштином демократског процеса”.³⁾

Едвард Херман [Edward Herman] и Роберт Мекчесни [Robert W. McChesney] анализирајући улогу медија у савременом друштву кажу да су „средства комуникације монополизавали неколико оних који могу допрети до свакога. Никад мањи број људи није држао у изолацији толико мноштво других. Све је више и више оних који имају право да чују, али и све мање и мање оних који имају привилегију да информишу, изражавају мишљење и да га стварају. Диктатура једне једине речи и једне једине слике разара много више од диктатуре једне партије: намеће живот у коме је узорни грађанин послушни потрошач и пасивни посматрач, изграђен на производној траци северно-америчког модела комерцијалне телевизије.”⁴⁾

Стив Бико [Steve Biko], јужноафрички борац за слободу, једном приликом је рекао да је „најмоћније оружје у рукама тлачителја ум потлачених”.⁵⁾ Колико год нека друштвена група била моћна сама сила није довољна за контролу читавог друштва. Моћна војска, добро наоружање добро дођу у таквим намерама, али докле год припадници тог друштва нису покорни датом поретку било каква сила је ту немоћна. Припадници власти се, дакле, поред силе користе и другим средствима да би држали своје поданике под контролом. Та средства укључују многобројне механизме контроле мисли. Тиме критичка струја интелектуалаца добија на значају у борби против овакве стварности.

Медији представљају значајан део анализе Ноама Чомског. Иако се често може рећи за Чомскијеве анализе догађаја да представљају део његове критике америчке спољне политике, када се ради о медијима то није случај, барем не у потпуности. Алисон Едглеј [Alison Edgley]⁶⁾ указује да је Чомски, а у сарадњи са Едвардом Херманом, поставио теорију коју су назвали „пропагандни модел” који је од велике важности за разумевање улоге и положаја медија у савременом друштву. Према пропагандном моделу постоје пет

3) Исто, стр. 13.

4) Едвард Херман, Роберт Мекчесни, *Глобални медији – нови мисионари глобалног капитализма*, Клио, Београд, 2004, стр. 4.

5) Jean Bricmont, „The responsibility of the intellectual”, *The Cambridge Companion to Chomsky*, (edited by James McGilvray), Cambridge University Press, 2007, стр. 280.

6) Alison Edgley, *The Social and Political Thought of Noam Chomsky*, Routledge, London and New York, 2000, стр. 150.

филтера кроз које „сирова вест мора проћи” пре него што се неки догађај може сматрати вредним вести.⁷⁾

- Први филтер чини *величина, власништво и профитна оријентација масовних медија*. Овај филтер искључује већину од могућности поседовања медија због неопходних великих инвестиција. На примеру штампе то делује отприлике овако. Слободно тржиште и тежња за профитом доводе до „повећаног стреса да се допре до широке публике”, што заједно са неопходним технолошким побољшањима доводи до повећање капиталних трошкова, „протеравши тиме радничку класу из света штампе”. Оваква структурална ограничења искључују све оне који нису богати у заузимању значајних положаја унутар медија. Када медији уђу на слободно тржиште и када такмичење почне тада почиње да делује притисак на акционаре, директоре, и др. да се фокусирају на то како остварити профит. То доводи до тога да медији губе своју аутономију и доводи их у везу са великим корпорацијама ради неопходних инвестиција. Чомски и Херман указују да ово отвара могућности за инструментализацију тврдећи да индивидуално и колективно власништво не обезбеђује контролу, али да „великим инвеститорима омогућује да се чују”, при чему њихове акције могу утицати на благостање предузећа и њихових менаџера.⁸⁾ Уколико менаџери не успеју да спроведу у делу замисли које би омогућиле добит, или још горе ако би то њихови поступци обезвредили акције, инвеститори ће бити склонији да продају своје акције, без обзира њихову цену, или да се нађу на удару „преузимања од стране аутсајдера”. То доводи до тога да инвеститори чине притиске усмеравајући медијске компаније стриктно профитабилним циљевима. Они иду још даље тврдећи да постоји још једна веома битна структурна повезаност која је од велике важности за медијске компаније, а то је њихова зависност и повезаност са владом.⁹⁾ Овде они мисле на чињеницу да је влада та која даје концесије и лиценце, па с

7) Edward S. Herman, Noam Chomsky, *Manufacturing Consent*, Pantheon Books, New York, 2002, стр. 1-36; Alison Edgley, *The Social and Political Thought of Noam Chomsky*, Routledge, London and New York, 2000, стр. 153-157.

8) Herman S. Edward, Chomsky Noam, *Manufacturing Consent*, Pantheon Books, New York, 2002, стр. 11.

9) Исто, стр. 13.

тога она поседује могућност да врши притисак, захтевајући да компаније поштују прописе који итекако могу имати везе са интересима владе. Ова техничко-правна зависност се веома често користи у дисциплинске сврхе и медијска политика која исувише често скреће „са задатог курса” може активирати ову претњу.¹⁰⁾

- Други филтер чине *рекламе*. Овај филтер истиче зависност медија од огласа као извора прихода. То значи да избор компанија приликом одлуке о томе где ће рекламирати своје производе итекако утиче на просперитет и опстанак медијских компанија. Пре него што је рекламирање постало опште заступљено цена новина је морала да покрије све трошкове њиховог штампања, а тиме и из ње се црпео профит.¹¹⁾ Са порастом рекламирања ситуација се мења. Оне новине које привуку објављивање огласа од стране фирми могу да приуште да се продају по цени која је далеко испод онога колико би оне требало да коштају када се обрачунају сви трошкови и профит. Овакав систем који се базира на рекламама је утицао на смањење зависности новина од саме продаје.¹²⁾ Међутим, ту се ствара једна нова зависност, зависност од тога да се привуче што је могуће већи број фирми које би се рекламирале у одређеним медијима. Са развојем реклама слободно тржиште више не ствара један неутралан систем у коме је избор крајњег купца одлучујући.¹³⁾ Медији који су оријентисани на оглашавање су у великој мери у предности од оних који то нису. Са друге стране, фирме које желе да се рекламирају ће се најчешће одлучивати за оне медије које привлаче бројну публику. Чомски истиче да се медијске компаније служе многобројним софистицираним техникама зарад продаје „простора” у зависности од профила публике. Читаоци више нису „купци и сваки новац који се улаже у њих је унапред бачен новац”.¹⁴⁾ Моћ оглашивача се огледа у простој чињеници да су они ти који купују и плаћају про-

10) Исто, стр. 13.

11) Исто, стр. 14.

12) Alison Edgley, *The Social and Political Thought of Noam Chomsky*, Routledge, London and New York, 2000, стр. 155.

13) Herman S. Edward, Chomsky Noam, *Manufacturing Consent*, Pantheon Books, New York, 2002, стр. 14.

14) Исто, стр. 15.

- грам одређених телевизија. Са растом цена реклама расте и крајња добит, а са растом тржишног притиска за финансијском добити и смањењем ограничења наметнути прописима, медији који своје пословање заснивају на рекламама ће постепено повећавати време посвећено рекламама и маргинализовати, или потпуно избацити програме који имају садржај од јавног значаја.¹⁵⁾ Оглашивачи, наравно, неће трагати за неким тешким и комплексним програмима, већ ће се пре оријентисати на лаке и забавне програме.
- Трећи филтер чини *потрага масовних медија за вестима*. Овај трећи филтер „пропагандног модела” тиче се неопходности да медији обезбеде редован и веродостојан извор за снабдевање вестима, што их наводи да се умногоме ослањају на владу и велике корпорације. Економски утицај је и овде пресудан. Медији просто не могу себи да приуште да поставе камермане и репортере свуда где би нека важна прича могла да се одигра. То доводи до тога да медији концентришу своје ресурсе на местима где се значајне вести често дешавају, тамо где их наведу важне гласине или „информације изнутра”, тамо где се редовно одржавају конференције за новинаре.¹⁶⁾ То даље доводи до тога да владе и велике корпорације постају вредни пажње медија. Оваква потрага задовољава две институционалне потребе медија:¹⁷⁾ прво, владе и корпорације су извори који се сматрају веродостојним омогућавајући тиме да медији одрже објективност; и друго, то истовремено смањује потребу за дугим и пре свега скупим истрагама ради провере веродостојности. Са друге стране, владе и промотери пословних вести се доста труде да би олакшале посао медијима и тиме задржале свој положај истакнутих извора.¹⁸⁾ Они обезбеђују гомилу олакшица приликом прикупљања информација, као што су на пример давање копија говора и саопштења или одржавање конференција у складу са временским ограничењима рокова излажења којима су медији подврнути.

15) Исто, стр. 17.

16) Исто, стр. 18.

17) Alison Edgley, *The Social and Political Thought of Noam Chomsky*, Routledge, London and New York, 2000, стр. 155.

18) Herman S. Edward, Chomsky Noam, *Manufacturing Consent*, Pantheon Books, New York, 2002, стр. 22.

- Четврти филтер се тиче *оштре критике и притиска*. Он се односи на способности и ресурсе са којима влада и велике компаније располажу ради отклањања жалби и притиска који могу бити неугодни и скупи за медије. Ова оштра критика се односи пре свега на негативни одговор на оно што су одређени медији емитовали и може имати различите форме – писма, телеграми, телефонски позиви, петиције, тужбе и др. Уколико ова критика захвати велике сразмере, било да је иницирана појединцима или групама који поседују знатна средства, она може бити доста неугодна и пре свега скупа за медије. Она може довести чак до тога да оглашивачи одустану од давања огласа у те медије чиме би се пресекао њихов примарни извор прихода.¹⁹⁾ Чомски и Херман указују да уколико се за одређене ствари или програме може увидети да ће изазвати овакву оштру критике, то може представљати ствар која ће одвраћати медије да се њиме баве. Према њима, влада представља моћан извор критике, који при том врши константан притисак на медије, а да би их спречили у томе да одступе од задатог пута, тј. од пута који влади одговара.
- Пети и последњи филтер који наводе Херман и Чомски представља *антикомунизам као контролни механизам*. Ово се односи на тенденцију медија да тумаче било коју политику у земљи или иностранству која угрожава интересе власништва, а нарочито интересе америчког власништва, као комунистичке или про-комунистичке због чега они представљају претњу на коју се мора реаговати.²⁰⁾ Овај термин комунизма је поприлично „нејасан” и може да се односи на било шта, од земаља које трагају за независним путем развоја, па све до политике која промовише неку врсту земљишне или власничке дистрибуције. Ова идеологија, захваљујући овако нејасном концепту, помаже да се популација мобилише против било ког непријатеља који може засметати.²¹⁾ Он се користи против свих оних који ремете већ постојећу дистрибуцију моћи и новца. У оваквом свету сви проблеми

19) Исто. 26.

20) Alison Edgley, *The Social and Political Thought of Noam Chomsky*, Routledge, London and New York, 2000, стр. 156.

21) Edward S. Herman, Chomsky Noam, *Manufacturing Consent*, Pantheon Books, New York, 2002, стр. 29.

имају тенденцију да буду увучени у свет који је подељен на комунистички и антикомунистички, са добицима и губицима који се додељују свакој од супротних страна, при чему се сматра да је једино „наша страна” она која је у потпуности легитимна.²²⁾ Чомски указује на новонасталу потребу да се након завршетка Хладног рата пронађе нови непријатељ. Тај нови непријатељ је згодно пронађен у великом рату против дроге, али и у борби против свих оних који представљају сметњу за „остварење демократских принципа” или пак „кршења људских права. Сведоци смо многобројних интервенција спроведених у име ових идеала, а које су заправо имале циљ сасвим другачије природе.

Ових пет филтера су, према Херману и Чомском, одговорни за сужавање опсега вести које се могу емитовати. То је нарочито видљиво када се ради о тзв. „великим вестима”. Поруче које долазе од стране дисидената и слабих, неорганизованих појединаца и група, домаћих или страних, имају велики хендикеп јер захтевају скупе провере њихове кредибилности и веома често се не слажу са владајућим идеологијама „чуvara капија”²³⁾ који делују одлучујуће у филтрирању вести.²⁴⁾ Са друге стране, оне приче које су корисне су веома добро покривене. Њима је посвећен велики број конференција за штампу, о њима се могу наћи многобројни извори. То су уједно и разлози због чега је њима приступ умногоме олакшан и финансијски и временски. Медији не морају много времена ни новца утрошити за потрагу за верификацијом.

Ели Лехрер [Eli Lehrer], међутим, сматра да Чомскијево виђење „поседованих” медија који врше пропаганду у име владајуће елите пати од две велике интелектуалне неконзистентности:²⁵⁾

- Прво, „пропагандни модел” тврди, с једне стране, да мала група профитно оријентисане компаније контролише медије. Али, у исто време, он инсистира на томе да се ова контрола унапреди више у политичке него у економске сврхе.

22) Alison Edgley, *The Social and Political Thought of Noam Chomsky*, Routledge, London and New York, 2000, стр. 156.

23) Ноам Чомски и Едвард Херма чуварима капије називају оне који се налазе на таквим положајима да одлучују о томе које су то вести којима треба посветити пажњу а које не.

24) Herman S. Edward, Chomsky Noam, *Manufacturing Consent*, Pantheon Books, New York, 2002, стр. 31.

25) Eli Lehrer, „Chomsky and the Media: a Kept Press and a Manipulated People”, *The Anti-Chomsky Reader*, editors Peter Collier and David Horowitz, стр. 69-70.

Осим што једноставно тврди да се сви медији налазе у корпоративном власништву, а под претпоставком да се медији користе само у лоше сврхе, Чомски не чини ништа да покаже на који начин поседовање корпорација води ка жељи да се унапреде одређена политичка гледишта, јер корпорације, на крају крајева, постоје пре свега ради профита. Лехрер даље наводи да је, а да би смо тестирали Чомскијеву теорију, потребно пажљивије погледати америчке новине, као што су на пример *Њујорк тајмс* – који заузима позицију више левице него деснице – *Вашигтон пост* – који је нешто умеренији у заузимању своје позиције) – или *Вол стрит џурнал* – који је отприлике онолико на позицији деснице колико се *Њујорк тајмс* налази на позицији левице. Према њему, уколико је Чомскијев модел пропаганде тачан требало би очекивати да се *Њујорк тајмс* и *Вол стрит џурнал* слажу око највећег броја тема, док се уместо тога они не слажу готово ни око чега. При том, истиче да се политика власника медија не налази нужно у корелацији са мишљењем које је изражено у медијима. Главни разлог лежи у томе што већина медијских компанија које Чомски напада има неколико хиљада акционара, па је с тога тешко поверовати да би многи власници ставили политику испред профита и тиме ризиковали акционарску побуну. Лехрер закључује да се према Чомскијевом моделу управо ово треба дешавати, али да он не пружа довољно доказа за овакву тврдњу.

Слабост ове критике лежи управо у ономе што се на првом месту замера самом Чомском а то је да Лехрер не пружа доказе за своје тврдње. У Чомскијевим делима се могу наћи безбројни примери који поткрепљују његове тврдње када се ради о медијима, док се у овој критици они не могу наћи.

- Друга велика недоследност „пропагандног модела” проистиче из Чомскијеве тврдње да медији не заступају интересе народа, већ да уместо тога теже испуњавању сопствених жеља – тежња за сензационализмом, славом... То би значило да ако медији постоје да би се пропагирани интереси, рецимо, деснице који су штетни за опште добро, онда како би они истовремено били подстицајни за народ. „Уколико медији не дају ништа сем хлеба и циркуса – ништа више него опсеивно фокусирање на Симпсоново суђење, скандал Левин-

ски и смрт двеју познатих западних личности, принцеза Дајана и Џон Ф. Кенеди, како то Чомски каже – онда како могу да истовремено покрену јавно мњење у одређеном правцу када се ради о великим светским догађајима? Уколико праве вести не буду покривене, како онда људи могу бити изманипулисани помоћу онога о чему није било писања или емитовања?”²⁶⁾

Главна мана ове критике лежи у томе што је она у потпуности промашила свој циљ. Чомскијево становиште је далеко од онога што му се приписује. Наиме, он не тврди да медији никада не покривају значајне догађаје, већ да они то чине сензационалистички, при чему се они веома често злоупотребљавају у вршењу овог задатка.

Још једна велика критика коју Лехрер упућује Чомском тиче се његовог цитирања Волтера Липмана [Walter Lippmann]. Волтер Липман је заслужан за увођење у теорију појма „производња сагласности”. Лехрер сматра да је Ноам Чомски погрешно интерпретирао Липманову мисао тврдећи да је Липман сматрао да медији представљају нову технику пропаганде која има способност да учини да јавно мњење поверује у оно у шта заправо оно не жели. Сама идеја да се људима не може веровати у демократији и да им је неопходна висока класа специјализованих врхунских стручњака да би их водила је искривљена верзија онога о чему је Липман писао.²⁷⁾ Лехрер истиче да је Липман веровао да је модерно друштво постало толико комплексно да људи једноставно не могу пратити сва компликована питања укључена у његово управљање, јер сви људи не могу доносити сваку одлику која се тиче јавне политике. Демократске владе, при том, теже да „произведу сагласност” тиме што теже да ограниче изборе доступне грађанима „у оној мери у којој то има смисла”. Али, зар самим тим не настаје проблем? Потребно је, дакле, ограничити изборе у оној мери у којој то има смисла. Како онда поставити границу, у којој мери има смисла ограничити избор грађанима? То је оно што Лехрер испушта да покаже у својој критици упућену Ноаму Чомском и прави исту ону грешку коју он приписује Чомскоме, а то је да не врши потпуну теоријски анализу дела Ноама Чомског и да бира само поједине делове његове теоријске мисли истржући их из контекста.

26) Исто, стр. 70.

27) Исто, стр. 71.

Бавећи се анализом медија Ноам Чомски истиче да су сви медији пре свега корпорације које су ту да би продавали производ и да је већина медија посредно или непосредно у власништву великих корпорација. Масовни медији представљају велике компаније које су у власништву или у кооперацији са још већим конгломератима.²⁸⁾ На тај начин медији постају предузећа, попут других предузећа, која се боре да пласирају своји робу, информације, на тржишту. Међутим, права роба коју медији „поседују”, према Чомском, јесте публика, коју они нуде другим предузећима, тј. онима који их финансирају. „Узмимо на пример Њујорк тајмс. Они не зарађују новац тако што ми купујемо новине. Они могу те исте новине пласирати и путем Интернета. Они у ствари губе новац када ми купујемо новине. Прави производ је публика. За медије елите, продукт су привилеговани људи, као што су то људи који пишу вести у новинама, или људи на положајима у друштву. Попут других фирми они продају свој производ на тржишту, а тржиште чине, наравно, они који дају огласе (тј, друге фирме). Небитно да ли се ради о новинама, телевизији, или неким другим медијима, они продају публику. Корпорације продају публику другим корпорацијама. Када се ради о медијима елите, у питању је велики бизнис.”²⁹⁾

Улога медија је велика, јер су они ти који имају великог удела у формирању јавног мњења. Стога, „не изненађује што слика света коју они нуде одражава уске и субјективне вредности и интересе трговаца, купаца и производа.”³⁰⁾ Чомски је свестан тога да медији, иако представљају једну моћну силу, нису имуни на притиске јавности, која мора прилазити с критичношћу садржајима који јој се нуде.

МЕДИЈИ У ИЗБОРНОМ ПРОЦЕСУ: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

За изборе се може оправдано рећи да представљају средиште демократије. Према бројним теоретичарима се током историје показало да они представљају најдемократскији начин одлучивања. Они су извор и темељ легитимитета државне власти. „Такмичење” више самосталних партија на слободним и равноправним избори-

28) Ноам Чомски, *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Чигоја, 1999, стр. 90.

29) Noam Chomsky, „What Makes Mainstream Media Mainstream”, *You are being lied to – The Disinformation Guide to Media Distortion, Historical Whitewashes and Cultural Myths*, The Disinformation Company Ltd., 2001, стр. 21.

30) Ноам Чомски, *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Чигоја, 1999, стр. 91.

ма представља једно од основних конститутивних обележја представничке демократије. Колики је значај избора може се најбоље видети према Валдимеру Кију [Valdimer Orlando Key] који каже: „Када је партијски процес уобличен, установљено је деловање организованих ненасилних конфликта за контролу над владом. Организована критика и концентрисани напори да се замене они на власти постали су рутина. Једном када је власт постала предмет таквих изазова, и једном када је низ избора остварен, партијска влада је пустила своје корене. Институционализација партијског рата означила је највећу иновацију – или откриће – у уметности владања. Ритуали, церемоније и правила игре развијени су да усмеравају домаћа непријатељства која су у ранијим данима могла да буду вођена на барикадама.”³¹⁾

Када се ради о изборима могуће је наћи велики број дефиниција које на различити начин одређују овај феномен. Овде смо се одлучили за дефиницију Владимира Гоатија за коју сматрамо да због своје општости на најбољи начин дефинише овај веома комплексан процес, али и да уједно сумира најбитније одреднице које се могу наћи унутар овог великог броја дефиниција: „Под изборима, у најширем смислу, подразумева се низ поступака којима појединци бирају представнике овлашћене да у одређеном раздобљу уместо њих доносе извесне одлуке.”³²⁾

Када се ради о улози коју медији имају у изборном процесу треба истаћи да они представљају главни извор информисања грађана. Муган [Anthony Mughan] и Гунтер [Richard Gunther] указују на то да медији представљају основно ткиво демократских система, јер они представљају средство помоћу кога грађани и њихови изабрани представници комуницирају у реципрочном напору да информишу и утичу.³³⁾

Живојин Ђурић и Драган Суботић, такође, указују на то да смо све оно што ми сазнајемо, али и већ знамо, а везано је за политич-

31) Цитирано према: Владимир Гоати, *Политичке партије и партијски системи*, Центар за мониторинг – ЦЕМИ, Подгорица, 2007, стр. 85.

32) Владимир Гоати, *Политичке партије и избори у демократском поретку*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 2001, стр. 49.

33) Anthony Mughan, Richard Gunther, „The Media in Democratic and Nondemocratic Regimes: A Multilevel Perspective”, *Democracy and the Media*, Cambridge University Press, 2000, стр. 1.

ка, социјална, економска и друга питања, сазнали путем медија.³⁴⁾ Медији свакако представљају основ на коме темељимо своје ставове везане за различита питања, због чега је од изузетне важности да медији буду независни од било каквог утицаја. Ово се једино може извести придржавањем основних демократских принципа, међу којима су и слободе говора, информисања и штампе. Медији се са аспекта политике налазе у различитим улогама попут:³⁵⁾

- у могућностима су да измене и обликују мњење, као и да наметну вољу одређеној групи људи;
- доприносе информисаности бирача, што утиче на развој демократије;
- имају убеђивачки карактер;
- утичу на развој свести о националној, верској или некој другој припадности кроз узимање учешћа у васпитно-образовном процесу.

Данско Министарство образовања је 2008. године објавило „Дански демократски канон” (*The Danish Democracy Canon*) у коме се истиче да медији могу и требају да буду значајан ослонац демократског развоја. Према њему, медији нам омогућавају да се „свако може у сваком тренутку информисати о догађајима без обзира да ли се они дешавају у непосредној близини или негде другде далеко од нас; и то не само о ономе што се дешава локално, већ и о ономе што се дешава у целој нашој држави или у другим државама уопште. Када се политичари појаве у вестима и када дају интервјуе грађани стичу утисак да их познају много боље него што би то био случај да их виђају уживо само пар пута годишње. Масовни медији могу постављати питања у име бирача и могу износити ефективне аргументе у одбрани фундаменталних слобода. Путем масовних медија друштво учи о себи свакога дана. Масовни медији нису непријатељи демократије, већ су њен најбољи пријатељ и гарант.”³⁶⁾ То би барем када се ради о идеалном поимању медија требало да буде случај.

34) Живојин Ђурић, Драган Суботић, *Медији, јавно мњење и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 64.

35) Биљана Милошевић, „Савремени штампани БИХ медији о Русији”, *Русија и Балкан – питање безбедности и сарадње* (приредио: Зоран Милошевић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 144.

36) Manoh Esipisu and Isaac E. Khaguli, *Eyes of Democracy – The Media and Elections*, Commonwealth Secretariat, 2009, стр. 8

Међутим, оно што се може истаћи је да се партије које су на власти веома често налазе у много повољнијем положају од опозиционих партија, јер оне имају на располагању бројне повољности и ресурсе, а самим тим и већи утицај на медије. То им даје повољнији положај приликом вођења изборне кампање. Медији могу имати веома важну „надзорну” улогу, у смислу да могу извештавати о успесима или неуспесима актуелне владе, тј. могу информисати грађане о томе колико је влада била ефикасна у обављању својих дужности, као и о активностима опозиционих партија. Када се ради о самим изборима медији имају великог удела у извештавању о изборној кампањи и омогућавају бољи увид грађанима који може имати великог утицаја на то за кога ће они на крају и гласати.

Положај и улога медија у изборном процесу у Републици Србији су регулисани бројним актима од којих ћемо ми поменути неке од најзначајнијих. Према *Закону о избору народних посланика* „грађани имају право да преко средстава јавног обавештавања буду обавештени о изборним програмима и активностима подносилаца изборних листа, као и о кандидатима са изборних листа. Средства јавног обавештавања дужна су да обезбеде равноправност у обавештавању о свим подносиоцима изборних листа и кандидатима са тих листа. Изборна пропаганда преко средстава јавног обавештавања и јавних скупова и објављивање процене резултата избора забрањени су 48 часова пре дана одржавања избора и на дан одржавања избора до затварања бирачких места”.³⁷⁾ Са друге стране „подносиоци изборних листа имају право да у јавним гласилима обавештавају грађане о програмима и активностима, као и о предложеним кандидатима, у складу са одредбама овог закона”.³⁸⁾ Том приликом су „организације које емитују радио и телевизијски програм, чији је оснивач Република Србија, обавезне да од дана расписивања избора, у оквиру политичко-информативног програма чија су чујност и видљивост обезбеђене на целој територији Републике, обезбеде представљање подносилаца изборних листа и кандидата са изборних листа, као и изношење и образлагање изборног програма подносилаца тих листа, у складу са овим законом”.³⁹⁾ У току изборне кампање „уредници и водитељи политичко-информатив-

37) *Закон о избору народних посланика*, Службени гласник РС, бр. 35/2000, 57/2003 - одлука УСРС, 72/2003 - др. закон, 75/2003 - испр. др. закона, 18/2004, 101/2005 - др. закон, 85/2005 - др. закон, 28/2011 - одлука УС, 36/2011 и 104/2009 - др. закон, члан 5.

38) Исто, члан 48.

39) Исто, члан 49.

них и специјализованих емисија организација из члана обавезни су да независно и објективно представљају све кандидате, а водитељи емисија морају имати непристрасан однос према свим заступљеним политичким, социјалним и етничко-културним програмима политичких странака чији се кандидати представљају”.⁴⁰⁾ Значајну улогу у овоме имају емисије којима се обезбеђује јавно сучељавање изборних програма подносилаца изборних листа и кандидата са тих листа.

Закон о локалним изборима, такође има један значајан део посвећен медијима: „Грађани имају право да преко средстава јавног информисања буду равноправно, благовремено, истинито, непристрасно и потпуно обавештени о изборној кампањи подносилаца изборних листа и кандидатима с изборних листа, као и другим догађајима значајним за изборе. Средства јавног информисања дужна су да у изборној кампањи обезбеде равноправност, благовременост, истинитост, непристрасност и потпуност у обавештавању о свим подносиоцима изборних листа и кандидатима с тих листа, као и о другим догађајима значајним за изборе. Изборна кампања, у смислу овог закона, представља све јавне, политичке, промотивне и друге активности подносилаца изборних листа и кандидата с тих листа.”⁴¹⁾

Поред ових закона потребно је поменути *Закон о радиодифузији*, *Закон о јавном информисању*, али и *Опште обавезујуће упутство радио и телевизијским станицама (емитерима) у предизборној кампањи за локалне, покрајинске и републичке скупштинске изборе, изборе за председника републике и изборе за националне савете националних мањина* донето од стране Савета Републичке радиодифузне агенције на седници 07. марта 2012. године. Међутим, овај велики број регулатива као да више збуњује него што олакшава јасно и прецизно дефинисање обавеза медија приликом изборног поступка.

Када се ради о последњим одржаним изборима у Републици Србији и о томе колико су медији одговорили изазову према саветовању организованом од стране УСАИД, ИРЕХ и ОЕБС у београдском Медија центру констатовано је да су медији, суочени са предизборном економском кризом, приморани на сервилност како би опстали. Медији су у изборној кампањи на последњим избори-

40) Исто, члан 50.

41) *Закон о локалним изборима*, Службени гласник РС, бр.129/2007 и 54/2011, члан 4.

ма у Србији „доминантно у функцији промоције странака, због чега не обављају на адекватан начин своју основну друштвену улогу контролора” била је главна оцена учесника овог округлог стола.⁴²⁾

Посматрајући начин на који су партије водиле своју кампању путем медија може се донети закључак да је негативна кампања свакако била једна од главних карактеристика ових избора. Негативна изборна кампања представља кампању која нема за циљ промоцију одређене партије тиме што ће истицати позитивне карактеристике те партије, њен програм, циљеве за које се залаже, већ се одликује промоцијом заснованом на антиреклами другог (у овом случају друге партије). Главни циљ негативне кампање је приказати противника у што је могуће лошијем светлу и тиме одбити грађане да свој глас дају тој партији. Негативна кампања свакако није начин на који треба водити изборну кампању. О томе сведочи и податак да око 70% грађана Србије не подржава негативну кампању.⁴³⁾ У то су се на крају републичких парламентарних избора увериле и највеће партије у Србији ДС и СНС које су се у највећој мери користиле овим средством промоције, јер нису постигли жељени резултат. Тачно је да су коалиције окупљене око ове две партије освојиле највише гласова (Покренимо Србију – 24,04%, Избор за бољи живот – 22,06%), али је такође тачно и да су њихова очекивања била много већа.

И НА КРАЈУ...

Медији су у последњих неколико година доживели праву експанзију, развој технологије је омогућио повећање аудиторијума. Џуверовић каже да је посредством нових медија најекспанзивнији масовни медиј, телевизија, постала посредник међу народима и културама, преко чијих слика, звука и таласа гледалац постаје учесник, стваралац и сведок савремене историје.⁴⁴⁾ Маклуан [Marshal

42) „Медији у предизборној кампањи”, *Радио-телевизија Србије*, 20. април 2012. године, доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/%D0%94%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE/1087168/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%98%D0%B8+%D1%83+%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%98+%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%9A%D0%B8.html>

43) Саша Франциси, „Негативна кампања – мања подршка СНС-у и ДС-у”, *Печат*, 29. април 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/04/29-april-negativna-kampanja-manja-podrska-sns-u-i-ds-u/>

44) Наведено према: *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993, стр. 660.

McLuhan] је отуда у праву када за телевизију каже да је „спиритуални инструменат”. Нови медији су јавни живот унели у породицу. Најспектакуларнији политички догађаји су постали део свакодневице. Овде би свакако требало поменути у духовити коментар Мола [Abraham Mole] да данас медији, а посебно телевизија, постају нека врста славине за културу, коју појединац отвара и чији садржај конзумира по својој вољи, будући да у свако време, на сваком месту, за све, и уз умерену цену, сваки догађај може бити ускладиштен, а касније извађен и пуштен у експлоатацију.

Маклуан и Инис [Harold Innis] су међу првим модерним научницима који су проучавали везу између средстава комуникације којима један народ располаже и начина на који ова комуникациска средства доприносе обликовању карактера и домета самог друштва, економије, политике и културе. Они су проучавајући утицај нових средстава комуникација на друштво дошли до закључка да је новина код електронских медија њихов глобални утицај, јер су први пут у историји створили могућност комуникације између било које две тачке на земљиној кугли у оквиру *глобалног села*. Слободни и независни медији представљају један од услова демократског друштва, међутим, оно што на жалост треба истаћи да слободни и независни медији представљају идеал који је веома тешко остварити у пракси, јер се они налазе под сталним економским, друштвеним, културним и политичким притисцима. Обезбедити слободу и независност медија не подразумева и то да они могу ширити лажне информације зарад остваривања различитих интереса без икаквих последица, потребно је развити слободне и независне медије који ће објективно извештавати о догађајима и чија ће одговорност бити јасно регулисана законима. Један од чинилаца који би требало да обезбеде демократизацију медија јесте и отвореност извора без које се суочавамо са могућношћу да останемо без неке информације, али и да се информација базира на различитим шпекулацијама, што представља одличну подлогу за манипулације, лажи и дезинформације.⁴⁵⁾

Поред овога треба напоменути и да се медији суочавају са многобројним тешкоћама које им на овај или онај начин свакодневно отежавају да се објективно баве преносом информација. Ту се може навести проблем тржишног пласмана информација, немогућност

45) Живојин Ђурић, Драган Суботић, *Медији, јавно мњење и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 70.

да се упознају са свим чињеницама, принуђености на одабир најважнијих чињеница приликом извештавања о неком догађају, а да не помињемо притисак са којим су медији суочени свакодневно са најразличитијих страна (власници медија, политички интереси...) и списак се само наставља. Све ово само намеће потребу да медији постану фактор чије се дејство не сме ни по коју цену занемарити. Они представљају једно моћно оружје које у погрешним рукама може бити веома опасно и које треба на што је могуће бољи начин искористити у смеру демократског развоја савременог друштва.

Misa Stojadinovic

MEDIA, DEMOCRACY AND ELECTIONS

Summary

The media are an important part of democracy. This is a very powerful source of citizens informing and it can have an important role in the development of democracy, but media may also be its biggest obstacle if they are misused. The main goal of this paper is to demonstrate the importance of the media for the development of democracy and for the electoral process. In this sense our paper is divided in two parts. The first part deals with the problem of media in the context of democracy and „manufacturing consent”, and in the second part the author analyzes the role of media in the electoral process.

Key words: media, democracy, elections, „manufacturing consent”, Serbia.

ЛИТЕРАТУРА

- Bricmont Jean, „The responsibility of the intellectual”, *The Cambridge Companion to Chomsky*, (edited by James McGilvray), Cambridge University Press, 2007.
- Гоати Владимир, *Политичке партије и избори у демократском поретку*, Центар за слободне изборе и демократију, Београд, 2001.
- Гоати Владимир, *Политичке партије и партијски системи*, Центар за мониторинг – ЦЕМИ, Подгорица, 2007.
- Душан Достанић, „Модерна држава пред изазовима комунитаризма”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2012.
- Ђурић Живојин, Суботић Драган, *Медији, јавно мњење и политика*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- *Енциклопедија политичке културе*, Савремена администрација, Београд, 1993.

- Edgley Alison, *The Social and Political Thought of Noam Chomsky*, Routledge, London and New York, 2000.
- Esipisu Manoah and Khaguli E. Isaac, *Eyes of Democracy – The Media and Elections*, Commonwealth Secretariat, 2009.
- Lehrer Eli, „Chomski and the Media: a Kept Press and a Manipulated People”, *The Anti-Chomsky Reader*, editors Peter Collier and David Horowitz, Encounter Books, San Francisco, 2004.
- Mughan Anthony, Gunther Richard, „The Media in Democratic and Non-democratic Regimes: A Multilevel Perspective”, *Democracy and the Media*, Cambridge University Press, 2000.
- Милошевић Биљана, „Савремени штампани БИХ медији о Русији”, *Русија и Балкан – питање безбедности и сарадње* (приредио: Зоран Милошевић), Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Мировић Александра, Матић Петар, „Политичко (анти)рекламирање и изборном процесу 2012. у Србији – Начин вођења изборне кампање као одраз политичке културе”, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012.
- „Медији у предизборној кампањи”, *Радио-телевизија Србије*, 20. април 2012. године, доступно на: <http://www.rts.rs/page/stories/ci/story/124/%D0%94%D1%80%D1%83%D1%88%D1%82%D0%B2%D0%BE/1087168/%D0%9C%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D1%98%D0%B8+%D1%83+%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%B7%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BD%D0%BE%D1%98+%D0%BA%D0%B0%D0%BC%D0%BF%D0%B0%D1%9A%D0%B8.html>
- Стојадиновић Миша, „Значај медија за развој културе мира”, *Медији и култура мира на Балкану* (приредили: Бранислав Стевановић, Александра Костић, Љубиша Митровић), Филозофски факултет – универзитет у Нишу, Центар за социолошка истраживања, Ниш, 2010.
- Стојадиновић Миша, „Политичке партије, политички идентитет и управљање државом”, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2012.
- Стојадиновић Миша, Тодоровић Јелена, „Изазови развоја демократских капацитета политичких институција у савременом друштву“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, 2/2012.
- Францисти Саша, „Негативна кампања – мања подршка СНС-у и ДС-у”, *Печат*, 29. април 2012, доступно на: <http://www.pecat.co.rs/2012/04/29-april-negativna-kampanja-manja-podrska-sns-u-i-ds-u/>
- Herman S. Edward, Chomsky Noam, *Manufacturing Consent*, Pantheon Books, New York, 2002.
- Херман Едвард, Мекчесни Роберт, *Глобални медији – нови мисионари глобалног капитализма*, Клио, Београд, 2004.

- Chomsky Noam, „What Makes Mainstream Media Mainstream“, *You are being lied to – The Disinformation Guide to Media Distortion, Historical Whitewashes and Cultural Myths*, The Disinformation Company Ltd., 2001.
- Чомски Ноам, *Хегемонија или опстанак*, Рубикон, Нови Сад, 2008.
- Чомски Ноам, *Шта то (у ствари) хоће Америка*, Чигоја, 1999.

Resume

The mass media are an important part of democratic society because they represent the main source of citizens informing. They are an important mediator between the government and their citizens. However, just as the media can be an important part of democratic society they also can be its main obstacle, especially if they are influenced by "rich and powerful people" for achieving their goals. This is why mass media can be a very powerful means of manipulation. The power of the media is in their ability to influence in the shaping of consciousness of individuals without that they are aware of this. Of course the mass media are not all-powerful but their strength is in their presence in all spheres of life. When it comes to the role that media have in the electoral process we should point out again that they are the main source for the citizen's information. Mass media can ask questions on behalf of voters. When the electoral process start the media have role to coverage the election campaign and to provide better informing of citizens about the parties, their programs, their goals, and this can have a huge impact on that for which party they will ultimately vote.

Овај рад је примљен 03. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

Дејан Д. Бурсаћ

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ОДНОС ПАРЛАМЕНТА И НЕЗАВИСНИХ ТЕЛА У ПОЛИТИЧКОМ СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

Сажетак

Независна регулаторна тела су релативно нова појава у правном и политичком систему Републике Србије, а ипак су за кратко време успела да се наметну као важан механизам у процесу контроле извршне власти. Рад настоји да испита настанак, развој и специфичности ових тела у Србији, као и њихов однос са Народном скупштином. Кроз анализу нормативног оквира, али и праксе досадашњег функционисања четири независна тела (Защитника грађана, Повереника за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Државне ревизорске институције и Агенције за борбу против корупције), аутор тежи да утврди да ли поменути механизми задовољавају потребе грађана; какав је однос парламента и независних тела; и који су проблеми у њиховом раду. Аутор предлаже потенцијална решења за проблеме који погађају независне институције; поред мањкавости у законском оквиру, осврнуо се и на техничке препреке, као и на политичке препреке које се манифестују на различите начине: од потпуног занемаривања ових институција од стране владе и парламента, па до намерне опструкције и директних притисака. Циљ рада стога није само да укаже на природу односа скупштине и независних тела, већ да ангажовано приступи побољшању општег друштвено – политичког контекста у коме се данас развија демократија у Србији.

Кључне речи: независна тела, парламент, Народна скупштина, омбудсман, Защитник грађана, Повере-

ник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, Државна ревизорска институција, Агенција за борбу против корупције, подела власти, владавина права.

НЕЗАВИСНА ТЕЛА – ПОЈАМ И СВРХА

Независна регулаторна тела добијају значајнију улогу у политичком животу земље крајем 19. века, са настанком комисија и агенција које су регулисале саобраћај и комуникације у Сједињеним Америчким Државама.¹⁾ Када говоримо о телима са којима смо поближе упознати, најважнији пример је свакако оснивање институције омбудсмана у Шведској, 1809. године. Иако је упитно да ли би шведски омбудсман с почетка 19. века испунио критеријуме данашњих независних институција,²⁾ примарна функција овог тела – независна контрола извршне власти – остала је непромењена до данас. То је уосталом случај и са другим независним телима. Државе (односно владе и парламенти) теже да пренесу одређене надлежности на тела или институције које уређују области од посебног друштвеног интереса или имају улогу контролора над извршном граном власти. Ова тела својом природом, организационом структуром, датим овлашћењима, али понајвише чињењем, осигуравају транспарентну и одговорну владу и – у крајњој линији – помажу извршној власти да побољша свој учинак.

Са све већом трансформацијом модерне државе, условљеном процесима глобализације, либерализације, али и – на истоку нашег континента – процесом европских интеграција, повећава се обим области у којима је потребна асистенција класичној извршној власти. Независна тела су, у том смислу, цењена због поседовања високог нивоа специјализације и експертизе. Грађанима омогућавају квалитетнију услугу, коју често врше транспарентније и ефикасни-

1) Године 1887. основана је Међудржавна трговачка комисија (енг. *The Interstate Commerce Commission*), која је послужила као модел за настанак осталих регулаторних тела, нарочито почетком 20. века. За више видети: Данијел Јергин, Џозеф Станислав, *Командни висови*, Народна књига – Алфа, Београд, 2004, стр. 51-52.

2) Пре свега због различитог друштвено-политичког контекста, али и чињенице да је тадашњи шведски омбудсман пре свега био парламентарни повереник (мада се омбудсман и данас може наћи у том облику у немалом броју држава). Видети: Миодраг Радојевић, „Два века омбудсмана – шведски *Justitiombudsmann*“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2009, стр. 152-153.

је од класичне државне администрације, док се њихово пословање неретко перципира као мање коруптивно.

Када говоримо о разлогу настанка независних тела, међу теоретичарима доминирају два приступа. Присталице бафер (енг. *Buffer*) теорије сматрају да су ова тела настала као заштита од корупције која погађа државну администрацију, док ескејп (енг. *Escape*) теорија тврди да независне институције настају да би отклониле традиционалне недостатке државне управе (неефикасност, недостатак транспарентности итд.).³⁾ Са данашње тачке гледишта, можемо рећи да су оба приступа исправна и утемељена у реалности. Области којима се ова тела баве се разликују од државе до државе. Често су, посебно у тзв. новим демократијама, овакве институције „пресликане“ из других, успешнијих система; али у неретком броју случајева независна тела настају као одговор на специфичне потребе друштва, односно као последица унутрашњег друштвеног и политичког развоја једне земље. Можемо издвојити најчешће области ангажовања независних институција: заштита људских права и приватности; регулација и надзор јавних финансија, тржишта и медија; транспарентност, односно осигуравање приступа информацијама од јавног значаја; борба против корупције; контрола над сектором безбедности итд. Уопштено говорећи, независне агенције можемо поделити на регулаторе (агенције које уређују неку област) и контролоре односно коректоре (агенције које врше контролу извршне власти и утичу на њу).⁴⁾ Њихова улога понекад је искључиво саветодавна, док у другим случајевима, у зависности да ли спроводе одлуке или у потпуности уређују поједине области, ове агенције имају квазиизвршна, квазисудска или квазизаконодавна овлашћења.⁵⁾

То нас доводи до питања о уопштеним одликама независних тела. Иако постоји велика разноврсност, како између различитих држава, тако и између ових институција у зависности од области којима се баве, ипак можемо идентификовати одређене заједничке карактеристике. По правилу, надлежности су независним телима делегиране од стране парламента. Због своје специфичне улоге, тежи се осигуравању пре свега финансијске, али и сваке друге неза-

3) P.P. Craig, *Administrative Law*, Sweet & Maxwell, London, 2003, стр. 92.

4) Славиша Орловић, „Парламент и независна тела“, *Народна скупштина Републике Србије и независни државни органи/тела*, УНДП Србија, Београд, 2009, стр. 119.

5) Исто, стр. 121.

висности од извршне власти (моделу спровођења овог циља се разликују у упоредној пракси). Општа логика стварања ових институција налази оправдање у чињеници да грађани финансирају државни апарат, те да егзекутива за њихов рачун управља државним пословима, па стога они имају право да знају о пословима власти и да захтевају одговорност од извршилаца и доносилаца одлука. Тако постављено, независна тела осигуравају поштовање јавног добра и јавног интереса. Управо зато, она имају већи степен функционалне независности и организационе самосталности у односу на извршну власт. Заиста, да би се осигурао ефикасан и непристрасан рад једне овакве институције, њој мора бити осигурана не само независност од политичког утицаја у извршавању и практиковању својих овлашћења, већ исто тако и потпуна самосталност у смислу доношења унутрашњих (подзаконских) прописа о организационим питањима, што између осталог укључује и самосталне одлуке о ангажовању запослених и сарадника. Осим делегираних надлежности, парламент наставља да игра снажну улогу у функционисању независних тела. Не само приликом формирања, избора чланова, финансирања или контроле, већ у ширем смислу – парламент и независна тела се допуњују и тако остварују перманентну системску контролу над извршном влашћу. О њиховом односу ћемо свакако рећи нешто више у поглављима која следе. Да сумирамо, кључне одлике независних регулаторних тела су политичка и финансијска независност, овлашћења, приступ информацијама, ресурси и способност извештавања јавности.⁶⁾

У највећем броју демократских друштава⁷⁾ независна тела су усвојена као саставни део система кочница и равнотежа (енг. *Checks and Balances*) између различитих грана власти. Због кварљиве природе власти, усвојена је логика међусобног ограничавања моћи између страна у монтескијанском принципу трипартитне поделе власти.⁸⁾ Међутим, услед њихове специфичне природе, поједини теоретичари сматрају ове институције посебном – четвртном – граном власти. За разлику од класичних државних служби,

6) Kevin Hammond, *Speech delivered at the Institute of Public Administration Australia*, WA Division, Perth, 2005.

7) Примера ради, Србија је 132. земља која је увела институцију омбудсмана. Саша Јанковић, „Омбудман – заштита људских права и контрола администрације“, *Владина права – одговорност и контрола власти*, КАС, Београд, 2009, стр. 40.

8) Видети: Charles de Secondat, Baron de Montesquieu, *The Spirit of Laws*, Batoche Books, Kitchener, 2001, стр 37-47.

независна тела имају другачију природу пословања, финансирања, унутрашње организације и односа према традиционалним гранама власти. Иако се независна тела налазе ван класичног система државне управе и самим тим изван принципа тројне поделе власти, њима пре свега недостаје правни квалитет да би се сматрале четвртом граном. Поједини аутори⁹⁾ стога сматрају да, иако правно неутемељене, квадријалистичке теорије јесу потпуно легитимне са политиколошке тачке гледишта.¹⁰⁾

Пре него што се посветимо односу парламента и независних тела у нашој земљи, треба разјаснити још једну дилему. Наиме, аутори, политиколози, али и јавност, често нису сигурни који термин је правилно употребити када се говори о овим телима. Дилема се пре свега односи на употребу речи „регулаторна“ у синтагми „независна регулаторна тела“. Већ смо разјаснили зашто су ове институције независне, односно како их њихова овлашћења, организационе одлике и контролна функција диференцирају у односу на друге државне органе; али сада наглашавамо да постоји проблем у одређивању да ли је неко тело и „регулаторно“, поред тога што је независно. Доктрина и пракса у овој области су у динамичном кретању, те је теоријска евалуација по поменутом питању свакако отежана.¹¹⁾ Упоредноправна разноликост такође не доприноси решењу проблема. Примера ради, погледајмо регулативу у Србији. Устав Републике Србије у члану 137. каже: „Јавна овлашћења се могу законом поверити и посебним органима преко којих се остварује регулаторна функција у појединим областима или делатностима“. ¹²⁾ Такође, Закон о јавним агенцијама (чл. 37.) дефинише само регулаторне послове (не и тела), наводећи да се ти послови састоје у доношењу прописа за извршавање закона и других општих аката Народне скупштине и Владе.¹³⁾ Већ раније смо дефинисали регулаторе, односно регулаторне агенције, као органе који уређују спе-

9) Такав став можемо наћи у: Владан Петров, „Устав и контролни органи (независни државни органи) – покушај одређења места и улоге контролних органа у уставном систему“, *Народна скупштина Републике Србије и независни државни органи/тела*, УНДП Србија, Београд, 2009, стр. 50-51.

10) Ипак, правилно је примећено да би у том случају четврта грана власти био Уставни суд, пре свега због свог специфичног положаја и овлашћења; док би регулаторна тела тада чинила пету грану власти. Исто, стр. 52.

11) Из: Миодраг Радојевић, „Независна (регулаторна) тела и институције у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 55.

12) Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 98/06.

13) Закон о јавним агенцијама, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 18/05.

цифичну област. У суштини, није потпуно погрешно обухватити све независне институције називом „независна регулаторна тела“. У стриктном смислу, судови и тужилаштва су такође независни органи, стога назив „независна регулаторна тела“ свакако доприноси даљем разликовању и семантичкој независности ових тела од класичних државних органа, иако формално, она то – посебно по законима Републике Србије – нису.

НАСТАНАК И РАЗВОЈ НЕЗАВИСНИХ ТЕЛА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Србија, као и остале државе у транзицији, има укоренењен проблем са контролом и одговорношћу изабраних и постављених функционера. У односу на остале источноевропске земље које се боре са баластом ауторитарног наслеђа из социјалистичких и комунистичких режима, Србију треба посматрати и у постконфликтном контексту. У том смислу, објективни разлози попут рата, изолације, закаснелог почетка транзиције и инфинитивно продуженог трајања исте, а уз закаснелу промену уставног оквира која је уследила шест година после промене режима, проблем одговорности политичких елита постао је акутно питање српског политичког система.

Питања одговорности и контроле су свакако старија од независних тела. Стога је и у нашој земљи Народна скупштина примарно средство надзора над извршном влашћу. Парламент ову функцију остварује кроз посланичка питања, јавна слушања, интерпелације, гласања о поверењу и буџету, рад одбора и друге механизме. Ипак, због све веће потребе за специјализацијом и константном контролом, парламентима широм света, па и у Србији, смањен је капацитет за обављање надзорне функције. Посланици се, поред надзора, баве и законодавством и другим пословима из делокруга рада једног парламента; а многи од њих не поседују одговарајућа знања, искуства и експертизу да би пратили рад извршне власти у сваком њеном сегменту. У таквој ситуацији, јасно се читава потреба за делегирањем парламентарних овлашћења независним телима.

У Србији се прва независна тела појављују након промене власти 2000. године, и то готово спонтано, одлукама Владе (тако нпр. настају Савет за борбу против корупције и Одбор за решавање о сукобу интереса). Друга тела су обично утемељена у одговарајућим законима, док су поједина (Заштитник грађана и Државна реви-

зорска институција) поменути и у Уставу. Настанак и рад немалог броја независних тела у Србији условљен је процесом европских интеграција и испуњавањем обавеза према другим организацијама – пре свега, према Савету Европе. Можемо рећи да је појава ових органа последица више фактора, док је нужан предуслов била демократизација односно промена режима. Узроци самог настанка су комбинација међународне обавезе и потреба политичког система и друштва уопште.

Већ смо поменули како Србија касни са увођењем ових институција у поређењу са осталим државама у окружењу. Илустроваћемо ову тврдњу примером увођења институције омбудсмана у неким од земаља у региону. Пучки правобранитељ у Републици Хрватској предвиђен је још првим уставом из 1990. године. Конкретан закон донесен је две године након тога, док је институција почела са радом од 1994. У Македонији, институција Народног правобранитеља установљена је 1997. године, а у Албанији 1998. – иако је почела са радом две године касније. Бугарска је у свој правни систем унела заштитника грађана 1998. године, али исто тако је начинила највећи јаз између доношења закона и формалног почетка рада, будући да је заштитник изабран тек седам година касније. Црна Гора уводи Заштитника људских права и слобода 2003. године, док је Институција омбудсмана за људска права у Босни и Херцеговини основана 2004. Народна скупштина Републике Србије доноси закон о заштитнику грађана 2005. године, док омбудсман са радом почиње са закашњењем од две године. Додуше, институција покрајинског омбудсмана у Аутономној покрајини Војводини установљена је 2002. године. Можемо рећи да транзициона друштва генерално имају потешкоће у оснивању ових институција. Пре свега, ради се о кашњењима, како у доношењу одговарајуће легислативе, тако и у избору независних тела, што се може приписати недостатку политичке воље. Са друге стране налази се питање немара владе за овакве институције, што се очитује како у поменутиим кашњењима, тако и у недостацима везаним за обезбеђивање одговарајућих ресурса, финансирања, административних капацитета и слично.

Устав Републике Србије из 2006. године утврђује класичну трихотомну поделу власти: Народна скупштина је дефинисана као

законодавни, Влада као извршни, а судови као судски орган.¹⁴⁾ Изван те поделе, макар формално, стоји Председник Републике, који „изражава државно јединство Републике Србије“.¹⁵⁾ Од независних органа, у Устав је уврштен Заштитник грађана, дефинисан чланом 138. као „независан државни орган који штити права грађана и контролише рад органа државне управе“; као и Државна ревизорска институција, као „највиши орган ревизије јавних средстава у Републици Србији“ (чл. 96).¹⁶⁾ Приметан је превид уставотворца који је пропустио да у највиши правни акт уврсти независне институције које су већ тада постојале (попут Повереника за информације од јавног значаја) и да на тај начин додатно учврсти и легитимизује њихов положај. Као што ћемо видети, независна тела велики део својих моћи базирају управо на ауторитету који уживају, те од тога увелико зависи њихова ефикасност у остваривању прокламованих циљева. Узгред речено, Закон о државној управи и Закон о јавним агенцијама готово у потпуности пропуштају да уреде ову област, остављајући целу материју на регулисање матичним законима.

Закон о Народној скупштини Републике Србије из 2010. године уноси нешто више светла у ову област. Закон наводи да парламент бира и разрешава Заштитника грађана, као и „друге функционере одређене законом“.¹⁷⁾ Скупштина такође врши надзор над њиховим радом.¹⁸⁾ У члану 58. Закон налаже да „Народна скупштина разматра извештаје које јој достављају државни органи, организације и тела у складу са законом“.¹⁹⁾ Наредни став истог члана објашњава да се однос парламента и ових тела уређује пословником. Међутим, пословник Народне скупштине мало говори о односу парламента и независних тела. Осим раније поменутих овлашћења о избору и разрешењу функционера, као и чланова који налажу да право предлагања, односно достављања нацрта закона из њихове надлежности, имају Заштитник грађана и Народна банка, и пословник остаје веома штур по овом питању.²⁰⁾ Пропуштена је прилика да

14) Чланови 98, 122 и 143. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 98/06.

15) Чл. 111. Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 98/06.

16) Исто.

17) Чл. 15. Закон о Народној скупштини, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 9/10.

18) Исто.

19) Исто

20) Чланови 150 и 203. Пословник Народне скупштине, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 52/10.

се темељно и трајно уреди однос независних тела и скупштине, а нарочито скупштинских одбора – посебно у сфери подношења годишњих и посебних извештаја од стране независних тела, као и разматрања тих извештаја и деловања по њиховим препорукама. Као један од конкретних покушаја уређивања ове материје у Пословнику, можемо навести члан 55. који се бави радом Одбора за финансије, републички буџет и контролу трошења јавних средстава, међу чије задатке се сврстава и разматрање извештаја Државне ревизорске институције, о чему одбор затим подноси извештај са ставовима и препорукама Народној скупштини.²¹⁾ Ово јесте добар почетак, али остаје нејасно зашто процедура разматрања извештаја није уређена детаљније и шире, како би обухватила и остала независна тела и на њих упућене скупштинске одборе. Такође, као наговештај доброг решења можемо навести члан 119. који регулише сазивање посебних и свечаних седница, који у ставу б. каже: „Посебна седница се може сазвати и у вези са извештајем органа, односно тела, који се у складу са законом, подноси Народној скупштини“.²²⁾ Поново, остаје нејасно зашто процедура за разматрање и поступање по извештају органа, а можда чак и обавезност овакве седнице, посебно када се ради о извештајима независних тела, ни су законски утврђени.

Комплексност модерне државе захтева прецизну дефиницију улоге и односа механизма надзора, што ћемо и учинити, кроз анализу законског положаја четири независна тела, као и кроз сагледавање њиховог односа са Народном скупштином. Уз поменуте теоријске препреке за одређивање природе независних регулаторних тела, избор институција погодних за анализу је додатно отежала непрецизна регулатива и још увек недовољно развијена пракса пословања ових органа. Због тога, проблем је одредити тачан број ових институција у Србији, а у зависности од критеријума, поједини аутори наводе да постоји више десетина оваквих агенција.²³⁾ Наша анализа ће обухватити четири јавности можда и највидљивије независне институције, које су уз то нешто прецизније правно дефинисане и чији је рад већ дао одређене резултате, како би на таквом узорку одредили природу и проблеме односа парламента и независних тела.

21) Чл. 55. Исто.

22) Исто.

23) Миодраг Радојевић, „Независна (регулаторна) тела и институције у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 57.

ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА

Институција омбудсмана је у Србији установљена Законом о заштитнику грађана из 2005. године, а његова позиција додатно је оснажена увођењем у Устав. Први омбудсман именован је средином 2007. године, и већ у самом процесу именовања наилазимо на проблеме са конституисањем овог тела. Наиме, Закон о заштитнику грађана у завршним одредбама налаже избор Заштитника у року од шест месеци од ступања закона на снагу,²⁴⁾ а готово двогодишње кршење овог рока указује на очигледан проблем у односу Народне скупштине према независним телима.

У свету се ова институција среће у два различита модалитета: омбудсман административног типа – који штити грађане од неправедног рада управе (енг. *Maladministration*) и омбудсман заштите људских права. У Србији је на снази комбиновани модел,²⁵⁾ па тако Заштитник штити права грађана и контролише рад органа државне управе, а посебно истражује случајеве у којима је управа својим поступањем или непоступањем нарушила људска права.

Закон налаже да Заштитника грађана бира Народна скупштина, већином гласова свих посланика, на мандат од пет година са једном могућношћу поновног избора.²⁶⁾ Избор се врши на предлог одбора надлежног за уставна питања, коме потенцијалне кандидате предлажу посланичке групе. С обзиром на то да се ради о органу чија снага извире пре свега из моћи ауторитета (будући да Заштитник грађана у српском систему може да води само неформални поступак, јер су његове одлуке необавезујуће природе, односно препоруке), било би делотворније да се Заштитник бира квалификованом већином, односно да се тражи политички консензус шири од свега 126 посланика. Пре утврђивања предлога за избор, одбор може одлучити да одржи седницу на којој ће кандидати изнети своје ставове о улози и начину остваривања функције Заштитника грађана. По нашем мишљењу, законодавац је морао да учини овакву седницу обавезном, да би се избегла ситуација у којој се особа на ову, за једно младо демократско друштво изузетно

24) Чл. 39. Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 79/05.

25) Наведено у: Саша Јанковић, „Омбудсман – заштита људских права и контрола администрације“, *Владавина права – одговорност и контрола власти*, КАС, Београд, 2009, стр. 40.

26) Чл. 4. Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 54/07.

важну функцију, бира без директног упознавања чланова одбора са кандидатом и његовим програмом. Заштитник грађана има четири специјализована заменика, задужена за поједине области од значаја за рад овог тела. Ради се о заменицима задуженим за права детета, права националних мањина, родну равноправност и права особа са инвалидитетом, као и за заштиту права лица лишених слободе. Заменике бира Народна скупштина на предлог самог Заштитника, што у пракси значи да омбудсман има слободу да предложи и практично изабере свој тим, а то је свакако добро решење које доприноси ефикасности ове институције. Разрешење се обавља већином гласова народних посланика, на предлог одбора надлежног за уставна питања или једне трећине посланика, уз наравно одговарајуће разлоге наведене у закону.²⁷⁾ Проблематичан је међутим члан 10а Закона о заштитнику грађана, који наводи да „Заштитник грађана и заменик Заштитника грађана не могу давати изјаве политичке природе“,²⁸⁾ што је веома широка и нејасна дефиниција која оставља простор за арбитрарно тумачење разлога за разрешење, а самим тим и за вршење политичког притиска и утицаја на независност омбудсмана.

Заштитник грађана није овлашћен да контролише рад Народне скупштине. Са друге стране, он може поднети иницијативу за измену или допуну закона и других аката или чак за доношење нових аката, што је често и чинио. У току 2011. године, Заштитник је поднео четрдесет иницијатива: закључно са мартом 2012., у скупштинској процедури је 26 таквих иницијатива, једанаест је одбачено, а само три су прихваћене.²⁹⁾ Такође, Заштитник може давати мишљење о прописима из своје надлежности. Што се финансирања тиче, ова институција саставља предлог средстава потребних за наредну годину и доставља га Влади, која га затим укључује у предлог буџета који се ставља у процедуру Народне скупштине. Још једна предност је у члану закона који налаже да је председник Народне скупштине дужан да прими Заштитника грађана на

27) Члан 12. наведеног закона налаже да Заштитник грађана може бити разрешен уколико нестручно и несавесно обавља функцију; ако обавља другу јавну функцију или поступа супротно закону којим се уређује спречавање сукоба интереса; ако буде осуђен за кривично дело које га чини неподобним за обављање функције. Последња ставка такође оставља простор слободном тумачењу.

28) Чл. 10а, Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 54/07.

29) Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2011. годину, стр. 169. Извештај је могуће пронаћи на адреси: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/godisnji-izvestaji (последњи пут приступљено 15. 07. 2012.)

његов захтев у року од петнаест дана,³⁰⁾ а Заштитник има могућност да обавести Скупштину и Владу уколико неки орган управе не поступи по његовој препоруци. Управо овде можемо приметити покушај законског уређивања односа омбудсмана и парламента у процесу контроле целокупног система управе. Законодавац нажалост не дефинише даље кораке које предузима Народна скупштина уколико је Заштитник обавести о непоступању по препоруци. У том смислу, омбудсман може, скретањем пажње јавности и парламента, само покушати да наведе орган управе да поступи по закону – кроз стварање одређене друштвене и политичке климе, али не и кроз формално наређење. Управо због тога, личност омбудсмана мора бити изузетно угледна и јавно перципирана као неутрална, док његова служба мора радити транспарентно, законито, одговорно и ефикасно.

Извештај је најпоузданији и јавности највидљивији начин комуникације између Заштитника грађана и парламента. Уз редован годишњи извештај, заштитник може поднети и низ посебних извештаја, који се обично тичу друштвено актуелних тема из области рада омбудсмана у датом тренутку. У годишњем извештају, који мора бити предат у процедуру парламента до 15. марта наредне године, Заштитник се осврће на рад у претходном периоду – анализира и износи активности своје канцеларије по областима односно ресорима, разматра однос са државним органима и оцењује њихов рад – и то не само формално, већ и у смислу етичности, савесности, непристрасности, стручности, поштовања достојанства странака.³¹⁾ Важан сегмент извештаја чине препоруке Заштитника за могућа законска и друга побољшања у раду како државних органа, тако и његове институције. Финансијски извештај је такође укључен у годишњи извештај. Раније смо изнели критику да је процедура разматрања извештаја Заштитника грађана мањкаво регулисана, што уосталом важи и за остала независна тела. Закон о Заштитнику грађана само уопштено наводи шта би извештај требало да садржи. Ниједан релевантан закон не прописује рок за разматрање извештаја, нити налаже поступање у случају да независни орган не поднесе извештај. Као ни код других независних тела, није уређено поступање по препорукама и закључцима из извештаја, као ни

30) Чл. 23. Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 54/07.

31) Стеван Лилић, „Парламент, независни државни органи и тела, и борба против корупције у Србији“, *Народна скупштина Републике Србије и независни државни органи/тела*, УНДП Србија, Београд, 2009, стр. 103.

начин њиховог спровођења. Закон о заштитнику грађана (чл. 41)³²⁾ и Закон о Народној скупштини (чл. 58)³³⁾ налажу да се у Пословнику одреди начин поступања по поднетом извештају, али Пословник то не чини. Такође, исти члан Закона о Народној скупштини наводи да ће Пословник поближе одредити начин остваривања односа између парламента и других државних органа, мада Пословник пропушта то да учини прецизније у погледу независних тела, регулишући само начин избора и предлагања за избор функционера – што је уствари материја већ регулисана матичним законима, а само поновљена у Пословнику.

На основу виђеног, можемо закључити да ова материја у Србији носи са собом бројне нормативне недостатке који, заједно са мањкавостима техничке и политичке природе, угрожавају читав концепт контроле власти путем независних регулаторних тела. Када говоримо о недостацима политичке природе, пре свега се истиче тзв. „недостатак политичке воље“, који се огледа у оклевању да се независна тела правилно оспособе и да им се омогући неометан рад. Такав пример налазимо у актуелном односу према институцији Заштитника грађана. Наиме, закон налаже да поступак за избор Заштитника отпочне најкасније шест месеци пре истека мандата претходном омбудсману.³⁴⁾ Народна скупштина није покренула поступак до самог тренутка истека мандата (јул 2012. године), а одуговлачењу је значајно допринела и институционална пауза која нужно наступа у предизборном и постизборном периоду. У оваквој ситуацији ипак, формално оправдање не постоји, јер је скупштини остављен довољан рок (шест месеци) да покрене поступак и изабере новог Заштитника грађана, не смањујући на тај начин ниво заштите права грађана у датом периоду. Такође, сам омбудсман је више пута упозоравао парламент и јавност о потреби покретања процедуре у наведеном року.³⁵⁾ Раније смо установили да, због немогућности да води формални поступак, ово независно тело своју снагу црпи из интегритета и јавне перцепције институције, тако да ће се ситуација у којој ће институцију водити „вршилац дужности“ нужно одразити на достигнути степен заштите права грађана.

32) Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 54/07.

33) Закон о Народној скупштини, *Службени гласник РС*, бр. 9/10.

34) Чл. 4. Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 54/07.

35) Видети: „Шта заштитник грађана замера посланицима“, *Политика*, 15. 03. 2012. Текст на: <http://www.politika.rs/rubrike/Drustvo/Sta-zastitnik-gradjana-zamera-poslanicima.lt.html>, последњи пут приступљено 15. 07. 2012.

Упркос свим потешкоћама, можемо видети пораст поверења грађана у институцију Заштитника. У односу на 2010. годину, у 2011. је ово тело примило 37,41% више притужби грађана, а сличан пораст се види и у броју грађана примљених на разговор, као и у броју обављених телефонских разговора са странкама,³⁶⁾ што даје на значају овој институцији и показује њену важност у процесу консолидације демократије. Ако упоредимо ове податке са претходним годинама, можемо рећи да се јавна перцепција овог тела константно побољшава. Ипак, као што и сам Заштитник сматра: „...ти помаци нису ни издалека довољни да би превладали незадовољство грађана које изазивају незаконитости и неправилности које се на многим местима испољавају кроз корупцију, партијашење, недоговорност, неорганизицију, нестручност и незаинтересованост за обављање јавних послова и вршење јавних овлашћења према грађанима у складу са словом и духом закона“.³⁷⁾ Сигурно да ни приказани однос владе и парламента према овој институцији не доприносе задовољству грађана и њиховом поверењу у политички систем у целини.

ПОВЕРЕНИК ЗА ИНФОРМАЦИЈЕ ОД ЈАВНОГ ЗНАЧАЈА И ЗАШТИТУ ПОДАКА О ЛИЧНОСТИ

Транспарентност представља једну од основа одговорности и доброг управљања. Грађани, као носиоци суверенитета у демократским државама, имају право да буду упознати са свим релевантним чињеницама које се тичу управљања државним пословима. У том смислу, стварање националне институције која регулише и контролише ову област представља покушај државе да се избори са проблемом транспарентности и у крајњој линији одговорности изабраних елита. Србија није изузетак: 2004. је донесен Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, који уводи Повереника за информације од јавног значаја и дефинише га као самосталан државни орган, независан у вршењу своје дужности.³⁸⁾ Због међународних обавеза наше земље (пре свега у процесу

36) Статистика из: Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2011. годину, стр. 7. Извештај је могуће пронаћи на адреси: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/godisnji-izvestaji (последњи пут приступљено 15. 07. 2012.)

37) Исто, стр. 6.

38) Чл. 1. Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/04, 54/07, 104/09, 36/10.

европских интеграција – као један од предуслова за потписивање Споразума о стабилизацији и придруживању; али и према Савету Европе),³⁹⁾ Поверенику су Законом о заштити података о личности из 2008. године придодате нове надлежности. Иако је стварање нормативног оквира за заштиту података о личности позитивно, сматрамо да је одлука да се ова област повери већ постојећој институцији Повереника значајно угрозила степен заштите права грађана; будући да је Повереник и до тада радио са ограниченим ресурсима. Ефикасније, али вероватно и скупље решење би обухватало стварање још једног независног тела, које би се бавило искључиво заштитом података о личности.

Повереника бира Народна скупштина на предлог одбора надлежног за информисање. Повереник има право на два мандата у трајању од седам година, што је знатно дуже од трајања мандата Народне скупштине. Овакво решење може се показати као добро у контексту етаблирања институције и њене независности, као и стварања континуитета рада и подизања свести грађана о значају тема којима се овај орган бави.⁴⁰⁾ Слично као и у случају Заштитника грађана, повереник може бити разрешен, а тај поступак покреће трећина посланика уз одговарајуће разлоге. Повереник може бити разрешен већином гласова народних посланика, што је, као и у случају омбудсмана, решење на које имамо озбиљне замерке у погледу осигуравања ауторитета, али и независности институције. Квалификована већина би била сигурније решење, које би осигурало константан избор личности око које неће бити политичких полемика и чија непристрасност би била оличена у широком политичком консензусу; а исто тако би и умањила могућност за вршење политичких притисака на изабрану личност. Актуелни повереник је биран 2004. године, а овај избор је потврђен након доношења Устава, 2007. године. Други мандат Повереник је добио у децембру 2011. године.

Сличности односа Народне скупштине са Заштитником грађана и Повереником су бројне. Парламент бира два заменика Повереника на његов предлог; Повереник нема надлежности над Народном скупштином; а такође подноси годишњи извештај и друге

39) Видети: Чл. 81. Споразум о стабилизацији и придруживању, *Службени гласник РС – међународни уговори*, бр. 83/08.

40) Родољуб Шабић, „Положај повереника за информације“, *Народна скупштина Републике Србије и независни државни органи/тела*, УНДП Србија, Београд, 2009, стр. 127-130.

извештаје по потреби. У том смислу, похвале и критике на рачун нормативних решења у овом случају су идентичне као у случају омбудсмана, те их нема потребе понављати. Оно што треба истаћи јесте да Повереник, за разлику од Заштитника, има могућност да води формални поступак у случају кршења закона, те да не мора нужно да се ослања на политичку подршку парламента и јавности да би приморао одређени орган управе на поштовање закона, што значајно релаксира његов однос са скупштином, посебно у процесу контроле егzekутиве.

ДРЖАВНА РЕВИЗОРСКА ИНСТИТУЦИЈА

Задатак овог независног тела, основаног 2005. године Законом о државној ревизорској институцији, јесте ревизија финансијских извештаја и контрола пословања субјеката ревизије. Финансијска контрола, односно контрола располагања буџетским новцем, чини једну од кључних претпоставки одговорне извршне власти. Постојање ове институције оправдава како правна, тако и економска логика: постоји потреба за спречавањем корупције и обезбеђивањем ефикасног, економичног и транспарентног располагања новцем грађана.

Закон регулише организационе принципе Државне ревизорске институције: њу чине председник, потпредседник, савет, ревизорске службе и пратеће службе. Савет има седам чланова које бира и разрешава Народна скупштина. Скупштина такође бира и председника савета, који је уједно и председник Државне ревизорске институције и Генерални државни ревизор. Председник може бити биран два пута на мандат од по пет година, док савет може да изабере проста скупштинска већина. Иницијативу за разрешење члана савета може да поднесе надлежни одбор или свега двадесет народних посланика, па су поједини аутори правилно приметили да овакво решење оставља простор за вршење политичког утицаја на ревизорску институцију.⁴¹⁾

Буџетско право парламента обухвата усвајање и контролу извршења буџета,⁴²⁾ стога је нужно остварити макар минималну ком-

41) Овакво решење је критиковано у: Миодраг Радојевић, „Независна (регулаторна) тела и институције у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 67.

42) Вера Лeko, *Финансијско право*, УДГ Подгорица, 2010, стр. 43.

плементарност у раду између Народне скупштине и ревизора. Тако говорећи, основни задатак ревизора је да утврди да ли се буџетска средства троше у складу са законом и да о томе обавести парламент и јавност. У ту сврху, Државна ревизорска институција подноси скупштини годишњи извештај о раду, посебне извештаје у току године, као и извештај о ревизији буџета.⁴³⁾ Народна скупштина разматра предлог завршног рачуна тек по прибављању мишљења ревизора. Годишњи програм ревизије обухвата буџет републике, органе обавезног социјалног осигурања, одговарајући број јединица локалне самоуправе, Народну банку Србије и одговарајући број јавних предузећа и других буџетских корисника. Међутим, ограничени ресурси значајно умањују способност ове институције да испуни програм ревизије. Тако је у 2010. години извршена ревизија годишњих финансијских извештаја седам министарстава, два органа у саставу владе (Управе царина и Пореске управе), Аутономне покрајине Војводине, дванаест јединица локалне самоуправе, девет јавних предузећа, Националне службе за запошљавање и Народне банке Србије. Уколико узмемо у обзир да, према неким проценама,⁴⁴⁾ у Србији има више од осам хиљада субјеката ревизије, можемо да закључимо да постоји огроман јаз између укупне суме државних субјеката подложних ревизији и реалних могућности Државне ревизорске институције. Проблем је још већи када сагледамо обим субјеката који располажу државним новцем без ревизије, јер је област без финансијске контроле многоструко већа од малог дела државног апарата који ревизор успева да контролише.

Други велики проблем налазимо у самом процесу конституисања овог независног тела. Наиме, иако је матични закон донет још 2005. године, прекорачени су сви рокови за формирање институције, па је она почела са радом тек 2009. Поново наилазимо на проблем тзв. „политичке воље“, што је нарочито индикативно када видимо да је застој у процесу формирања институције, који је у једном периоду трајао више од годину дана, изазван тиме што скупштина није потврдила пословник о раду Државне ревизорске институције – што је био формалан услов за почетак рада.⁴⁵⁾

43) Чл. 43. Закон о Државној ревизорској институцији, *Службени гласник РС*, бр. 36/10.

44) Податак из текста: „Чудесни свет државне касе“, *Време*, бр. 988, 10. децембар 2009.

45) „Влада крива за то што државни ревизор не ради“, *Политика*, 13. 01. 2009. Видети: <http://www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/Vlada-kriva-za-to-shto-drzavni-revizor-ne-radi.lt.html>, приступљено 15. 07. 2012.

Такође, рад институције додатно оптерећује компликована област којом се бави, па је, уз велике ресурсе и нужност високе специјализације њених служби, потребно имати и јасан нормативни оквир у материји ревизије, какав у Србији не постоји. Као пример ове правне неусклађености можемо навести податак да је Србија једна од ретких држава у Европи у којој не постоји уређена евиденција државне имовине, која би иначе требала да буде предмет буџетске контроле.⁴⁶⁾

Конечно, проблематичан је и однос према резултатима ревизије. Државни ревизор је почетком ове године поднео 101 прекршајну пријаву против 143 одговорне особе због ненаменског трошења буџетских средстава за 2010. годину.⁴⁷⁾ Ревизор иначе по закону има право да подноси кривичне и прекршајне пријаве, а ниједан други државни орган нема спољни утицај на одређивање врсте и нивоа ревизије. Па ипак, бројни функционери против којих су поднете пријаве су у јавним наступима реаговали непримерено, урушавајући на тај начин ауторитет и значај како државне ревизије, тако и целокупног система контроле извршне власти. Такође, један број пријава које је ревизор поднео раније (2010. године) је застарео, што показује лош однос судског система и слабу координацију између контролних и судских механизма, што на дуге стазе отежава консолидацију демократског система.

Можемо закључити да су законом постављени релативно високи стандарди независности ове институције, али да постоје значајни проблеми са њиховим поштовањем, укључујући ту и однос субјеката власти према Државној ревизорској институцији као независном телу, због чега је озбиљно угрожен концепт ревизије и буџетске контроле, а самим тим и концепт одговорне власти у целисти.

АГЕНЦИЈА ЗА БОРБУ ПРОТИВ КОРУПЦИЈЕ

Антикорупцијске агенције су релативно нова појава када говоримо о независним државним телима. Њихов развој повезује се са мањком поверења грађана у институције, пре свега због неажур-

46) Саопштење Савета за борбу против корупције Владе Републике Србије, Београд, 10. 03. 2010.

47) Видети: „Томици Милосављевићу 12 прекршајних пријава“, *Политика*, 20. 02. 2012. Доступно на: <http://www.politika.rs/rubrike/Ekonomija/Tomici-Milosavljevicu-12-preksajnih-prijava.lt.html>, последњи пут приступљено 15. 07. 2012.

ности тужилаштва, ниског кредибилитета извршних и судских органа и јавне перцепције раширености корупције.⁴⁸⁾ Обично се ради о специјализованим институцијама независним од политичког утицаја, чије је деловање усмерено на сузбијање узрока и манифестација корупције, кроз превентивно деловање, образовање и репресију. Резултати у борби против корупције умногоме зависе и од овлашћења агенције. Највеће резултате ова тела постигла су у Хонг Конгу и Сингапуру, где су им дата велика истражна овлашћења и где изабрани функционери и други владини службеници немају имунитет за корупцију, која се иначе сматра тешким кривичним делом.⁴⁹⁾

Србија од 2000. године преузима прве институционалне и законске промене зарад сузбијања корупције. Формиран је Савет за борбу против корупције и Одбор за решавање о сукобу интереса, а усвојен је и низ антикорупцијских закона (о јавним набавкама, финансирању политичких странака, доступности информација и слично). Коначно, 2005. године усвојена је Национална стратегија за борбу против корупције којом је предвиђено формирање Агенције. Закон о Агенцији за борбу против корупције⁵⁰⁾ донет је 2008. године, а примењује се од 1. јануара 2010. Агенција је преузела послове Одбора за решавање о сукобу интереса, док је Савет за борбу против корупције наставио да функционише као саветодавно тело при Влади Србије.⁵¹⁾

Закон дефинише Агенцију као самосталан и независан државни орган одговоран Народној скупштини.⁵²⁾ Органи Агенције су одбор и директор. Одбор Агенције има девет чланова, које бира парламент на период од четири године, а право предлагања имају Председник Републике, Влада, Административни одбор Народне скупштине, Државна ревизорска институција, Врховни касациони суд, Заштитник грађана и Повереник (договором), удружења новинара, адвокатска комора и Социјално-економски савет. Одбор за-

48) Сузан Роуз – Ејкерман, *Корупција и власт: узроци, последице и реформа*, Београд, Службени гласник, Београд, 2007.

49) Чедомир Чупић, „Системска корупција“, *Политички живот*, Службени гласник, Београд, бр. 2/2011, стр. 41-42.

50) Морамо нагласити да сам назив овог акта (Закон о агенцији за борбу против корупције) није адекватан, будући да закон уређује много ширу област од саме Агенције.

51) Стиче се утисак да јавност није најбоље упозната са разликом између Агенције и Савета и са њиховим специфичним овлашћењима и улогом.

52) Чл. 3. Закон о Агенцији за борбу против корупције, *Службени гласник РС*, бр. 97/08, 53/10, 66/11.

тим бира директора и то на јавном конкурсy. Овакав начин избора осигурава високу неутралност како директора, тако и целокупне институције.

На основу анализе члана 5. Закона, који одређује надлежности Агенције, можемо рећи да су задаци стављени пред ову институцију широко постављени, посебно ако узмемо у обзир чињеницу да је, као и у случају осталих независних тела, дошло до кашњења са роковима за формирање и проблема са издвајањем средстава за функционисање Агенције. Агенција, по овом члану, врши низ послова: од праћења спровођења Националне стратегије за борбу против корупције, решавања о сукобу интереса, вођења регистра имовине функционера, контроле финансирања политичких субјеката, изрицања конкретних мера при повреди закона, објављивања препорука и покретања иницијатива за разрешење функционера, па све до законодавних иницијатива, превентиве, обуке, подизања јавне свести и других едукативних мера.⁵³⁾

Као што је случај са осталим независним телима, Агенција подноси Народној скупштини годишњи извештај и посебне извештаје. У извештају за 2011. годину, Агенција је скупштини изнела низ препорука којима би се побољшао њен рад и независност, а исто тако и сузбиле могућности за корупцију у Србији. Ипак, као и у већ поменутих случајевима, парламент не поседује формалну процедуру за примену и праћење спровођења препорука, тако да овај део извештаја може врло лако да остане само „списак лепих жеља“; иако је претходне године Народна скупштина управо на препоруку Агенције донела нови Закон о финансирању политичких активности,⁵⁴⁾ а измењено је још неколико закона како би се ускладили са Законом о Агенцији за борбу против корупције.⁵⁵⁾ Занимљиво је да се у извештају констатује да ни Народна скупштина ни Влада нису прихватиле прошлогодишњу препоруку о увођењу обавезних обука о етици и интегритету за функционере и запослене у органима јавне власти, што свакако подрива превентивно-образовну функцију Агенције.

53) Чл. 5. Исто.

54) Са друге стране, регулисање ове области је такође представљало обавезу у процесу европских интеграција, што је и наглашено у Извештају Европске комисије о напретку Србије за 2010. годину. *Serbia 2010 Progress Report*, Brussels, 9 November 2010, SEC (2010) 1330, стр. 11.

55) Ради се о Закону о здравственој заштити и Закону о адвокатури. Видети: Годишњи извештај о раду Агенције за борбу против корупције за 2011. годину, стр. 19. Извештај доступан на: http://www.acas.rs/sr_cir/component/content/article/229.html, последњи пут приступљено 15. 07. 2012.

Један од догађаја који је послужио као индикатор проблема у односу извршне и законодавне власти према Агенцији био је случај тзв. „дуплих функција“. Наиме, препоруке Агенције су налагале лицима која су вршила две или више неспојивих функција да се одрекну проблематичних позиција. Занемарљив број функционера је то самовољно учинио, да би се 2010. године десио правни преседан: закон је измењен и функционерима је дозвољено задржавање дуплих функција. Погажени су уставни принципи поделе власти, забране сукоба интереса и једнакости пред законом, а краткотрајни политички интерес је превладао над логиком правне државе.⁵⁶⁾ Случај „дуплих функција“ сведочи о стању политичке воље у борби против корупције; а симболично и о улози независних тела у Србији, које политичке елите пре виде као „нужно зло“, неопходно да би се формално испуниле међународне обавезе, него као суштинско оруђе у борби за успостављање владавине права.

* * *

Упоредна анализа неколико закона о независним телима навела нас је да уочимо поједина општа места и донесемо закључке о односу Народне скупштине и ових органа. Наиме, парламент, осим што доноси законе којима се независна тела оснивају и овлашћују, врши и именованја, избор и разрешења функционера. Указали смо на мањкавости које се јављају при избору или разрешењу појединих функционера, а које је потребно исправити како би се постигла и очувала потпуна независност ових институција. Тај процес свакако укључује тражење ширег политичког консензуса при избору, као и отежавање разрешења по политичкој линији. Скупштина такође прима годишње и посебне извештаје, а у неким случајевима и годишње програме рада. Поједина независна тела имају могућност законодавне иницијативе или давања предлога и мишљења у вези са законима. Коначно, парламент се брине за финансирање независних тела кроз своју буџетску функцију. Наглашавамо да ни у једном од анализираних прописа није довољно истакнут значај парламентарних одбора у остваривању комуникације између парламента и независних тела. Одбори, будући да се ради о специјализованим телима Народне скупштине која својим тематским одређењима најчешће прате рад министарстава, имају велики значај

56) Из: Миодраг Радојевић, „Независна (регулаторна) тела и институције у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010, стр. 61.

у остваривању контроле над егзекутивом. У том смислу, њихова стручност, али и капацитети за одржавање директног контакта са независним телима, као и за остваривање понекад неопходне тајности у раду, могу да буду од необичног значаја. Упркос томе, у нашем законодавству је засад пропуштена прилика да се ови потенцијали искористе у сврху остваривања јачег система контроле власти.

Пословник Народне скупштине налаже да се на седницама надлежних одбора расправља о извештајима независних тела.⁵⁷⁾ Одбор може да одбије извештај и препоручи скупштини покретање поступка за утврђивање одговорности функционера.⁵⁸⁾ Такво решење, иако представља вид контроле над независним телима, још једном показује да није довољно пажње посвећено разумевању специфичне природе ових тела, тако да се – у овом случају – на њихову независност може утицати подзаконским актом скупштинског одбора, који често може да донесе једноцифрен број посланика. Исправан начин регулисања контроле над независним телима би укључио прецизно дефинисање процедуре подношења и разматрања извештаја независних органа, које би парламент анализирао на обавезним седницама. Као што смо видели, Народна скупштина у пленууму нема прописану обавезу да разматра извештаје независних тела (осим када се ради о извештајима Државне ревизорске институције), а рок за поступање у случају неподношења извештаја такође није утврђен. Слично, није уређено даље поступање одбора и парламента у случају препорука и закључака независног тела, а не постоје ни уређени механизми за њихово спровођење. Решење овог проблема, осим наравно прецизније законске регулативе, може да укључи формирање посебног скупштинског одбора за надзор владе или за комуникацију за независним телима. Овакво тело би било задужено за свакодневну комуникацију парламента и независних тела, надзор над независним телима, али и за координацију и праћење напретка у спровођењу препорука из извештаја. На тај начин ствара се кохерентан систем контроле над егзекутивом у коме парламент и независни органи делују комплементарно и ефикасно.

На више места идентификовали смо „недостатак политичке воље“ као кључни проблем у односу парламента, али и владе,

57) Чл. 237. Пословник Народне скупштине, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 52/10.

58) Исто.

према независним телима. У суштини, недостатак политичке воље се односи на ситуације у којима не постоји формална препрека за решавање одређеног проблема, али се решење ипак пролонгира и отежава због својеврсног немара, небриге или партикуларних интереса одређених политичких елита. У том смислу, очигледан пример је својеврстан застој у формирању готово сваке независне институције у Србији, где је код између доношења матичних закона и формирања институција прекршен сваки законски рок за почетак рада, најчешће због кашњења парламента у избору функционера независних тела. У таквој ситуацији обично се стварао вишегодишњи институционални вакуум који свакако није допринео бољој контроли извршне власти, а у крајњој линији озбиљно је угрозио уставом и законима гарантовани степен заштите права грађана. Дакле, неопходно је постићи општи друштвени и политички консензус у коме би се дугорочна консолидација демократских институција ставила на прво место. У конкретном случају независних тела, то би укључило елиминацију непотребних кашњења у избору функционера независних тела и доношења аката неопходних за њихов рад; омогућавање независним телима да раде независно и без притисака, што подразумева и одобравање одговарајућих ресурса тј. капацитета неопходних за ефикасну заштиту права; али и исправљање лошег односа осталих функционера према овим институцијама (такав однос се, као што смо видели, огледао у ускраћивању информација, јавном одбацивању примедба и препорука, па чак и медијским нападима појединих функционера на независне институције).

Европска комисија је критиковала однос према независним телима у Извештају о напретку Србије за 2010. годину. Истакнута је потреба за даљим побољшањем законодавног оквира, чвршћим поштовањем мандата независних тела и обезбеђивањем одговарајућих ресурса.⁵⁹⁾ Пасивност државе и даља зависност од политичке подршке, укључујући спорост у конституисању и недостатке у комуникацији парламента и независних органа, уз проблеме у нормативном оквиру, заједно представљају кључне препреке на путу остваривања пуне независности и функционалности независних тела у Србији. Парадоксалан став власти, по коме се на независна тела и даље гледа као на обавезу у процесу европских интеграција, а затим се наставља латентна опструкција њиховог рада упркос

59) Видети: *Serbia 2010 Progress Report*, Brussels, 9 November 2010, SEC (2010) 1330.

препукама Европске комисије, довољно говори о параноичном „супарничком“ схватању места контролних институција у трипаритном систему поделе власти. Ипак, статистике говоре да, упркос проблемима, грађани све више увиђају значај и улогу ових тела, што ће свакако имати позитивнији утицај на однос владе и скупштине према независним органима – јер пресудна снага независних тела извире из њиховог легитимитета и ауторитета, а у том сегменту демократска јавност може да одигра пресудну улогу.

Dejan Bursac

**RELATIONSHIP BETWEEN PARLIAMENT AND
THE INDEPENDENT BODIES IN THE POLITICAL SYSTEM
OF REPUBLIC OF SERBIA**

Summary

Independent regulatory agencies are relatively new phenomenon in the legal and political system of the Republic of Serbia. Yet, during the short period of their existence, they managed to establish themselves as an important mechanism in executive oversight. This paper aims to exam the formation, development and characteristics of these bodies in Serbia, as well as their relations with the National Assembly. Not just through the analysis of regulatory framework, but also through the analysis of the recent operational practice of four independent agencies (The Ombudsman, The Commissioner for Information of Public Importance and Personal Data Protection, State Audit Institution and The Agency for Combating Corruption), author seeks to examine the sufficiency of these mechanisms in relation to the needs of the citizens. Also, he aims to present the reality of relation between the parliament and the independent agencies and to identify problems in their work. Author recommends potential solutions for the problems affecting independent institutions. Those problems include the weaknesses of the regulatory framework, technical barriers and political problems. Latter are manifested in different manners: from complete disregard of these institutions, to deliberate obstructions and direct political pressures. Thus, the aim of this paper is not just to explain the nature of the relationship between the parliament and the regulatory bodies, but also to actively engage in the process of improving the general social and political context in which Serbian democracy is developing.

Key words: independent bodies, independent regulatory agencies, parliament, national assembly, ombudsman, commissioner for information of public importance and

personal data protection, state audit institution, agency for combating corruption, separation of powers, rule of law.

ЛИТЕРАТУРА

- Baron de Montesquieu Charles de Secondat, *The Spirit of Laws*, Batoche Books, Kitchener, 2001.
- Јанковић Саша, „Омбудман – заштита људских права и контрола администрације“, *Владавина права – одговорност и контрола власти*, КАС, Београд, 2009.
- Јергин Данијел, Станислав Џозеф, *Командни висови*, Народна књига – Алфа, Београд, 2004.
- Леко Вера, *Финансијско право*, УДГ, Подгорица, 2010.
- Лилић Стеван, „Парламент, независни државни органи и тела, и борба против корупције у Србији“, *Народна скупштина Републике Србије и независни државни органи/тела*, УНДП Србија, Београд, 2009.
- Орловић Славиша, „Парламент и независна тела“, *Народна скупштина Републике Србије и независни државни органи/тела*, УНДП Србија, Београд, 2009.
- Петров Владан, „Устав и контролни органи (независни државни органи) – покушај одређења места и улоге контролних органа у уставном систему“, *Народна скупштина Републике Србије и независни државни органи/тела*, УНДП Србија, Београд, 2009.
- Радојевић Миодраг, „Два века омбудсмана – шведски Justitiombudspan“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009.
- Радојевић Миодраг, „Независна (регулаторна) тела и институције у Србији“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010.
- Роуз – Ејкерман Сузан, *Корупција и власт: узроци, последице и реформа*, Београд, Службени гласник, Београд, 2007.
- Hammond Kevin, *Speech delivered at the Institute of Public Administration Australia*, WA Division, Perth, 2005.
- Craig P.P., *Administrative Law*, Sweet & Maxwell, London, 2003.
- Чупић Чедомир, „Системска корупција“, *Политички живот*, Службени гласник, Београд, бр. 2/2011.
- Шабић Родољуб, „Положај повереника за информације“, *Народна скупштина Републике Србије и независни државни органи/тела*, УНДП Србија, Београд, 2009.

ИЗВОРИ

- Веб сајт дневног листа *Политика*: www.politika.rs
- Веб сајт недељника *Време*: www.vreme.com

- *Годишњи извештај о раду Агенције за борбу против корупције за 2011. годину.* Доступно на: http://www.acas.rs/sr_cir/component/content/article/229.html, последњи пут приступљено 15. 07. 2012.
- Закон о Агенцији за борбу против корупције, *Службени гласник РС*, бр. 97/08, 53/10, 66/11.
- Закон о Државној ревизорској институцији, *Службени гласник РС*, бр. 101/05, 54/07, 36/10.
- Закон о заштитнику грађана, *Службени гласник РС*, бр. 79/05, 54/07.
- Закон о јавним агенцијама, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 18/05.
- Закон о Народној скупштини, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 9/10.
- Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја, *Службени гласник РС*, бр. 120/04, 54/07, 104/09, 36/10.
- Извештај Европске комисије о напретку Србије за 2010. годину. *Serbia 2010 Progress Report*, Brussels, 9 November 2010, SEC (2010) 1330.
- Пословник Народне скупштине Републике Србије, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 52/10.
- *Редован годишњи извештај Заштитника грађана за 2011. годину.* Доступно на: http://www.ombudsman.rs/index.php/lang-sr_YU/izvestaji/godisnji-izvestaji, последњи пут приступљено 15. 07. 2012.
- *Саопштење Савета за борбу против корупције Владе Републике Србије*, Београд, 10. 03. 2010.
- Споразум о стабилизацији и придруживању, *Службени гласник РС – међународни уговори*, бр. 83/08.
- Устав Републике Србије, *Службени гласник РС*, Београд, бр. 98/06.

Resume

In this paper, author examines the nature and position of independent agencies in the Republic of Serbia, their relations with the parliament and their role in the process of the executive oversight. In the preface, author introduces the concept, purpose and the origin of independent bodies in general. He investigates the characteristics of independent agencies and their distinctive features that separate them from the rest of the government bodies. Also, author is examining whether this agencies have the legal quality to be considered as the fourth branch in the system of separation of powers. Next chapter is dedicated to the establishing, development and current position of independent bodies in Serbia, especially in relation to the specific post-authoritarian and post-conflict social context of this country's transition to democracy. The conclusions are based on the analysis of four independent agencies: The Ombudsman, The Commissioner for Information of

Public Importance and Personal Data Protection, State Audit Institution and The Agency for Combating Corruption. Author closely monitors the development of each of these bodies, comparing them with similar practice in the neighboring countries. The paper also emphasizes advantages and drawbacks of regulatory framework and accomplishments and defects noticed in the work of these bodies so far. Special attention is given to the constitutional and legal provisions that regulate the position of independent agencies. Relationship between the parliament and the independent agencies is being investigated through comparative analysis of the normative framework, but also through the analysis of actual practice concerning the appointments and dismissals of the officials and communication and cooperation between these institutions. Current problems threatening the independence of these bodies are being identified and explained. These include the obscure regulatory framework, political pressures, negligence of the reports and recommendations of regulatory agencies, various delays and modest capacities at their disposal. Passivity on the one hand, and sense of rivalry on the other, are the main features of the attitude of the state towards the independent agencies in Serbia. Legislature and executive are not expressing the adequate level of political will, sufficient to raise the quality of cooperation with independent bodies, despite the fact that these institutions are being increasingly supported by the citizens, and that the strengthening of these institutions is accepted as an international obligation of Serbia. In the future, Serbian political elite must take steps in order to consolidate the rule of law and the democratic system in general. These steps include the alterations of the legislation, increase of the funding and the changes of overall attitude towards the independent bodies.

Овај рад је примљен 27. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

УДК:
342.511/516(497.11)

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 113-130.

*Драган Траиловић**
Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКА ИНСТИТУЦИЈА ПРЕДСЕДНИКА РЕПУБЛИКЕ У СИСТЕМУ ВЛАСТИ СРБИЈЕ**

Сажетак

Циљ овог рада је да на основу Устава Републике Србије као и Закона о председнику Републике, али и политичке праксе и реалног политичког живота Србије, опише и утврди какав положај и какву улогу заузима шеф државе у њеном систему власти. У првом делу рада бавићемо се проблемом одређења карактера система власти у Србији, кроз супротстављање два става. Један заступа група аутора која сматра да је систем власти у Србији парламентарни, а друга група је она која истиче да је он полупредседничког типа. У другом делу рада бавићемо се надлежностима председника републике које му гарантује Устав Републике Србије, али и положајем и улогом коју му у систему обезбеђује реалан политички живот.

Кључне речи: председник републике, политичке институције, систем власти, полупредседнички систем, Србија

Шеф државе је једна од значајних политичких институција која је битна за квалитетно функционисање власти у једној држави. Надлежности, положај и улога шефа државе, односно његов однос према другим гранама власти одређују карактер система власти у једној земљи. Опште је место у политичкој теорији да оне системе власти у којима шеф државе није непосредно изабран и

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

који има само симболичка и протоколарна овлашћења, а влада проистиче из парламентарне већине и њој је одговорна одређујемо као парламентарне системе (на пример Велика Британија), док на другој страни имамо председнички систем власти у коме је шеф државе непосредно изабран од стране грађана и носилац је целокупне извршне власти (нпр. САД). Још један систем који је заснован на примеру Француске Републике је полупредседнички систем власти. У овом систему постоји бицефална извршна власт коју деле непосредно изабрани шеф државе и влада на челу са премијером који су изабрани у парламенту и њему су одговорни.

После завршетка Хладног рата и слома реалсоцијализма многе државе које су припадале Источном блоку улазе у процес демократске транзиције у циљу консолидације демократије. Тада се постављало питање и какав систем власти оне треба да примене да би се овакав циљ и остварио. Многи су били на становишту да једино парламентарни систем може бити од користи новим демократијама. Супротно томе, већина ових држава је ипак изабрала да уведе системе са непосредно изабраним председником, односно изабрале су мешовите системе власти. Тим путем, како ћемо у раду видети, кренула је и Република Србија.

КАРАКТЕР СИСТЕМА ВЛАСТИ У СРБИЈИ – ПАРЛАМЕНТАРНИ ИЛИ ПОЛУПРЕДСЕДНИЧКИ

Када говоримо о положају и улози шефа државе у једном политичком систему немогуће је да се пре дога не позабавимо самим карактером система власти који је у тој земљи функционалан и који је као такав одређен надлежностима и улогом коју шеф државе има у том систему. Када је реч о Србији не постоји сагласност о томе какав систем власти функционише у нашој земљи. Ово питање је било актуелно како у периоду када је одлучено да Србија треба да добије нови устав, тако и данас када је постојала реална могућност да Србија има председника и парламентарну већину из супротстављених коалиција политичких партија. На једној страни стоји део стручне јавности која сматра да је систем власти у Србији парламентарни или рационализовани парламентаризам, док се са друге стране налазе они који сматрају да је политички систем Србије полупредседнички, док су међу њима најбројнији они који истичу да је он премијерско – председничког типа. Аутори

као што су Небојша Владисављевић,¹⁾ Славиша Орловић,²⁾ Марко Пејковић,³⁾ Горан Буцак⁴⁾ сматрају да је у Србији како Уставом из 1990. године тако и Уставом из 2006. године успостављен полупредседнички систем власти и то премијерско – председничког типа.⁵⁾ За разлику од тога, професор Милан Јовановић сматра да нови устав такође није променио карактер система власти успостављен оним из 1990. године, односно да је он остао да функционише као рационализовани парламентаризам, систем који има непосредно изабраног председника.⁶⁾ Слично становиште заступа и Владимир Гоати, који сматра да је Србија изабрала парламентарни систем власти са тим што он има аномалију која се огледа у непосредном избору председника који нема значајније надлежности.⁷⁾ Овакве тврдње које полазе од тога да председник Републике који је непосредно изабран, а по уставу не поседује надлежности ван оних које се могу сматрати протоколарним, упућују нас на то да се систем власти у Србији може одредити као парламентарни систем са непосредно изабраним председником.⁸⁾ У оваквом систему шеф државе, као што је већ речено, не учествује у законодавном процесу и у процесу формирања владе, те у функционисању извршне

- 1) Небојша Владисављевић, „Системи са непосредно изабраним председником, наслеђе старог режима и нови устав“, *Призма*, ЦЛДС, Београд, 2003.
- 2) Славиша Орловић, *Политички живот Србије између партократије и демократије*, ЈП Службени гласник, Београд, 2008, стр. 105-113.
- 3) Марко Пејковић, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, бр 3/2010, стр. 101-119.
- 4) Горан Буцак, „Уставна овлашћења председника републике и парламента у актуелним политичким системима Француске и Србије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, бр. 1/2005, стр. 65-80.
- 5) Овај тип полупредседничког система власти, како су то дефинисали Шугарт и Кери, заснива се на томе да је председник непосредно изабран, да он именује премијера, да обично има могућност распуштања парламента, а влада као други део егзекутиве проистиче из парламентарне већине и њој је одговорна. По Шугарту основна карактеристика оваквих полупредседничких система јесте да „институција која бира заступника (агента) не би требало да буде она која је опуномоћена да га распусти“. Супротно томе, он истиче да у парламентарном систему скупштинска већина је та која бира и распушта владу, а у председничком систему шеф државе је онај који бира владу и који има могућност њеног распуштања. (Видети о томе: Matthew Soberg Shugart, *Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns*, 2005, od.dk/files/semi-presidentialism.pdf, стр. 8.)
- 6) Милан Јовановић, *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 144.
- 7) Наведено према: Ивана Анојчић, „Председник и премијер – моћ и овлашћења“, *Политика Online*, 18.03.2012, <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Predsednik-i-premier-moc-i-ovlascenja.lt.html>
- 8) Детаљније о томе: Mathew Sobert Shugart, John Carey, *Presidents and Assamblies: Constitutional design and Electoral Dynamics*, Cambridge University Press, 1992.

власти. Међутим, како и сам професор Милан Јовановић запажа у Србији је историјски посматрано „систем власти у пракси осцилирао од парламентарног до полупредседничког система“.⁹⁾ Нама се чини да управо ово својство система власти у Србији јесте оно које га одређује као мешовити систем. Разлог томе јесте што се карактер једног система власти не може ценити само или како је он постављен уставно-правно или само како он функционише у пракси. Многи аутори који се баве теоријом и праксом полупредседничког система управо сматрају да је за оцену карактера једног система власти потребно посматрати оба ова фактора. Сматрамо да како систем власти у Србији није ни чист парламентарни ни чист председнички систем, већ мешовит, расправу треба усмерити у правцу о ком подтипу мешовитог система је реч. Уколико се пође од става да је уставни и политички положај председника Републике основа за класификацију једног система организације власти¹⁰⁾ онда ту и треба тражити одговоре на горе постављену дилему. Ми се у овом раду нећемо детаљније бавити овим проблемом јер смо као главни циљ рада поставили дескрипцију положаја и улоге председника Републике Србије у њеном политичком систему како је то дефинисано Уставом и законима Републике Србије и како је то у реалном политичком животу.

ПОЛИТИЧКА ИНСТИТУЦИЈА ШЕФА ДРЖАВЕ У СИСТЕМУ ВЛАСТИ СРБИЈЕ

Положај и улога председника Републике у политичком систему Србије су се често мењали упркос томе што је уставни оквир мање-више и по Уставу из 1990. године и по новом из 2006. године остао непромењен. Поставља се питање зашто је то тако? Чини се да одговор на то лежи у самој политичкој пракси, односно положај и улога председника Републике у Србији, а тако је и у другим државама, поред уставног уређења зависи и од великог броја других фактора као што су на пример изборни систем, партијски систем, реални однос политичких снага, дакле од целокупног политичког окружења у коме систем функционише. Професор Небојша Владисављевић сматра да у периоду деведесетих „уставом предвиђен об-

9) Милан Јовановић, *Политичке институције у политичком систему Србије*, op.cit., стр. 144.

10) Ирена Пејић, „Полупредседнички систем и могућност кохабитације“, *Теме*, бр. 1, Ниш, 2007, стр. 49.

лик извршне и законодавне власти није функционисао на начин на који премијерско-председнички систем функционише у демократијама због ширег недемократског окружења¹¹⁾ По њему, један од проблема тада био је већински изборни систему који је маргинализовао опозицију.¹²⁾ Дакле, уставне претпоставке за функционисање једног система власти не могу се посматрати одвојено од реалних односа политичких снага у систему.¹³⁾ У складу са тим овде ћемо прихватити полазишта Метјуа Шугарта који у одређењу карактера система власти полази од два приступа – институционалног (формални уставно-правни оквир који одређује карактер система) и бихевиорални приступ (екстра-институционални фактори – партијски систем и динамика лидерства).¹⁴⁾

Полазећи од свега што је раније речено наш приступ даље у раду ће се заснивати на анализи положаја и улоге председника Републике у политичком систему Србије кроз уставно-правни (нормативни) оквир, односно онако како је то формално одређено, да би смо су у другом делу бавили анализом стварног, односно реал-политичког оквира у коме функционише институција председника Републике у Србији.

Уставно-правни (нормативни) оквир положаја и улоге председника Републике у политичком систему Србије

У овом делу рада приказаћемо надлежности шефа државе, односно председника републике онако како су му оне додељене формално-правно актима који уређују ту материју. Уставом Републике Србије, који је донешен 2006. године и Законом о председнику Републике одређени су положај и улога шефа државе у политичком систему земље. У Србији функционише систем поделе власти на законодавну, извршну и судску власт, а егзекутива је организована по принципу бицефалне извршне власти коју врши влада на челу са премијером и која проистиче из парламентарне већине и њој је одговорна и председник републике. Дејан Миленковић, са друге стране, сматра да на основу одредби Устава који се тичу

11) Небојша Владисављевић, „Системи са непосредно изабраним председником, наслеђе старог режима и нови устав“, *Призма*, ЦЛДС, Београд, 2003, стр. 12.

12) Исто

13) Ирена Пејић, „Полупредседнички систем и могућност кохабитације“, *Теме*, бр. 1, Ниш, 2007, стр. 56.

14) Наведено према: Марко Пејковић, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, бр 3/2010, стр. 105.

председника Републике није јасно да ли председник Републике институција извршне власти а самим тим и да ли је извршна власт бицефална.¹⁵⁾

Председник Републике Србије бира се непосредно на изборима тајним гласањем на мандат од пет година.¹⁶⁾ Уставом је предвиђено да мандат председника Републике Србије траје годину дана дуже од мандата парламента како би се избегла ситуација *inter-regnuma*. Такође, из овога можемо закључити да и поред тога што председник републике егзистира паралелно са владом која ужива поверење парламентарне већине и део је извршне власти, изгласавање неповерења влади се не одражава и на мандат председника републике¹⁷⁾. Акти председника Републике Србије не подлежу премапотпису премијера, ресорног министра и Владе у целини.

Како професор Милан Јовановић истиче председник Републике у систему власти у Србији оличава „стабилну, неоперативну егзегутиву“.¹⁸⁾ У складу са Уставом председник Републике представља државу у земљи и иностранству, даје помиловања, додељује одликовања и признања, указом проглашава законе,¹⁹⁾ а у случајевима када Народна скупштина није у могућности да се састане председник Републике проглашава ванредно и ратно стање заједно са председником Народне скупштине и премијером.

Председник Републике Србије учествује у законодавном процесу и процесу избора или именовања носилаца извршне и судске власти. Када је реч о законодавном процесу председник републике указом проглашава законе и располаже правом суспензивног вета и у складу са тим она има могућност да уз образложење врати Народној скупштини закон на поновно гласање.²⁰⁾ Прописано је да период у коме председник мора да указом прогласи закон или га врати на поновно гласање траје петнаест дана. Да би закон био поново усвојен потребно је да га Народна скупштина изгласа већи-

15) Дејан Миленковић, „Стање политичких институција у Србији и њихов утицај на креирање и вођење јавних политика“, у *Јавне политике Србије* (приредио: Милан Подунавац), Фондација Heinrich Böll, регионална канцеларија за Југоисточну Европу у Београду, Београд, 2011, стр 29.

16) Устав Републике Србије, члан 114 и члан 116.

17) Ово је одлика дуалистичке структуре полупредседничких модела власти. (Ирена Пејић, „Полупредседнички систем и могућност кохабитације“, *Теме*, бр. 1, Ниш, 2007, стр. 50.

18) Милан Јовановић, *Политичке институције у политичком систему Србије*, op. cit., стр. 220.

19) Устав Републике Србије, члан 112.

20) Исто, члан 113.

ном од укупног броја посланика.²¹⁾ Када говоримо о именовану и избору представника у другим органима власти председник је тај који предлаже Народној скупштини кандидата за председника владе²²⁾ и то оног који, како Закон о председнику Републике каже, може да обезбеди избор Владе, односно даје мандат премијеру.²³⁾ Он поставља и разрешава дужности официре војске Србије, те командује војском.²⁴⁾ Такође, пет од десет кандидата за судије Уставног суда које предлаже Народна скупштина именује председник, док са друге стране он Народној скупштини предлаже десет кандидата за судије Уставног суда од чега она бира пет.²⁵⁾

Председник републике располаже и надлежностима у области спољне политике земље. Према Уставу председник Републике представља Србију у иностранству, прима акредитивна и опозивна писма страних дипломатских представника, а на предлог Владе указом поставља и опозива амбасадоре.²⁶⁾ Како Младен Лишанин запажа ове надлежности председника јесу симболичког карактера, али не може се искључити и то да оне председнику републике омогућавају и одређен степен фактичке моћи и утицаја.²⁷⁾

Председник Републике Србије може у два случаја, која су предвиђена Уставом и Законом о председнику Републике, и да распусти Народну скупштину. Председник Републике Србије може да распусти Народну скупштину на предлог Владе и у одређеним ситуацијама постоји уставна дужност председника да распусти Народну Скупштину. У првом случају, председник распушта парламент на предлог Владе стим што он има аутономно право да одлучи да ли ће предлог прихватити или одбити. Друга два случаја су када Народна скупштина у року од 90 дана не изабере Владу и уколико се

21) Исто

22) Шугарт истиче да уколико председник републике нема никакве иницијативе у процесу избора председника владе такав систем се много не разликује од парламентарног. (Matthew Soberg Shugart, *Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns*, od.dk/files/semi-presidentialism.pdf)

23) Закон о председнику Републике, члан 18, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 111/07.

24) Устав Републике Србије, члан 112.

25) Исто, члан 172.

26) Исто, члан 112.

27) Младен Лишаним, „Нормативни и стварни модел креирања и реализације спољне политике у политичком систему Србије (1)“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, бр. 4/2010, стр. 141.

после изгласавања неповерења Влади не изабере нова у року од 30 дана.²⁸⁾

Мандат председника Републике Србије може престати у три случаја – када истекне временски период на који је изабран, када поднесе оставку и у случају да дође до његовог разрешења.²⁹⁾ Председника Републике Србије функције разрешава Народна скупштина у случају када се утврди да је он прекршио одредбе Устава.³⁰⁾ Поступак за разрешење покреће једна трећина народних посланика, а о томе да ли је он повредио одредбе Устава одлучује Уставни суд. Уколико суд утврди да је дошло до повреде Устава, председника функције разрешава парламент двотрећинском већином.³¹⁾

Када смо описали положај, функције и надлежности председника Републике Србије употребићемо Сиарофов³²⁾ начин мерења председничке моћи у једном систему власти, како би смо утврдили да ли Република Србија има „јаког“, „слабог“ или „умереног“ председника. Он је дао девет уставних индикатора преко којих је могуће мерити снагу председника републике у систему власти. Вредност 1 се додељује уколико се индикатор налази у уставу и вредност 0 уколико га нема. У табели 1 приказан је резултат.

28) Закон о председнику Републике, чланови 20, 21, 22, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 111/07.

29) Закон о председнику Републике, члан 13, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 111/2007.

30) Професор Милан Јовановић сматра да је новим Уставом ојачана позиција Народне скупштине у односу на председника Републике, а то се огледа у томе што она има могућност да разреши функције председника иако га она није бирала. (Милан Јовановић, *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 144.)

31) Закон о председнику Републике, члан 15, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 111/2007.

32) Alan Siaroff, "Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction", *European Journal of Political Research*, 42(3), 2003, pp. 287-312.)

Табела 1.

Уставна снага председника републике Србије по Сиарофу

Индикатор	НИ	ИИ	ПИ	ПВ	ПрВ	СНД	СП	ФВ	РП	Укупно
Председник републике Србије	1	0	1	0	1	0	0	0	1	4

Легенда: НИ - непосредни избор, ИИ - истовремени председнички и парламентарни избори, ПИ - дискрециона права именовања, ПВ - председава седницима владе, ПрВ - право вета, СНД - овлашћења у стању нужде и/или могућност доношења декрета, СП - централна улога у спољној политици, ФВ-централна улога у формирању владе, РП – могућност распуштања парламента.

Извор: Alan Siaroff, "Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction", *European Journal of Political Research*, 42(3), 2003, pp. 287-312.

Као што се из табеле 1 може видети председник републике Србије има вредност 4, а поређења ради и председник Републике Хрватске има од 2001. године по Сиарофу вредност 4. Елци и Мекменамин су оне који имају вредност изнад пет одредили као „јаке“ председнике, оне од 4 до 5 као „умерене“ или „осредње“, а испод 4 као слабе.³³⁾ Из овога можемо закључити да Србија има „умереног“ председника по моћи у систему власти.

Стварни (реал-политички) оквир положаја и улоге председника Републике у политичком систему Србије

Као што смо већ раније у раду рекли историјски посматрано положај и улога председника републике се мењала од тренутка увођења вишестраначја и доношења Устава 1990. године до данас. Имајући на уму саму политичку праксу и однос политичких снага могуће је, условно узето, детектовати неколико фаза у реал-политичком функционисању политичког система власти Србије. За одређивање ових фаза као пресудан јесте фактор положаја и улога председника републике и његовог политичког утицаја и односа са другим органима власти, како формално тако и неформално. Посебно је од значаја однос на линији председник републике и влада. То нас упућује на закључак да су уставне надлежности и овлашћења, као и стварни положај и улога председника републике они фактори који утичу на карактер система власти у једној држави. У складу са тим, у узрочно-последичном односу ових двеју варија-

33) Robert Elgie and Iain McMenamin, "Semi-presidentialism and Democratic Performance", *Japanese Journal of Political Science*, Cambridge University Press, no. 9, 2008, стр. 323-340.

бли, председник републике би био независна варијабла у односу на карактер система власти који би био зависна. Како професор Славиша Орловић наводи, те фазе би биле следеће³⁴⁾: президентски фаза (председник Слободан Милошевић), квазипарламентарна фаза (председник Милан Милутиновић из СПС-а – премијер Зоран Ђинђић из ДОС-а), фаза кохабитације (председник Борис Тадић из ДС-а – премијер Војислав Коштуница из ДСС-а), фаза „кохабитације у коалицији“ (председник Борис Тадић – премијер Војислав Коштуница), председничка фаза (председник Борис Тадић).³⁵⁾ Из ових фаза можемо закључити да улога председника републике у политичком систему Србије варира у зависности од фактора из окружења у коме сам систем функционише. Овакве алтернативе у систему власти карактеристичне су за Француску где по Дивержеу и Лајпхарту имамо смене председничких и парламентарних фаза.³⁶⁾ Тако је и са системом власти у Србији. Систем власти у Србији функционише са карактеристикама председничког система онда када је председник републике уједно и председник странке која има већину у парламенту и која формира владу, односно председник и премијер су из исте политичке партије. Такође, ситуације је иста и онда када је председник републике и председник најјаче партије у коалицији која чини парламентарну већину и где је и премијер из те партије. У Србији је то било када је Слободан Милошевић био председник и у време мандата Бориса Тадић. Под оваквим околностима у систему власти у Србији премијер и Влада су *de facto* подређени председнику Републике, а он постаје поред парламента једна од најбитнијих институција у систему. Природно је, сматра Владисављевић, да председник Републике у оваквом односу снага у систему има вишеструко већи политички утицај од премијера и то илуструје примером политичких односа између Бориса Тадића и Мирка Цветковића.³⁷⁾ Дакле, председник нема по Уставу Србије битна овлашћења у односу на Владу, али у

34) Славиша Орловић, *Политички живот Србије између партократије и демократије*, ЈП Службени гласник, Београд, 2008, стр. 115-122.

35) Тренутно у Србији функцију председника републике обавља Томислав Николић из Српске напредне странке, док Влада још увек није формирана. Председник републике је мандат за састав владе дао Ивици Дачићу из Социјалистичке партије Србије, која ће владу саставити са Српском напредном странком и Уједињеном регионијом Србије.

36) Наведено према: Matthew Soberg Shugart, *Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns*, 2005, od.dk/files/semi-presidentialism.pdf, стр. 14.

37) Небојша Владисављевић, „Демократија и полупредседнички систем у Србији данас“ у *Јавне политике Србије* (приредио: Милан Подунавац), Фондација Heinrich Böll, регионална канцеларија за Југоисточну Европу у Београду, Београд, 2011, стр. 17.

одређеној констелацији политичких снага он има велики политички утицај. Још један од фактора који јача његову улогу у систему јесте и његов непосредни избор од стране грађана што му даје политички и демократски легитимитет већи у односу на владу која то није. Председник Републике Србије који је уједно и председник странке која формира парламентарну већину овом чињеницом значајно ојачава свој утицај и на Народну скупштину, поред онога који има на Владу.³⁸⁾ Када то кажемо, овде пре свега имамо на уму карактер политичких партија у Србији које су у већини лидерске, односно позиција партијског вође је стуб организационе структуре партије. Положај и улогу председника републике, а самим тим ни карактер система власти, не можемо посматрати одвојено и од самог партијског система, јер како Гоати каже цитирајући Сарторија „једном успостављен партијски систем од зависне постаје независна варијабла политичког процеса“.³⁹⁾ Дакле, како Дејан Миленковић запажа председник Републике Србије, у горе наведеним околностима, утиче на Владу и Народну скупштину страначким, а не институционалним каналима.⁴⁰⁾ Такође, и изборни систем има утицаја на то каква ће бити улога председника републике у политичком систему, јер је јасно да утицај председника Републике Србије пре свега зависи од исхода парламентарних избора, стога су они ти који одређују начин расподеле моћи унутар система власти. У Србији се примењује пропорционални изборни систем који омогућава великом броју партија улазак у парламент, а тиме често је и нужно стварање коалиционих влада. У таквим околностима утицај председника републике на владу и парламент може бити ограничен у оној мери у којој он има утицаја само на чланове своје партије у коалицији, јер остали партнери имају у неким случајевима већи, а у неким мањи уцењивачки капацитет. Уцењивачки капацитет је већи у тзв. минималним коалицијама каква је у Србији била од 2008 - 2012. године на власти.⁴¹⁾ Уколико владу у Србији

38) На пример, уколико председник одлучи да врати закон који је прошао парламентарну процедуру, што му Устав и омогућава, а за који сматра да не треба бити усвојен, он може преко своје позиције партијског вође утицати на то да га парламент и не усвоји што је индиректан утицај председника на законодавни процес.

39) Владимир Гоати, *Политичке партије и партијски систем*, Центар за мониторинг – ЦЕМИ, Подгорица, 2007, стр. 268.

40) Дејан Миленковић, „Стање политичких институција у Србији и њихов утицај на креирање и вођење јавних политика“, у *Јавне политике Србије* (приредио: Милан Подунавац), Фондација Heinrich Böll, регионална канцеларија за Југоисточну Европу у Београду, Београд, 2011, стр. 29-31.

41) Душан Павловић, Иван Станојевић, „Политичке институције и економска политика: анализа законских решења“, у *Јавне политике Србије* (приредио: Милан Подунавац),

формирају СПС-СНС-УРС имаћемо сличну ситуацију, са тим што ће премијер и председник републике бити из различитих партија, што ће ослабити позицију председника републике у односу на оне ресоре који ће припасти коалиционим партнерима. Међутим у условима када је исход избора такав да нема јасне већине која би формирала владу битна је улога председника републике у чијој је надлежности предлагање кандидата за састав владе. Он тада може да игра улогу посредника и може да фаворизује једног кандидата у односу на другог.⁴²⁾

Друга фаза у променама карактера мешовитог система власти у Србији је фаза кохабитације.⁴³⁾ Кохабитација је случај када је председник из једне политичке партије, а премијер и влада из њој супротстављене партије или коалиције која формира већину у парламенту. У том случају систем у Србији више личи на парламентарни, јер је утицај председника републике у оваквим околностима углавном сведен само на његова уставна овлашћења, која нису велика. Тежиште извршне власти, ако не и целокупна извршна власт је у рукама владе која је одговорна парламенту. Многи управо због овога сматрају да је систем власти у Србији парламентарни и да не можемо говорити о кохабитацији јер је она карактеристика полупредседничких система какав је на пример систем Француске. По другима, у оваквим околностима имамо ситуацију у пракси да је власт подељена између председника који је заједно са парламентарном мањином опозиција влади коју подржава већина у парламенту. У оваквим условима председник републике ће „највероватније стајати по страни текућих страначких сукоба и тако моћи да делује као неутралан посредник“.⁴⁴⁾ У српској политичкој пракси није било много примера кохабитације. Један јесте у периоду када је Милан Милутиновић из Социјалистичке партије Србије био председник, а Зоран Ђинђић из коалиције ДОС преми-

Фондација Heinrich Böll, регионална канцеларија за Југоисточну Европу у Београду, Београд, 2011, стр 42.

- 42) Matthew Søberg Shugart, *Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns*, 2005, od.dk/files/semi-presidentialism.pdf, стр. 11.
- 43) Овде је потребно напоменути да постоје становишта која полазе од тога да је управо кохабитација као одлика полупредседничких система лоша по нове демократије. Међутим, истраживања која је спровео Роберт Елџи показала су да у већини истражених случајева није дошло до поклапања периода кохабитације са тренутком када је дошло до урушавања демократије. (Robert Elgie, "Semi-presidentialism, Cohabitation and Collapse of Electoral Democracies, 1990-2008", *Government and Opposition*, vol 45. No. 1, Blackwell Publishing, Oxford, 2010, стр. 34.
- 44) Небојша Владисављевић, „Демократија и полупредседнички систем у Србији данас“ у *Јавне политике Србије* (приредио: Милан Подунавац), нав. дело, стр. 17.

јер. Многи ову фазу одређују као квазипарламентарну с обзиром да Милан Милутиновић није ни могао да испуњава у целини своје надлежности као председник Републике како због смене режима тако и због хашке оптужнице која је подигнута против њега. Други пример кохабитације у Србији је период од 2004-2007. године где је председник Републике био Борис Тадић из Демократске странке која је била у опозицији, а премијер Војислав Коштуница из Демократске странке Србије. Влада је била мањинска и њу је чинила коалиција Демократске странке Србије, Г17 плус и Српског покрета обнове – Нове Србије, док је подршку у парламенту пружала Социјалистичка партија Србије. Систем власти у Србији је тада функционисао више као парламентарни него као председнички, како је то било раније и у периодима после дога. Ирена Пејић сматра да овај период функционисања система власти имао претежно обележја премијерско-председничког система, имајући на уму да је у овом периду, како она каже, функционисала „мирна“ кохабитација због постојања консензуса око надлежности између председника и његове парламентарне мањине и премијера и његове парламентарне већине.⁴⁵⁾

Са смењивањем ових горе наведених фаза у политичком систему Србије смењује се заправо институција власти која у једном тренутку игра улогу вођства у политичком процесу, а што је узроковано ширим политичким контекстом у коме овако успостављен систем делује. Роберт Елци истиче да у многим случајевима који имају полупредседнички систем власти постоји јасна корелација између контекста у коме једна држава успоставља полупредседнички систем и обрасца вођства који настаје одмах после.⁴⁶⁾ Контекст у коме је Србија увела полупредседнички систем деведесетих година био је такав да је први успостављени образац политичког вођства председнику републике дао улогу носеће институција политичког система и у којој је била сконцентрисана политичка моћ. Са сменом режима, а самим тим и променом контекста у коме систем делује, видели смо да је у Србији после 2000. године промењен образац политичког вођства. Сада је Влада та која преузима улогу политичког вођства у систему и клатно политичке моћи стоји на њеној страни, да би током последњег мандата председни-

45) Ирена Пејић, „Полупредседнички систем и могућност кохабитације“, *Теме*, бр. 1, Ниш, 2007, стр. 58.

46) Robert Elgie (Ed.), *Semipresidentialism in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 1999, 286-289.

ка Републике чију је функцију обављао Борис Тадић клатно политичке моћи се поново вратило на страну председника. Како данас Влада републике Србије није још увек формирана остаје да се види која ће од ових двеју институција играти пресудну улогу у функционисању мешовитог система власти у Србији.

* * *

У раду смо видели да међу стручњацима који се баве овом тематиком нема сагласности око тога какав је систем власти у Србији, што заправо значи да нема сагласности и око тога каква је улога и положај председника републике Србије. Ми смо стали на становиште да је Србија, што се из Устава и политичке праксе јасно види, изабрала мешовит систем власти и да институција председника републике има значајну понекад и пресудну улогу у квалитетном функционисању система имајући на уму чињеницу да је он једна од институција која је непосредно изабрана и која поседује велики политички ауторитет. Видели смо да када су узму у обзир одредбе Устава, али и реалан политички живот, положај и улога председника републике варирају и то од оних са карактеристикама председничких до оних са карактеристикама парламентарних система власти. Разлог томе јесу и одлике партијског система и самих партија и начина њихове организације и функционисања, као и уставног изборног система у Србији.

Анализом уставних одредби утврдили смо да Србија има „умереног“ председника Републике. Међутим, видели смо да у политичкој пракси он ипак остварује много већи утицај на политичке процесе него што је то уставом предвиђено, посебно у условима када партија председника има и парламентарну већину и самим тим формира и владу. Сматрамо да како постоји несагласност између председниковог уставног положаја и стварног политичког утицаја потребно је овакво стање разрешити, а за то постоје најмање два начина. Један начин јесте да се председник Републике Србије више не бира директно на изборима већ у парламенту са минималним изменама његове садашње позиције у Уставу, док би други начин био да се председник републике и даље бира на непосредним изборима, али да се његова овлашћења појачају у смислу да његов неформални утицај, пре свега онај на владу, буде институционализован кроз нове уставне одредбе и да тако добијемо померање од „осредњег“ ка „јаком“ председнику, односно да креирамо

стварно-функционалну бифедалну извршну власт. У складу са тим, сматрамо и да је потребно изменама устава дати могућност председнику Републике и да председава седницама Владе по угледу на француски систем власти. Разлог оваквим предложеним изменама садржан је у томе да у условима када председник Републике Србије неформално остварује велики политички утицај на остале гране власти јавља се потреба његовог стављања у формалне оквире што би за собом повукло и већу политичку одговорност председника пред бирачима. Постоје и схватања која полазе од тога да је систем власти овакав какав је добар, али да он још увек не функционише на начин како је то предвиђено пре свега због непоштовања демократских принципа од стране појединих актера политичког процеса. Сматрамо да и оваква становишта имају утемељења пре свега због тога што грађанима омогућавају „стратешко“ гласање, односно различито гласање на парламентарним и на председничким изборима што би омогућило одређен баланс власти у систему.

Dragan Trailovic

THE POLITICAL INSTITUTION OF THE PRESIDENT OF REPUBLIC IN GOVERNMENTAL SYSTEM OF SERBIA

Summary

The aim of this paper is to describe and determine what is the position and what is the role of the head of state in governmental system in Serbia. For this purpose we will analyze the Constitution of the Republic of Serbia and Law on President of the Republic as well as political practice and real political life in Serbia. The first part of the paper will deal with the problem of determining the character of the system of government in Serbia through two opposing positions on this issue. One is represented by a group of scholars that believes that the governmental system in Serbia is parliamentary and the second group is one that says that the system of government in Serbia is semi-presidential. The second part of the paper deals with competencies of the President according to the Constitution of the Republic of Serbia as well as the role of the president in system of government according to the political practice in Serbia.

Key words: President of the Republic, political institutions, system of government, semi-presidential system, Serbia

ЛИТЕРАТУРА

- Анојчић Ивана, „Председник и премијер – моћ и овлашћења“, *Политика Online*, 18.03.2012, <http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Predsednik-i-premijer-moc-i-ovlasenja.lt.html>
- Буцак Горан, „Уставна овлашћења председника републике и парламента у актуелним политичким системима Француске и Србије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, бр. 1/2005. стр. 65-80.
- Elgie Robert and McMenamin Iain, “Semi-presidentialism and Democratic Performance”, *Japanese Journal of Political Science*, Cambridge University Press, no. 9, 2008, стр. 323-340.
- Elgie Robert, “Semi-presidentialism, Cohabitation and Collapse of Electoral Democracies, 1990-2008”, *Government and Opposition*, vol 45. no. 1, Blackwell Publishing, Oxford, 2010.
- Elgie Robert (Ed.), *Semipresidentialism in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 1999.
- Гоати Владимир, *Политичке партије и партијски систем*, Центар за мониторинг – ЦЕМИ, Подгорица, 2007.
- Јовановић Милан, *Политичке институције у политичком систему Србије*, Институт за политичке студије, Београд, 2008.
- Лишанин Младен, „Нормативни и стварни модел креирања и реализације спољне политике у политичком систему Србије (1)“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, бр. 4/2010.
- Миленковић Дејан, „Стање политичких институција у Србији и њихов утицај на креирање и вођење јавних политика“, у *Јавне политике Србије* (приредио: Милан Подунавац), Фондација Heinrich Böll, регионална канцеларија за Југоисточну Европу у Београду, Београд, 2011.
- Орловић Славиша, *Политички живот Србије између партократије и демократије*, ЈП Службени гласник, Београд, 2008.
- Павловић Душан, Станојевић Иван, „Политичке институције и економска политика: анализа законских решења“, у *Јавне политике Србије* (приредио: Милан Подунавац), Фондација Heinrich Böll, регионална канцеларија за Југоисточну Европу у Београду, Београд, 2011.
- Пејић Ирена, „Полупредседнички систем и могућност кохабитације“, *Теме*, бр. 1, Ниш, 2007.
- Пејковић Марко, „Положај шефа државе у политичком систему Србије“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, бр. 3/2010.
- Shugart Matthew Søberg, *Semi-Presidential Systems: Dual Executive and Mixed Authority Patterns*, 2005, od.dk/files/semi-presidentialism.pdf

- Shugart Mathew Sobert, Carey John, *Presidents and Assambles: Constitutional design and Electoral Dynamics*, Cambridge University Press, 1992.
- Siaroff Alan, "Comparative presidencies: The inadequacy of the presidential, semi-presidential and parliamentary distinction", *European Journal of Political Research*, 42(3), 2003, pp. 287-312.
- Устав Републике Србије
- Владисављевић Небојша, „Демократија и полупредседнички систем у Србији данас“ у *Јавне политике Србије* (приредио: Милан Подунавцац), Фондација Heinrich Böll, регионална канцеларија за Југоисточну Европу у Београду, Београд, 2011.
- Владисављевић Небојша, „Системи са непосредно изабраним председником, наслеђе старог режима и нови устав“, *Призма*, ЦЈДС, Београд, 2003.
- Закон о председнику Републике, *Службени гласник Републике Србије*, бр. 111/07.

Resume

The head of state is one of the most important political institution which is essential for the well functioning of government. Competences, position and role of head of state as well as its relationship to other branches of government determine the character of the system of government in one state. After the Cold War and the collapse of real socialism many states belonging to the Eastern bloc was included in the process of democratic transition in order to consolidate democracy. At that time the basic dilemma was what system of government they should apply. Many were of the opinion that only a parliamentary system can be beneficial to new democracies. In contrary, most of these states chose to introduce a system of directly elected President and have chosen a semi-presidential system of government. When it comes to Serbia there is no consensus on what kind of governmental system is functional in our state. Some believe that the Serbian system of government is parliamentary or rationalized parliamentarianism while on the other side are those who think that the governmental system in Serbia is a sort of semi-presidential, precisely premier-presidential system. The role of the president in the political system of Serbia is regulated by the Constitution of the Republic of Serbia which was adopted 2006th and by the Law on the President of the Republic. According to the Constitution Serbia has implemented a system of separation of powers into legislative, executive, and judiciary. Executive power is shared between the Government and the President of the Republic. President of the Republic

of Serbia is elected in direct elections by secret ballot for a term of five years. Duties and competences of the President of Serbia are stipulated by the Constitution of Serbia: President of the Republic represents Serbia at home and abroad, declares laws upon his/her decree, in accordance with the Constitution, proposes an individual for the position of Prime Minister to Parliament, posts and recalls ambassadors of the Republic of Serbia, receives letters of credit and revocable letters of credit of foreign diplomatic representatives, grant amnesties and award honors. The President of the Republic may return a proposed law to the Parliament for further deciding and the President of the Republic may, in accordance with the Constitution and laws, dismiss the Parliament on a justified proposal of the Government. The President of the Republic commands the Military and places, promotes and dismisses officers of the Serbian Military.

Also, the role of president of the republic in Serbian political system varies depending on factors such as party system, electoral system etc. For example, the system of government operates with the characteristics of a presidential system when the President of the Republic is also the chairman of the party that has a majority in Parliament and when the Prime Minister and the President come from the same party. The second phase of changes in the character of governmental system in Serbia is the stage of cohabitation. In this case the system in Serbia is more like a parliamentary, because the influence of the President of the Republic on political processes in such circumstances is usually reduced only to its constitutional powers, which are not large. The focus of the executive if not all the executive power is in the hands of Prime Minister and Government that is responsible to Parliament.

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У САВРЕМЕНОМ ПЕРИОДУ

133

Зоран Милошевић

ХРИШЋАНСКИ ИДЕНТИТЕТ У САВРЕМЕНОМ
СВЕТУ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА БЛИСКИ
ИСТОК

145

Јелена Миљковић-Матић

О НАЦИОНАЛНОТВОРАЧКОЈ СНАЗИ
КОСОВСКОГ МИТА

153

Милован Радаковић

ПРОБЛЕМИ У КОНСТРУКЦИЈИ КОЛЕКТИВНОГ
НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Нада Радушки

МЕЋУСОБНА ДЕТЕРМИНИСАНОСТ
НАЦИОНАЛНОГ И ЈЕЗИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА -
ДЕМОГРАФСКИ АСПЕКТ

УДК:
27(5-15)(100)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 133-144.

*Зоран Милошевић**
Институт за политичке студије, Београд

ХРИШЋАНСКИ ИДЕНТИТЕТ У САВРЕМЕНОМ СВЕТУ СА ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА БЛИСКИ ИСТОК**

Сажетак

Статистика каже да у свету, највише на Блиском истоку, на сваких пет минута погине једна хришћанин због своје вере. Хришћанима је тешко у Индији, Кини, Пакистану, целом Блиском истоку, али и Европској унији, где се води кампања (и) против хришћанских симбола, посебно крста и молитви.

Подаци сведоче да се број хришћана смањује на целом Блиском истоку, једнако у Израелу, као и у муслиманским државама. Када је основан Израел у њему је (посебно у Витлејему) било у структури становништва 15 одсто хришћана. Данас их има само 1,5 одсто. У свим муслиманским државама Блиског истока забележено је смањивање броја хришћана, што се тумачи традиционалним презривим ставом муслимана према другим религијама, а током последњих 100 година овај однос се све више претварао у насиље и отворену мржњу. Већина хришћана, али и других мањина, бежала је у првој фази на Запад, посебно САД, а данас у Руску Федерацију. До недавно, већина Арапа који су живели у САД били су хришћанске вере. Пошто је Вашингтон, а потом и Брисел као седиште Европске уније одбио да заштити хришћане, ови су се обратили Руској православној цркви и Путину који је обећао заштиту. Хришћанима је потребна заштита, јер на Блиском ис-

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Чланак је настао у оквиру научног пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

току ни једна друга религија, сем муслимана и Јевреја нема своју државу.

Кључне речи: хришћанство, идентитет, демократија, ислам, политика, интеграције, глобализам.

Статистика каже да у свету, највише на Блиском истоку, на сваких пет минута погине један хришћанин због своје вере. Иако је хришћанима најтеже на Блиском истоку, није им лако ни у Индији, Кини, али ни у Европској унији. У овој глобалистичкој творевини води се права кампања против свега хришћанског, па и симбола, посебно крста, који се жели протерати из јавног живота.¹⁾ У Великој Британији, на пример, 2015. године ступа на снагу закон према коме из свих службених докумената морају нестати појмови „мушко“, „женско“, „мајка“, „отац“, „младожења“, „млада“ и томе слично. Закон је донет на иницијативу хомосексуалаца. Међутим, овај Закон је отворио (не)свесно и питање хришћанске молитве „Оче наш“, јер, ако се доследно примени и Црква мора пронаћи нове термине, јер не може се молити небеском Оцу.²⁾ Може се, дакле, слободно закључити да део западне елите следи традицију филозофије и идеологије перенијализма (која има корене у теозофији и окултизму), а сагласно овом учењу истина се крије у прошлости, посебно у исламу. Због тога део западне актуелне политичке елите подржава ислам, а мрзи хришћанство. То је и узрок да у Уставу Европске уније није било места за став о хришћанским коренима Европе.³⁾

Иако се хришћани на Западу буне против ове нове политике христјанофобије, званичне политике свих држава које чине Европску унију, следећи упутства Брисела промовишу верску трпељивост (толеранцију), што се претвара у национално и идентитетско самоубиство. Толеранција онога што не треба толерисати постаје проблем друштва. Јер, како истичу психолози трпи се (толерише) неко ко је непријатан, а не они који су нормални и пријатни.⁴⁾ Све добија размере колосалног епигонства,⁵⁾ што се претвара (и) у кризу идентитета. Трпељивост доводи и до пасивизације и нечињења

1) Види: Иван Николајчук, „Европа без крестов“, <http://stop-news.com/sobytiyafakty/1105-evropa-bez-krestov.html>.

2) Юрий Носовский, „'Отче наш' под запретом в Британии?“, http://www.pravda.ru/faith/faithculture/03-04-2012/1113440-muzh_zhena-0/.

3) Види: Марк Сецвик, *Против модерног света, Традиционализам – тајна интелектуална историја двадесетог века*, Укронија, Београд, 2006, стр. 71.

4) „Толерантно зло“, <http://www.segodnia.ru/content/109132>, 18. 05. 2012.

5) Епигон – нечији следбеник који нема ништа оригинално у свом раду.

било каквих активности на заштити својих интереса у властитој држави и свету. На тај начин се омогућава ширење оних идеологија и вредности који не следе ову логику, а очигледно је да ислам не следи трпељивост.

Подаци сведоче да се број хришћана смањује на целом Блиском истоку, једнако у Израелу, као и у муслиманским државама. Када је основан Израел у њему је (посебно у Витлејему) било у структури становништва 15 одсто хришћана. Данас их има само 1,5 одсто. У свим муслиманским државама Блиског истока забележено је смањивање броја хришћана, што се тумачи традиционалним презривим ставом муслимана према другим религијама, а током последњих 100 година овај однос се све више претварао у насиље и отворену мржњу.⁶⁾ Већина хришћана, али и других мањина, бежала је у првој фази на Запад, посебно САД, а данас у Руску Федерацију. До недавно, већина Арапа који су живели у САД били су хришћанске вере. Пошто је Вашингтон, а потом и Брисел као седиште Европске уније одбио да заштити хришћане ови су се обратили Руској православној цркви и Путину који је обећао заштиту. Но, пођимо редом.

Што је више демократије на Блиском истоку – мање је верске трпељивости, истичу хришћански аналитичари на Блиском истоку. Међу блискоисточним хришћанима је распрострањен став да где год Американци донесу демократију на својим тенковима или авионима, цену плате хришћани – нестану из тих држава. У данашњем Авганистану више нема ни једне једине хришћанске цркве. Ако се неко усуди да у овој држави проповеда хришћанство биће убијен. Ако неки Авганистанац прими хришћанство, муслимани ће му побити сву ужу и ширу породицу, Да ли је то демократија и да ли је то био стварни циљ америчких ратова у овом региону?⁷⁾

6) Искуство хришћана са исламом је врло непријатно. На пример, када су се бројне хришћанске државе и још бројнији хришћани нашли под окупацијом отоманске Турске доживели су да „немају право на богаћење нити на поседовање знатне површине земље“. Да нису могли да поправљају постојеће цркве и манастире, те да граде нове, а упознали су и низ других веома ограничавајућих и спречавајућих поступака и мера које су биле усмерене на подстицање хришћана да приме ислам. На другој страни, муслимани у хришћанским земљама нису били изложени оваквим ограничавајућим мерама. Види: Епископ Иринеј Добријевић, „Православни дух и етика капитализма“, *Philoteos*, бр. 5, 2005, стр. 416-424.

7) Дарња Сивашенкова, „Восток заливают христианской кровью“, http://www.pravda.ru/fait/dialog/28-01-2012/1106190-afgan_christ-1/.

До агресије на Ирак и пада Садама Хусеина у овој држави живело је 1,5 милиона хришћана (око 500.000 православних), а данас их је остало мање од 400.000 (православних око 150.000). Окупационе снаге нису ништа учиниле да зауставе њихово исељавање. Борци „Ал Каиде“ у Ираку неометано убијају хришћане, те ови имају избор: или побећи или се изложити мучеништву (значи и смрти). Највише хришћана у Ираку живело је у два града – Багдаду и Мосулу. Данас не прође дан без напада на њих и погибије мирних становника ових градова. Сви хришћани живе са сазнањем да у свакој минути могу бити мета љутих приврженика Мухамеда који при нападу изговарају – Умри неверниче! Два хришћанина су убијена када их је возач аутомобила питао исповедају ли ислам, а они одговорили не. Тада је возач узео аутоматску пушку и обојицу убио, уз горе наведени поклич. Римокатолички архиепископ Багдада је позвао своје вернике да не чекају смрт, него да беже из државе. Због тога хришћани мисле да је решење да добију аутономну покрајину на северу Ирака. Но, председник није прихватио такав предлог, јер сматра да би та аутономија постала мета муслимана. Но, одбијајући ово, није понудио ни неко друго решење.⁸⁾

У Либији после агресије САД и Европске уније на власт су дошли исламисти и после вишедеценијског мира између муслимана и хришћана све је срушено. Сада епископ Триполија тражи заштиту за хришћане у свим центрима политичке моћи на Западу, укључујући САД, али нико не чује његов глас.⁹⁾

САД НА БЛИСКОМ ИСТОКУ ПОМАЖУ ИСТРЕБЉЕЊЕ ХРИШЋАНА

Највећи савезник САД на Блиском истоку, како је познато је Саудијска Арабија. Недавно је врховни муфтија Абдул Азиз Бин Абдула, кога муслимани називају и „свети шејх“ (други човек у држави) у фетви изрекао смрт свим хришћанима на полуострву, позвавши се на речи пророка Мухамеда „да у Арабији има места само за припаднике ислама“. Поред тога сви хришћански храмови морају бити порушени, јер су изграђени на арапској земљи – територији ислама – истиче „свети шејх“! Малобројним хришћанима у Арабији, а такође и у свим државама Блиског истока, ове речи

8) „Where Have All The Christians Gone?“, *Strategy Page*, 11/05/2012.

9) Види: „США против влияния Православия и Русской Церкви“, http://ruskline.ru/news_rl/2011/09/16/ssha_protiv_vliyaniya_ppravoslaviya_i_russkoj_cerkvi/.

врховног муфтије изазвале су неспокој. У Саудијској Арабији хришћанских цркава и манастира нема. Једина религија која се овде може исповедати је вехабијски ислам. За ношење крста на ланчићу у Арабији бичују, а за поседовање Библије иде се на вишегодишњу затворску казну. Слично је само међу талибанима. Убиство хришћанина и силовање хришћанки у овим срединама није грех, што се често и практикује, као и хватање хришћанки и продаја у хареме.¹⁰⁾

У Сирији, где Запад подржава стране плаћенике, ситуација је таква да ће хришћани ускоро нестати, чиме ће се извршити потпуна дехристјанизација државе. Наиме, страни плаћеници поред тога што нападају режимске снаге, нападају и хришћане и хришћанске цркве и манастире. Сиријски хришћани (Антиохијски патријархат) су одувек имали заштиту Руске православне цркве (наравно и руске државе). Црквени Устав Русима је дошао управо из Сирије, а први митрополит Кијевске Русије био је Арапин сиријског порекла по имену Михаило, који је потом проглашен за свеца под именом Михаило Грк, јер је дошао из Византије.¹¹⁾

У Сирији се налазе важне хришћанске цркве и манастири. Чак се и реч „хришћанин“ родила у Сирији (Дамаску) у једној од првих хришћанских заједница у свету. Антиохијска црква води патријархат свег Истока и једна је од четири најстарије патријаршије у православном свету. Сиријска црква је основана 37. године од апостола Петра и Павла. Сирија, заједно са Израелом, Либаном и Јорданом, представља за све хришћане света „свету земљу“, јер се овде развила библијска мистерија. Сваки ходочасник ће обићи пустињу где се родио Аврам, а која се налази у овој држави. Руски ходочасници овде стижу преко луке у Одеси и дошавши на сиријску обалу пешке прелазе у Палестину, те сваки од њих који се креће ка Јерусалиму обиђе и сиријске манастире и цркве. Манастир Богородице налази се 22 км од Дамаска, Изграђен је 547. године од императора Јустинијана. У овом манастиру се чува стара икона Богородице (која се сматра чудотворном, јер су се многи овде излечили), а коју је иконописао свети Лука и која се никоме не показује. По броју ходочасника из свег хришћанског, а посебно православ-

10) Артур Приймак, „Саудовска Аравия: христианству – бой“, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/24-03-2012/1112253-aravia-0/>.

11) Артур Приймак, „Сирия: христианство под прицелом“, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/15-05-2012/1115140-siria-0/>.

ног света овај манастир је био међу најпосећенијим на Блиском истоку. Ту је, поред мноштва других цркава и светиња, и манастир свете Текле, прве хришћанске светитељке и мученице (данас је то женски манастир који се брине о напуштеној женској деци).

Храм свете Софије из Изника (стара Никеја) у Турској постао је џамија, јер је одлука турске владе од 6. новембра 2011. године постала правоснажна. Овај гест турских власти поново је пробоо хришћанско срце. Ради се о другом храму свете Софије који је изграђен у VI веку од императора Јустинијана I.

У Никеји су одржана два Васељенска сабора (325. и 787. године), при чему је последњи одржан управо у храму свете Софије. У Никеји је донесен Символ вере, који по месту доношења носи и име Никејски. Овде је, такође, задат смртни ударац јереси Аријанизма. Света Софија у Никеји, иначе, је урађена као мања копија Свете (Аја) Софије из Константинопоља. Први пут Света Софија у Никеји је претворена у џамију 1331. године. После великог пожара у храму-џамији 1922. године, муслимани су то протумачили казном што су преузели хришћански храм и нису хтели да ово здање обнове, те су је предали хришћанима, који су је обновили и 2007. године поново осветили. Пошто је храм привлачио мноштво хришћана и туриста, али и деловао мисионарски, јер је овде десетак Турака примило хришћанство, турске власти су донеле одлуку да га поново претворе у џамију.¹²⁾

После Другог светског рата страдање хришћана на Блиском истоку се само увећавало. Део аналитичара то тумачи атеизацијом Русије и постојањем Совјетског Савеза, који није, као што је то радила царска Русија, штитио хришћане у овом региону.

Током грађанског рата у Либану од 1975 – 1990. године Арапи – муслимани борили су се против свих других религија, посебно хришћана, те су многи тај рат тумачили „као првим од многобројних ратова између хришћана и муслимана током XX и XXI века“. Иако муслимански аутори покушавају да прикажу крсташке ратове као прву агресију на исламски свет, истина је да су крсташки званично пошли да заштите хришћане од насилне исламизације. Но, ислам је све то преживео и наставио да исламизује и прогони хри-

12) Дарња Сивашенкова, „Святая София меняет крест на полумесяц“, http://www.pravda.ru/faith/dialog/16-05-2012/1115246-svyat_sofia-0/; Упор.: Зоран Милошевић, „Ширење идеја блискоисточних исламиста у школама Немачке“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010, стр. 233–248.

шћане до данашњих дана. Муслимани су, захваљујући нафти, дошли до огромног новца и савремених западних војних и цивилних технологија, што користе да распаљују несигурност међу хришћанима. *Ислам данас поново маршира*, не само на Блиском истоку, где преко „Арапског пролећа и револуција“ долази на власт, него и у свим државама Европске уније, посебно Немачкој (где је недавно започета бесплатна подела 25 милиона Курана на немачком), Белгији, Француској, Енглеској, Норвешкој, Холандији...

ЗАШТО НИКО СЕМ МУСЛИМАНА НЕМА ДРЖАВУ НА БЛИСКОМ ИСТОКУ?

На Блиском истоку ни једна друга религија, сем муслимана (и Јевреја) нема своју државу. У Египту живи пет милиона Копта – хришћана који не прихватају ислам и стална су мета напада муслимана. У другим државама Блиског истока ситуација је слична – хришћани немају своју државу и да би сачували веру и избегли смрт исељавају се.¹³⁾ Када нема хришћана муслимани се свађају између себе: сунити и шиити, сунити и припадници неких исламских секти (у Сирији алавити), затим су мета и припадници предисламске религије зороастрејци. Само су се Јевреји заштитили створивши своју државу.

Исламски фундаменталисти да би подстакли муслимане на мржњу према хришћанима актуелизују старе митове, легенде и стереотипе како би дали легитимитет прогону хришћана. Таква је, на пример, прича да су хришћани својевремено тукли муслимане, па то сада треба вратити. Тако се формирају услови за радикализацију ставова муслимана, што се у Европи и САД, назива тероризмом, а код муслимана је то вођење светог рата против неверника – цихада.

РУСИЈА (ПОСТАЈЕ) ГЛАВНИ ЗАШТИТНИК ХРИШЋАНА У СВЕТУ?

Митрополит Иларион, задужен за спољне послове у Руској православној цркви је информације представио бившем премијеру, а сада председнику Руске федерације Владимиру Путину и овај

13) Види: Петер Ковачич Першин, „Значај националне државе у савременом свету“, у зборнику: *Национална држава и економија* (приредио: Зоран Милошевић), Слобомир П Универзитет, Бијељина – Слобомир, 2011, стр. 31–46.

је прихватио обавезу да заштити хришћане на Блиском истоку. За време Садама Хусеина у Ираку је живело око 500.000 православних, сада око 150.000 истакао је митрополит. У Египту муслимани нападају и хришћане и њихове храмове које пале. Постоји и статистика да у свету на сваких пет минута погине једна хришћанин због своје вере и то највише на Блиском (Египат, Ирак...) и Средњем (Пакистан и Авганистан) истоку, а тешко је хришћанима и у Индији. Хришћане убијају, хришћанке силују, храмове пале. Реакција хришћана је масовно напуштање тих држава у којима су вековима живели њихови преци. Митрополит Иларион је посебно информисао Путина, али и руску јавност, о томе да је за време власти Гадафија у Либији био складан однос хришћана и муслимана, али после долета „демократије“ на америчким и европским авионима хришћани постају мета муслимана.¹⁴⁾

Поред митрополита Илариона који тражи заштиту хришћана на Блиском истоку од руског политичког врха ту је и Центар за заштиту људских права Светског руског народног сабора. Роман Силантјев, руководилац овог центра, свој позив Путину да размисли о заштити хришћана у целом свету аргументовао је нехтењем САД и Европске уније да уопште расправљају о проблемима и страдању хришћана у свету. Заштита хришћанима на Блиском истоку је и те како потребна, јер према свим социолошким истраживањима у муслиманским државама хришћани су најнеагресивнија популација и уједно и најнезаштићенија, чиме су постали лака мета фанатичних исламиста. Трагедија је да после напада на блискоисточне хришћане, исти ти исламисти одлазе у Европску унију и причају како им хришћани крше људска права.

РЕАКЦИЈА ВАТИКАНА НА ХРИСТЈАНОФОБИЈУ У СВЕТУ

Одмах после Нове године, 10. јануара 2011. папа је дипломатском кору говорио о потреби заштите религиозних мањина у свету, посебно хришћана, истакавши да данас у свету влада христјанофобија.¹⁵⁾ (Иначе, Ватикан је од 2008. године почео да користи овај термин за означавање односа нехришћана према хришћанима у са-

14) Дарья Сивашенкова, „Россия — спасительница гонимых христиан“, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/10-02-2012/1107577-russia-1/>.

15) Ignazio Ingrao, „Cristianofobia: la strage dei cristiani nel mondo“, *Panorama*, 15/01/2011.

временом свету, иако је тада оцењен као „политички некоректан“. Међутим, актуелни догађаји у свету потврдили су оправданост коришћења овог термина). Око 180 амбасадора ову папину поруку требало је да пренесу својим владама, али, изгледа, или нису или су се владе оглушиле о добијене информације.

Нови представник Ватикана при Организацији уједињених нација, индијски бискуп Френсис Асиси Чуликат, покушава да по питању данашње христјанофобије у свету привуче пажњу Генералне скупштине ове угледне институције. Да иронија буде већа спомнути бискуп је пре тога четири године службовао на Блиском истоку, а тамо су и највећа страдања хришћана.

На другој страни Ватикан се бори и у Европској унији да заштити хришћанске симболе, као и саме хришћане у Турској.¹⁶⁾ Ту мисију обавља у Савету Европе стални представник Свете столице, монсињор Алдо Џордано. Пошто највише убистава хришћана у свету изврше припадници ислама, то заштита хришћана прети да се претвори у исламско-хришћански сукоб.¹⁷⁾

Zoran Milosevic

CHRISTIAN IDENTITY IN CONTEMPORARY WORLD WITH SPECIAL FOCUS ON MIDDLE EAST

Summary

The statistics tells us that in the world, in most cases in the Middle East, every five minutes a Christian dies due to his religion. Christians are having difficulties in India, China, Pakistan, entire Middle East, but also in the European Union, because of the campaign (also) against christian symbols, especially the cross and prayers.

The data testify that the number of Christians is decreasing in the entire Middle East, equally in Israel and in the Muslim states. Upon the foundation of Israel, there were (especially in Bethlehem), about 15 percent of Christians in the structure of the population. There are only 1.5 percent of Christians today. In all Muslim states of the Middle East, a decrease of the number of Christians is recorded, which is being interpreted in the context of traditionally contemptuous attitude of the Muslims towards other

16) У Турској су се права хришћана са доласком Ердоганових исламиста на власт погоршала. Године 2010. убијен је и сам председник Бискупске конференције Турске, монсињор Луиђи Падовез.

17) Види: Зоран Милошевић, „Баук ислама‘ хода Европом“, *Печат*, бр. 216, Београд, 2012, стр. 56-57.

religions, and during the last 100 years this relation has been transformed into violence and open hatred to a high degree. Most Christians and other minorities fled to the West in the first phase, especially in the USA, and today to the Russian Federation. Until recently, most Arabs who lived in the USA were Christians. Since Washington, and latter Brussels, as the seat of the European Union refused to protect the Christians, they turned to the Russian Orthodox Church and Putin, who promised to protect them. The Christians need protection, because no other religion in the Middle East, except for the Muslims and Jews, has its own state.

Key words: Christianity, identity, democracy, Islam, politics, integrations, globalism

ЛИТЕРАТУРА

- Божовић, Раде, *Ислам и Арапи*, Београд, 2005.
- „Where Have All The Christians Gone?“, *Strategy Page*, 11/05/2012.
- Добријевић, Иринеј, „Православни дух и етика капитализма“, *Philotheos*, бр. 5, 2005.
- Ingraio, Ignazio, „Cristianofobia: la strage dei cristiani nel mondo“, *Panorama*, 15/01/2011.
- Ковачич Першин, Петер, „Значај националне државе у савременом свету“, у зборнику: *Национална држава и економија* (приредио: Зоран Милошевић), Слобомир П Универзитет, Бијељина – Слобомир, 2011.
- Милошевић, Зоран, „Ширење идеја блискоисточних исламиста у школама Немачке“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2010.
- Милошевић, Зоран: *Турска и неоосманизам*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2010.
- Милошевич, Зоран, „Фашизм сегодня“, *Мир и политика*, Москва, № 11, 2011.
- Милошевић, Зоран; Димитријевић, Владимир, *Европска унија, Русија и нови фашизам: где су ту Срби?*, ЗМ и Клуб српских родољуба, Београд, 2011.
- Милошевић, Зоран, „Неонацизам или сукоб цивилизација“, *Печат*, бр. 210, Београд, 2012.
- Милошевић, Зоран: „'Баук ислама' хода Европом“, *Печат*, бр. 216, Београд, 2012.
- Носовский, Юрий, „'Отче наш' под запретом в Британии?“, http://www.pravda.ru/faith/faithculture/03-04-2012/1113440-muzh_zhena-0/

- Николайчук, Иван, „Европа без крестов“, <http://stop-news.com/sobytiyafakty/1105-evropa-bez-krestov.html>.
- Новаковић, Драган, „Исламска есхатологија“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011.
- Приймак, Артур, „Саудовская Аравия: христианству – бой“, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/24-03-2012/1112253-aravia-0/>.
- Приймак, Артур, „Сирия: христианство под прицелом“, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/15-05-2012/1115140-siria-0/>.
- Сеџвик, Марк, *Против модерног света, Традиционализам – тајна интелектуална историја двадесетог века*, Укронија, Београд, 2006.
- Сивашенкова, Дарья, „Святая София меняет крест на полумесяц“, http://www.pravda.ru/faith/dialog/16-05-2012/1115246-svyat_Sofia-0/.
- Сивашенкова, Дарья, „Россия — спасительница гонимых христиан“, <http://www.pravda.ru/faith/dialog/10-02-2012/1107577-russia-1/>.
- Сивашенкова, Дарья, „Восток заливают христианской кровью“, http://www.pravda.ru/faith/dialog/28-01-2012/1106190-afgan_christ-1/.
- „США против влияния Православия и Русской Церкви“, http://ruskline.ru/news_rl/2011/09/16/ssha_protiv_vliyaniya_pравoslaviya_i_rus-skoj_cerkvi/
- „Толерантное зло“, <http://www.segodnia.ru/content/109132>, 18. 05. 2012.

Resume

The data show reduces the number of Christians throughout the Middle East, both in Israel and in Muslim countries. When Israel was founded (and especially Bethlehem), it was 15 percent Christian in the population. Today there is only 1.5 percent. In all Muslim countries of the Middle East there was a decrease in the number of Christians, which are interpreted traditional suspicion attitude of Muslims to other religions, and over the past 100 years, this relationship is increasingly turning into open violence and animosity. Most Christians and other minorities escaped on the West in the first phase, particularly in U.S., and today in the Russian Federation. Until recently, most of the Arabs who lived in the U.S. were the Christian faith. After Washington and Brussels, as the seat of the European Union, refused to protect the Christians, these were addressed by the Russian Orthodox Church and Putin, who promised protection.

Until the attack on Iraq and the fall of Saddam Hussein, in this country lived 1.5 million Christians (about 500,000 Orthodox), and today there are less than 400,000 (about 150,000 Orthodox). Occupation forces did nothing to stop their escape. Fighters of “Al Qaeda” in Iraq, killing pe-

ceful Christians, and these have a choice: either to escape or to expose his martyrdom (means death). Most Christians in Iraq were living in two cities - Baghdad and Mosul. Today, there is no a day without an attack on them and killed peaceful inhabitants of these cities. All Christians live with the knowledge that every minute can be the target of angry followers of Muhammad to recite the attack - Die unfaithful! Two Christians were killed when a car driver asked them "do they profess Islam", and they respond "do not". Then the driver took an automatic rifle and killed them both, with the recite above. The Roman Catholic Archbishop of Baghdad called members of church do not wait for death, but leave the country. Because Christians believe that is right solution to obtain the autonomous region in northern Iraq. But the president did not accept this proposal because he believes that this autonomy has become the target of Muslims. However, rejecting this, not even offered another solution.

As it is well known, the biggest U.S. ally in the Middle East, is Saudi Arabia. Recently, the Supreme Mufti Abdul Aziz Bin Abdullah, whom Muslims call the "holy sheikh" (the second man in the country) in the fatwa pronounced death to all Christians in the peninsula, calling on the words of the prophet Mohammed, "in Arabia there is space only for members of Islam." In addition, all Christian churches must be destroyed; because they are built on Arab land - the territory of Islam - says "Holy Sheikh!" Few Christians in Arabia, and also in all countries of the Middle East, these words of the supreme mufti caused restlessness. In Saudi Arabia, there are no Christian churches and monasteries. The only religion that is here may profess the Wahhabi Islam. To carry the cross on a chain in Arabia flogged, and the possession of the Bible go to prison for many years. Similarity exist only the Taliban territory. The murders and rapes of a Christians in these areas is not a sin, which is often practiced, as well as capture and sale of a Christian in harems.

Овај рад је примљен 11. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

*Јелена Миљковић-Матић**
Институт за политичке студије, Београд

О НАЦИОНАЛНОТВОРАЧКОЈ СНАЗИ КОСОВСКОГ МИТА**

Сажетак

На примеру једне популарне приче у којој се промовише ново југословенско јединство, успостављено у ширим оквирима Европе, имамо прилику да посматрамо логику косовског мита на делу. Југословенска носталгија је у овом примеру у другом плану, док је драмски покретач управо пресељење државе из реалног у идеални свет где она постаје неуништива. Пример је утолико занимљивији што потиче из Хрватске, која је увек саботирала југословенско јединство, да би га сада обнављала у виртуелном облику, и то управо помоћу најкарактеристичније српске одлике – митске косовске етике.

Кључне речи: Косовска етика, Косовски мит, Југословенско јединство, Избор за песму Евровизије

Прича која носи наслов „Крв, зној и Еуросонг“ кружила је по интернету, путем имејла. Писана је у маниру приморског говора, у првом лицу и приповеда је хрватски дечак који са дедом са Шолте игра „човече не љути се“, док мајка и отац гледају избор за песму Евровизије. Прича је настала 2010. године, пошто Хрватску представља група Феминем. Изворно, прича потиче с хрватског блога bigblog.tportal.hr, из рубрике „Bilježnica Robija K.“, где све текстове потписује тобожњи ученик одељења Ша, Роби К. Колум-

* Научни саветник, Институт за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, под насловом „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“, који је одобрило Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

нисти овог блога су познати публицисти и противници национализма, Милош Васић, Маринко Чулић и Славенка Дракулић.

Заплет приче „Крв, зној и Еуросонг“ се одвија око дечаковог несхватања родитељских коментара да хрватски представник у избору за песму Евровизије неће добро проћи јер не наступа у истој групи у којој се налазе представници других држава које су биле републике бивше Југославије, а који би иначе гласали за Феминем. Између родитеља и деде настаје напетост након дедине опаске да Хрвати већ једном нису добро прошли пошто су одвојени од Срба, Босанаца и Македонаца. Пошто дечак не разуме о чему се ради родитељи му објашњавају да деда мисли на Југославију, заједничку земљу која је држала Хрватску у балканском затвору, због чега она није могла да уђе у господску Европу. За тим следи сасвим логично дечаково питање: „А зашто онда ти и мама кукате да су нас на Евровизији раздвојили од Срба, Босанаца и Македонаца?“ Отац објашњава сину: „Ако нас на Евровизији одвоје од Срба, Босанаца и Македонаца (...) онда не добијамо довољно гласова и испадамо из конкуренције. А кад испаднемо из Евровизије онда се удаљавамо од европског ђира и враћамо се назад у балканску спикуну!“ Ја сам улетио: „Тамо ди су Срби, Босанци и Македонци?“ Тата је рекао: „Тачно! А ми оћемо европски ђир, разумиш, тамо ди су Њемци, Швицарци, Французи и други пристојан свит.“ Ја сам улетио: „А то не можемо ако нас раздвоје од Срба, Босанаца и Македонаца?“ Отац је био радостан што је дечак, изгледа, схватио да у том случају хрватски представник неће добити довољно гласова. А дечак је онда закључио: „Кад нас раздвоје од Срба, Босанаца и Македонаца оће нас приближит Србима, Босанцима и Македонцима! А да би се ми што више удаљили од Срба, Босанаца и Македонаца нико нас не сми одвојит од Срба, Босанаца и Македонаца! Свако раздвајање од Срба, Босанаца и Македонаца сили нас да будемо скупа са Србима, Босанцима и Македонцима! Све је логично!“ Родитељи су били благо збуњени а деда се смејулио на ово. Отац је изнервирано упитао деду зашто се смеје, а овај је рекао да је задовољан што је унук схватио „највећу тајну у повијести хисторије“, то јест разлог за пропаст Југославије. „Југославија је пропала зато да живи вјечно!“, речи су којима се заокружује ова тобожња анегдота.

Без разлога које би сам садржај приче оправдавао, наслов је „Крв, зној и Еуросонг“, са јасном и недвосмисленом асоцијацијом на први говор Винстона Черчила као британског премијера. У том

говору је Черчил описао своје будуће јавно деловање као залагање крви, зноја, ринтања и суза, а што је нешто касније постало легендарни мото за личне инвестиције на које је Черчил позвао цео британски народ у борби са нацистичком Немачком, односно касније са последицама рата. Из синтагме је тада изузето ринтање, да би остале само телесне течности које асоцирају на велика и болна улагања – жртву, напор и потресне емоције – и да би она тако добила своју романтичну акциону ноту. У наслову наше приче наместо суза се налази Еуросонг. То значи да нема потребе за плакањем, нема шта да се жали, јер све је и даље исто као што је било: Југославија постоји, макар на „Песми Евровизије“. Сузе могу бити само од радости. Такође, сузе могу бити незадовољство што је Југославија опстала, макар и у том облику, након улагања крви у домовински рат и зноја у политичке напоре усмерене ка осамостаљивању Републике Хрватске. Наслов је, дакле, двосмислен, па га може тумачити како ко хоће, с тим што су у сваком случају сузе асоциране са сублимацијом Југославије која се појављује у гласању на избору за песму Евровизије.

Опет, можемо наслов прочитати и као причу о новијој историји и тежњама Хрватске. Крв и зној иду уз време екстремних жртвовања, уз рат. Свако ће пролити макар једно од та два у борби за бољи свет – што су Хрвати учинили у домовинском рату који је водио еманциповању од Југославије. Сузе су ту да оплачу ту крв, да ожале жртве и патње, али и да очисте грехе, па би иза њих требало коначно да се појави нова, преображена хрватска стварност. Ипак, овде сузе изостају а на њиховом месту се појављује Еуросонг, симбол веселе и безбрижне Европске заједнице. Хрватска, видимо одатле, јасно зна зашто се борила у рату 1990-их. После рата нема националних суза, нема патње нити кајања, одмах долази боља стварност, европска, и то распевана и бљештава каквом се и чинила европска перспектива из југословенских простора. Кад тамо опет Југославија. И зашто се онда уопште ратовало?

Како год је тумачили, прича „Крв, зној и Еуросонг“ на један неумитан начин доказује како је немогуће југословенским народима испетљати се из веза братства и јединства које су успостављане током периода од пола века. Овако или онако, ми једни без других не можемо добро да прођемо. Види се већ, и пре уласка држава бивше Југославије у Европску унију, да смо у перспективи тамо опет заједно - као посвађани провинцијалци који се сретну у ино-

странству, где страх од великог света буди у њима носталгичну солидарност. Кад су се емоције око растурања Југославије умириле и показало се да свакодневица није постала знатно боља, сећање на Југославију је почело да добија племениту патину и да се појављује у фолклорном одељку националних осећања резервисаном за „добра стара времена“.

Ипак, у причи „Крв, зној и Еуросонг“ нису само добра стара времена оно расположење које подржава наравоученије. Оно се више некако подразумева, док је нешто сасвим друго покренуто да објасни значај виртуелне Југославије. Завршна тврдња, „Југославија је пропала зато да живи вјечно!“, јасно почива на логици која прожима српски мит о косовској бици: пропаст у опипљивој реалности ради трајања у свету идеала. Ставићемо сада на страну разлику између Царства небеског као духовне реалности и света идеја као фикције, пошто се у нашем безбожном веку они поистовећују. Овде је за нас занимљиво то што видимо да се нелогична косовска логика појављује да спасе и очува Југославију, као што је својевремено употребљена да успостави државу Србију у континуитету са средњовековном државом Немањића упркос прекиду између њих током кога је Србија постојала као идеал. У нашој причи је тзв. југоносталгија само оквир у коме се појављује динамичка сила косовске логике да преко генерација пренесе разумевање југословенског заједништва, обнављајући га полако. Штавише, и драма је слична: након оружаног сукоба који је окончао постојање земаљске државе она се појављује у нематеријалном свету, где је постала неуништива. То што избор за песму Евровизије, као место на коме се сада налази Југославија, стоји наместо Царства небеског, где се била преселила немањићка Србија, само је нашем времену одговарајући нематеријални амбијент. То не значи, наравно, да ће Југославија икада више бити успостављена на земљи, али је ипак већ сада јасно да ће у Европској унији све бивше југословенске републике поново бити у политичкој и економској заједници, чиме се отвара пут ка ревитализацији њихове донедавне блискости, које се многи још увек живо и носталгично сећају и можда уче томе своје потомство.

Што се тиче механизма стварања идентитета, „ми своје Ја креирамо у интеракцију са другима што представља један реципрочан

процес коме нема краја“, а што аутоматски уобличава и колектив.¹⁾ Како је то краће формулисао Чарлс Кули: „*Self and society are twin-born*“.²⁾ У нашој причи, дечаковим истицањем парадоксалне логике указано је на то, у ствари, да и колективни идентитет има релациони карактер, баш као шта га има и индивидуални.³⁾ Негде на скали идентитета између појединца и човечанства стоји онај етнички или национални, који се успоставља у релацији према другим сличним групама: „Буђење етничких и националних идентитета последица је појаве отпора према апстрактном глобалном идентитету и мноштву социјалних идентитета, у демократским друштвима, што отежава индивидуални избор“.⁴⁾ Према овоме излази да док је Југославија функционисала као глобално и колективно у односу на републичко као етничко и појединачно, дотле је код многих појединаца и јачао тај етнички идентитет, народа и њихових земаља од којих се Југославија састојала. Међутим, како се глобална слика пројектовала на виши ниво – Европе односно света – тако се идеја Југославије поново појавила, као укрупњавање етничког идентитета у оквиру глобалнијег колектива него што је она била.

„Косовско опредељење јесте уједно и етичко, егзистенцијално, есхатолошко и естетичко опредељење“, пише Предраг Јашовић, „и као такво је постало спецификум српског народа у свим сферама његовог егзистенцијалног потврђивања“.⁵⁾ Међутим, земаљски пораз ради трајања у вечности је типично хришћанско размишљање и као такво не може бити страном ни једном хришћанском народу, па ни хрватском. У ствари, поготово не хрватском као суседном и својевремено братском. Конкретно су, према налазу Драгише Витошевића, и у вансрпским књижевностима постојале представе Косова, а највише код Хрвата међу свим југословенским народима.⁶⁾ Но, како су се они опирали Србији и њеној југословенској идеји, опет понајвише Хрвати, то ни косовски етнотворачки мит није ипак могао бити широко прихваћен, иако је свакако био ши-

1) Миша Стојадиновић, „Изазови формирања идентитета у савременом друштву“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 71-72.

2) Charles Horton Cooley, „Social Consciousness“, *Proceedings of the American Sociological Society*, 1, 1907, p. 98.

3) Ljubomir Petrović, „U potrazi za izmišljenom stvarnošću. Jugoslovenski identitet u časopisu Jugosloven 1931-1932“, *Istorija 20. veka*, 2007, vol. 25, br. 1, str. 41.

4) Исто, стр. 43.

5) Предраг Јашовић, „Појам косовских мотива“, *Баштина*, св. 29, 2010, стр. 36.

6) Драгиша Витошевић, *Српско песништво 1901-1914*, књ. I, Вук Караџић, Београд, 1975, стр. 88.

роко познат. Међутим, сада је очигледно дошао тренутак када се позивају из заборава давно упознати модели самоспознаје, најпре они познати какав је косовски мит.

На избору за песму Евровизије, у бездушном свету агресивног политизованог маркетинга, корисно је унети мало старог сентимента братства и јединства и локалпатриотизма. То раде југословенски народи, као што раде и совјетски, или скандинавски, балтички. „Заштита *Gemeinschaft* друштва је разбијена и индивидуе су стављене пред многобројне дилеме у погледу њиховог идентитета и одређивању где припадају, што уједно отвара и могућност за њиховом самореализацијом“, пише Миша Стојадиновић.⁷⁾ Неки се појединци, очигледно, реализују кроз обнову неистрошених осећања југословенског заједништва, оживљавајући га помоћу најпознатијег и најуспешнијег у Југославији етнотворачког мита – оног косовског. Тако се, коначно, и код Хрвата помаља схватање вредности Југославије, њено прихватање, након што су је саботирали кроз читав период њеног политичког постојања. Да би се виртуелни југословенски идентитет успоставио и објективно, у избору за песму Евровизије као културној установи Европе, а не само расуто у осећањима многих појединаца, посегнуо је аутор приче „Крв, зној и Еуросонг“ за нелогичном косовском логиком, хришћанском логиком, чиме је још једном доказана њена моћ да гради национални идентитет, и то у најнеповољнијим условима политичког непостојања националне државе.

Jelena Miljkovic-Matic

NATIONALLY FOUNDED STRENGTH OF THE KOSOVO MYTH

Summary

An example of the popular story, in which a new Yugoslav unity is being promoted, established in the auspices of Europe, brings us the possibility to observe the logic of the Kosovo myth at work. The Yugoslav nostalgia is in the background, while the drama motivator is the resettlement of the state from the realistic into the idealistic world, where it cannot be destroyed. An example is even more so interesting because it comes from Croatia, which has always sabotaged the Yugoslav unity, in order to renew it in the virtual shape, by using the most characteristic Serbian feature – the mythological Kosovo ethics.

7) Миша Стојадиновић, нав. дело, стр. 77.

Key words: Kosovo ethics, Kosovo myth, Yugoslav unity, Eurovision song contest

ЛИТЕРАТУРА

- Витошевић, Драгиша, *Српско песништво 1901–1914*, књ. I, Вук Караџић, Београд, 1975.
- Јашовић, Предраг, „Појам косовских мотива“, *Баштина*, св. 29, 2010.
- Petrović, Ljubomir, „U potrazi za izmišljenom stvarnošću. Jugoslovenski identitet u časopisu Jugosloven 1931-1932“, *Istorija 20. veka*, 2007, vol. 25, br. 1
- Стојадиновић, Миша, „Изазови формирања идентитета у савременом друштву“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011.
- Cooley, Charles Horton, „Social Consciousness“, *Proceedings of the American Sociological Society*, 1, 1907.
- <http://bigblog.tportal.hr/robik3a?BlogCalendarDate=30.5.2010>

Resume

In a short anecdotic story, named „Blood, sweat and Eurosong“, which had been circulating the Internet in summer 2010, we can recognize at work the logic of the Kosovo ethnically based myth, thanks to which a modern Serbian state is being founded, applied to Yugoslavia. A hero of the story is a little boy, who doesn't understand why are his parents nervous because of the fact that Croatia is not in the same group as other former Yugoslav republics that would vote for the Croatian song in a Eurovision song contest, when otherwise they consider Yugoslavia as a Balkan prison for Croatia. Since the parents don't see the controversies in their attitudes, the boy, who is encouraged by his grandfather, an obvious Yugoslav nostalgic, concludes that Yugoslavia fell apart only to live forever. Like in the Kosovo myth, after the armed conflict that ended the political existence of the state, the state received its virtual life which cannot be destroyed, and it is even being fruitful in the case of Serbia. The title of the story „Blood, sweat and Eurosong“, although formally recalls the famous Churchill sintagme, doesn't refer to him, but to the war efforts of Croatia in the direction of its state independence, which have ended in the repeated Yugoslav fellowship within the European Union and its – so far only cultural – institutions. The so-called Yugoslav nostalgia is only a framework in which a dynamic strength of the Kosovo logic is being shown, to transfer the Yugoslav fellowship through generations. In Croatia, as well as in other Yugoslav republics,

Kosovo myth was known, and in the Croatian literature it was most present, so the author of the story „Blood, sweat and Eurosong“ reached to the repertoire of the common, Yugoslav archetypes, and at the same time, demonstrated the brotherhood and unity of the Yugoslav people. The formation of the identity is a dynamic and reciprocal social process, which has been activated in the case of Yugoslavia only now when the Yugoslav nations met the much bigger community, European and world, than Yugoslavia which seemed to swallowed and depersonalized them. A proven Kosovo logic was instinctively used for that job.

Овај рад је примљен 17. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

УДК:
323.1:159.992.4

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 153-169.

Милован Радаковић

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ПРОБЛЕМИ У КОНСТРУКЦИЈИ КОЛЕКТИВНОГ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА

Сажетак

Једно од важних сегмената проучавања националних питања је и третирање колективног идентитета. Његови елементи су поред осталог, и језик, историја, култура, религија, мит и митологија. Једно од важних питања колективног идентитета, а које није довољно научно проучено, је и питање колективне свести, односно проучавање питања везаних за менталитет и карактер, одређених мањих или већих друштвених група. Аутор у тексту покушава да објасни проблеме конструкције етнопсихологије као науке, улогу политичких елита у формирању колективне свести као и различиту друштвену мобилност малих и великих народа.

Кључне речи: идентитет, одређење, конструкција, индикатори, етнопсихологија

Данашње разматрање готово свих тема које имају предзнак „национално”, помало је потиснуто снажним глобалистичким процесима. Ови процеси, уколико се наставе оваквом брзином, могу успорити и разматрање тема везаних за сложену проблематику националних питања. Јасно је да националне теме нису исцрпљене, али је чињеница, да су неке, из идеолошких разлога и злоупотребе времена у којима су проучаване, остале у научној сенци а неке су у тој сенци готово и заборављене.

Једно од важних сегмената проучавања националних питања је и третирање колективног идентитета. Традиционални елементи

колективног идентитета су језик, историја, култура, религија. Такође важно питање колективног идентитета, а које није довољно научно проучено, је и питање колективне свести, односно третирање питања везаних за менталитет и карактер, одређених мањих или већих друштвених група.

Овај сегмент истраживања требало би да обухвати наука која се најчешће у литератури назива етнопсихологија. Међутим разматрање ових тема држи се после Другог светског рата на научној „дистанци“ из неколико разлога. Прво, геополитика, а касније и етнопсихологија, биле су прилично злоупотребљаване током колонијалних освајања, током 19. и 20. века. Њихова злоупотреба, достигла је кулминацију пре избијања, и током Другог светског рата, када су етнопсихологија и геополитика биле злоупотребљаване од стране нацистичких и фашисоидних групација и режима. Други разлог, је комплексност проблема као што су међусобна повезаност осећаја, менталитета и карактера, везаних за персоналну психологију и та стања и појаве када оне прелазе у колективитет, односно колективну асиметрију.

Средином 19. века појачава се интерес за проучавање политичких феномена везаних за нацију, националност и национална осећања. Убрзо у вези са тим питањима конституише се посебно истраживачко подручје под називом *етнопсихологија*, које се од самог почетка служи једним конструктом какав је појам *национални карактер*.¹⁾

То истраживачко подручје тражило је одговоре на питања каква је и постоји ли посебна психологија одређених народа, затим, може ли један народ имати свој колективни дух који га разликује од других народа, и у којој мери, ако постоји, психологија једног народа утиче на његов укупан развој, односно колики је значај укупних народних (националних) карактеристика у формирању одређеног психолошког идентитета?²⁾

1) Ханс Улрих Велер, *Национализам – историја – форме - последице*, Светови, Нови Сад, 2002, стр. 7.

2) Детаљније о почацима етнопсихологије и њеном развоју, погледати, Georges Hardy, *La géographie psychologique*, Paris 1953. и Abel Miroglio, *La psychologie des peuples*, Paris, 1958.

ТЕРМИНОЛОШКО ОДРЕЂЕЊЕ И ИНДИКАТОРИ

Дакле, иако су интересовања за ова питања била уочена још средином 19. века, одређени полет у развоју ове дисциплине уочен је после Првог, а затим и после Другог светског рата. Дисциплина се у литератури означавала на различите начине. Поред *етнопсихологије*, у литератури се може наћи и под именом *психологија народа*, *национална психологија*, *наука о народном духу*, *наука о идентитету заједнице*, *психологија заједнице* или *идентитет заједнице*, *етнопсихологија* па чак и као *социјална психологија*.

Иако су постојала, а и данас постоје многа оспоравања *националне психологије*, најранији приступи овој проблематици указивали су на велики научни изазов али и велике истраживачке могућности. Истраживачки приступ *карактеру народа*, средином 19. века имао је и посебан назив, *етнопсихологија*.³⁾

У нашој литератури почетком 20. века појавила су се и тумачења *методе* етнопсихологије, који је био у тесној вези са именом нове дисциплине. У тим написима метод етнопсихологије се дефинисао као *проучавање народног израза, чији је задатак да утврди колико тај израз дубоко одсликава менталитет једне средине. Односно, да одреди да ли је карактерна црта или карактеристика која се манифестује тим изразом једна од доминантних или пак секундарних црта дате средине*.⁴⁾

Неке ствари су, пак, чињенице. На пример, постојање специфичне психологије сваког појединца али и ситуација које указују на моменте колективних осећаја. Треба напоменути да и одређени услови утичу да се индивидуе почну понашати на сличан или чак на идентичан начин. Ако је реч о групи, на појединце унутар ње може утицати више спољних и унутрашњих фактора. Веровање да

3) Хелмут Плеснер констатује да је „етнопсихологији – уколико је уопште могућа та психологија – потребна историјска и идеолошкокритичка коректура. Иначе она није ништа друго него превођење са оригиналног историјског језика на језик предрасуда, превођење које се служи поступком сажимања времена и терминологијом склоности, ресантимана, нагонских механизма и начина реакције. Нема никакве сумње да су народи и нације индивидуе, иако у пренесеном смислу. Ако се њихове установе, дела и поступци схватају као душе, њихово утемељење увек захтева и витални супстрат: отуда неизбежност биомитологије. Празнина нашег потпуног незнања у стварима наследне условљености душевно-духовних способности постаје тада чаробна пећина у којој се сваком бајањем постиже жељени учинак.” Хелмут Плеснер, *Закасна нација*, ИКЗС, Нови Сад, 2005, стр. 25.

4) Погледи: др Душан Недељковић, „О методи етнопсихологије“, *Јужни преглед*, бр. 4. Скопље, април, 1932, стр. 183-191.

се поједине групе не понашају на одређени начин, у одређеним ситуацијама односно да немају своје специфичности које могу довести до претходно изнетог става, било би исто тако тачно као тврдња да на неком спортском стадиону сви мирно седе и посматрају утакмицу. Проблем конструкта који би назвали национална психологија је, дакле, проблем колективног осећаја, колективне емоције.

Као и развој заједнице, тако су се развијали и услови који су утицали на формирање карактеристика и менталитета одређене нације.

Дакле, када је реч о условима, на одређену групу (народ, нацију) пре свега може утицати географски и просторни чинилац. Посебно интересантно подручје истраживања је оно које повезује географско поднебље са особеностима народа. Једно од најпознатијих примера оваквог повезивања географије и етнице представља једно место у седмој књизи Аристотелове *Политике*, где се језгровито објашњава како су Грци од природе предодређени да владају светом, зато што нису настањени ни у одвише хладним пределима Европе, али ни у претерано топлим пределима Азије, већ су смештени на климатско терестрички умереној средокраћи између њих, па уживају психофизичке врлине народа са обеју страна, а поштеђени су свих њихових мана.⁵⁾

Виђено кроз призму географског посматрања, ако народ није номадски, дакле склон сељењу, важно је питање где се одређени народ задржао, формирао, односно населио, јер од те позиције зависи на какав начин ступа у контакт са својом природном (дакле географском) околином, односно, да би опстао, какве вештине почиње да савлађује и какве навике да стиче.⁶⁾ Наравно, и просторно одредиште саме заједнице створиће посебне навике, вештине и карактеристике код народа. Народи смештени поред мора и океана стичу врло брзо појам о значају воде. Вода узета у смислу „велике воде“ (океани и мора) била је значајна пре свега као извор опстан-

5) Михаило Ђурић, *Порекло и будућност Европе*, САНУ, Плато, Београд, 2001, стр. 21-22. У оригиналу погледати, Аристотел, *Политика*, ВИИ, 5, 132б, (оригиналан извор према наводима из текста Михаила Ђурића).

6) У том смислу народи на северу Европе, између осталог, и због хладног простора на коме се налазе, овладавају вештинама које ће их заштитити и омогућити опстанак на тлу на коме су смештени. Народи југа Европе, који су живели у умеренијим климатским условима, овладавају вештинама које им омогућују климатски услови (као што је, на пример, производња вина). Народи на западу континента током свог развоја, оријентишу се ка практичној примени средстава која са једне стране олакшавају а са друге увећавају производњу.

ка и као могућност комуникације са другим просторима, али и као извор опасности које од воде и са воде могу доћи. Приморци овладавају вештинама какве народи који нису смештени поред океана и мора не познају.⁷⁾

У самом развоју људских заједница, касније народа и нација, простор је код људи стварао и друге карактеристике. Величина датог простора могла је код одређених народа довести до стварања првих схватања о колективној свести. На пример, уколико је припадник једне заједнице на релативно великом простору комуницирао истим језиком, он је врло рано стицао субјективан утисак о величини и снази свог етникума. Међутим, и мали простор је био један од фактора који је у најстарија времена подстицао стварање колективне свести.⁸⁾ Наиме, мале просторе су често угрожавали други народи, или зато што су они преко тих простора пролазили, или зато што су их једноставно освајали. Због тих, али и из других разлога, етнија која је била на том простору, рано је овладавала вештином ратовања и потребом да се брани. Неки народи су вештину ратовања чешће користили да би овладали другим просторима, а неки народи су углавном ратовали ради одбране територије на којој се налазе. Ови други чешће су долазили до свести коју би данас назвали осећањем *правде и праведности*, а то осећање је у каснијим фазама доводио етницу до схватања о *посебности у односу на друге народе*. Таква етнија је врло рано стварала представу о значају очувања простора на коме је смештена због угрожености од других „који су већи а који долазе са других простора”, што је све утицало на јачу хомогенизацију и нарочито на међусобну солидарност током ратних времена.

У основи таквих размишљања увек је било питање рата. Каснија еволуција народа и нација намеће и друга питања. На при-

7) Погледати, Милован Радаковић, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.

8) Мањи народи и нације који су своје државне заједнице формирале на малим просторима, имају снажније изражену колективну психологију. Ова друштвена карактеристика, проистиче из потенцијално јаке међусобне солидарности. Међусобна солидарност резултат је свакодневно, делимично потиснуте, али у сваком битнијем националном тренутку присутне свести о малом биолошком и географском капацитету. Из ових разлога мале заједнице се брже мобилишу око одређеног националног проблема или пројекта. Бројчано веће нације, које заузимају и веће географске просторе, имају мању динамику. Са друге стране оне имају већи демографски потенцијал и географски веће ресурсе. За стварање заједничке мобилности која убрзава стварање сличног гледишта на одређени проблем у датом земљи, пресудну улогу су увек имале политичке елите а у савремено време и медији.

мер, питање темперамента, развијености једне националне економије у односу на неку другу, изградње институције једне нације (што се везивало за питања демократичности датог народа) и неке друге карактеристике. Та питања су објашњавана на различите начине. На пример, ако је реч о темпераменту, односно о разлици која постоји између Италијана, Француза, и Шпанаца са једне, и Норвежана, Финаца и Данаца са друге стране, онда се он обично објашњава поднебљем које је утицало на национални менталитет одређених народа. Поднебље је могло утицати тако да једни по менталитету (темпераменту) буду отворенији а други затворенији. Наравно, појединачно посматрано то не мора бити тако. Постоје Италијани, Шпанци и Французи који су по свом менталитету затворени, као што има и велики број темпераментних Скандинаваца. И разлика у економској развијености појединих народа може имати логичан одговор. Поједини народи су брже долазили до колонија од других, док их неки никада нису ни имали. Техничка достигнућа била су брже примењивана код једних него код других. А на питање зашто су једни имали храбрости да их брже примене од ових других могла би и етнопсихологија да изнесе свој суд.

ПРОБЛЕМ КОНСТРУКЦИЈЕ

Током шездесетих година 20. века долази до застоја у развоју ове дисциплине, а најважнији разлози били су што је нова научна дисциплина обједињавала и ушла у предмете истраживања много старијих наука, као што су психологија, етнологија, антропологија, социологија, и филозофија. Област коју је требало да покрива нова научна дисциплина одмах је створила дилему да ли треба стварати нову науку или је предмет њеног истраживања покривен већ постојећим традиционалним наукама. С обзиром на то да се нова наука бави психолошким, дакле дубинским карактеристикама читавог народа, често тешко промењивим, нова научна дисциплина је приликом покушаја самог формирања постала предмет злоупотреба.

Дакле, испред развоја нове науке, испречила се идеологија, која је под видом промоције нове науке, из разних центара вршила квази-експерименте чији је циљ био величање или потцењивање карактеристика одређених народа. Нова наука је брзо добила атри-

буте идеолошког а не научног карактера.⁹⁾ Оспоравања везана за ова истраживања била су интензивирана после Другог светског рата. У том смислу не само да је оспораван предмет и постојање *националне психологије*, већ је и рад на предмету његовог истраживања сматран друштвено опасним.¹⁰⁾

После Другог светског рата, они који су оспоравали њену научну утемељеност, углавном су инсистирали на томе да предмет и циљ истраживања није потпуно јасан.¹¹⁾ На тај начин евентуални резултати до којих би нова наука дошла могу бити предмет злоупотребе ваннаучних интереса. Дакле, сам покушај зачетка науке која би се бавила овим проблемом, пресекле су разне идеологије, па су *националне особине*, које несумњиво има сваки народ, врло брзо добиле идеолошки и политички предзнак.

ПРОБЛЕМИ ПРЕЛАСКА ИЗ ПЕРСОНАЛНЕ У КОЛЕКТИВНО-НАЦИОНАЛНУ АСИМЕТРИЈУ

Оно што је интересантно је како мноштво индивидуалних психологија постају колективно-национална? Ова свест би се могла стварати у друштвено-националним нивоима. (1) Први, фундаментални ниво, представљала би свест о извесном степену контину-

- 9) Погледати детаљније: Бојан Јовановић, „Хеуристички изазов етнопсихологије“ у: *Етнопсихологија данас* (зборник), ДКСГ, Београд, 1991, стр. 7.
- 10) Ова опрезност према проучавању нација са психолошког аспекта и одређена предостројност када је ова област у питању, која је и данас присутна, има своје оправдање. Током Другог светског рата немачки нацисти су извршили стравичне злоупотребе појединих наука које су се тек развијале (једна од њих је била и геополитика). Ову злоупотребу користили су нарочито Адолф Хитлер (1889-1945), и његов министар пропаганде Јозеф Гебелс (1897 – 1945).
- 11) У нашој литератури почетком XX века појавила су се и тумачења *методе* етнопсихологије. У тим написима метод етнопсихологије се дефинисао као *проучавање народног израза, чији је задатак да утврди колико тај израз дубоко одсликава карактер једне средине. Односно, да одреди да ли је карактерна црта или карактеристика која се манифестује тим изразом једна од доминантних или пак секундарних црта дате средине*. Погледати, др Душан Недељковић, *О методи етнопсихологије*, „Јужни преглед“, година VII, бр. 4. Скопље, април, 1932, стр. 183-191. У вези са претходним, поставило се и питање шта би све могло да детерминира *етнопсихологију, односно националну психологију*? Према ауторима овај облик колективног идентитета своје основе црпи из делања „народног духа“. Неки наши аутори су под „*народним духом*“ углавном подразумевали оне психолошке карактеристике, које се приликом поређења једног народа са другим, истичу као његове доминантне и најкарактеристичније особине. То су особине које се физичким детерминантама и друштвеним контактима препознају кроз већину појединаца датог народа. Чиниоци „*народног духа*“ могу бити *порекло*, које проистиче од заједничких предака, *географски простор* на којима се вековима заједно живи, *исти митови и обичаји*, и нарочито *исти језик*. Ово су битне одреднице које дефинишу заједничку националну свест, веће или мање групе индивидуалних карактера.

итета сваког појединца у датој нацији. Он би подразумевао свест о томе колико је генерација предака било или јесте *део* одређеног народа или нације; (1) Други услов био би да појединац има свест о социјалној функцији, способностима и захтевима датог друштва (нације), и на тај начин створи одређени емотивни однос према сопственој нацији; (3) Трећи услов је да нација успостави однос са другом нацијом у којој се развија одређени *такмичарски* однос; (4) Четврти услов је да нација има традицију, обичаје и установе и то оне које се тичу међусобних односа њених чланова; (5) Пети услов јесте да нација има одређену структуру која се изражава у специјализацији и диференцијацији послова који се односе на појединца. На овај начин се успоставља одређена колективно-национална организација, а са њом и отклањају њени одређени друштвено-психолошки недостаци.¹²⁾

Ако заиста постоји, *психологију једног народа* можемо поделити на следеће компоненте: *национални карактер, национални менталитет и национална везаност.*

Национални карактер је конструкт који означава сложени однос црта карактера и образаца понашања, типичан за једну нацију. У тој сложени однос особина везаних за национални карактер улазе темељне и општеприхваћене вредности једне нације, животна начела, навике, основни ставови, црте личности, особине темперамента стремљења и уверења. То је типичан, карактеристичан однос особина и понашања по којем се разликује типичан Енглец од типичног Немца или Шпанца, или сви они заједно од припадника племена Навахо Индијанаца. У описивању националног карактера често постоји мешање идеалног (какав би требало да буде припадник неког народа према мерилима његове културе) и реалног (какви су заиста припадници неке нације). Такође, при описивању постоји опасност свесне или несвесне глорификације своје или потенцијално туђе нације. А у објашњавању настанка и формирања националног карактера постоји опасност и од биологистичко-расистичког приступа (на пример, тезе о супериорности аријевске расе) или теолошко-фундаменталистичког (тезе о богом изабраном народу). Услед националистичких и расистичких злоупотреба, појам националног карактера је стекао лошу репутацију, и за многе

12) Упоредити поделу о друштвено-националним нивоима, са организацијама масе и отклањањем њеним психолошких недостатака, америчког психолога Вилијама Мекдугала: McDougall, William, *The Group Mind*, Cambridge, 1920.

научнике је постао контроверзан, чак, ненаучан појам. Теоријски је најприхватљивији концепт националног карактера заснован на усвајању истог темељног искуства (заједничка историја, језик, вера, обичаји, веровања итд.) припадника једне нације, што доводи до формирања језгра карактера које је заједничко готово свим члановима те нације. Такав појам националног карактера близак је појму друштвеног карактера или базичне личности, а такође и појму националне културе.

Национални менталитет је конструкт који се везује за начин мишљења, схватања, склоности и расположења. На све компоненте националног менталитета снажан утицај имају традиција, обичаји, религија и култура једне нације. Слободан Јовановић је сматрао да је заједнички живот један психолошки процес. Код људи који живе заједно, јављају се исте или бар сличне представе, осећања и тежње. Те промене које наступају у њиховој личној свести и услед којих се они и духовно изједначавају, стварају између њих једну интимну, унутрашњу везу. Управо на ту се везу мисли када се говори о заједничкој свести чланова једне групе. По Јовановићу, свака је заједница само један однос између појединца, и зато заједничка свест може значити само подударност између личних свести. Заједничка свест постоји само у глави појединаца, она не припада никаквом вишем бићу које би живело ван њих и над њима.¹³⁾

Национална везаност је, пак, сентимент који обухвата различита позитивна осећања и систем повезаних ставова чији су објект сопствена нација, језик, држава, историја и култура, а истовремено укључује и негативне емоције, уверења и ставове који настају као реакција на угрожавање националне слободе или на вређање националних осећања. Национална везаност подразумева развијену националну свест, оформљен национални идентитет, као и осећање привржености својој нацији, али без идеализације властите и потцењивања туђе нације што је негативна одлика национализма. Социјални психолог Никола Рот разликује, према интензитету и искључивости, више облика националне везаности—искључиву везаност за властиту нацију, истакнуту али не и искључиву везаност и подељену или вишеструку везаност (за две или више нација).¹⁴⁾

Приликом разматрања карактеристика *психологије народа* важно је питање да ли је колективна свест резултат свесних или не-

13) Слободан Јовановић, *Држава*, БИГЗ, Београд, 1990, стр. 13.

14) Жарко Требјешанин, *Речник психологије*, стр. 287, Стубови културе, Београд, 2000.

свесних реакција појединаца. У првом случају треба констатовати да припадници свих заједница, дакле сви људи, имају заједничка психолошка осећања, а то су осећања љубави, туге, радости, мржње, пасивности, агресивности и сл. Поновимо, та осећања присутна су у свим људима. Али, и констатујмо, нису у свим људима заступљена идентичним интензитетом.¹⁵⁾

Проблем са екстремним психолошким осећањима као што су мржња и агресивност је мало другачији. Група својом већином чланова може бити мирољубива, али је довољно да један њен део буде врло агресиван, па да се цела група дефинише као опасна. Зашто се и како мањина која има екстремна психолошка осећања наметне као преовлађујућа у групи која је мирољубива и склона сарадњи, предмет су неког другог рада. Овде само изведимо два закључка. Све карактеристике које појединац може имати не могу бити пренети на народ/нацију.¹⁶⁾ Као други закључак напоменимо да појединци у којима преовладавају негативни психолошки кодови могу доћи на власт у једној земљи и својом политиком негативно идентификовати, пред другим народима, сопствену нацију за дужи временски период.

Са друге стране, у прилог размишљањима да појединци несвесно стварају колективну свест, наведимо пример француског социолога Емила Диркема. Диркемови ставови су карактеристични за његова разматрања о колективној свести. Наиме, иако је постојање колективне свести сматрао заједничким стањем реалних индивидуалних свести, француски социолог је дефинисао колективну свест и као сасвим посебну и независну од појединачних свести. Сматрајући да су друштвене појаве колективно психичке, Диркем их је сагледавао изван свести појединца, првенствено као начин колективног понашања и мишљења. Колективна свест је, према њему, “свест свести”, највиши облик политичког живота. Сагледана у зависности од индивидуалне свести, колективна свест и садржаји колективно несвесног битни су чиниоци индивидуалне

15) Ако ово прихватимо, онда можемо поставити следећу хипотезу у којој би приказали групу људи чији количник представља сто појединаца. Пример који представља групу може бити шири образац за много већу популацију људи као што би, на пример, био народ. Дакле, сто појединаца чини дефинисану групу. Уколико у њој већина исказује пасиван став према одређеним радњама, а мањи део полупасиван или активан, цела група се може дефинисати као пасивна у датим радњама. Други пример, ако највећи део групе исказује склоност ка уметности, а мањи део за уметност уопште није заинтересован, група се ипак дефинише као заједница склона уметности.

16) О овоме смо већ нешто рекли. На пример, душевне болести могу бити заступљене код појединаца, али народи и нације не могу бити душевни болесници.

психе. Поруке колективног искуства исказују се у периодима кризе као значајни подстицаји интеграције индивидуалне психе у процесу њене индивидуације. На индивидуалном плану се, дакле, испољава интеграционо својство колективне свести, чији заједнички садржаји и представе исказују припадност појединаца одређеној заједници.¹⁷⁾

Нешто другачији став износи Карл Густав Јунг. За њега су национални менталитет или психологија нације као скуп специфичних психолошких особености – неоспорна чињеница. Али у њеној основи је психологија појединца. Према Јунгу, наша индивидуална психа односи се према колективној психи отприлике као индивидуа према души. Оно што чине нације, чини сваки појединац, и све док то чини појединац, чини то и нација. Промена става у појединаца јесте почетак промене у психологији нације. Све промене, сви догађаји, сви социјални преврати нису ништа друго него најповршнији симптоми једног тајног душевног збивања и промена које се одигравају у појединцу. Нације се не могу мењати без промене појединаца. Национални карактер или менталитет наметнут је човеку као судбина коју није могао да бира или као лепо или ружно тело, у коме такође није имао удела.¹⁸⁾ Али док Јунг тврди да субјективни живот појединаца обликује историју света, он одступа од тог свеважећег психолошког принципа када се ради о нацији: не обликује воља појединца настанак и пропадање нације, него надлични фактори, дух и земља неким нама неразумљивим путевима и из тамних и дубоких позадина обликује народе. Нација није ништа друго до један карактер, једна препрека или предност, и зато, у најбољем случају, средство до циља.¹⁹⁾

Није случајно ни то да бројни психолози о карактеру говоре као о социјалној категорији. Тако, на пример, слично многим психолозима и социолозима, Дејвид Рисман наглашава трајност карактера и његову социјално-историјску условљеност, а сам социјални карактер дефинише као “онај део карактера који је заједнички великим друштвеним групама, и који је производ искуства тих група”.²⁰⁾

17) Бојан Јовановић, „Хеуристички изазов етнопсихологије“ у зборнику *Етнопсихологија данас*, Библиотека “Трећи миленијум”, Београд, 1991, стр. 8–10.

18) Детаљније погледати, Карл Густав Јунг, *Архетипови и колективно несвесно*, Атос, Београд, 2003.

19) Исто, стр. 23–24.

20) Дејвид Рисман, *Усамљена гомила*, Нолит, Београд, 1965, стр. 150.

**УЛОГА ПОЛИТИЧКИХ ЕЛИТА
У КРЕИРАЊУ КОЛЕКТИВНЕ СВЕСТИ
И РАЗЛИЧИТА ДРУШТВЕНА МОБИЛНОСТ НАРОДА**

Овде бисмо могли укратко размотрити и питање ко је у модерно време одговоран за покретање националне динамике и стварање одређеног друштвено-националног стања? То су од давнина биле политичке елите, а да на динамизам националне мобилности у модерно време утичу медији односно сви видови телекомуникација. Политичке елите мобилишу грађане своје земље по одређеном питању (политичком, економском...). Истицањем позитивних и негативних карактеристика одређеног проблема, ствара се друштвена слика која даље перцепује друштвено националну свест о датом проблему. Медији утичу на брзину те мобилности, али оно што је много важније, медији могу да утичу и на објективност свеукупне националне слике о датом проблему. Та слика у датом временском периоду доводи у одређено друштвено стање поједину нацију. Без мобилности политичке елите, дати проблем остаје „локални“, односно он је у том случају усмерен само на географски и демографски већу или мању средину у којој се појавио, али без учешћа целокупног грађанства. То би могло да значи да око одређеног проблема сукоб заправо воде политичке елите које, ради сопственог интереса, *око себе* мобилишу своје грађане? Ово би било превише једноставно констатовати. С тим у вези наведимо два примера:

Током Другог светског рата Владе нападнутих земаља упућивале су позиве својим грађанима из ратом неугрожених ваневропских простора да приступе добровољачким антихитлеровским јединицама. И многи су то заиста учинили. Владе држава нису могле утицати на ове људе да дођу у своју домовину и да се боре, осим апелима. Али је родољубива свест очигледно била довољна да покрене људе.

Да би скренула проблем са економских тема и огромне социјалне кризе, Влада тадашње британске премијерке Маргарет Тачер је током осамдесетих година прошлог века, ушла у ратну авантуру на другом крају света. Сукоб Краљевине Велике Британије и Републике Аргентине око Малвинских (Фолкландских острва) током 1982. за многе посматраче у свету био је апсолутно ирационалан. Та мала острва близу Аргентинске обале где је арктичка клима врло тешка, и како је тадашња међународна штампа извештавала, по-

стоје „само пингвини и понеко стадо оваца“, ипак је био довољан разлог да Британија покрене велику поморску армаду својих бродова. Тада, а и данас, Лондон нема неких великих интереса на тим острвима. Ни стратешко-војних, ни економских. Када је рат почео на острвима је било свега стотинак грађана, од којих су само десетак имали Британске пасоше. Али тадашња политичка елита у овој земљи морала је својим грађанима показати да је Британија још увек *велика*. Рат је био и упозорење неким другим Владама да ће Лондон бранити „сваки камичак“ своје некадашње империје.²¹⁾ Сам рат није трајао дуго, али припреме за рат (покретање великих поморских снага које су се данима, полако, али сигурно, приближавале Аргентинској обали, као и вежбање британских маринаца на палубама бродова чије је слике преносио цео свет), биле су заправо упућене домаћој јавности која је, притиснута великим економским тешкоћама (реформе економије Владе Маргарет Тачер), морала да поврати своје национално самопоуздање.

Националне елите уопште, имају значајан утицај на формирање друштвене свести. Поред тога што и традиционално заузимају позицију која им омогућава да имају велики утицај на друштвено усмеравање сопственог народа, па у том смислу и на њихову колективну свест, и развој комуникација у модерном добу допринео је да та њихова позиција буде још значајнија. У том смислу, политичке елите заузимају посебно место. Њихова улога међу друштвеним елитама једног народа је посебно истакнута. Због склоности те друштвене групе да се затвори у себе, да се бирократизује и подреди интересе целокупног друштва сопственим, модерне нације ће морати да развију такве механизме демократије које ће евентуалне злоупотребе политичке елите свести на најмању могућу меру.²²⁾

Када је реч о народима, мањи народи и нације који су своје државне заједнице формирале на малим просторима, имају снажније изражену колективну свест. Ова друштвена карактеристика проистиче из потенцијално јаке међусобне солидарности. Међусобна солидарност резултат је свакодневно, делимично потиснуте, али у сваком битнијем националном тренутку присутне свести о малом

21) Рат око Малвинских острва био је, између осталог, и сигнал Лондона упућен Вашингтону да је Британија још увек јак и поуздан европски партнер САД, али и Даблину да ће *Британска Круна* врло чврсто у свом непосредном окружењу бранити своје интересе у Северној Ирској.

22) Милован Радаковић, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, стр. 118-119.

биолошком и географском капацитету. Из ових разлога мале заједнице се брже мобилишу око одређеног националног проблем или пројекта. Бројчано веће нације, које заузимају и веће географске просторе, имају мању динамику. Са друге стране, оне имају већи демографски потенцијал и географски веће ресурсе. За стварање заједничке мобилности која убрзава стварање сличног гледишта на одређени проблем у датој земљи пресудну улогу имају политичке елите и медији.

*
* * *

Дакле, постоји ли етнопсихологија? Хелмут Плеснер констатује да је етнопсихологији, ако је као наука уопште могућа, потребна историјска и идеолошка коректура. По њему, „она није ништа друго него превођење са оригиналног историјског језика на језик предрасуда, превођење које се служи поступком сужимања времена и терминологијом склоности, ресантимана, нагонских механизма и начина реакције. Нема никакве сумње да су народи и нације индивидуе, иако у преносном смислу. Ако се њихове установе, дела и поступци, схватају као душе, њихово утемељење увек захтева и витални супстрат: отуда неизбежност биомитологије. Празнина нашег потпуног незнања у стварима наследне условљености душевно-духовних способности постаје тада чаробна пећина у којој се сваким бајањем постиже жељени учинак.“²³⁾

Важно је даље истраживати оно што може представљати *националну психологију*. Наиме, даљи рад на проблемима етнопсихологије допринеће да се лакше разумеју проблеми везани за глобализацију. Посебно код европских народа. Најпосле и због тога што се развојем ЕУ долази до унификације прописа и норми, који могу довести и до наднационалног (европског идентитета) који ће, ако до њега дође, свакако променити животе већине грађана Европе, стварањем, како неки европски орјентисани филозофи кажу, *европског духа*, односно *европске филозофије живљења*. У Европи проучавања која су везана за елементе националне психологије данас нема много. Развој европских интеграција, слободно пласирање капитала, измењен положај националних граница, војске, националног законодавства и судства, и уопште националне државе, смањује простор „националном“ и ствара простор „над-

23) Хелмут Плеснер, *Закасна нација*, ИКЗС, Нови Сад, 2005, стр. 25.

националном“ и „интернационалном“. Ипак, истраживања везана а проблеме нација, националних држава, па дакако и националне психологије, важан су сегмент друштвених наука и истраживања широм планете.²⁴⁾

Оно што се поуздано може рећи јесте да ће још дуго трајати спорења око *психологије народа*. Чак и ако се на њих нађе одговор, па иако он буде и негативан, дакле ако се дође до закључка да етнопсихологија не постоји, и даље ће бити отворена многа питања.²⁵⁾ Истраживања везана за ову област захтевају посебно прецизне и апсолутно објективне анализе које би требало да буду гарант њихове тачности.

Milovan Radakovic

THE PROBLEMS OF CONSTRUCTION OF COLLECTIVE NATIONAL IDENTITY

Summary

One of the important segments of the study of national issues is the treatment of the collective identity. Its elements are among other things, language, history, culture, religion, myth and mythology. One of the important issues of collective identity, which has not been sufficiently studied in terms of science, is the issue of collective consciousness,

24) Тако је, на пример, у Србији, током деведесетих година прошлог века, репринтована и обновљена готово сва литература која се односила на проблеме етнопсихологије. На Истоку Европе, познати руски научник Димитар Сергејевић Лихачов је, изучавајући бројност црта руског националног карактера, истакао две доминанте: тежњу за слободом личности и тежњу за довођењем свега до границе могућег. Тиме је потврдио бројне могућности али и значај оваквих истраживања. На Западу Европе, непосредно пре немачког уједињења, британска влада је поставила питање својим научницима везаним за ту област *Ко су Немци и шта се од њих може очекивати?* И добила одговор у виду тајног сажетог протокола о немачкој националној карактерологији. У том налазу енглески научници су видели Немце као народ усредсређен на себе, склон самосажалењу, изражене потребе да буде вољен и без истих осећања за друге. Као негативне карактеристике немачког менталитета истакнуте су: агресивност, безобзирност, охолост, страх, комплексе мање вредности, самопаздљивост и сентименталност. Њихова склоност ка претеривању исказује се посебно у самопречењивању. Ове карактерне црте Немаца потврђене њиховом историјом и веровањем у могућност њиховог поновног доказивања, поделиле су чланове британске владе међу којима је било и оних који су сматрали да се данашње генерације Немаца битно разликују од својих ратних предака и да не могу још једном поновити исту историјску грешку. Извор: Бојан Јовановић, „Срби у кључу националне психологије“ у зборнику: *Карактерологија Срба* (уредник Бојан Јовановић), Научна књига, Београд, 1992, стр. 9-10. У оригиналу, о сазнањима британских научника о немачкој карактерологији, погледати: С. Шнајдер, „Тко су Нијемци“, *Борба*, 1-2. септембар 1990. (Оригиналан извор, према наводима из текста Бојана Јовановића).

25) Та питања су, на пример, да ли само колективно-несвесно покреће масе? Који су параметри који одређују да ли се масом (грађанима) манипулише или не? Да ли грађани могу да се супротставе манипулисању? Итд.

i.e. treating issues related to the mentality and character of certain smaller or larger social groups. In this article, the author is trying to explain the problems of construction of ethnopsychology as a science, the role of political elites in the formation of collective consciousness as well as different social mobility of small and large nations.

Key Words: Identity, determination, construction, indicators, ethnopsychology.

ЛИТЕРАТУРА

- Аристотел, *Политика*, БИГЗ, Београд, 2003.
- Ђурић, Михајло, *Порекло и будућност Европе*, САНУ, Београд, 2001.
- Hardy Georges, *La géographie psychologique*, Paris, 1953
- Јовановић Бојан, *Хеуристички изазов етнопсихологије*, зборник, *Етнопсихологија данас*, ДКСГ, Београд, 1991.
- Јовановић, Слободан, *Држава*, БИГЗ, Београд, 1990.
- Јунг, Карл Густав, *Архетипови и колективно несвесно*, Атос, Београд, 2003.
- McDougall, Wiliam, *The Group Mind*, Cambridge, 1920.
- Miroglio, Abel, *La psychologie des peuples*, Paris 1958.
- Недељковић, Душан, „О методи етнопсихологије“, *Јужни преглед*, бр. 4, Скопље, април, 1932.
- Плеснер, Хелмут, *Закаслена нација*, ИКЗС, Нови Сад, 2005.
- Радаковић, Милован, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.
- Рисман, Дејвид, *Усамљена гомила*, Нолит, Београд, 1965.
- Требјешанин, Жарко, *Речник психологије*, Стубови културе, Београд, 2000.
- Велер Урлих, Ханс, *Национализам – историја – форме - последице*, Светови, Нови Сад, 2002.

Resume

One of the important segments in studying national issues is the consideration of collective identity. Its elements are, among other things, language, history, culture, religion, myth and mythology. One of the significant questions of collective identity that has not been thoroughly studied is the question of collective consciousness, which refers to the issues of mentality and character of specific, smaller or larger, social groups.

This segment in research should be encompassed by the science known in literature as ethnopsychology. After the Second World War, however, the consideration of these to-

pics has been kept at bay in terms of science for several reasons. In the first place, geopolitics, and ethnopsychology of course, went through a period of widespread abuse in the era of colonization over the course of the 19th and 20th centuries. Their abuse reached its peak just before and during the Second World War, when ethnopsychology and geopolitics were abused by the Nazi and Fascist regimes and groups. Another reason is the complexity of problems like the interconnection of sensations, mentalities and characters related to personality psychology and such states and phenomena in the context of collectivity, that is the collective asymmetry.

It all began in the second half of the 19th century, when the interest to study political phenomena related to concepts of nation, nationality and national feelings grew. As a result, a separate field of research known as ethnopsychology quickly established itself in order to address these issues, and from the very beginning, it utilized a concept of national character.

Thus, despite there had been an interest to address these questions as early as the middle of the 19th century, a certain enthusiasm to encourage development in this field was observed only after the First World War and after the Second World War as well. This field bears various names in literature. Apart from the term ethnopsychology, notable in literature are the following terms: psychology of nations, national psychology, science of national spirit, science of community identity, psychology of community or community identity, ethnopsychology, and even social psychology.

What may be stated beyond any doubt is that the disputes on the psychology of nations shall continue for a very long time. Even if an answer to these questions is reached, and in case it is a negative one, which would mean that ethnopsychology did not exist, many other questions will remain unanswered. The research studies in this field require particularly precise and completely unbiased methods of analysis, which should ensure their accuracy.

УДК:
323.1:81'27]:314

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 171-190.

*Нада Радуики**

Институт за политичке студије, Београд

МЕЋУСОБНА ДЕТЕРМИНИСАНОСТ НАЦИОНАЛНОГ И ЈЕЗИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА - ДЕМОГРАФСКИ АСПЕКТ**

Сажетак

У раду се анализира појам мултикултурализма, националног и језичког идентитета, као и њихова међусобна повезаност и зависност. Посебна пажња посвећена је значају језика као „највидљивијег“ етничког обележја, неодвојивом елементу и кључној компоненти националног идентитета. На основу пописа становништва Србије, хронолошки посматрано, може се видети његова улога као објективног показатеља у истраживању етничке структуре становништва, промене условљене првенствено политичким факторима, као и његов значај у дефинисању нација и националног питања. Анализа становништва Србије, као мултиетничке и мултијезичке државе, према матерњем језику и националној припадности, показује у којој мери ове две одреднице коинцидирају, као и код којих етничких заједница и у ком степену је највише присутна алтерфонија, односно неподударање језика и националности, што је углавном карактеристично за бројчано мање и просторно дисперзивне етничке заједнице.

Кључне речи: језик, национални идентитет, попис становништва, етничка структура, алтерфонија, демографски развитак, националне мањине, Србија.

* Научни сарадник Института за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта број 179009 Института за политичке студије Београд, а финансиран од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ПОЈАМ МУЛТИКУЛТУРАЛИЗМА

У данашњем савременом свету етнички хомогене и једнојезичке државе су права реткост. Процењује да постоји само десетак једнонационалних држава, у којима живи свега 0,5% светског становништва, а које могу оправдано тврдити да су праве националне државе у смислу подударња државних са националним границама, односно да је целокупном становништву заједнички исти језик и иста култура.¹⁾ Насупрот томе, примере за непоклапање државе и нације дају многе данашње мултиетничке, мултијезичке и мултикултуралне државе, па етничка хетерогеност све више представља правило, а не изузетак²⁾ Политички догађаји и стварање нових држава, промене у демографским структурама становништва проузроковане диференцираним стопама фертилитета и миграционим кретањима, оживљавање етницитета и буђење националне свести код многих етничких заједница крајем XX века, отворило је питање положаја и права националних мањина. О важности мањинске проблематике у наше време најбоље говори податак да је 1980-их година у Европи живело око 30 милиона људи који су припадали етничким и језичким мањинама, да би са дезинтеграцијом бивших социјалистичких земаља (СССР, СФРЈ и ЧССР) и формирањем нових држава, готово преко ноћи више од 60 милиона људи претворено у етничке мањине који живе изван граница матичне државе. Тако се поставило питање регулисања етничких и културних права како постојећих, тако и тзв. нових мањина, односно припадника етничких заједница који су након сецесије остали одвојени од својих матичних народа и у новоформираним државама постали мањина. Имајући у виду да готово нема државе која није културно разнолика, политика мултикултуралности има за циљ да омогући мањинама да сачувају сопствени етнички, језички, верски и културни идентитет, али то не искључује неопходност њиховог интегрисања у ширу друштвену заједницу. Мултикултурализам је за-

1) Војислав Становчић, „Демократија и мањине у Југоисточној Европи“, у: *Перспективе мултикултурализма у државама Западног Балкана*, (приредили: Горан Башић, Војислав Становчић), Центар за истраживање етницитета, Београд, 2004, стр. 9-35.

2) На пример, постоје државе које на својој територији имају чак 250 етничких заједница различитих по својој култури, традицији и језику, као што је, на пример, случај у Нигерији, или у Руској федерацији која према статистичким подацима бележи 120 етничких група, док их заправо има преко 150. Поред тога, процењује се да у свету има око 6800 (главних) језика и преко 40 хиљада другачијих назива и дијалеката. Walker Connor, “The Politics of Ethnonationalism”, *Journal of International Affairs*, 1973, no. 1, p. 32.

право идеја или идеал о заједничком животу различитих етничких и културних група у оквиру истог плуралистичког друштва што подразумева њихову коегзистенцију, узајамну толеранцију и једнакост.³⁾ Мултикултурализам може означавати демографску чињеницу, односно постојање различитих етничких и религијских група, културне и језичке разноликости у оквиру једног друштва, али и државну политику која има два основна циља: подржавање складних односа између етничких група и дефинисање односа између државе и националних мањина.⁴⁾ При томе, феномен националног идентитета како припадника мањинске заједнице, тако и већинског становништва у једном мултикултуралном друштву све више долази у фокус интересовања научне, али и шире друштвене јавности.

НАЦИОНАЛНИ И ЈЕЗИЧКИ ИДЕНТИТЕТ

Национални идентитет је сложен појам и предмет бројних мултидисциплинарних истраживања. Према једном схватању национални идентитет представља датост људског постојања, стиче се рођењем, те је самим тим непроменљива, статичка категорија, док се према другом становишту посматра у ситуационом смислу, односно као флотантна категорија. Наиме, полази се са становишта да је припадање одређеној етничкој групи условљено субјективним ставовима и осећањима који су пролазни и променљиви у зависности од времена и окружења у коме се сваки појединац налази. Између те две крајности (статичке и динамичне) налазе се бројне друге теорије а које, пре свега, истичу културна обележја националног идентитета по којима се једна етничка група разликује од друге. Историјски и временски посматрано, многи народи су упркос великим друштвеним променама сачували свој национални идентитет управо захваљујући кључним етничким одредница-

3) Термин „мултикултурализам“ појавио у новије време у академским и политичким расправама о карактеру савремених друштава и постао општеприхваћен појам од стране политичара, друштвених коментатора, истраживача и опште јавности, барем у развијеним европским земљама. Сматра се да овај појам датира из 1971. године када је у једном француском часопису употребљен у значењу „суживот неколико култура у једној земљи“, да би тек од 1990. године у класификацији Конгресне библиотеке у Вашингтону, дефинисан као „услов у којој етничке, верске и културне групе коегзистирају унутар једног друштва“. Милан Месић, „Одређење појма мултикултурализма“, *Мултикултурализам - друштвени и теоријски изазови*, Школска књига, Загреб, 2006, стр. 56-73.

4) Милена Драгићевић-Шешић и Бранислав Стојковић, „Мултикултурализам“, *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Клио, Београд, 2007, стр. 318-323.

ма као што су језик и вера, што им је омогућило осећај субјективне припадности властитом етнокултурном идентитету без обзира на прилике у којима су се налазили. Такође, историја је пуна примера да су заједничко име и прошлост, митови и традиција, изнедрили снажно осећање заједничке припадности, чак и ако тај народ не поседује заједничку територију .

Национални идентитет је од свих колективних идентитета који су заједнички људским бићима, најважнији јер друге врсте идентитета (класа, пол, вера) могу се поклапати или комбиновати са националним идентитетом, али ретко могу ослабити његов значај. Схватање и митови о националном идентитету позивају се на територију и претке (тзв. теорија крв и тло) као на основу политичке заједнице, а то често представља главни извор нестабилности и етничких сукоба у многим деловима света. Национални идентитет је у суштини вишезначан и вишедимензионалан и никако се не може свести на један једини елемент. То је комплексан појам кога чине више узајамно повезаних компоненти (етничка, културна, територијална, економска, правно-политичка и др.), које представљају споне солидарности међу припадницима у оквиру етничке заједнице уједињених заједничким сећањима, митовима и традицијом, спој које може, али не мора наћи израз у сопственим државама тих заједница, али које се разликују од чисто правних државних веза.⁵⁾

У проучавања националног идентитета и његових основних компоненти све више се прихвата становиште да он није унапред дат и одређен, већ се стиче и током временом модификује, при чему појединац има активну улогу у његовом формирању са могућношћу избора. Национални идентитет је, према дефиницији појединих аутора, осећање припадности једној етничкој заједници и део мишљења, осећања и понашања које проистиче из припадности тој етничкој заједници.⁶⁾ Модерна наука истиче објективне факторе (језик, религија и евентуално територија) и субјективне факторе (заједничко порекло, историја, сећања, митови, симболи, итд.), при чему њихова међусобна условљеност ствара осећај припадности одређеној етничкој групи.

До које мере је национални идентитет присутан у одређеном друштву у директној је зависности од жеље дате нације да сачува

5) Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XXI век, Београд, 1989, стр. 36.

6) James S. Phinney, „Stages of Ethnic Identity development in Minority Group Adolescents”, *Journal of Early Adolescenc*, no. 9/1989, pp. 34-39.

свој национални идентитет и историјско-политичких околности у којима се налази. Основну компоненту националног идентитета, полазећи са становишта да је национални идентитет колективна разлика у односу на друге нације, несумњиво представља језик јер су све друге компоненте (религија, култура, историја и држава) дељиве са другим народима. Значај језика огледа се у томе што један народ не мора имати сопствену државу, али ако сачува свој језик по коме се разликује од других, сачувао је онај минимум неопходан за одржање националног идентитета, док са друге стране, један народ може имати своју територију, али ако се током времена из било ког разлога одрекне свог и прихвати други језик, доћи ће постепено до асимилације и губљења националног идентитета.⁷⁾ Дакле, језик је једно од "највидљивијих" етничких обележја, препознавајући знак и неодвојиви део националног идентитета, због чега је припаднике језичких заједница често лакше идентификовати од припадника националних, етничких или религијских група. Међутим, многе различите националности говоре истим језиком, као што се и у оквиру једне етничке заједнице употребљава више језика, због чега језик није увек довољан критеријум за оцену припадности одређеној националности. Другим речима, извесне језичке разлике не морају нарушавати јединство националне припадности, као што ни језичке сличности не доводе, по правилу, до етничког јединства. Језик је битан за етничку идентификацију, траје независно од воље појединца и добија на значају тек када дођемо до оних елемената заједничке културе по којима се једна популација разликује од друге. Сагледава као објективно обележје (бар што се тиче етничких граница) када постане тзв. гранични механизам који раздваја етничке групе.⁸⁾

Према савременој научној теорији појам националног идентитета се може током времена модификовати, као и језички идентитет који са колективног и индивидуалног аспекта није нужно ограничен само на матерњи језик, већ на више њих. При томе, различите врсте идентитета (етнички, национални, верски, социјални и други), могу бити изражени одговарајућим језицима или језичким варијететима. Одређеном идентитету често одговара и такав језички идентитет, на пример, уз национални идентитет иде и нацио-

7) Милован Радаковић, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, стр. 90.

8) Антони Д. Смит, *Национални идентитет*, Библиотека XXI век, Београд, 1989, стр. 66.

нални језик, уз локалну димензију идентитета иде и локални или регионални дијалект, уз наднационални (европски) иде неки од светски распрострањених језика и слично. Али језик, као обележје националног идентитета, не мора обавезно бити посебан језик, већ то може бити неки сопствени модалитет заједничког језика (на пример, енглеског језика), па се одлике посебног националног идентитета могу очувати истовремено са коришћењем заједничког језика због одређених предности тог језика за ширу и бољу комуникацију.⁹⁾ У данашњем свету има пуно примера да неки народи говоре језиком другог народа (на пример, Американци говоре енглески, или Аустријанци немачки језик), али се при томе нико од њих не залаже за увођење посебног и новог језика (америчког или аустријског).

МАТЕРЊИ ЈЕЗИК У ДРЖАВНИМ ПОПИСИМА - МЕТОДОЛОШКИ АСПЕКТ

Матерњи језик, као објективан и често поузданији показатељ, представља једно од најважнијих пописних питања за анализу етничке структуре становништва с обзиром да је национална припадност због субјективног карактера променљива категорија условљена различитим факторима.¹⁰⁾ Комбинација језика и националности представља уобичајен метод сагледавања степена подударности између објективних етничких особина и субјективног опредељења. Ипак, одговор о матерњем језику не треба схватити као „контролу” поузданости одговора о националној припадности, већ је то пре слика присутности и интензитета етничких и интеграцио-

9) Ранко Бугарски, „Пред изазовима вишејезичности“, *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, Београд, бр. 4/2003, стр. 16-18.

10) Једно истраживање спроведено 1970-их година у Мађарској, са циљем да испита етнички састав становништва Барањске жупаније, указује на велики значај обележја матерњи језик. Наиме, због утицаја политичких и других фактора, покушала се наћи објективна метода за одређивање националне припадности и то преко порекла (на основу матичне књиге) и знања језика предака. Приликом испитивања језика, статистичка јединица није било лице, већ домаћинство. Уколико само један припадник сваке генерације говори језиком својих предака, сви чланови домаћинства су сматрани за „чисте” припаднике те националности. Ако језиком предака говоре само чланови неких генерација домаћинство је сматрано за „прелазно”. Служећи се објективним критеријумом дошло се до података о етничкој структури другачијој него према пописним подацима. Istvan H, A. Kutas, A. Klinger, J. Кеpecs (1977). *A Baranyai Nemzetisegerkol*, Министарство за културу НР Мађарске и Жупанијски савет Барање, према Горан Пенев: „A Baranyai Nemzetisegerkol”, *Становништво*, бр. 1-4/1978, ЦДИ, Београд, стр. 42.

них процеса¹¹⁾ Значај овог обележја нарочито је велики у мултијезичким државама, па је неопходно да буде покривен статистичким истраживањима. Према Препорукама Уједињених нација, којима се усмерава спровођење пописа према јединственим статистичким стандардима у циљу међународне упоредивости, држављанство и земља/место рођења спадају у обавезна обележја, а етничка припадност, матерњи језик и религија у групу допунских или факултативних обележја. Већина европских земаља у својим државним пописима има питање о језику (матерњи, говорни и многи други варијетети), а који могу често имати само танку везу са националним пореклом.¹²⁾

У нашој статистичкој пракси матерњи језик био је инкорпориран у садржај свих пописа становништва, при чему су се коначне класификације језика разликовале због промењених друштвених околности, политичких одлука или нових методолошких решења.¹³⁾ Ипак, етностатистички подаци о матерњем језику пружају важне информације, а нарочито указују на различито изражене процесе асимилације или етничке диференцијације код појединих етничких заједница.

Према методолошкој концепцији пописа из 1953. године,¹⁴⁾ матерњи језик је према дефиницији ”језик којим лице у свом домаћинству претежно говори, односно језик који само лице сматра за свој матерњи”, што је пружало могућност да лице не наведе као матерњи онај језик којим комуницира у свом домаћинству, као и да, уколико је у детињству научило два језика, може се слободно

11) Ружа Петровић, „Етничка припадност родитеља и деце”, *Југословенски преглед*, Београд, бр. 3-4/1991, стр. 12-29.

12) На пример, у Швајцарској, као мултијезичкој држави, прво пописно питање се не односи на матерњи језик, већ на језик којим лице обично говори у кући, школи или на послу, док друго питање покрива језик на којем лице размишља и који зна најбоље. У Румунији се пописно питање односи на матерњи језик (језик којим је лице говорило у детињству), док у Мађарској поред питања о матрењем постоји и питање о говорном језику. У Словачкој се под матерњим језиком подразумева ”језик којим лице говори са својим родитељима”, а у Бугарској језик који лице најбоље говори и којим најчешће комуницира у породици. Yves Courbage, „The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States”, *Population Studies*, Strasbourg, no. 30/1998, p. 23.

13) Нада Радуски, *Националне мањине у Централној Србији - етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 11.

14) Једини попис у нашој земљи који није садржавао питање о матерњем језику јесте попис из 1948. године, веома редукован јер је првенствено имао за циљ утврђивање бројности становништва у односу на претходни попис, као и промена проузрокованих Другим светским ратом.

изјаснити који му је матерњи.¹⁵⁾ За разлику од тог пописа, у свим наредним се матерњи језик дефинише као ”језик који је неко лице научило да говори још у раном детињству, односно језик који лице сматра својим матерњим језиком ако се у домаћинству говорило више језика”. У бившој СФРЈ, за дефиницију и класификацију матерњег језика (као и код обележја-национална припадност) од пресудне важности је било мишљење друштвено-политичких организација. Посебно је приликом пописа 1971. године, матерњи језик био предмет многих политичких дебата, слично као што је била исполитизована опција изјашњавања у смислу националне припадности. Зато је, за разлику од претходних пописа где је у коначној класификацији језика наведена једна група („српски и хрватски“), у пописима 1971, 1981 и 1991. године, ова категорија обухватала чак четири модалитета („српски, српско-хрватски, хрватски, хрватско-српски“), што у суштини није имало своју оправданост.¹⁶⁾

У социјалистичкој Југославији лингвистичка теорија нације имала је дугу традицију, али је било тешко идентификовати етничке групе према језику, јер су припадници различитих националности (Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани) говорили једним истим језиком. Сви народи и народности имали су једнака загарантована права (по Уставу из 1974. године) да слободно практикују свој језик и писмо, укључујући и наставу на матерњем језику, што „бившу Југославију сврстава у једну од ретких европских држава која није имала ни државни језик ни државну нацију“¹⁷⁾ Важећи уставни, савезни, републички и покрајински, садржавали су бројне одредбе о језику народности, регулишући њихово коришћење

15) У коначним резултатима пописа из 1953. (као и 1961. године), примењена је следећа класификација матерњег језика: српски и хрватски, словеначки, македонски, шиптарски, бугарски, чешки, влашки, словачки, грчки, италијански, мађарски, немачки, пољски, влашки, румунски, русински, руски, турски, цигански, остали словенски језици, остали несловенски језици и непознато.

16) У класификацији матерњег језика у пописима 1971, 1981. и 1991. наведени су: српски, српско-хрватски, хрватски и хрватско-српски (као једна група), а затим следе језици по азбучном реду: албански, бугарски, влашки, грчки, дански, енглески, јеврејски, мађарски, македонски, немачки, норвешки, пољски, ромски, румунски, руски, словачки, словеначки, турски, украјински, француски, холандски, чешки, шведски, остали језици, непознато.

17) Милена Спасовски и остали “Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата“, у: *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ* (приредила: Милена Спасовски), Географски факултет, Београд, 1993, књ. 1, стр. 72.

на начин који је далеко превазилазио важеће међународно правне стандарде за заштиту мањина.

Дезинтеграција земље почетком 1990-их година и стварање нових држава на простору СФРЈ, имали су за последицу и промене у одлучивању о језику, при чему се јасно види његов значај у дефинисању нација. Политичком одлуком тадашњи српскохрватски језик је издиференциран на више званично признатих језика, при чему су објективне разлике биле мање битне од аспирација за сопственим језиком и државом. Битно измењени друштвени услови утицали су и на појаву нових националности (Бошњаци, Цинцари, Горанци и др.) што је пратила и аналогно томе проширена класификација матерњег језика (босански, цинцарски и сл.).¹⁸⁾ Дакле, језик којим су говорила четири народа, након распада земље добија национална имена (босански, хрватски, црногорски...) полазећи са становишта да је језик важно интеграционо средство и битан конститутивни елементације.

Имајући у виду да је језик кључна одредница нације, национално питање се заправо своди на језичко питање. Формирање националних држава у Европи (Француска, Немачка, Италија, Енглеска) догодило се у 19. веку по језичком принципу. Овакво схватање нације и стварање националних држава има своје теоријско упориште у делима многих аутора који су полазили са становишта да је национални идентитет детерминисан рођењем, односно језиком, али се на Балкану одступило од овог језичког принципа и подела на нације извршена је по верском опредељењу под утицајем политичких фактора и околности. Прихватајући да се од српског језика прогласе нови језици и по верском принципу створе нове нације, научници, стручњаци и политичари се нису супротставили ненаучној и неевропској пракси, не указујући при томе да нико у Европи језике није идентификовао по верској припадности.¹⁹⁾

Лингвисти су мишљења да је то и даље један језик упркос неким морфолошким и лексичким особеностима, у коме има само регионално условљених варијација и разлика. Исто тако, треба имати

18) Коначна (детална) класификација матерњег језика према попису из 2002. године садржи чак 30 модалитета: српски, албански, босански, бугарски, влашки, грчки, дански, енглески, италијански, хебрејски, кинески, мађарски, македонски, немачки, норвешки, пољски, ромски (цигански), румунски, руски, словачки, словеначки, турски, украјински, француски, холандски, хрватски, цинцарски, чешки, шведски, остали језици и непознато.

19) Момчило Суботић, „Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011, стр. 4.

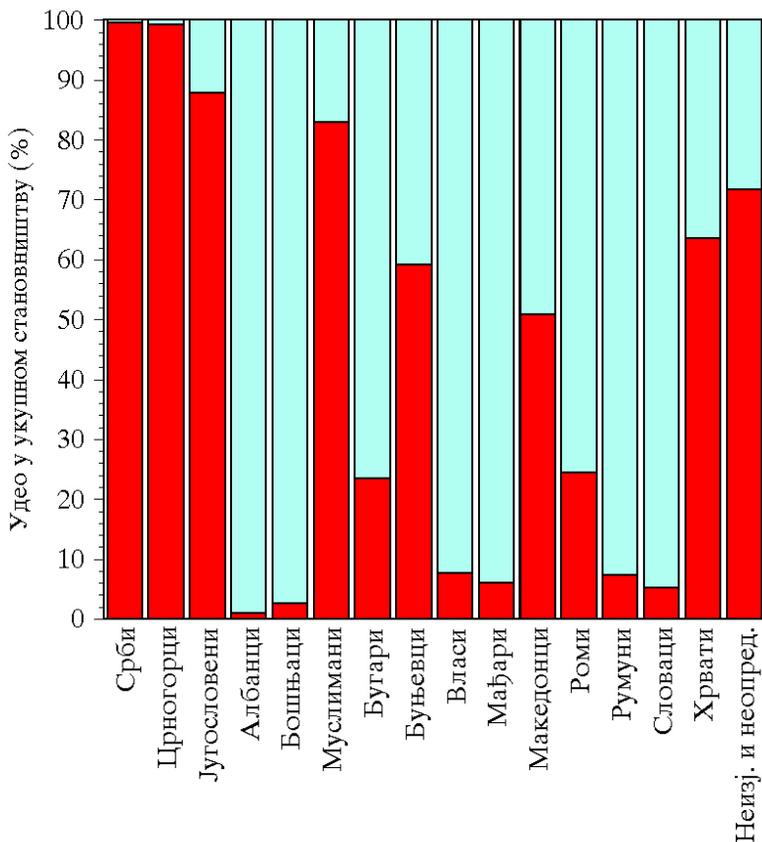
у виду да историјске околности и језичке законитости не дозвољавају да се произвољно мењају стандардни називи језика, посебно што нови језици често садржавају неке нелогичности и архаичне термине. Неки аутори сматрају да заједнички језик неће бити оспорен ни ако му свако да своју националну варијанту, без обзира што је одвајање имена тежња да се национални језик „очисти“ од „туђег“ имена. Истом логиком доказивања посебности језика, за сваку нацију могло би се наћи довољно елемената да се закључи како има свој посебан језик, свеједно што је настао из истог супстрата.²⁰⁾ Такође, непостојање неког језика не значи негирање те националне индивидуалности, као и што се појединим нацијама не може оспорити право постојања само зато што немају језик означен именом своје нације. У свету има много таквих примера.

СРБИЈА КАО МУЛТИНАЦИОНАЛНА И МУЛТИЈЕЗИЧКА ДРЖАВА

Истраживање становништва Србије према матерњем језику и националној припадности показује у којој мери ове две одреднице коинцидирају, као и код којих етничких заједница и у ком степену је највише присутна алтерфонија, односно неподударање језика и националности. Као илустрација могу послужити подаци пописа становништва из 2002. године, будући да резултати последњег пописа (2011. године) још увек нису публиковани. У Србији као мултиетничкој и мултилингвалној држави, од укупно 7,5 милиона становника (без Косова и Метохије) за српски матерњи језик се декларисало 6,6 милиона (88,3%), на другом месту је мађарски језик (286,5 хиљада или 3,8%), затим босански (134,7 хиљада или 1,8%), ромски (82,2 хиљада или 1,1%), док остали језици партиципирају са мање од 1%. Оваква језичка структура становништва у високом степену коинцидира са етничком структуром Србије. Посматрано по националности, постоји висока подударност језика и националне припадности, па су Срби готово искључиво навели српски језик као матерњи (99,6%), али у високом проценту и припадници других етничких заједница, као Црногорци (99,3%), Југословени (87,8%), Горанци (89,3%), Буњевци (59,1%), Македонци (50,8%) и други (графикон 1).

20) Душан Ичевић, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998, стр. 126.

Графикон 1.
Становништво српског матерњег језика према
националности, Србија, 2002.

Интересантно да је код бошњачко-муслиманске заједнице присутно различито декларисање иако је у суштини реч о истом етничком корпусу, па су Бошњаци изјавили да им је матерњи језик босански (97,3%), док су се Муслимани већином декларисали за српски (82,9%), па тек онда за босански језик (10,4%). Врло високо поклапање језика и националности присутно је код Албанаца, Словака и Мађара, а мали степен подударности код Рома, Влаха, Бугара, Македонаца и др.²¹⁾

21) Нада Радушки, „Структура становништва према националној припадности и матерњем језику“, у: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године*, (приредио Горан Пенев), Републички завод за статистику, Институт друштвених наука, Друштво демографа Србије, Београд, 2006, стр. 181-207.

Регионално посматрано, у Централној Србији језичка структура становништва је знатно хомогенија јер од 5,5 милиона становника, око 5,1 милиона (92,6%) декларисало се за српски матерњи језик, затим изврстан проценат за босански (2,5%), албански (1,1%), ромски (1,0%), док остали језици партиципирају са знатно нижим уделитема. Састав становништва према матерњем језику у значајној мери коинцидира са етничком структуром овог подручја. Србе одликује у потпуности поклапање матерњег језика са етничком припадношћу на шта указује податак да је за 4,9 милиона лица (99,5%) матерњи језик српски. Овај језик је матерњи и за Југословене, као и за неке мање етничке групе. Високу подударност етничке припадности и матерњег језика имају Албанци (99,1%), док је код бошњачко-муслиманске националности висока коинциденција језика и националности у оквиру истог етничког корпуса, али су разлике присутне (као и на нивоу целе Србије) у зависности од националне припадности, јер су се Муслимани знатно више декларисали за српски (82,5%) него за босански језик (12,6%), док је код Бошњака обрнута ситуација тј. 132,3 хиљада (97,5 %) има босански, а 3,2 хиљада (2,4%) српски за матерњи језик. Код лица која су се декларисала као Југословени најчешће се јавља српски језик (92,7%), док је удео лица са другим језиком знатно мањи. Судећи према језику, као Југословени претежно су се декларисала лица српског етничког порекла, па се може закључити да је удео становништва са српским матерњим језиком у структури Југословена на истом нивоу као и у укупној популацији, док удео других матерњих језика варира и не одговара њиховом уделу у укупном становништву Централне Србије. Код Рома, повезујући ова два примарна етничка обележја, може се видети да је број лица са ромским матерњим језиком (60,3 хиљада) мањи од укупног броја припадника ромске националности (79,1 хиљада) што указује на асимилацију и то променом језика као објективне етничке одреднице. Поред Рома, алтерофонија је најчешћа код етничких заједница са мањим бројем припадника јер је други језик (претежно српски), заступљен у великој мери. На пример, код Бугара свако пето лице навело је српски као матерњи језик, код Македонаца свако треће (37,6%), итд.

У Војводини, која представља прави мозаик различитих народа, религија и култура, језичка структура становништва је, такође, изразито хетерогена, јер 1,6 милиона лица (76,6%) се деклари-

сало за српски матерњи језик, затим мађарски (284,2 хиљада или 14,0%), словачки (55,1 хиљада или 2,7%), румунски (21,9 хиљада или 1,5%), ромски (21,9 хиљада или 1,1%) и хрватски (21,1 хиљада или 1,0%), док остали језици пратиципирају са мањим уделитема. Врло висока коинциденција матерњег језика и националне припадности регистрована је код Срба (99,8%), као и код Словака (94,3%), Мађара (93,8%) и Румуна (92,2%). Иначе, српски језик су као одговор у попису навели у већем или мањем проценту готово све националности у Војводини (нпр. 50,1% Украјинаца, 48,9% Немаца, 42,1% Чеха и др.). Интересантно је да су Албанци, поред изјашњавања за албански матерњи језик (85,8%), у релативно високом проценту се декларисали за српски (12,8%). За Југословене у Војводини матерњи језик је првенствено српски (84,7%), затим мађарски (8,8%) и словачки (1,2%), али су присутни и готово сви остали језици (румунски, ромски, албански, и др.). Све остале етничке заједнице имају мање поклапање ова два етничка обележја. Изражену појаву алтерофоније бележе Хрвати код којих је само једна трећина навела хрватски као матерњи језик, а велика већина српски (63,9%), затим Македонци (32,8% се декларисало за македонски, а 66,4% за српски) и Бугари (само 52,2% се определило за бугарски језик). Свакако, при анализи ових података треба имати у виду националну шароликост Војводине и велики број етнички мешовитих бракова, јер је врло вероватно да код лица која потичу из оваквих бракова често не постоји подударност у изјавама о националној припадности и матерњем језику. Интересантно је да су Бошњаци у Војводини (за разлику од Централне Србије) већином се декларисали за српски (77,7%), а само једна петина (20,6%) за босански језик. Муслимани су већином (као и у Централној Србији) се изјаснили за српски (84,8%), а тек онда за босански језик (1,2%). Од осталих националности треба споменути Буњевце код којих се већина декларисала за српски (58,7%), док се Роми, после ромског језика (73,5%), углавном изјашњавају за српски (22,5%) или неке друге језике, што је код ове националности стално присутна појава. Карактеристично је да се у случају непоклапања језика и националности, посматрано по полу, жене релативно заступљеније него мушкарци, па се оправдано претпоставља да оне чешће мењају своју националност (наводећи националну припадност мужа), док је то ређи случај када је реч о матерњем језику.

ПРИМЕР АЛТЕРОФОНИЈЕ: ВЛАСИ И РОМИ

Анализа становништва према матерњем језику и националној припадности јасно указује на сложеност етногенетских процеса, док је неподударност која у извесној мери постоји последица у првом реду различитих асимилационих кретања. Генарално, појава алтерофоније негативно је корелирана са бројношћу етничке заједнице, најмање је заступљена код Срба као већинске нације, а највише код малобројних и просторно дисперзивних националности.

ВЛАСИ су еклатантан пример колики је значај језика у одређивању националног идентитета припадника одређене етничке заједнице. Код Влаха матерњи језик је знатно прецизнији и објективнији показатељ на основу кога се може доћи до реалније слике о њиховој бројности и популационој динамици будући да су често мењали своју националност и декларисали се као припадници неке друге (најчешће већинске) нације. Појава у социоантропологији названа “ситуациони идентитет” управо је иманентна овој етничкој групи и стално присутна, од пописа до пописа.²²⁾ Илустрације ради, пописни подаци из 1953. године показују да је број Влаха (28,0 хиљада) значајно мањи од броја лица који су изјавили да им је матерњи језик влашки (198,8 хиљада), што јасно имплицира да је код ове националности дошло до преласка у други национални корпус, док су код изјашњавања о матерњем језику били стабилнији у свом опредељењу.²³⁾ Компаративни преглед показује да пет деценија касније (2002. године), на подручју Централне Србије (где су Власи готово у потпуности сконцентрисани) око 54,7 хиљада лица се декларисало за влашки језик и мада је тај број и даље већи него укупан број Влаха (40,0 хиљада), дискрепанција је значајно

22) Ружа Петровић, *Етнички мешовити бракови у Југославији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд, 1985, стр. 124.

23) На пример, 1948. године Власи су по броју и уделу (93,4 хиљада или 2,3%) у укупној популацији Централне Србије на другом месту (одмах после Срба), попис 1953. бележи њихово апсолутно и релативно опадање (28,0 хиљада или 0,6%), да би 1961. године регистровано драстично смањење (само 1339 или 0,03%). У међупописном раздобљу 1971-1981, Власи бележе пораст (са 14,6 хиљада на 25,3 хиљада, односно са 0,3% на 0,5%), да би 1991. године, поново забележили смањење бројности (15,5 хиљада или 0,3%). По попису 2002. године, који је одржан у битно измењеним геополитичким условима, регистровано је готово троструко повећање (40,0 хиљада или 0,7%), што је, имајући у виду негативне трендове у њиховом демографском развоју, искључиво резултат промене националне припадности.

мања него у попису 1953. године, што указује на повратак свом етносу, односно опредељивање за влашку националност. Релативно велики број припадника српске националности са влашким матерњим језиком осветљава појаву српско-влашке симбиозе и интеграције Влаха у српски народ која датира још из средњег века и има своју дубоку цивилизацијску и социолошко-психолошку основу. Све ово указује на испреплетаност етногенетских и асимилационих процеса, као и да је, генерално, интеграција јача по националном опредељењу него по матерњем језику.

Код *РОМА* велико ограничење за сагледавање етнодемографских промена јесте неуједначеност њиховог обухвата у пописима становништва, јер подаци показују атипичне варијације које нису условљене демографским факторима.²⁴ Честа промена националне припадности резултат је асимилације или етничке мимикрије услед стално присутне дискриминације, због чега се Роми приликом пописивања најчешће декларишу као припадници већинске националности на подручју где живе, или прелазе у неки други етнички корпус, губећи или прикривајући тако свој национални идентитет. Због тога је статистичка евиденција о Ромима непоуздана и процењује се да је њихов број већи него што показују званични пописи становништва. Код ромске популације се национална припадност у великој мери не поклапа са језиком јер је број лица са ромским матерњим језиком значајно мањи од укупног броја Рома. На пример, у Централној Србији у 2002. години, 79,0 хиљада (73,0%) Рома је навело да им је матерњи језик ромски, а чак 26,5 хиљада (24,4%) српски, док се изванредан број декларисао за румунски (0,8%), албански (0,5%), мађарски (0,5%) или неки други језик Дакле, око 27% или приближно сваки четврти Ром се изјаснио за неки неромски језик као свој матерњи, што јасно указује на мање или више изражен процес асимилације. Код делимичне етнохогоенизације много је чешћа промена језика него националне припадности, па “спољни” језик постаје временом све више говорни

24) У Србији (без Косова и Метохије), 1948. године регистровано је 52,2 хиљада Рома (0,8%), у следећем попису (1953) 58,8 хиљада (0,8%), да би 1961. године забележен прави “егзодус” ромске националности (само 9,8 хиљада или 0,1%). Од 1971. бележе повећање броја и удела (49,9 хиљада или 0,7%), затим 1981. године 110,9 хиљада (1,2%), 1991. године 140,2 хиљада (1,4%), и 2002 године 108,2 хиљада (1,4%). Роми су Законом о заштити права националних мањина први пут добили статус националне мањине, на основу кога се штите њихова етничка и културна права, док се посебне одредбе односе на примену афирмативне акције (тзв. позитивна дискриминација) у циљу побољшања њиховог социо-економског и културног положаја и пуне интеграције у друштво.

језик, док се етнички језик задржава у комуникацији са сународницима и унутар породице. За разлику од неких националности које приликом декларисања могу прећи у други национални корпус, али не и у погледу изјашњавања о матерњем језику, бројчано мање, територијално дисперзивне етничке групе могу задржати своју националност дуже или краће време, али прелазе са „изворног“ матерњег језика на други тј. преовлађујући језик средине, што у већини случајева води и ка промени етничке припадности, односно асимилацији. Изражена алтерофонија, карактеристична за ромску заједницу, потврда је деловања етногенетских и асимилационих токова, а условљена је просторном дисперзивношћу, друштвеним положајем Рома, као и недовољно развијеном свешћу о сопственом националном идентитету.

На основу теоријских и емпиријских истраживања, поставља се питање да ли усвајање модерних вредности неопходних за интеграцију у једно друштво, слаби свест о националном идентитету, етничким и културним особеностима и води ка асимилацији. Нека истраживања су показала да своје етничко порекло најчешће мењају или прикривају они који су успели да се отргну из свог типичног окружења и уклопили се у ширу друштвену заједницу. Многи аутори национални идентитет посматрају као аспект интеграције који се односи на повезаност појединца са својом етничком групом у оквиру друштва. С тим у вези, уколико неко има јачи национални идентитет утолико ће бити мање укључен у друштвене токове и обрнуто, односно интеграција нужно доводи до слабљења националног идентитета. Са аспекта права и положаја националних мањина, припадници мањинских заједница могу се налазити између два дијаметрално различита модела, од потпуног задржавања својих културних особености до успостављања веза и идентификације са широм друштвеном заједницом, док се између ове две крајности налазе различити модалитети и степени интеграције мањина (маргинализација, асимилација, сепарација, акултурација или интегрисаност). У погледу језика, припадници националних мањина се могу наћи између асимилације и гетоизације²⁵⁾ Уколико матерњи језик у потпуности замене другим, то води ка асимилацији, а ако су искључиво упућени на свој језик и одбацују језик државе у којој живе, себе искључују из друштвених токова, што води ка

25) Ранко Бугарски, „Пред изазовима вишејезичности“, *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, Београд, бр.

гетоизацији. Због тога је неопходно да припадници мањина поред неговања свог језичког идентитета познају и званични језик, па је решење у вишејезичности у оквиру које би припадници националних мањина коришћењем свог матерњег језика сачували сопствени језички идентитет, док би им истовремено познавање званичног језика омогућило бољу комуникацију и пуну интегрисаност у мултикултуралну и мултилингвалну државу, каква је данас и Србија.

Nada Raduski

MUTUAL DETERMINATION OF NATIONAL AND LINGUISTIC IDENTITY - DEMOGRAPHIC ASPECTS

Summary

In this paper the concepts of multiculturalism, national and language identity, as well as their mutual interconnection and dependance are being analyzed. Special attention was given to the significance of language as the „most visible“ ethnic feature, which is inseparable element and the key component of the national identity. The role of the language as an objective indicator in the research of the ethnic structure of the population, changes conditioned primarily by the political factors, and its significance in the defining of nations and national question can be seen chronologically, based on the population census. The analysis of the population of Serbia, as multiethnic and multilanguage state, according to native language and ethnicity, show how much these two elements coincide, and which ethnic communities, and to a what degree, have the alterphony, i.e. inconsistency of language and ethnicity, which is mostly characterized for minor and spatially dispersed ethnic communities.

Key words: language, national identity, population census, ethnic structure, alterphony, demographic development, national minorities, Serbia.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски, Ранко, „Пред изазовима вишејезичности“, *Билтен*, Министарство за људска и мањинска права, Београд, бр. 4/2003.
- Драгићевић-Шешић, Милена и Стојковић, Бранислав, *Култура, менаџмент, анимација, маркетинг*, Клио, Београд, 2007.
- Ичевић, Душан, *Црногорска нација*, Форум за етничке односе, Београд, 1998.
- Istvan H, A. Kutas, A. Klinger, J. Kerecs, *A Baranyai Nemzetisegerkol*, Министарство за културу НР Мађарске и Жупанијски савет Барање,

- 1977, наведено према: Пенев, Горан: „A Baranyai Nemzetisegerkol“, *Становништво*, Центар за демографска истраживања Института друштвених наука, Београд, бр. 1-4/1978.
- Месић, Милан, „Одређење појма мултикултурализма“ у: *Мултикултурализам - друштвени и теоријски изазови*, Школска књига, Загреб, 2006.
 - Петровић, Ружа, „Етничка припадност родитеља и деце“, *Југословенски преглед*, Београд, бр. 3-4/1991.
 - Петровић, Ружа, *Етнички мешовити бракови у Југославији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд, 1985.
 - Phinney, James, „Stages of Ethnic Identity development in Minority Group Adolescents“, *Journal of Early Adolescence*, no. 9/1989.
 - Phinney, J.S & Devich-Navaro, M, „Variations in Bicultural Identification Among African American and Mexican American Adolescents“, *Journal of Research on Adolescence*, no. 7/1997.
 - Poulton, Hugh, „Insiders and Outsiders: the Transnational Minorities - Jews, Armenians, Vlachs and Roma“, *International Report*, no. 6/1997.
 - Радаковић, Милован, *Компоненте националног и европског идентитета*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.
 - Радушки, Нада, „Методолошки аспекти истраживања етничке структуре становништва“ у: *Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007.
 - Радушки, Нада, *Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој*, Институт друштвених наука, Београд, 2007.
 - Радушки, Нада, „Структура становништва према националној припадности и матерњем језику“, у: *Становништво и домаћинства Србије према попису 2002. године* (приредио Горан Пенев), Републички завод за статистику, Институт друштвених наука – Центар за демографска истраживања и Друштво демографа Србије, Београд, 2006.
 - Смит, Антони, *Национални идентитет*, Библиотека 21. век, Београд, 1989.
 - Спасовски, Милена и др., „Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата“, у: *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ* (приредила Милена Спасовски), Географски факултет, Београд, 1993.
 - Становчић, Војислав, „Демократија и мањине у Југоисточној Европи“, у: *Перспективе мултикултурализма у државама Западног Балкана* (приредили: Горан Башић, Војислав Становчић), Центар за истраживање етничитета, Београд, 2004.

- Суботић, Момчило, „Српски национални идентитет: историјски и савремени изазови“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3/2011.
- Courbage, Yves, „The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States“, *Population Studies*, Strasbourg, no. 30/1998.
- Connor, Walker, „The Politics of Ethnonationalism“, *Journal of International Affairs*, no. 1/1973.

Resume

In Serbia as the multiethnic, multiconfessional and multilingual state, the study of ethnicity, national and language identity has great scientific and social significance. National identity is a complex phenomenon, consisted of objective factors (language, religion and perhaps territory) and subjective factors (common background, history, remembrance, myths, symbols etc), and their mutual interconnection creates the feeling of belonging to a certain ethnic community. Contemporary science doesn't consider the language and national identity as static and immutable categories, but as dynamic and floating phenomena changing over time depending upon the situation and environment. The phenomenon of the national identity can be modified over time, as well as the language identity, which from collective and individual aspect is not necessarily limited to the native language, but to more languages. The significance and role of the national identity in a certain society is directly dependent upon the wish of a certain nation to keep its national identity, and the historical-political circumstances. Genuine and the most important component, the recognizable feature and inseparable aspect of national identity is, without doubt, the language. Its significance is shown in a fact that a nation doesn't have to have its own state, but if it keeps its language, by which it differs from others, it has kept the minimum necessary for the maintainance of the national identity. On the other hand, a nation can have its territory, but if it denies its language, and accept another one, it will gradually become assimilated, and lose its national identity.

The native language represents one of the most significant ethnic features which is important for the analysis of the ethnic structure of the population, bearing in mind that the ethnicity, due to its subjective character, is volatile category, conditioned by various factors. Therefore, the combination of the language and nationality represents a common method of assesment of the compatibility degree between

objective ethnic characteristics and subjective determination. The question about language has been included into the content of all the population census so far in Serbia. Based on the collected data, chronologically, one can realize the significance of the language as an objective indicator in exploring the ethnicity, changes in definition, name and methodology, conditioned primarily by the political factors, as well as its role in determining the nations and national question. The researches have shown that there is high coincidence between the ethnicity and native language, while certain inconsistencies with some ethnic communities represent the consequence of the assimilation and integration processes. Namely, the phenomenon of alterphony is negatively correlated to the number, so it can be most often found in minor and spatially dispersed ethnic communities which leave their native language and start using another one, the dominant language of the area they live in, which gradually lead to the change of the national identity, i.e. to assimilation.

Many authors see national identity as an aspect of integration, related to the connection of an individual to its ethnic group within the society. It is related to the fact that speaking of language, the members of the national minorities can be found between the assimilation and ghettoization. If they completely change their native language with a different one, it leads to assimilation, and if they use exclusively their language, rejecting the language of the state they live in, they expell themselves from the social trends, which leads to ghettoization. Therefore, the solution lies in multilingualism, within which the members of the national minorities, apart from keeping their language identity, need to know and use the language of the state they live in, with the aim of full integration into the multinational and multilingual society.

СРБИЈА: ИСКУШЕЊА ТРАНЗИЦИЈЕ И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

193

Јелена Тодоровић

РЕФОРМЕ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ У СРБИЈИ
И ПРОЦЕС ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА

207

Дубравка Стајић

ДИЛЕМЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА И СТАТУС МАЛОГ
ПРЕДУЗЕТНИШТВА У СРБИЈИ

225

Николина Матијевић

ТРАНЗИЦИОНИ И КОНСОЛИДАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У
ХРВАТСКОЈ И СРБИЈИ: КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА

251

Слађана Младеновић

УЛОГА ОЕБС/ОДИХР У ПОСМАТРАЊУ ИЗБОРА:
СЛУЧАЈ СРБИЈЕ

*Јелена Тодоровић**
Институт за политичке студије, Београд

РЕФОРМЕ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ У СРБИЈИ И ПРОЦЕС ЕВРОПСКИХ ИНТЕГРАЦИЈА**

Сажетак

*Предмет овог чланка представља улога државне управе односно административних капацитета држава кандидата и потенцијалних кандидата у процесу придруживања. При томе треба имати у виду да су административни капацитети један од важних критеријума за оцјену спремности неке државе да постане чланица Европске уније. Најпре се приступа дефинисању појма Европског административног простора као неформалног *acquis communautaire*-а у области државне управе а затим се прелази на анализу карактеристика државне управе у Србији и корака који се чине да се она реформише у складу са правилима и принципима Европског административног простора. Поред тога, у раду се помиње концепт европеизације за објашњавање утицаја ЕУ правила на националне административне системе. Циљ рада јесте да одговори на питање колико су досадашњи кораци у реформисању државне управе довели до деполитизације, професионализације и рационализације државне управе у Србији.*

Кључне речи: државна управа, административни капацитет, европске интеграције, Србија.

Државна управа представља врло сложјену појаву која се налази у процесу сталног кретања и мењања. На њено мењање ути-

* Истраживач приправник Института за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

че околина, пре свега држава и концепт државе.¹⁾ Назив „државна управа” је први пут употребљен у Немачкој половином XIX века.²⁾ Државна управа према свом првобитном концепту представља органе и организације чије деловање почива на државном монопољу извршавања закона. Државна управа представља скуп органа и организација које представљају „оперативни, неполитички и чисто стручни део извршне власти.”³⁾ Њен основни задатак представља спровођење закона уз пуно поштовање људских права и слобода.

Административни системи у државама чланицама ЕУ обликују политичко-управне односе на различите начине. Могу се разликовати два основна модела односа политике и државне управе:

1. *Осмозни модел*, у коме су сфере политике и управе испреплетене, а представници политичке и административне елите могу лако да замене улоге. Одмеравањем сличности и разлика, долази се до закључка да би Француска, Немачка, Шведска, Шпанија, Белгија и неке друге земље биле уврштене у овај модел;

2. *Модел изолованих преграда*, у коме су политичари и припадници административне елите прилично строго одвојени једни од других, уз најмања могућа међусобна уплитања. Велика Британија, Ирска и Италија би спадале у овај модел – Велика Британија због строгах прописа који спречавају државне службенике да се баве политиком, а Италија због традиционалног неписаног споразума према којем државни службеници не задиру у политику, а политичари државне службенике остављају на миру.⁴⁾

У било ком од ових модела, међутим, граница између политике и управе је веома нестабилна, а упади у територију оне друге су уобичајени, било да су отворени или прикривени.

1) Dejan Milenković, „Stanje političkih institucija u Srbiji i njihov uticaj na kreiranje i vođenje javnih politika“, U: *Javne politike Srbije*, (ur. Milan Podunavac), Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, Beograd, 2011, str. 33.

2) Ана Трбовић, Драган Ђукановић, Борисав Кнежевић, *Јавна управа и европске интеграције Србије*, Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд, 2011, стр. 19.

3) Драгољуб Кавран, *Јавна управа: реформа, тренинг, едукација*, Удружење за јавну управу, Факултет организационих наука, Београд, 2003, стр.23.

4) Франциско Кардона, „Доношење одлука - алат за боље управљање у јавном сектору“, U: *Реформе: политичка воља и административни капацитет*, (ур. Ана Трбовић), Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд, 2011, стр.42.

ЕВРОПСКИ АДМИНИСТРАТИВНИ ПРОСТОР

Развој способности државне управе државе која се припрема за чланство у ЕУ подразумева сталну изградњу њених капацитета кроз два узајамно повезана процеса:

- 1) припрему, координацију и управљање процесом придруживања и приступања ЕУ;
- 2) спровођење правне тековине ЕУ (*acquis communautaire*).

Уговори Европске уније не предвиђају специфични модел администрације и не постоји *acquis communautaire* за јавну администрацију.⁵⁾ Може се рећи да је Европски административни простор неформални *acquis communautaire* у области јавне управе. Он је настао као резултат проширивања Европске уније која поставља минималне стандарде за државе кандидате по питању реформе политичких институција и државне управе. Истиче се мишљење да се „неформални управни *acquis communautaire* састоји од бројних одредби примарног и секундарног права Уније, као и пресуда Европског суда који стварају далекосежне правне захтеве пред политичке и управне системе у Европској унији“.⁶⁾ При томе се као правни захтеви истичу поштовање демократских принципа и владавине права, принципи и правила управног права, као и правила која се односе на државне службенике.

Концепт Европског административног простора првобитно се помиње у извештајима ОЕЦД/СИГМА у односу на проширење Уније. Детаљније проучавање појма Европски административни простор повезано је са прикључивањем нових чланица ЕУ. Посебно се истиче заједничка иницијатива Европске уније и ОЕЦД-а названа СИГМА (*Support for Improvement in Governance and Management in Central and Eastern European Countries*), основана 1992. године, као део Службе за јавни менаџмент ОЕЦД-а. Управо се са појављивањем СИГМА извештаја интензивирала дебата о Европском административном простору као и појашњавање значења самог појма. СИГМА је приступила детаљној разradi концепта Европског административног простора у својим документима из 1998.

5) Јелена Тодоровић, „Јачање административних капацитета као услов чланства у Европској унији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2009.

6) Predrag Dimitrijevic, „Evropski upravni prostor i regionalizacija – „strah od decentralizacije“, *Moderna uprava*, Agencija za državnu upravu Republike Srpske, Banja Luka, 2010, str. 147.

и 1999. године. У њима Франциско Кардона дефинише могућност постојања заједничког административног простора „основних институционалних решења, процеса, заједничких управних стандарда и вредности управне службе“ која се протеже у управама чланица Европске уније.⁷⁾

Стварање Европског административног простора види се као приближавање националних административних система европском управном моделу. Принципи Европског административног простора нису формално обавезујући за државе чланице и државе кандидате, већ они представљају стандарде који треба да се испуне како би се ојачао институционални капацитет држава чланица и кандидата. То све треба да осигура спровођење прописа ЕУ. Као суштинске карактеристике Европског административног простора истичу се заједнички принципи деловања јавне управе који се примењују у државама чланицама:

1. Принцип *владавине права* у погледу правне сигурности;
2. *Отвореност и транспарентност јавне управе* са циљем да се осигура надзор над управним поступцима и резултатима према претходно утврђеним правилима;
3. *Одговорност јавне управе* са другим законодавним и судским телима, са којима се настоји да осигура понашање сагласно владавини права;
4. *Ефикасност јавне управе* приликом коришћење јавних прихода и успех у постизању циљева јавне политике који су утврђени законом и прописима.⁸⁾

Ови принципи нису формализовани у праву Европске уније, али ипак они у великој мери утичу на европеизацију националних управа и представљају темеље Европског административног простора. Д'Орта сматра да Европски административни простор представља „околину која се састоји од европске политике и правила које претпостављају активну улогу националних управа, а којима је национална управа испреплетена у име униформности права грађана и економских субјеката унутар Европске уније а са циљем осигурања једнаког нивоа успешности и квалитета услу-

7) Francisco Cardona, *Integrating National Administrations into the European Administrative Space*, SIGMA Paper, March 2009, p. 4.

8) „Европски принципи за државну управу“, у *СИГМА радови*, бр. 27, Припрема државних управа за европски административни простор, Европски покрет у Србији, Канцеларија за придруживање ЕУ Владе Републике Србије, 2006, стр. 211.

га. Дивергентности и специфичне националне карактеристике још увек карактеришу јавну администрацију, као део политичко-административног система највише под утицајем специфичних националних традиција⁹⁾

Поред поменутих европских принципа постоје и други, веома примењиви демократски принципи који се могу применити на јавну управу: непристрасност, лојалност, материјална незаинтересованост, дискреција, једноставност и јасноћа стално пружање јавних услуга, доступност.¹⁰⁾

ЕВРОПЕИЗАЦИЈА ДРЖАВНЕ УПРАВЕ

Појам европеизације се користи да би се указало на утицај који Европска унија врши на сваку појединачну државу као и утицај једне државе на другу. Могу се уочити два нивоа европеизације: интра-државна европеизација и интер-државна европеизација.¹¹⁾ Интра-државна европеизација, с једне стране, представља утицај политика, правила, и вредности насталих у контексту европских интеграција како на плану стварања, тако и на плану примена различитих политика и прописа. С друге стране, интер-државна европеизација се тиче утицаја административних пракси и управне традиције једне државе чланице на административну културу друге државе чланице Европске уније.¹²⁾ У процесу европских интеграција битна су оба нивоа европеизације и изградње јединствене европске административне културе која треба да омогући ефективну и ефикасну примену *acquis communautaire*. Сарадња и размена искустава стварају неформални притисак међу државама чланицама да се поставе заједнички стандарди у погледу начина на који њихове управе извршавају своје „европске“ обавезе, што доприноси остваривању резултата европских политика дефинисаних Оснивачким уговорима и секундарним законодавством ЕУ. Тиме

9) Predrag Dimitrijevic, „Evropski upravni prostor i regionalizacija – „strah od decentralizacije“, op.cit., str. 148.

10) Ана Трбовић, Драган Ђукановић, Борисав Кнежевић, *Јавна управа и европске интеграције Србије*, Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд, 2011, стр. 75.

11) Duško Z. Glodić, „Značaj izgradnje Evropskog administrativnog prostora i sprovođenje reforme javne uprave za primenu prava EU“, *Moderna uprava*, Agencija za državnu upravu Republike Srpske, Banja Luka, 2010, str. 164.

12) Simon Bulmer, Martin Burch, „Organizing for Europe: Whitehall, the British State and European Union“, *Public Administration*, vol. 76, Winter 1998, p. 602.

се државне управе држава чланица континуирано европеизују, тј. долази до њиховог прилагођавања обавезама које намеће чланство у Унији.¹³⁾

Правни основ за постављање услова земљама (потенцијалним) кандидатима за чланство може се наћи у члану 10. Уговора о ЕЗ, који предвиђа да државе чланице морају бити способне да поштују обавезе које из њега проистичу, што подразумева и примену свих правних аката и политика које се усвајају на основу Уговора. Ова одредба указује на неопходност постојања одговарајућих капацитета државне управе сваке земље чланице ЕУ, а тиме и земаља које желе да постану чланице Уније, како би се обавезе које произилазе из чланства несметано извршавале.

Основни разлог што Европска унија инсистира на изградњи капацитета државне управе потенцијалних кандидата за чланство јесте чињеница да се Европска унија у великој мери ослања на администрације држава чланица у креирању и спровођењу политике ЕУ и примени великог броја њених прописа. Иако Европска унија поседује своју, релативно малу, централну управну структуру, она ван Брисела нема сопствене институције, па стога имплементација прописа Уније у великој мери зависи од способности националних (а такође и регионалних и локалних) управних нивоа да спроведу њено законодавство.

Оснивачки уговори као ни Лисабонски споразум, не садрже опште одредбе о минималном институционалном механизму који треба да постоји унутар држава чланица. Суштина европеизације јавне управе може се подвести под неколико начела:

- „усвајање закона који уређује питање државне службе и положаја државних службеника,
- подржава се и фаворизује систем каријерних државних службеника након транспарентног и на конкурсној процедури базираног пријема у државну службу
- наглашена је потреба за сталним и континуираним обучавањима државних службеника, посебно по питањима која су од значаја за спровођење европског законодавства и

13) Јелена Тодоровић, „Утицај европеизације и политике условљавања на јачање административних капацитета“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011.

- фаворизује се уједначавање плата у јавном сектору са нивоом плата које постоје у приватном сектору.¹⁴⁾

КАРАКТЕРИСТИКЕ ДРЖАВНЕ УПРАВЕ СРБИЈЕ И ДОСАДАШЊИ КОРАЦИ КА ЊЕНОМ РЕФОРМИСАЊУ

Према ранијим истраживањима које је спровела Агенција за унапређење државне управе, основне карактеристике државне управе у Србији су:

- јака централизација органа који доносе одлуке,
- административна култура заснована на поштовању правила и минималном излагању ризицима,
- слаби механизми за координацију између министарстава,
- недостатак капацитета за развој стратегије и политике,
- широко распрострањен проблем мотивације,
- свеprisутна политизација.¹⁵⁾

Промене у политичком систему на посебан начин могу утицати на ситуацију у државној управи. У државама у којима је после Другог светског рата успостављен комунистички систем, велики број запослених, који су радили у управи и у претходном систему, остао је да ради на својим радним местима. Тако је у управи у извесној мери сачувана одређена култура понашања и традиција из прошлости. Према овој филозофији понашања, примарна функција државне управе била је да „спроводи законе” а не да делује тако да штити интересе свих грађана.

Са циљем приближавања Србије Европској унији усвојена је Стратегија реформе државне управе у Републици Србији, 5.11.2004. године. У уводу ове Стратегије се наводи: „Да би трансформација овог сектора дала позитивне резултате она мора да буде пажљиво осмишљена и опште прихваћена и ни у једном тренутку не сме да буде доведена у питање тренутним односом политичких снага у држави.¹⁶⁾ Предуслов за то је постојање Стратегије реформе државне управе засноване на општим принципима Европског адми-

14) Carlo D'Orta, *What Future for the European Administrative Space*, EIOPA, Working Paper, no. 23/W/5, p. 9.

15) „Ка ефикаснијој државној управи у Републици Србији“, Министарство за државну управу и локалну самоуправу, Београд, 2009, стр. 10.

16) Стратегија реформе државне управе, <http://www.uzda.gov.rs/>

нистративног простора (*European Administrative Space*) и тзв. „добре владавине“ (*good governance*), као и концепта тзв. „отворене управе“ (*open government*).“ У Стратегији се наводи да се управна реформа треба заснивати на следећим принципима:

- 1) принцип децентрализације,
- 2) принцип деполитизације,
- 3) принцип професионализације,
- 4) принцип рационализације,
- 5) принцип модернизације.¹⁷⁾

Циљеви прокламовани у Стратегији, потврђени су усвајањем Националног програма за интеграцију у Европску унију (НПИ). Овај документ повезује неопходност управне реформе са процесом приступања Србије Европској унији, који захтева стално јачање административних капацитета, како би управа могла преузети обавезе које проистичу из процеса интеграције у ЕУ.¹⁸⁾ Ради достизања циљева Стратегије реформе јавне управе, Влада Републике Србије је 6. маја 2009. године образовала Савет за реформу државне управе, као централно стратешко тело Владе за реформу државне управе, којим председава председник Владе и које утврђује мере којима се подстиче и прати спровођење Стратегије. Оно се оцењује са становишта укључивања принципа и циљева државне управе у секторске стратегије развоја и планске акте, као и давања мишљења приликом оснивања нових државних органа, организација, служби или тела Владе. Као наредни корак у спровођењу реформе државне управе, Влада је 2. јула 2009. године усвојила Акциони план за спровођење реформе државне управе у Републици Србији за период од 2009. до 2012. године.

Реформа државне управе може се посматрати са два основна аспекта: општег (хоризонталног или системског), који се односи на реформу целокупног система државне управе, и секторског (вертикалног) приступа, који се односи на реформу појединих сектора управе (на пример област пољопривредне или еколошке политике, итд.).¹⁹⁾ Европска комисија, у складу са својим овлашћењима, често потенцира мере које би државе кандидати требало да предузму

17) Ibid.

18) *Национални програм за европску интеграцију*, Влада Републике Србије, Београд, 2008, <http://www.seio.gov.rs/>

19) „Реформа државне управе и интеграција у ЕУ“, Министарство за државну управу и локалну самоуправу, Београд, 2009, стр. 7.

у различитим секторима како би се адекватно спровели европски прописи. Иако су структуре за спровођење – нпр. пољопривредне или еколошке политике и одговарајуће царинске и ветеринарске службе – неопходне за приступање ЕУ, само њихово успостављање није довољно. Њихов општи учинак у великој ће мери зависити од постојања и функционисања основних елемената система државне управе, попут међуресорне координације, уређења службеничког система, буџетских процедура и контролних механизма, итд., имајући у виду да они стварају основне предуслове за несметано функционисање целокупног система државне управе.

Један од битних елемената реформе државне управе, како је више пута поменуто у раду јесте усвајање Закона о државним службеницима. Закон о државним службеницима је ступио на снагу 1. јула 2006. У складу са Стратегијом реформе државне управе, изабран је „ужи“ концепт државног службеника, према којем су *државни службеници* само запослени у органима централне државне власти, али не и аутономних покрајина и локалне самоуправе. Закон о државним службеницима, такође, прави разлику између државних службеника и *намештеника*, који су лица чија се радна места састоје од пратећих помоћнотехничких послова у државном органу.

Закон о државним службеницима ствара услове за креирање професионалног, одговорног, политички неутралног службеничког система и предвиђа деполитизацију читавог једног управљачког нивоа у државној управи, будући да предвиђа категорију *државних службеника на положају*. Државне службенике на положају поставља Влада или други законом одређени орган, али они пре тога морају да прођу изборни поступак, конкурс који спроводи конкурсна комисија. Реформа система плата остварена је доношењем Закона о платама државних службеника и намештеника. Применом принципа декомпресије плата, направљена је већа разлика у коефицијентима између различитих звања државних службеника, чиме су створени услови да се системом напредовања (кроз звања – вертикално, и кроз платне разреде, а без промене звања – хоризонтално) пружи додатна мотивација запосленима да се истичу у раду.

Да би се обезбедила заштита права грађана у њиховом односу са државним органима, донет је Закон о Заштитнику грађана. Заштитник грађана је независан и самосталан државни орган задужен за заштиту и унапређење поштовања права грађана, као и

контролу законитости и правилности рада органа управе у вези са остваривањем индивидуалних и колективних права грађана. На жалост, уместо деполитизације у Србији је у последње две године на снази политизација. На крају треба поменути да су у Србији начињени озбиљни помаци у развоју електронске управе, а донета Стратегија за развој е-управе предвиђа додатне мере које ће омогућити ефикаснији, економичнији и транспарентнији рад државне управе.

* * *

И поред усвојене Стратегије и других докумената, до праве реформе управе још увек није дошло. Овај процес у значајној мери омета партократија. Тако је на пример приметно да су министарства често законом креирана „по мери“ будућих министара, а не из потребе за одређене области. Постојећи административни организациони капацитет треба да служи грађанима, а не потребама партија. До „дуплирања“ надлежности и послова не долази само између министарстава и других органа државне управе, већ и између министарстава и јавних агенција.

У последњем извештају Европске комисије за 2011. годину посебно је наглашена неопходност увођења мерит система службеничких заслуга. Увођење мерит система службеничких заслуга омета превасходно партократија, пошто задржава давно застарели систем плена (*spoil system*), према коме се не само функције у министарствима, другим органима државне управе и јавним предузећима, установама и агенцијама посматрају као партијски плен, већ и свако радно место у државној управи.

Деполитизација, професионализација и рационализација јавне управе представљају један од кључних изазова у процесу приступања Европској унији.²⁰⁾ Суштинска реформа подразумева деловање управе у „јавном интересу“ за шта је неопходно:

- извршити ревизију надлежности и делокруга органа државне управе, смањити број органа и реформисати унутрашњу организациону структуру;

20) Владимир Микић, „Деполитизација јавне управе - како напредујемо?“, У: *Реформе: политичка воља и административни капацитет*, (ур. Ана Трбовић), Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд, 2011, стр. 77.

- растеретити органе државне управе од субјективних и партијалних интереса политичких странака и њихових лидера;
- реално имплементирати стандарде европског управног простора;
- обезбедити адекватан и стандардизован мерит систем службеничких заслуга, лишен утицаја превазиђеног партократског система плена;
- обезбедити могућност да независна контролна тела врше ефективни надзор над радом органа државне управе, а нарочито министарстава.²¹⁾

Jelena Todorovic

PUBLIC ADMINISTRATION REFORM IN SERBIA AND THE EUROPEAN INTEGRATION PROCESS

Summary

*The subject of this article is the role of public administration and administrative capacity of the candidate countries and potential candidates in the EU accession process. It should be noted that the administrative capacity is one of the important criteria for evaluating the country's readiness to join the European Union. First, we approach to defining the concept of European administrative space as informal *acquis communautaire* in the field of public administration and then we analyze the public administration in Serbia and explore the steps required to make it reformed in accordance with the rules and principles of the European administrative space. In addition, the paper mentions the concept of Europeanisation to explain the impact of EU policies on the national administrative systems. The aim of this paper is to answer the question did the previous steps in reforming public administration lead to the depoliticization, professionalization and rationalization of public administration in Serbia.*

Key words: public administration, administrative capacity, european integration, Serbia.

ЛИТЕРАТУРА

- Bulmer, Simon, Burch, Martin, „Organizing for Europe: Whitehall, the British State and European Union“, *Public Administration*, vol. 76, Winter 1998.

21) Dejan Milenković, „Stanje političkih institucija u Srbiji i njihov uticaj na kreiranje i vođenje javnih politika“, op. cit., str. 36.

- Cardona, Francisco, *Integrating National Administrations into the European Administrative Space*, SIGMA Paper, March 2009.
- Dimitrijević, Predrag, „Европски управни простор и регионализација – ‘страх од децентрализације’“, *Moderna uprava*, Агенција за државну управу Републике Српске, Бања Лука, 2010.
- D’Orta, Carlo, *What Future for the European Administrative Space*, EIO-PA, Working Paper, no. 23/W/5.
- Fournier, Jacques, „Governance and European integration—reliable public administration“, in *OECD/Sigma Papers*, no. 23, Paris, 1998.
- Glodić, Z. Duško, „Значај изградње Европског административног простора и спровођење реформе јавне управе за примену права ЕУ“, *Moderna uprava*, Агенција за државну управу Републике Српске, Бања Лука, 2010.
- *Годишњи извештај Европске комисије о напретку Србије за 2011. годину*, Канцеларија за европске интеграције Владе Републике Србије, 2011, [http:// www.seio.gov.rs/](http://www.seio.gov.rs/)
- *Европски принципи за државну управу*, у *СИГМА радови*, бр. 27, Припрема државних управа за европски административни простор, Европски покрет у Србији, Канцеларија за придруживање ЕУ Владе Републике Србије, 2006.
- „Ка ефикаснијој државној управи у Републици Србији“, Министарство за државну управу и локалну самоуправу, Београд, 2009.
- Кавран, Драгољуб, *Јавна управа: реформа, тренинг, едукација*, Удружење за јавну управу, Факултет организационих наука, Београд, 2003.
- Кардона, Франциско, „Доношење одлука - алат за боље управљање у јавном сектору“, У: *Реформе: политичка воља и административни капацитет*, (ур. Ана Трбовић), Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд, 2011.
- Milenković, Dejan, „Stanje političkih institucija u Srbiji i njihov uticaj na kreiranje i vođenje javnih politika“, У: *Javne politike Srbije*, (ур. Milan Podunavac), Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, Beograd, 2011.
- Микић, Владимир, „Деполитизација јавне управе - како напредујемо?“, У: *Реформе: политичка воља и административни капацитет*, (ур. Ана Трбовић), Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд, 2011.
- Мишчевић, Тања, „Мадридски критеријум: административни капацитети као услов чланства у ЕУ“, *Изазови европских интеграција – Часопис за право и економију европских интеграција*, Службени гласник, Београд, бр. 1, 2008.
- „Национални програм за европску интеграцију“, Влада Републике Србије, Београд, 2008. <http://www.seio.gov.rs/>

- Podunavac, Milan, *Javne politike Srbije*, Heinrich Böll Stiftung, Regionalna kancelarija za Jugoistočnu Evropu, Beograd, 2011.
- *Реформа државне управе и интеграција у ЕУ*, Министарство за државну управу и локалну самоуправу, Београд, 2009.
- Стојановић, Ђорђе, Ђурић, Живојин, Деспотовић, Љубиша, „Концептуални оквир за анализу државног капацитета“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2011.
- *Стратегија реформе државне управе*, <http://www.uzda.gov.rs/>, 5.09.2012.
- Тодоровић, Јелена, „Јачање административних капацитета као услов чланства у Европској унији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2009.
- Тодоровић, Јелена, „Утицај европеизације и политике условљавања на јачање административних капацитета“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011.
- Трбовић, С. Ана, Ђукановић, Драган, Кнежевић, Борисав, *Јавна управа и европске интеграције Србије*, Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд, 2010.
- Трбовић, С. Ана, *Реформе: политичка воља и административни капацитет*, Факултет за економију, финансије и администрацију, Београд, 2011.
- Вукчевић, М. Дејана, „Европеизација националних спољних политика - идејни оквир“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2 /2011.

Resume

The main reason why the European Union insists on building the administrative capacity of potential candidates is the fact that the European Union relies heavily on the administration of the Member States in the design and implementation of EU policies. The creation of a European administrative space is seen as convergence between national administrative systems toward European administrative model. The principles of the European administrative space are not legally binding for the member states and candidate countries, but they are the standards that must be met in order to strengthen the institutional capacity of member states and candidate countries.

The line between politics and administration is very unstable, and switch into the domain of the other are usual, whether overtly or covertly. This is especially true for countries with communist legacy and it is very important to make clear distinction between policy and administration. This is the reason why it is necessary that during the reform of public administration it should be taken into acco-

unt altogether with the principles of depoliticization and professionalization. Although the Strategy of public administration reform and other documents related are adopted, the public administration reform in Serbia has not happened yet. This question is important not only in the context of European integration but is important for the state to create an efficient, effective and professionalized administration that will be able to implement effectively regulations and to be in the service of its citizens and not political parties.

Овај рад је примљен 10. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

*Дубравка Стајић**

Институт за политичке студије, Београд

ДИЛЕМЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА И СТАТУС МАЛОГ ПРЕДУЗЕТНИШТВА У СРБИЈИ

Сажетак

Аутор разматра значај малих и средњих предузећа за настанак и развој предузетништва у Србији после 1990. године, а посебно у периоду актуелне кризе Европске уније и европског монетарног система. Законодавац је препознао значај малих предузећа за развој предузетништва, те су већ 1991. године донети Закон о приватним предузећима и Закон о предузетницима. Овим је отворена могућност приватне иницијативе за физичка лица као појединце, ортачка друштва и предузећа са различитим облицима удруживања капитала. Држава је у актуелној кризи дужна да створи амбијент, који је повољан за пословање малих предузетника, како у области нормативног регулисања, тако и реалних мера. Такве подстицајне мере тичу се путне мреже у Србији, као једног од услова за транспорт робе, посебно извоз производа малих предузетника и свих других привредних субјеката.

Кључне речи: предузетник, мало предузеће, законодавство и пракса, ризик, Европска унија, држава, путеви, царине.

ЗНАЧАЈ МАЛИХ ПРЕДУЗЕЋА У ПРОЦЕСИМА ИНТЕГРАЦИЈА

Положај привредних предузећа у Србији само делимично је резултат светске економске кризе. Наиме, „турбуленција неу-

* Виши научни сарадник Института за политичке студије, Београд

спешне транзиције“, како су је оценили Александар Новаковић и Андреј Станимировић¹⁾, као и други истраживачи, условила је пад производње, великвидност и 2012. г. улазак привреде Србије у рецесију.

Истовремено, у самој Европској унији, економија је у кризи, са високом стопом незапослености, каква није била од Другог светског рата, кризом еврозоне и, као реалним резултатом, политичком кризом Уније. У таквим условима Србија има стратешку политичку опредељеност за улазак у чланство Уније, што отвара низ питања и дилема, који раније нису постојали. Криза ЕУ је продужетак америчке кризе, која је постала глобална криза светског неолибералног модела привреде, заснованог на финансијским тржиштима.

Трајање и дубина светске кризе погађа све секторе привреде, све друштвене слојеве и довешће до трансформације привреде и друштва на глобалном плану, која се још не може предвидети, али ће значити промену економских односа и односа политичке моћи на глобалном плану. У целини тих процеса, регион западног Балкана и Србија, као његов део, представљају једно мало подручје, које може бити парадигматично у односу малог географског простора и нагомиланих проблема. Ти проблеми обухватају политичку кризу, кризу државног легитимитета, високу незапосленост, деиндустријализацију, депопулацију неразвијених општина, мањих градова и многих сеоских подручја, необнављање радне снаге.

Европска економска криза, која се јавља у облику рецесије (2011-2012), трајаће дуго. Стручњаци не верују у опоравак привреде у еврозони пре 2014. године. Утолико је стратегија развоја привреде и државе у Србији пред новим изазовима – каква је резервна стратегија развоја привреде и државе у случају распада еврозоне и поделе ЕУ на више делова, што би довело у питање, не само правни основ пријема Србије у чланство Уније, већ и његов смисао и практичну изводљивост?

Ово је дилема која се поставља у условима крајње отежаним за пословање привреде и предузетника. Смањење инвестиција и интересовања инвеститора за улагање у Србију су међу *карактеристичним показатељима* кризе. Финансијска презадуженост која постоји у Србији погодила је и неке државе чланице еврозоне,

1) Вид. Александар Новаковић, Андреј Станимировић, „Српска држава благостања у врлоу неуспешне транзиције“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011, стр. 133-155, посебно стр. 133-137.

што је последица високе потрошње у јавном сектору и задуживања привредних субјеката. На тај начин су и земље са традиционалном тржишном привредом запале у кумулативну презадуженост оба витална сектора – привреде и државе (и парламентарних институција). Примери Грчке, Италије, Португалије за сада су део унутрашње финансијске помоћи и одређеног степена санкционисања унутар Уније. Србија са таквом врстом помоћи не може рачунати. Међутим, домаћа криза временски је претходила светској економској кризи: највећи број успешних предузећа продат је пре 2005/2006. године, а новац је уместо у инвестиције потрошен за потребе буџета. У пракси се показало да институционалне реформе, такође, нису успешно остварене: нису координисане са променом законодавства, нити са реалним економским потенцијалима привреде и државе. Ово је нарочито значајно са становишта економских субјеката, који се у свом тржишном пословању суочавају са низом препрека, које отежавају пословање, коначно и опстанак тих субјеката, било да се ради о великим компанијама или малим предузећима и предузетницима.

Процеси економских и друштвених промена превише зависе од политичке елите и *политичке воље* да се изврше промене. Дobar пример за ову тврдњу је стратешки аргумент политичке елите да „српска привреда не треба да се заснива на економским гигантима, већ малим и средњим предузећима“. У пракси се показује низ тешкоћа због непредвидивих услова пословања, претераног захватања државе од добити предузетника. Готово све привредне гране бележе пад производње и пре 2008. године. По подацима Републичког завода за статистику (РЗС) за прву половину 2011. године било је 3.862 предузетника мање, који су одлучили да региструју пословање у Србији, у односу на 2010. годину.

У протеклој деценији асоцијације привредника предлагале су свим владама различита решења, економске инструменте и мере да би се побољшали услови привређивања, али резултати тих предлога су били мали, готово непостојећи. Усвојене су мање важне приредбе и унете у Закон о компанијама (Службени гласник), али су изостале уредбе, којима би влада прецизирала и применила основни закон из ове области.

Чињенично стање показује да је пословање малих предузетника у Србији *високо нестабилно и ризично*. Подаци Агенције за при-

вредне регистре²⁾ показују да је уписано нових 16.118 предузетника, али је избрисано из регистра њих 17.642. Пад броја запослених код приватних предузетника је око 11%. Ранијих година Агенција је вршила истраживања на годишњем нивоу, у којима је у просеку учествовало 103.000 предузећа. Директор Националне агенције за регионални развој Ивица Ежденци износи резултате тих истраживања. Највећи проблеми малих предузетника су били:

- *недостатак обртног капитала*
- *административни прописи*

Године 2011. оба проблема су, по тешкоћама, сврстана у исту раван, како се изјашњавају мали предузетници. За мала предузећа изузетан проблем представља *наплата потраживања*, која је још тежа у условима економске кризе. Потражња за многим производима и услугама је опала, што доводи до опадања промета и неликвидности.

Сличне податке и критичке ставове износи председник Асоцијације малих и средњих предузећа Милан Кнежевић³⁾, који истиче да презадуженост и неликвидност већ годинама прате мала предузећа, спречавајући њихов развој у средња и велика предузећа. Кнежевић наводи да мали предузетници финансирају своје пословање са свега 55% капитала. Ово је *индикатор ограничења развоја*, не само малих предузећа и предузетника, већ и привреде на макро плану. То је и показатељ да расцепкани, уситњени домаћи капитал не може да се ослони на *домаће банкарство*, већ је упућен на стране банке, које одобравају кредите под веома неповољним условима, са високим каматама, које су забрањене у земљама Европске Уније. Ако би сваки мали предузетник запослио по једног радника незапосленост би се смањила за 150.000 лица. Кнежевић наглашава: „Смањење субвенционисаних кредита за ликвидност довешће многа предузећа у финансијску агонију“⁴⁾. Почетком 2011. године дуг малих и средњих предузећа повећан је на 380 милиона евра. Финансијске обавезе су повећане за 65%, а остали расходи за 80%⁵⁾.

Министарство економије и неколико фондова финансирају запошљавање теже запошљивих категорија радника, дају подстицај-

2) Овај и следећи навод према: Раде Репија, „Бизнис мали, много фали“, *Економ:еаст*, 21. 07. 2011, стр. 26-28.

3) Исто, стр. 27.

4) Исто.

5) Исто, стр. 28.

на средства за запошљавање приправника, што су мере предвиђене да непосредно помогну малим предузетницима. СИЕПА, АОФИ, Национална служба за запошљавање имају програме, који би, бар у начелу, требало да повежу предузетнике са лицима која траже запослење и олакшају избор потребних радника и стручњака. Није безначајан ни податак да је цена отварања новог радног места код малог предузетника 2.000 евра, док је држава субвенционисала велике стране компаније на 13.000 евра по једном радном месту, као што је случај са крагујевачком фабриком Застава.

Закључујући своју оцену о положају малог предузетништва у Србији, Милан Кнежевић каже: „У оваквим условима привређивања, нажалост, све је теже почети бизнис. Србија је на 96. месту у свету по конкурентности услова за привређивање. Континуирано смањење куповне моћи, смањење обима иностраних инвестиција и континуиран пад стандарда грађана допринели су томе да је отварање бизниса у Србији изузетно ризичан корак. Не зна се да ли је горе време или место за почињање бизниса“⁶⁾.

ОСНИВАЊЕ МАЛОГ ПРЕДУЗЕЋА КАО ОСНОВНИ УСЛОВ ЊЕГОВОГ ПОСЛОВАЊА

Законска регулатива, којом се регулише приватна привредна делатност, постојала је и у социјалистичкој Југославији кроз федерално и републичко законодавство и подзаконска акта, као и акта локалних самоуправа. Приватни сектор је у деценијама после Другог светског рата постојао у рудиментарном облику као занатске радње са пет, а највише десет запослених радника. Овај сектор је опстао и кроз различите услужне делатности грађана, а посебно се развијао у најјачим туристичким регионима Југославије (Словенија, Хрватска, Црна Гора).

У периоду између 1945. и 1990. године постепено се смањивала рестриктивност прописа, да би током осамдесетих година прошлог века почео јаче да се развија трговачки приватни сектор, који је стварао основицу за будући капитал малих предузећа. Тада је овај сектор, за разлику од друштвене привреде и државне својине, називан **мала привреда**, иако је већ тада само у грани туризма доносио кроз порезе значајне приходе предузетницима и држави.

6) Исто.

О тој малој привреди детаљно је, са правног и економског аспекта проблема писао, у докторској дисертацији *Концептуалне форме и организационо-економски проблеми мале привреде у оквиру самоуправног привредног система*, аутор Станислав Танасковић, који је тезу одбранио на Правном факултету Универзитета у Београду, 1989. године.

Друге социјалистичке земље нису дозвољавале ни оснивање занатских радњи, јер је целокупна привреда била у државном власништву.

Основни правни акт, којим је уведена приватна својина и тржишна капиталистичка привреда, био је Устав Републике Србије од 28.09.1990. године. Током деведесетих година донето је више прописа, најпре основних закона из области привређивања привредних предузећа и малих предузећа и предузетника, како би се омогућило оснивање нових привредних субјеката, који ће пословати са приватним капиталом. Посебна пажња посвећена је доношењу прописа, којима су регулисана питања статуса и пословања малих предузећа и предузетника (физичких лица), јер је законодавац пошао од претпоставке да тржишна привреда неће моћи успешно да се развија без великог броја малих предузећа. Као узор преузета су решења из немачког и француског законодавства и праксе.

Нови прописи су целовито обухватили делатност малих предузећа и предузетника, тако да представљају основна решења и за будуће прописе, који су доношени после 2000. године. Измене и допуне су биле значајне у регулисању делатности компанија, али суштина малог предузећа, као носиоца привредне активности, утврђена је законодавством из деведесетих година прошлог века.

Основни закони о поступку оснивања самосталних радњи, односно предузетника су:

- Закон о предузећима (Сл. лист СРЈ, 29/96 и 29/97) и
- Закон о приватним предузетницима (Сл. гласник СР Србије, 54/89, 9/90 и Сл. гласник Републике Србије, 46/91, 53/93, 67/93, 48/94, 53/95).

Овим прописима је направљена разлика између *великих предузетника* по критеријуму величине добити, па је као доња граница за велика предузећа утврђен приход од 200.000 УС \$ у динарској противредности, а она се региструју код привредног суда.

Мали предузетници се региструју код општинског органа за предузетништво по систему пријаве, а на основу Закона о приватним предузетницима. Закон о предузећима увео је режим оснивања предузећа по основу *пријаве*, што је омогућило да физичка лица једноставније започињу предузетничку делатност.

Закон о приватним предузетницима утврђује да се под приватним предузетником сматра *физичко лице*, које, ради стицања добити, *оснива радњу и самостално обавља делатност*. На прелазу из социјалистичке привреде на тржишну, по тада важећим савезним прописима, под приватном делатношћу су се подразумевали стари занати и послови домаће радиности. Ово треба нагласити ради схватања ширине и дубине економских и друштвених промена, које је доносила тржишна привреда, па се у новом законодавству још јавља занатство као представник приватног предузетништва, иако је, у развијеним тржишним привредама, оно већ деценијама било у опадању. Опстало је у грани занатско-уметничких производа за потребе туристичке привреде.

За обављање самосталне делатности предузетник оснива радњу. Физичка лица су се могла удруживати и основати ортачку радњу, која може имати највише десет оснивача. Садржину пријаве, са условима које треба да испуњава приватни предузетник, прописује Закон у чл. 112. Мали предузетник је физичко лице и овај закон је важан у процесу отварања перспективе тржишне привреде и јачања предузетништва у друштву, које је готово пола века имало привреду засновану на друштвеној и државној својини, односно доминантан јавни сектор, који је обликовао законодавство, државне институције и уређење друштва у целини. Олакшавање и поједностављивање услова за покретање индивидуалне предузетничке делатности било је подстицајно за јачање индивидуалне иницијативе грађана.

Оснивање приватне делатности се вршило најчешће у форми радње, али постоји низ других врста приватних делатности, које су водила физичка лица (канцеларија, радионица, биро, сервис, агенција, студио, апотека, ординација и сл.). Оснивачки капитал је могао да буде у власништву једног лица или удруживањем више лица долази до оснивања ортачке радње.

Законодавац је подстицао удруживање предузетника, са циљем да у дужој временској перспективи мали предузетници про-

шире делатност, ојачају економски и прерасту у мала и средња предузећа.

Престанак делатности малог предузетника предвиђен је случајевима, који су у закону таксативно набројани, што је својеврсни облик заштите од примене прешироких дискреционих овлашћења општинских органа управе према малим предузетницима и предузећима. Радња престаје са радом одјавом оснивача радње, односно ортачке радње (чл. 26 ст. 1 и 2). По сили закона (чл. 27) радња престаје са радом у следећим случајевима:

- 1) Ако је правоснажном одлуком утврђена ништавност уписа радње у регистар,
- 2) Смрћу или трајним губитком пословне способности оснивача радње,
- 3) Ако оснивач радње буде осуђен правоснажном пресудом на казну затвора, која је дужа од шест месеци,
- 4) Ако не отпочне са радом у року од једне године од дана уписа у регистар, односно, ако дуже од годину дана не обавља делатност, осим у случајевима утврђеним овим законом,
- 5) Ако делатност обавља у време привременог престанка рада,
- 6) Ако је кажњаван за обављање нерегистроване делатности више од три пута,
- 7) У другим случајевима прописаним законом.

Члан 28. Закона о приватним предузетницима значајан је због тога што омогућава члановима породичног домаћинства да, у случају смрти предузетника, преузму пословање радње. Тиме се настоји да поново настане традиција породичних радњи и предузећа, која су у развијеним тржишним привредама постојале више деценија или чак и векова, као породична традиција пословања, које се наслеђује више генерација.

Развој малих и средњих предузећа био је отежан у Србији, како због санкција, тако и због привредних и економских дисторзија изазваних приватизацијом. Стари прописи превазиђени су праксом нових предузећа. Низ прописа сада отежава пословање, јер су застарели и неусаглашени са економском реалношћу Србије.

Укидање застарелих прописа, које је влада најављивала још 2008. године. као *сечу* прописа, остварено је само делимично, али је донело извесне материјалне уштеде управо сектору малих предузећа. Овај процес пратила је и вршила мониторинг *Национална алијанса за локални економски развој* (НАЛЕД), која је објавила

да је укинута 195 сувишних закона и подзаконских аката, што ће привреди омогућити годишњу уштеду од 120 милиона евра. По извештају за први квартал 2011. године треба да буде укинута још 36 прописа. Уз укидање низа сувишних прописа укупне годишње уштеде предузећа износиле би 183,1 милион евра годишње. Ако су регулаторне реформе почеле у Србији децембра 2009. њихови ефекти су једва видљиви услед деловања економске кризе.

Ипак, неколико основних закона је измењено по препорукама НАЛЕД-а (његове јединице за свеобухватну реформу прописа). То су:

- Закон о привредним друштвима
- Закон о финансијском лизингу
- Закон о превозу у друмском саобраћају и
- Закон о платном промету

Успостављен је један шалтер за регистрацију предузећа, један шалтер за пријаву и одјаву радника, усвојене су промене у области пореског права.

Статус малих предузећа и предузетника има много већи значај од економског и социјалног. На овим економским субјектима тестира се развој тржишне привреде и правне државе, односно, да је Србија недовршена као правна држава. Честе промене прописа, претерана и неоснована захватања из прихода предузетника супротна су европској пракси подстицајних мера за развој малих предузећа. Нови талас светске економске кризе довео је до интервенције државе, која је различитим економским мерама спасавала привредне субјекте и тако се борила за чување радних места. Ту добру праксу треба да следи и српска држава, али то морају бити дугорочне мере, које не може спровести једна влада у току трајања свог мандата:

- Јачање институција, посебно правосуђа и инспекција
- Стабилизација и смањење пореског оптерећења мале привреде
- Смањење каматних стопа.

На мере остваривања амбијента од стране државе биће указано у даљем тексту.

НОВА СТРАТЕГИЈА РЕИНДУСТРИЈАЛИЗАЦИЈЕ СРБИЈЕ И ЗНАЧАЈ МАЛИХ ПРЕДУЗЕЋА

Приватизација у Србији имала је за резултат деиндустријализацију, како гашење по гранском основу, тако и регионално. Удео индустрије у друштвеном бруто производу је доста опао у односу на базичну 1989. годину., као последњу годину значајног економског развоја земље. Ради поређења може се навести⁷⁾ да удео индустрије у бруто друштвеном производу Чешке износи 40%. Ово је резултат извоза фабрике аутомобила *Шкода*, који је већи од укупног извоза Србије. Немачка је технолошки модернизовала производне капацитете и има суфицит у спољнотрговинској размени већи од 20 милијарди евра годишње. У Србији је 1989. учешће индустрије у БПД било 25%, сада чини само 12%. Некадашњи социјалистички гиганти су уништени, а модел развоја у протеклој деценији заснивао се на страним кредитима и развоју услуга и трговине. Ово је довело до високог дефицита државног буџета, спољнотрговинског и платног биланса, а последично до високе задужености земље. Број предузећа у којима је више од 1.000 радника смањено се готово четири пута од 1990. године, када је пословало више од 200 таквих предузећа, а њихов број је данас око 50.

Смањење укупне производње даље погоршава лоше стање привреде и друштва. Значајан је податак да је у фебруару 2012. године укупна производња смањена за 12,8%, а највеће смањење било је у грани металургије, потом производње рачунара, електронских и оптичких производа.

Економиста Мирослав Здравковић је овај пад производње оценио на следећи начин: „Мислим да U.S. Steel није једини кривац за овако велики пад индустријске производње. Према мојим прорачунима он је са можда три процента(...). Сигуран сам да ће прерађивачка индустрија до краја године имати пад, само је питање да ли два, пет или седам процената⁸⁾. Тај пад мора да се преокрене новом стратегијом, која ће као своју операционализацију имати другачију економску политику у Србији. Процене економиста показују да је развој привреде у Србији био настављен по стопи, која је постојала 1989. године, домаћа привреда би била близу европског просека. Документ владе Републике Србије, „Посткризни модел

7) Упор. Александра Голић, „Машине на преломној тачки“, *Економ.еаст*, 12. 04. 2012, стр. 18-20.

8) Исто, стр. 18.

економског раста и развоја Србије 2011-2020. године“, наводи гра-не у које ће се улагати, а то су: „хемијска индустрија, производња машина, уређаја, саобраћајних средстава, електронска и прехранбена индустрија.“⁹⁾ Технички стручњаци, окупљени у Академији инжењерских наука Србије (АИНС) предлажу *хитну промену стратегије – реинжењеринг српске индустрије*, те упозоравају да ће Србија изаћи из кризе не 2020, већ 2030. године.

Потпредседник АИНС Јован Тодоровић директно критикује став политичке елите према њиховим стручним мишљењима и саветима: „Инжењерска мисао је потиснута, њеном афирмацијом можемо да повећамо производњу, а само то може да изведе земљу из кризе.“ Овај став изнет је у документу АИНС „Национална технолошка платформа Србије“.¹⁰⁾

Економисти процењују број година за излазак из кризе и опоравак српске привреде, али су сагласни да је за процес реиндустријализације потребно много година и да је претходно потребно завршити процес приватизације, смањити јавну потрошњу и *утицај политичких центара моћи на привреду*.

У оквиру процеса реиндустријализације посебну улогу имају мала и средња предузећа. Она се јављају као самостални привредни субјекти, као кооперанти и подизвођачи послова великих компанија. Познато је да је стара текстилна индустрија у Србији престала да постоји. Економисти сматрају да та производња у Србији има перспективу развоја у малим и средњим предузећима, при чему процену конкурентности заснивају на образложењу да цена рада у азијским земљама постепено расте, што ће производе домаће текстилне индустрије учинити конкурентнијим. Ово становиште заступа више економских стручњака, између осталих и Љубодраг Савић, професор Економског факултета у Београду.

За обнову индустрије потребан је свеж капитал. Економиста Џејмс Тобин (*James Tobin*), добитник Нобелове награде, сажео је у једној речи појам економије – *подстицаји*. Потребно је развијати нове индустријске делатности, које одговарају економској снази малих и средњих предузећа: информационо-комуникационе технологије, креативне технологије и индустрију културе. Друга битна економска претпоставка је стварање *доброг пословног амбијента*, изградња пословног поверења, елиминисање корупције. Ово по-

9) Исто, стр. 19.

10) Исто, стр. 20.

следње је постало системски проблем, истиче професор Небојша Савић са Финансијско-економске академије. Имајући у виду да је радна снага у Србији стара, а незапосленост је крајем 2011. г. достигла 28,15%, као и ниску квалификациону структуру великог дела радно активног становништва, *почетак обнове индустрије мора да се заснива на базичној индустрији*, која је у Србији била основ производње од почетака модерне индустрије, а то су рударство и металургија. Ако се анализира извоз највише се заради на продаји примарних прехрамбених производа. Када би се пољопривредни производи термички обрадили и паковали зарада од извоза ове врсте робе била би двоструко већа. Продаја финалних производа, из различитих индустријских сектора, такође би морала да се усмерава другачијом економском политиком, што произлази и из података, садржаних у „Стратегији нове индустријске производње 2011-2012“.

Професор Савић врло јасно образлаже проблем развоја Србије: „Ако Србија настави да се развија по старом моделу, средстава за инвестиције свакако неће бити. Али, ако наша земља из основа промени приступ развоју у наредном периоду, потребни капитал ће се наћи. И поред светске кризе, квалитетног капитала увек има. Али, да би он заиста дошао у Србију, земља се мора истински демократизовати и отворити према свету. Закон мора бити једнак за све, а освајање власти не сме бити партијски плен, који ће служити за стицање богатства и привилегија изабране политичке, пословне и интелектуалне елите Србије. Свет ће нас ценити онолико колико будемо ценили сами себе”.¹¹⁾

Србија је по друштвеном бруто производу по становнику неколико пута сиромашнија од просека ЕУ. Ниједна земља чланица или кандидат за чланство нема нижи **БДП** по становнику Србије. Штедња је краткорочна нужна економска мера, али она не подстиче раст и развој привреде. Из наведених података, као и теоријских анализа, произлази значај малих и средњих предузећа.

У изнетим теоријским ставовима недостаје критика и анализа *проактивних мера*, које држава мора да предузме, како би створила повољан пословни амбијент за мала и средња предузећа. *Обавезе државе* започињу законском регулативом, а настављају се практичним мерама. Сматрамо да су *две* врсте мера основне у стварању амбијента за пословање предузетника, малих предузећа:

11) Исто, стр. 20.

1. Јасно дефинисане царине
2. Инфраструктура, односно изградња стратешких путних праваца и њихово одржавање ради превоза, а посебно, извоза робе.

Саобраћајна веза између царине на Хоргошу и границе са Бугарском била је актуелни економско-саобраћајни проблем још пре Другог светског рата. Овај путни правац мора бити изграђен. Новии проблем је запуштање (од стране обе државе) путног правца из Србије према Црној Гори и обратно. Ови проблеми су настали протеклих година као последица више фактора: неуређености државе, недостатка политичке воље да економска питања добију приоритет у односу на политичка, али и због *одсуства озбиљне визије државног и привредног развоја Србије*. Осим што имају економски значај за превоз робе малих и свих других предузећа и предузетника, ови путни правци имају стратешки значај за Србију и зато је изградња и одржавање путне и железничке мреже од стратешког државног значаја.

Развој малих и средњих предузећа у Србији нису зауставиле економске санкције ОУН, транзиционе промене законодавства и привредног амбијента. Али, терет пореза и доприноса, које убира држава од њихове добити, ограничава њихов развој, а када је предузеће лимитирано у свом развоју осуђено је да после неког времена нестане са тржишта. У претходне четири године (2008 – 2012) брисано је из регистра 143.469 предузетничких радњи, а истовремено су основане 150.272 нове, што значи да је њихов број порастао за седам хиљада. Међу привредним друштвима брисано је у истом периоду 29.635, а основано 39.200, што значи 10.000 више основаних него брисаних.

Ако се узме у обзир број власника радњи, чланова њихових породица, које издржавају својим радом, као и број запослених, то је велика маса људи о којима би држава морала да брине проактивним мерама царинске, пореске и политике субвенција, која такође треба да се повремено преиспитује и иновира.

Отворено је питање *зашто ново законодавство не омогућава грејс период за предузетнике, који први пут започињу бизнис, у разумним роковима*, што је уобичајена пракса у земљама Европске Уније. Тиме би се олакшало samozapoшљавање младих људи, отварање перспективе пословања, развој малог капитала без кога ни даљи раст привреде и запошљавања није могућ.

Питање, које се не односи директно на статус малих предузећа, али представља свеобухватну антикризну меру, је *национализација великих система*, на супрот стратегији приватизације. Дobar пример за овај предлог је железница, која не може да функционише у приватном власништву. Влада Маргарет Тачер је извршила национализацију железнице иако је њена економска политика била доследно неолиберална.

У пракси се показало да приватизација железница води ка њиховом банкроту. У оквиру такве свеобухватне стратегије решавања економске кризе своје место имају и мала и средња предузећа. Развијајући се она долазе до таквог технолошког и економског развоја, када постају део великих система (подизвођачи, сервисери, корисници). Међусобна условљеност великих компанија и малих предузећа допринеће покретању новог инвестиционог циклуса, под условом да стратегија привреде буде осмишљена.

Србија сада има око 80 појединачних стратегија за развој разних области, од социјалне политике до културе и образовања. Међутим, без стратегије привредног развоја оне су парцијалне и стога само парцијално ефикасне, јер нису саставни део операционализације опште стратегије привредног развоја земље.

*
* * *

Криза Европске уније и европске монетарне уније заоштрила се у мери, која оставља отворена питања будућег уређења Уније, а посебно питање пријема у чланство држава са простора западног Балкана. Ово је и изазов за привредну и политичку елиту Србије, која се мора одредити за решавање унутрашњих питања – монетарних, економских, питања запошљавања и смањења сиромаштва. Проблеми произашли из неуспешне приватизације нису настали деловањем екстерних фактора, већ су унутрашњи проблем Србије.

У земљу је ушло у протеклих десет година више од 50 милијарди евра, по различитим основама (дознаке дијаспоре, донације, директне стране инвестиције), а након завршетка председничких избора у мају 2012. године руски председник Путин је обећао робни кредит у вредности од 800 милиона долара, намењен инфраструктури Србије. Он би морао да буде искоришћен за решавање проблема саобраћаја, који су наведени у тексту.

Реиндустријализација привреде отвара широке могућности за дугорочан и стабилнији развој малих предузећа, а унутрашње резерве новца код грађана постоје и могле би се активирати у функцији малог предузетништва. Сва наведена питања захтевају да будуће владе институционално и различитим проактивним мерама подржавају развој малих предузећа и предузетника. То је изазов, али и могућност економског, државног и политичког развоја Србије и разрешавања кризе у свим секторима привреде и државе.

Dubravka Stajic

**DILEMMAS OF EUROPEAN INTEGRATION
AND STATUS OF SMALL ENTREPRENEURSHIP
IN SERBIA**

Summary

The author considers the significance of small and medium-sized enterprises for the formation and the development of the entrepreneurship in Serbia after 1990, especially in the period of current crisis of the European Union and the European Monetary System. The legislator has recognized the significance of the small enterprises for the development of the entrepreneurship, which is the reason why the Law on private enterprises and the Law on entrepreneurs were passed in 1991. This enables the possibility of private initiative for private persons as individuals, general partnership societies and enterprises with various forms of joining the capital. The state during the current crisis is obliged to create the environment which is suitable for the entrepreneurship of the small entrepreneurs, in the area of normative regulation, and of the practical measures. Such stimulating measures are related to the road network in Serbia, as one of the conditions for the transportation of goods, especially the export of the products of small entrepreneurs and other economic subjects.

Key words: entrepreneur, small enterprise, legislation and practice, risk, European Union, state, roads, tariffs.

ЛИТЕРАТУРА

- Гиденс, Ентони, *Европа у глобалном добу*, Београд, Слио, едиција *Агора*, 2009.
- Ђокић, Марко, Јосифовић Ђорђе, *Развој мале привреде у СФРЈ*, Београд, 1980.

- Петровић, Срђан, *Мала привреда и привредни систем Југославије*, Магистарска теза, Правни факултет у Новом Саду, 1991.
- Танасковић, Станислав, *Концептуалне форме и организационо-економски проблеми мале привреде у оквиру самоуправног привредног система*, Докторска дисертација, Правни факултет у Београду, 1989.
- Васиљевић, Мирко, *Компанијско и трговачко право*, треће измењено и допуњено издање, Београд, Службени гласник, едиција *Уџбеници и приручници*, 2012.
- Голић, Александра, „Машине у преломној тачки“, *Економ:еаст*, Београд, 12. 04. 2012.
- Новаковић Александар, Станимировић Андреј, „Српска „држава благостања“ у вртлогу неуспешне транзиције“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011.
- Репија, Раде, „Бизнис мали, много фали“, *Економ:еаст*, Београд, 21. 07. 2011.
- *Оснивање самосталних радњи, обавезе предузетника и вођење пословних књига*, Београд, 1998 (10 специјалних прилога „Савремене праксе“).
- *Закон о облигационим односима*, Београд, Службени гласник, 1978. (XXIII издање).
- *Закон о предузећима*, Службени лист СРЈ, 29/96 и 29/97.
- *Закон о приватним предузетницима*, Службени гласник СР Србије, 54/89, 9/90, Службени гласник Републике Србије, 46/91, 53/93, 67/93, 48/94, 53/95.

Resume

The article shows the importance of small-size enterprises to develop market economy in Serbia and the problems in their business. The crisis of the European Union, where legislation and the small enterprises sector are developed, requires from Serbia to define its development strategy, which would encourage more small enterprises development. It suggests the introduction of a grace period for entrepreneurs who start to do business. The state has an obligation to take measures that are supportive of small enterprises. Two such measures-tariffs and building infrastructure (roads and railways) are listed in the article. Within the overall strategy of economic development of Serbia, macroeconomic policies were proposed, to influence the improvement of small-size enterprises: the nationalization of large systems, especially railways and reindustrialization strategy. This would encourage the stabilization and development of small-size enterprises sector. The state should examine the institutions that have regulatory and supervisory function in the field of entrepreneurship,

in particular, the state should examine the system of taxes and contributions, that over-burdens small-size entrepreneurs and limits their development.

Овај рад је примљен 5. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

*Николина Матијевић**

Факултет за правне и пословне студије, Нови Сад

ТРАНЗИЦИОНИ И КОНСОЛИДАЦИОНИ ПРОЦЕСИ У ХРВАТСКОЈ И СРБИЈИ: КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА

Сажетак

Процеси транзиције и демократске консолидације у Хрватској и Србији, предмет су нашег проучавања, као и идејне матрице на којима се започиње и опстојава, у дужем временском периоду, формирање новог политичког поретка. То су, превасходно, идеје о изградњи националне државе, као упоришта за успостављање посткомунистичког политичког система у овим државама, те извор легитимности нових режима.

Кључне речи: Хрватска, Србија, транзиција, демократизација, консолидација, национална држава

Деведесете године XX века биле су изразито бурне у Источној и Централној Европи, посебно у бившој Југославији¹⁾. Економске последице нестабилне политичке ситуације, биле су нарочито видљиве. Потпомогнуте националистичком реториком, довеле су до заоштравања односа међу социјалистичким републикама.

* Асистенткиња на Факултету за правне и пословне студије у Новом Саду; докторанткиња на Факултету политичких наука у Београду

1) О догађајима тих година погледати: Т. G. Ash, 1993, *Mi građani 1989. Svjedočanstva iz Varšave, Budimpešte, Berlina i Praga*, Zagreb; В. Пусић, 1992, *Владаоци и управљачи*, Загреб; С. Ђукић, 1992, *Како се догодио вођа*, Београд; Д. Радосављевић, 2001, *Елите и трансформација*, Нови Сад; N. Vladisavljević, 2008, *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milosevic, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*, London; С. Слапшак, 1992, *Шта је изазвало рат у Југославију*, Београд; П. Ташић, 1994, *Како је убијена друга Југославија*, Скопље; D. Bilandžić, 1999, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb; D. Jović, 2003, *Jugoslavija država koja je odumrla. Uspon, kriza i pad Kardeljeve Jugoslavije (1974-1990)*, Zagreb; и многе друге изворе.

Одржавање *statusa quo* постало је немогуће јер је шеф државе, дизајниран као осмочлани колективни орган²⁾ губио ауторитет у републичким и покрајинским органима власти. Општа политичка нестабилност довела је до успона радикалних вођа у оквиру Савеза комуниста Југославије, пре свих, Слободана Милошевића, у СК Србије³⁾. 1988. годину можемо навести као преломну годину за даљу судбину Југославије.

Као председник Председништва Централног комитета Савеза комуниста Србије (ЦКСКЈ), Слободан Милошевић је 1988. године успоставио нови политички курс, који ће Србију и Југославију одвести на странпутицу етно-национализма који ће Србију и Југославију одвести на странпутицу етно-национализма, због чега ће, укључујући и друге разлоге, доћи и до распада Југославије. Милошевићева ауторитарна политика, потпомогнута националистичким пројектима у осталим републикама, довешће до крвавих сукоба, најпре у Хрватској, а потом и у Босни и Херцеговини, затим на Косову, да би се финале те политике одиграло у самој Србији. До конституционалног распада Социјалистичке Федеративне Републике Југославије долази већ 1990. године, када поједине њене републике, доносе нове уставе који су били у директној контрадикторности са Уставом СФРЈ из 1974. године⁴⁾. Доношење Устава Савезне Републике Југославије, 27. априла 1992. године, и формално је означило крај СФРЈ.

Националистичка политика која је обележила деведесете године ХХ века у Хрватској и Србији, почетак краха у обе земље доживеће током 2000. године. У Хрватској ће Хрватска демократска заједница (ХДЗ) релативно мирно отићи с власти након парламентарних избора, док ће избори у СР Југославији и Србији бити праћени покушајем поништавања резултата од стране режима Социјалистичке партије Србије (СПС), што ће као последицу имати демократску петооктобарску револуцију.

Политичке промене које су се одиграле почетком новог миленијума у ове две земље, донеће са собом и нове уставне промене

2) По Уставу СФРЈ из 1974. године, свака република и покрајина је у Председништву СФРЈ била заступљена са по једним чланом; до уставних амандмана из 1988. године, члан Председништва је био и председник Председништва ЦК СКЈ, по положају.

3) Види више у: N. Vladislavjevic, 2008, *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milosevic, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*, London

4) Први такав устав усваја једностраначка скупштина Србије, 28. септембра 1990. године, са политичком паролом "Прво устав, па избори".

– у Хрватској је дошло до измене одредби које се односе на председничка овлашћења, писана по мери Фрање Туђмана, док ће се у Србији тај процес отегнути, тако да је нови устав донешен тек 2006. године.

ТРАНЗИЦИЈА И КОНСОЛИДАЦИЈА У ХРВАТСКОЈ И СРБИЈИ

Историјске напомене

Хрватска и Србија, данас независне и демократске државе, осим неколико заједничких обележја, деле и заједничку историју, већим делом XX века. Почетком деведесетих година, обе су кренуле путем изградње и реafirмације националне државе. Модерне државе своју легитимност црпе из степена демократичности институција и процедуре и њихове ефикасности, односно, могућности остварења специфичног друштвеног консензуса о границама простирања државне регулативе у области друштвених односа. Традиционално се поимање државе детерминистички заснивало на постојању територије и становништва, које је повезано заједничким етничким пореклом. Национална држава, као концепт XIX века, заснива се на овим претпоставкама. Остварена је, и развијена само нација која је створила своју сопствену државу, и тако постала фактором међународне политике и поретка и добила међународни легитимитет и спољну сувереност. „Брак између нације и државе испада нужан по идеолошкој и политичкој логици капитала. Држава са нацијом обезбеђује развој и стабилност, ефикасност и функционисање. Нација без државе губи своје битне одлике садржане у територији, традицији, пореклу. Развој капиталског друштва је диктирао стварање националне државе... што је омогућило капиталу да се стабилизује као владајући продукциони и друштвени однос.“⁵⁾ За Брубакера „Дебате о грађанству у веку националне државе су дебате о националнотету, о томе што он значи, што би требало да значи и што припада националној држави. Национална држава је и идеја и идеал: то је један посебни начин вредновања и означавања социјалног и политичког чланства. У складу са овим моделом чланства у националној држави могло би се означити као егалитарно, свето, национално, демо-

5) Види: Б. Ковачевић у Д. Радосављевић, 2001, *Елите и трансформација*, Нови Сад, стр. 43-45.

кратко, јединствено и социјално изводиво. Од времена класичне европске националне државе, ове норме настављају да обликују говор о националиту, грађанству, имиграцији, војној служби, држави благостања, патриотизму, националном идентитету и другим питањима која се односе на чланство у политичкој заједници“. Следствено томе, јасан је модел националиста „који, у основи, бране интегралну вредност класичног модела државе. Сажето, чланство у држави (грађанство) претпоставља припадност нацији (националитет)“. ⁽⁶⁾ Тако Подунавац, следећи Гиденса, наглашава став о национализму као основној унифицирајућој сили: „у њему се, као особитој етичкој и супстантивној доктрини, супституира она функција коју је традиција имала у предмодерним типовима владавина (‘територијалне државе’)“ ⁽⁷⁾ па закључује да се национализам нужно приказује у два „момента“ - прво, природа свих националистичких покрета је инхерентно политичка; друго, да је средишња одређеност национализма мит о утемељењу политичке заједнице. Или, како то каже Гиденс: „Без обзира на разлике, националистички идеал тендира ка концепту ‘домовине’; другим речима, ка концепту територијалности; на миту о утемељењу заједнице заснива се културна аутономија оне заједнице која би требало да буде носилац ових идеала (...) Солидарност коју национализам жели да обликује утемељена је на посесији земље, и то не било које земље, већ хисторијске земље, земље прошлих генерација“. Нација и националитет сачињавају онај идеолошки супстрат на основу којег се оправдава и изводи закључак о премоћи државе над облицима одређених аутономних моћи. „Она служи као кључни фактор уједињавања политичке заједнице. Но, нужно је рећи, да нација и националитет представљају ‘критику’ не само претполитичких облика уједињавања већ, подједнако, и критику ограничености нововековне уговорне теорије о уједињавању заједнице.“ ⁽⁸⁾

Фундаментално политичко-правно питање државе, тако и оне остварене на релативно “чистој” етничкој територији, јесте однос према мањини/мањинама, које такође могу да обнове осећања свести припадности појединим етничким, културним, па и политичким посебностима. Идеја патриотизма, као брана евенту-

6) Види: М. Подунавац, 1998, *Принцип грађанства и поредак политике*, Београд, стр. 58.

7) Исто, стр. 68.

8) Исто, стр. 71.

алном растакању државне заједнице и припадност „исконској целини“, основна идеолошка поставка концепта националне државе, удаљавају је од могућности решавања овог проблема изван делокруга заједнице утемељене на слободном избору њених грађана. „Држава организира нацију у развоју и настоји монополизирати националну традицију чинећи од тога моменат будућности која зацртава сакупљајући сјећање народа-нације“.⁹⁾ Зато, „нација постаје сидриште државне власти“, јер битне одлике националног идентитета имају посебан значај за функционисање државе. Тако је и на питање: „Да ли је за демократизацију друштва нужан пролазак кроз етапу националне државе?“, у великом броју случајева, у историјском развоју државе, био позитиван одговор. „Национална је држава представљала инфраструктуру државно-правне дисциплинске управе, те пружила гаранцију за очување простора индивидуалног и колективног деловања ослобођеног од дјеловања државе.“¹⁰⁾ Консеквентно, следи став да је национална држава створила основе за развој културне и етничке хомогености, а једновремено је из јавног, културног и политичког живота бивала искључена мањина/мањине.

Поједине су земље из источне и централне Европе прихватиле концепт националне државе почетком деведесетих, имајући многобројне националне проблеме из претходног система. Тврдокорно су опстојавале на концепту јачања националних особености и недељивог националног суверенитета, што је било плодно тле за развој национализма, и мањинских, и већинских етничких колективитета у тим земљама. Тако се захтевало да се створи заокружена државна целина за већинску нацију, и да се из те творевине искључе припадници других нација. То указује на став да се не захтева само заједничко живљење једне нације у једној држави, већ и став да у тој заједници не живи нико осим припадника те нације. Оваква нација-држава, „ако је формирана као тотална друштвена творевина, остварује се нужно као аутаркична (и највероватније) ауторитарна заједница.“¹¹⁾ Тако су до крајњих консеквенци изведена погрешно прилагођавања политичких проблема, насталих у новим демократским (пост-комунистичким) земљама, у овом традицио-

9) N. Pulancas, 1981, *Država, vlast, socijalizam*, Zagreb, str. 107; цит. према: Д. Радосављевић, 2001, *Елите и трансформација*, Нови Сад, стр. 45.

10) J.Haber mars, 1991, *Državljanstvo i nacionalni identitet*, Zagreb, str. 138.

11) В. Становчић, 1986, *Федерализам/конфедерализам*, Никшић; цит. према: Д. Радосављевић, 2001, *Елите и трансформација*, Нови Сад, стр. 45.

налном плуралистичком подручју Европе. Случајеви Хрватске и Србије су карактеристични примери за то.

Модел изградње државе (state-building-a) Хрватске и Србије разликовали су се у значајној мери. Србија је своју независност добила од Отоманског царства, 1878. године, и своју територију је проширивала након бројних устанака и ратова (од Првог српског устанка из 1804. године до Балканских ратова 1912-1913. године). Хрватске земље - Хрватска, Славонија, Далмација, Истра - имале су само ограничену аутономију у оквиру Хабзбуршке монархије и све до 1918. године потпуна независност уједињених хрватских земаља није деловала оствариво. Обе ове земље су своје прво уједињење, 1918. године, дочекале као претежно аграрне и делимично модернизоване државе. Стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године, започета је заједничка историја, која ће свој први прекид доживети почетком Другог светског рата 1941. године. Овај период, од 1918. до 1941. године, карактерише слаби парламентаризам до 1929. године, а од ове године до избијања рата, диктатура краља Александра и кнеза Павла Карађорђевића. Увођење диктатуре додатно је нарушило стабилност политичког система и продубило постојеће српско-хрватске сукобе. Ове сукобе је делимично ублажило оснивање Бановине Хрватске, 1939. године, на основу Споразума Цветковић-Мачек, али је тај покушај трајао изузетно кратко. Током Другог светског рата заједничка држава је престала да постоји, јер је била подељена од стране немачких и италијанских окупационих снага као део плена. На територији Хрватске долази до оснивања Независне Државе Хрватске, квинслишке државе, која је била под директним патронатом нацистичке Немачке. Народна-ослободилачка борба била је предвођена Комунистичком партијом Југославије, чија је највећа заслуга стварање федерације република, у чијем се саставу нашло шест држава, 1945. године. Друга Југославија је од момента свог настанка, у погледу социјалне и економске модернизације као и институционализације, била комунистичка земља.

Да би боље разумели услове под којима су започете транзиције у Хрватској и Србији, потребно је описати начин функционисања комунистичког режима у његовом најуспешнијем периоду.

Постоји неколико карактеристичних обележја која су одликовала комунистички режим, а која су имала изузетно велики утицај на Хрватску и Србију, као конститутивне делове Југославије. По

Закошеку, три су кључна поља имала пресудан утицај на стварање предуслова за транзицију и трансформацију:

1. одлике политичког система;
2. структура институција и проблеми у функционисању федерације;
3. особине и проблеми економског система.¹²⁾

Политички систем Југославије од 60-их година XX века може се окарактерисати као ауторитарни режим са ограниченим друштвеним плурализмом, у којем је моћ била подељена између република (и покрајина) и федерације. Легитимност режима била је заснована на идеологији самоуправљајућег социјализма и на револуционарном наслеђу из Другог светског рата. Од оснивања Југославије, 1945. године, до маја 1980. године, вођа режима је био Јосип Броз Тито, у чијим је рукама била сконцентрисана моћ одлучивања, али који је и сам за себе представљао, као вођа антифашистичког покрета и социјалистичке револуције, извор легитимности система. Након његове смрти, примарни циљ комунистичких лидера постало је очување статуса quo, што је најбоље одсликавала парола „И после Тита – Тито!“.

Са јачањем статуса федералних јединица – република, постепено је дошло и до јачања статуса аутономних покрајина, Војводине и Косова и Метохије, које су биле у саставу Србије. Доношењем Устава из 1974. године, ове две покрајине су постале конститутивни елементи федерације, што је подразумевало увођење високог степена аутономије, и добијање права на репрезентацију на федералном нивоу. Након Титове смрти, с обзиром на то да је он био главни арбитар у политичким процесима, процес одлучивања постао је знатно спорији и непоузданији. Према професору Подунавцу „*Основно језгро политичког поретка у бившој Југославији чинио је систем харизматске власти и харизматског легитимитета. Овакав тип поретка носи у себи веће могућности саморазарања него политички режими засновани на традиционалном или рационалном ауторитету. Најосетљивији проблем са којим се овај тип поретка суочава јесте питање харизматског наслеђа и рутинизације харизматског ауторитета. Од начина на који се решавају ова два проблема у основи овиси природа политичког поретка.*

12) N. Zakošek, Democratization, “State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia”, *Democratization*, Vol. 15, No. 3/2008, str. 590.

Анализе ових типова политичких поредака показују да су могуће двије солуције решавања питања политичког наслеђа. Прва је да се успостављање новог харизматског лидера заснива на темељу правила и критерија које је установио сам харизматски лидер у сарадњи са припадницима “харизматске заједнице”. Ово је случај када харизматски лидер установљава процедуре политичког наслеђивања. Друга је солуција када сâм харизматски лидер одреди свог наследника. Признавање десигнираног наследника врши се по правилу акламацијом оних који су најмоћнији и најповлашћенији следбеници лидера (харизматске заједнице).¹³⁾ Питање харизматског наслеђа у бившој Југославији није било решено. Тито није одредио себи наследника а нису постојале ни процедуре и правила које би ово питање могле успешно решити.

Током априла 1981. године, непуних годину дана након Титове смрти, демонстрације Албанаца на Косову су показале велико незадовољство постојећим федералним уређењем. Косовски Албанци су захтевали да Косово постане седма југословенска република, што су одбиле вође југословенске, а нарочито српске комунистичке партије.

Радничко самоуправљање и „социјалистичка тржишна економија“¹⁴⁾ били су главна карактеристика југословенске економије. Главни проблеми с којима се суочавала југословенска економија били су константни буџетски дефицит, висока инфлација, висока стопа незапослености и проблематична стопа привредног раста, након шездесетих година XX века. Сви ови недостаци су почетком 80-их година, у комбинацији са високим спољним дугом, изазвали озбиљну економску кризу. Из нестабилне макроекономске ситуације проистекле су две главне последице – велике разлике у нивоу развијености региона – република, и сукоби међу републикама око редистрибуције капитала. Лоше економско стање додатно је довело у питање легитимност комунистичког режима.

Поред ових општих проблема који су једнако погађали све федералне јединице, свака од њих се суочавала са својим сетом проблема.

У Хрватској је политичка ситуација била затегнута још од 1971. године, када је Хрватско прољеће било заустављено од стра-

13) М. Подунавац, 2003, „Пут Србије ка нормалној држави“, Република, бр. 318-319.

14) Исто, стр. 591.

не Тита и догматског дела хрватског комунистичког руководства; вође овог покрета избачене из Савеза комуниста Хрватске, а неки, од којих ће многи ускрснути у деведесетим, послани у затворе. Комунистичка елита, предвођена присталицама „чврсте руке“, била је за очување постојећег стања и против увођења политичког плурализма. Један од важних елемената овог *statusa quo* било је очување једнаке поделе моћи између Хрвата и Срба, на чему се у Хрватској инсистирало након Другог светског рата.

За то време, у Србији се појавило велико незадовољство због постојећег конституционалног статуса републике, њене унутрашње структуре, али и слабљења југословенске федерације. Почетком 80-их ово незадовољство је изазвало јавну дискусију. Пажња је била усмерена пре свега на проблеме Срба на Косову, али и на наводну дискриминацију Србије у федерацији, односно, у другим републикама. У оквиру Савеза комуниста Србије дошло је до поделе по питању „српског националног питања“ на умерено, либерално крило, и на радикално, националистичко и ауторитарно.

Друга половина 80-их година показала је да су Југославији потребне темељне реформе. Као одговори на кризу која се појавила у периоду од 1986-1988. године, јавила су се три различита гледишта. Прво, настало у Словенији, подразумевало је увођење политичког плурализма, слободне изборе и независни статус Словеније. Словеначка формула се показала успешном и имала је значајан утицај на започињање демократизације и *state building* у Хрватској. Друго гледиште о трансформацији био је план Слободана Милошевића и српског комунистичког естаблишмента. Трећа алтернатива, створена на нивоу федерације, била је економска реформа коју је, почетком 1989. године, започео председник федералне владе Анте Марковић. Он је предложио спровођење приватизације, увођење тржишних механизма, на крају, и политичког плурализма. Све то, наравно, у оквиру заједничке државне целине – Југославије. Иако је у почетку ова реформа била успешна, она није успела да осигура мирну трансформацију федерације, јер Марковић и његова влада нису имали ефективну контролу над федералним органима силе, нити сарадњу три највеће и политички и економски најмоћније републике – Србије, Хрватске и Словеније.

По Лазару Вркатићу¹⁵⁾ четири главна узрока рата и распада СФРЈ су следећа:

15) Л. Вркатић, 2009, *О конзервативним политичким идејама*, Нови Сад

1. Конзервативизам побеђен приликом успостављања друге Југославије, остао је јак у круговима интелектуалне елите, а повремено је добијао и политичку подршку унутар социјалистичког покрета. Такође, постојала је одређена неживљеност нација, која је чекала тренутак за остварење свога циља;

2. Подршка рату као фактору преваге конзервативне идеје од стране битних фактора међународне заједнице;

3. Велика је вероватноћа да би рат био избегнут да је у Југославији победила либерална идеја, што не значи да у појединим деловима земље не би победила ауторитарна политичка опција;

4. У другој Југославији је функционисала одређена врста својине, која је изнедрила менаџерску економију, која се не би могла уништити без рата. „Основни узрок рата је облик рата који није могао другачије бити устоличен“¹⁶⁾.

Транзиција и консолидација у Хрватској

Промена режима у Хрватској била је последица неколико упоредних процеса који су се тада дешавали - либерализације која је наступила због слабљења комунистичког режима; спољних притисака који су долазили са федералног нивоа и из Србије; појављивања нових политичких партија и група, као и њиховог позиционирања и подела које су се јавиле у оквиру владајуће комунистичке елите (на присталице чврсте руке и оне умерене). Додатни подстицај променама дали су и раздробљавање Совјетског блока и напредовање политичких реформи у Словенији. Реформистичко крило у оквиру Савеза комуниста Хрватске се у децембру 1989. године изборило за прве слободне изборе. До ескалације хрватског национализма долази у току изборне кампање, за парламентарне изборе предвиђене за мај 1990. године. Сами избори су изазвали промену комунистичког режима. Изборна победа Хрватске демократске заједнице (ХДЗ) и прихватање пораза, од стране Савеза комуниста Хрватске - СДП (СКХ-СДП), осигурала су миран и легалан пренос власти. Нови устав, усвојен у децембру 1990. године (тзв. „божићни устав“), успоставио је јак полупредседнички систем, који је омогућио новом председнику, др Фрањи Туђману, да ефективно одговори на југословенску кризу и сукобе који се јављају у Хрватској. Конкретни разлози за усвајање полупредседничког система, званична уставноправна доктрина образлагала је следећим аргу-

16) Л. Вркатић, 2009, *О конзервативним политичким идејама*, Нови Сад, стр. 240.

ментима¹⁷⁾ – сматрало се да полупредседнички систем помирује два основна захтева потребна за успешно функционисање власти модерне државе: врло висок степен политичке демократије и стабилност политичког система у целини; и трећи разлог је више историјског карактера – сматра се да је полупредседнички систем био присутан у хрватској демократској традицији још од бана Јелачића.

Неки аутори су доказивали да се у Хрватској „након првих компетитивних избора тијеком 1990. развијао посебан тип државе који је у себи уједињавао елементе парламентарне, председничке и владине државе“¹⁸⁾. Као пример, А. Бачић у свом тексту Уставно уређење у Републици Хрватској (1990-2002), наводи анализу угледне политикологиње М. Касаповић, која у својој анализи хрватске државе полази од две хипотезе: (1) хрватска држава је начелно уставно одређена као парламентарна законодавна држава, и (2) уставним нормама, а нарочито политичком и правном праксом, постоји могућност појаве „ванредних законодаваца“, што у ствари мења карактер државе у потпуности.¹⁹⁾

Једна од одлика новог режима била је и огорченост на Србе. Нови режим одбио је сваку могућност поделе власти с њима и укинуо је привилеговано право вета српској националној мањини, док је Хрватску дефинисао као националну државу Хрвата.²⁰⁾ Дефинисање Хрватске као државе хрватског народа имало је велики утицај на функционисање државне администрације, судова, полиције, државних медија и других институција, јер су предност приликом запошљавања имали Хрвати, док су хрватски грађани српске националности били дискриминисани.

Ова политика новог режима, у комбинацији са мобилизацијом Срба, коју је иницирао режим Слободана Милошевића, преко Српске демократске странке, продубила је постојећи сукоб између хрватских власти и српске заједнице у Хрватској. Представници Срба у хрватским институцијама су се из њих повукли, а недуго затим

17) А. Бачић, 2002, „Уставно уређење у Републици Хрватској (1990-2002)“, у: *Између ауторитаризма и демократије – Србија, Црна Гора, Хрватска, том I*, Београд, стр. 59.

18) Цитирано према: А. Бачић, 2002, „Уставно уређење у Републици Хрватској (1990-2002)“, у: *Између ауторитаризма и демократије – Србија, Црна Гора, Хрватска, том I*, Београд, стр. 59.

19) Исто.

20) N. Zakošek, 2008, *Democratization, State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia*, Democratization, Vol. 15, No. 3, str. 598.

дошло је до оружаних сукоба. Избијањем оружаних сукоба „српско питање“ престало је да буде демократско питање и постало је питање хрватске државности. Побуњени Срби тражили су да Хрватска остане у саставу Југославије, или ће у противном тражити отцепљење од Хрватске. С обзиром на то да представници хрватске државе нису пристали на то, дошло је до избијања рата у августу 1991. године. Одговор ХДЗ режима на избијање рата било је успостављање вишепартијске „влада демократског јединства“²¹⁾ која је укључивала представнике свих парламентарних партија, осим српских. Но, животни век ове владе није био дуг – до ванредних парламентарних и председничких избора дошло је већ у августу 1992. године. Након већински добијених парламентарних избора, и након што је председник странке постао председник републике, са признањем независности од стране међународне заједнице и успостављањем основних државних институција, ХДЗ је постао предоминантна партија која је свој политички монопол користила да маргинализује опозицију и ограничи критицизам упућен режиму. Ратни сукоби су потрајали до хрватске војно-редарствене акције „Олуја“ у августу 1995. године, чија је последица било масовно измештање/протеривање Срба са простора Хрватске.

Значајну улогу у промени режима имао је пројекат израдње државе. Првобитно, хрватске власти нису знале хоће ли бити могуће добијање независности због сложених међународних односа, па је конфедерално преобликовање Југославије постало једна од опција. Позитиван став међународне заједнице према независности Хрватске појавио се након распада Совјетског Савеза, као и када је постао изванредан распад Југославије. Сувереност Хрватске проглашена је на целој њеној територији, у оквирима постојећих граница. Слободан Милошевић и Срби из Хрватске истицали су да границе нису важне и да су националне заједнице дужне, те да имају право, да саме одлучују о свом статусу. Није постојао јасан план како би се успоставиле нове границе јер је већина територија заузетих од стране Срба из Хрватске имала мешовиту националну структуру, где су Срби углавном имали статус већинског становништва. Хрватска је међународно призната као независна држава у јануару 1992. године, али су ефективну контролу на трећини њене територије имали побуњени Срби и Југословенска Народна Армија (ЈНА). Мировне снаге Уједињених нација (УНПРОФОР)

21) N. Zakošek, 2002, *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb, str. 33.

ушле су у Хрватску у фебруару 1992. године да би спречиле даље оружане сукобе.

Друга значајна препрека у процесу изградње хрватске државе (state building) била је „тајна агенда“²²⁾. „Тајна агенда“ представља Туђманов план сарадње са Србијом у подели Босне и Херцеговине, који су подржавале екстремно националистичке и чврсте Туђманове присталице и сецесионистички оријентисани босанско-херцеговачки хрватски лидери. Да би остварили овај план, хрватски сецесионисти су основали посебну хрватску територијалну јединицу, по угледу на оне које су основали Срби из Хрватске, на територији Хрватске. Све ово довело је до избијања рата између босанско-херцеговачких Хрвата и босанске војске у октобру 1992. године. Туђманов план о подели Босне и Херцеговине почео је да угрожава територијални интегритет и признање статуса quo између југословенских република. Овом плану се супротставио широки спектар политичких партија и фракција, чак и мањинска група у самом ХДЗ-у, која је претила да ће поцепати партију. Коначно, Туђман је попустио под притиском међународне заједнице и постигнут је договор у фебруару 1994. године. Хрватска територијална јединица на простору БиХ је реинтегрисана у босанско-херцеговачку федерацију и постала је један од ентитета у Босни и Херцеговини, који су основани након потписивања Дејтонског споразума.

Након што је препрека у виду „тајне агенде“ у процесу изградње хрватске државе превазиђена, Хрватска је била у стању да оствари свој главни циљ – сломила је отпор побуњених Срба на својој територији и повратила свој територијални интегритет. Последња територија која је била под управом побуњених Срба била је Источна Славонија, која је мирним путем враћена под управу Републике Хрватске, у јануару 1998. године. Након што је Хрватска повратила контролу над целом својом територијом, представници хрватских Срба постали су поново саставни део хрватског политичког живота. Међутим, последице ратних сукоба су биле такве да се број Срба у Хрватској драстично смањио – са 12,2% на 4,5%²³⁾. Данас Срби у Хрватској имају статус националне мањине чија су права заштићена Уставом РХ.

22) N. Zakošek, 2008, *Democratization, State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia*, *Democratization*, Vol. 15, No. 3, str. 598.

23) N. Zakošek, “Democratization, State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia”, *Democratization*, Vol. 15, No. 3/2008, str. 599.

Главни актери у промени режима, процесу изградње државе (state building-u) и рату били су:

- реформисани комунисти који су се из Савеза комуниста Хрватске (СКХ) трансформисали у Социјалдемократску партију Хрватске (СДП);
- Хрватска демократска заједница (ХДЗ) предвођена председником Фрањом Туђманом која је освојила прве вишепартијске изборе и започела транзицију у Хрватској. Ова партија је била доминантна на политичкој сцени Хрватске током 90-их година као главни креатор хрватске унутрашње и спољне политике. Њен програм је предност давао питању изградње хрватске националне државе;
- група мањих центристичких партија (лево и десно од центра) је имала изузетно важну улогу захваљујући коалиционом потенцијалу. Оне су биле важне у хегемонији ХДЗ-а али и након његове смене 2000. када су постале важан партнер СДП-а као највеће опозиционе партије;
- Српска демократска странка (СДС) била је политичка организација које је предводила побуну Срба у Хрватској. На почетку свог деловања била је отворена за преговоре са хрватским властима али је њеног првог лидера, Јована Рашковића, Милошевић сменио и на његово место поставио радикалнијег локалног политичара, Милана Бабића. Партија је убрзо проглашена неуставном и нестала је са политичке сцене 1995. године (са падом Републике Српске Крајине). Преостале Србе у Хрватској данас представља Самостална демократска српска странка (СДСС), Војислава Станимировића, те кровна организација Срба у Хрватској, Српско национално Вијеће, којем је на челу др Милорад Пуповац.

Партијски систем Хрватске прошао је до сада кроз три фазе свог развоја. Партије које су се појавиле у прелазном периоду 1990-1992. и данас доминирају политичким системом. Први избори 1990. године створили су биполаран партијски систем који се након 1992. године трансформисао у систем са предоминантном партијом (мисли се на ХДЗ) да би се након избора 2000. године стабилизовао као систем умереног плурализма. Парламентарни избори 2000. године значили су прекретницу у политичком животу РХ – након десет година доминирања на политичкој сцени, ХДЗ је плативно мирно одступио с власти, препуштајући вођење државе

дотадашњој опозицији, предвођеној СДП-ом, Ивице Рачана.. Један од првих задатака нових власти била је измена уставних одредби које су се односиле на председничка овлашћења – измене су довеле до укидања полупредседничког система.²⁴⁾

Транзиција и консолидација у Србији

На самом почетку ћемо напоменути да се промена режима у Србији одвијала као трансформација без демократије, као „ауторитарна инволуција“²⁵⁾ политичког система. Трансформација у Србији је почела пучем у оквиру Савеза комуниста Србије, чиме је разрешен унутрашњи сукоб који је постојао између умерене струје и присталица тзв. чврсте руке. У јесен 1987. године, представник чврсторукаша, Слободан Милошевић, победио је своје унутарпартијске умерене противнике и успоставио нови политички курс.²⁶⁾ Део успостављања новог политичког курса било је и напуштање постојећих правила игре и успостављање самовоље вође. Користећи се незадовољством које је постојало у вези са ситуацијом на Косову, Милошевић је основао масовни националистички покрет тзв. „антибирокарске револуције“ која се манифестовала масовним окупљањима и демонстрацијама. У неколико прилика број окупљених људи је прелазео број од више стотина хиљада окупљених. Потребно је напоменути да су ови скупови били националистички мотивисани и да, углавном, нису имали везе са економском и социјалном кризом која је објективно постојала. Након пада комунизма у Источној Европи и слободних избора у четири југословенске републике, увођење вишепартијског система у Србији је постало неизбежно. За Милошевића ово није био изазов, он је још увек уживао велику популарност код грађана, те је са извесном лакоћом је победио на председничким изборима, док је његова политичка партија морала да се служи многим недозвољеним стварима да би победила на парламентарним изборима у децембру 1990. године.

Да би разумели како је блокиран процес демократизације у Србији, морамо се осврнути на процес изградње државе који је Милошевић покушавао да спроведе. Парадоксално је да није посто-

24) N. Zakošek, 2002, *Politički sustav Hrvatske*, Zagreb, str. 115.

25) Прим. превод аутора текста, према: N. Zakošek, «Democratization, State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia», *Democratization*, Vol. 15, No. 3/2008, str. 593.

26) Види: С. Ђукић, 1992, *Како се догодио вођа*, Београд; Д. Радосављевић, 2001, *Елите у трансформацији*, Нови Сад; N. Vladislavljovic, 2008, *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milosevic, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*, London.

јао јасан план, али је Милошевић био у стању да пробуди српски национализам и постигне легитимност, користећи општу формулу „сви Срби у једној држави“. То је индиректно значило да Србија не прихвата ни могуће конфедерално уређење државе, ни територијални статус quo по питању граница, уколико дође до распада Југославије. Последица овога било је стално прилагођавање новонасталим ситуацијама, стварајући при том четири различита циља изградње државе, која се могу идентификовати у периоду од 1987. до 1999. године.

Првобитни циљ била је конституционална и политичка унификација Србије, праћена знатним лимитирањем аутономних статуса Војводине и Косова и Метохије²⁷⁾. Овај циљ је остварен већ 1989. године. Истовремено, Милошевић је покушао да наметне централизацију Југославије, тако да Србија заузме доминантну позицију. Да би остварио своје циљеве, комбиновао је репресију (Косово), комунистичке институције на нивоу федерације и политички утицај који је остваривао организовањем масовних протеста и популистичком мобилизацијом Срба, у, и ван Србије. Крајем овог периода (од маја 1990. до јуна 1991. године), са командом Југословенске народне армије (ЈНА) покушао је да уведе ванредно стање и успостави прелазни војни режим, како би наметнуо „српско“ решење. Покушај је завршио доста неуспешно.

Након што је постало извесно да се не може спречити проглашење независности Словеније и Хрватске, стратегија Слободана Милошевића се из политичке променила у ратну. Након кратког рата и повлачења ЈНА из Словеније (јун - јул 1991. године) стратегија „сви Срби у једној држави“ је била одређена као средство за очување Југославије под контролом Србије. Главна улога била је додељена ЈНА, која је имала подршку наоружаних српских побуњеника у Хрватској и парамилитарних јединица из Србије. Прокламовани циљ је био поразити хрватске власти и одредити нове границе између Хрватске и остатка Југославије. Очекивало се да ће БиХ и Македонија остати у саставу Југославије и да се неће усудити супротставити Милошевићу и ЈНА, јер нису имале војску и недостајала им је међународна подршка.

27) Иако су аутономна права Војводине и Косова била знатно дерогирана, из врло прагматичних разлога, Милошевић је искористио право да покрајине буду представљене на нивоу федерације, тако да је контролом избора покрајинских представника имао три гласа у федералном председништву, а са гласом црногорског представника имао је четири гласа.

Међутим, и овај сценарио је прошао неславно, јер су Словенија и Хрватска убрзо признате као независне државе, у јануару 1992. године. Након њиховог међународног признања, Милошевић је са хрватским Србима одлучио да „очисти“ српску територију дуж демаркационих линија у Хрватској, које би касније могле бити „ампутиране“ и припојене остатку Југославије. Након референдума за независност у БиХ (фебруар-март 1992. године) иста стратегија је примењена и у овој републици. Рат је на територији БиХ трајао до новембра 1995. године. Снаге босанско-херцеговачких Срба имале су на располагању арсенал ЈНА и подршку Србије. Циљ им је био заузети и „очистити“ што више територије. Коначни циљ је био да се све територије под контролом Срба припоје југословенској федерацији, сачињеној од Србије и Црне Горе, као засебне републике или као српске покрајине.

Након што су офанзиве хрватске војске и полиције успешно спроведене у мају („Бљесак“) и августу („Олуја“) 1995. године, читав територија која је била под контролом хрватских Срба, враћена је под контролу хрватских власти. Бошњачко–хрватска офанзива у БиХ, спроведена је у јесен 1995. године уз подршку ваздушних напада НАТО снага. Последица ове акције било је потписивање Дејтонског споразума, који је Србима у Босни омогућио оснивање аутономне заједнице, Републике Српске, у оквиру слабе, и под међународним протекторатом, Федерације БиХ, али је истовремено онемогућио остварење концепта „Велике Србије“. Након доживљених неуспеха у Хрватској и Босни и Херцеговини, Милошевић се окренуо преосталим *state building* питањима. Савез са Црном Гором морао се сачувати упркос растућим суверенистичким тежњама у Црној Гори. На Косову је био одлучан да одржи српски суверенитет по сваку цену. Након што су косовски Албанци одустали од пасивног отпора и почели да воде герилски рат, Милошевић је почео да спроводи „коначно решење“. Акција опсежног исељавања косовских Албанаца припремана је током 1998. године, а спровођена 1999. године током НАТО бомбардовања Србије, у периоду март – јун 1999. године. Зацртани циљеви везани за Црну Гору и Косово нису остварени. Црна Гора се определила за независност у мају 2006. године, а Косово је 1999. године стављено под контролу Уједињених нација, на основу Резолуције Савета безбедности УН, 1244.

Једна од специфичности српског плана изградње државе било је постојање Србије као дела југословенске федерације. То је

подразумевало постојање федералног нивоа институција које су, *de facto*, биле под контролом Србије. Током почетне фазе, до лета 1991. године, неке од федералних институција уживале су аутономију (савезно председништво, савезна влада, ЈНА). Након избијања рата у Хрватској оне су сведене на оруђа којима се користио Милошевић у спровођењу својих планова. У априлу 1992. године, крње савезне институције су занемарене и основана је нова савезна држава – Савезна Република Југославија. Доминанта личност новог политичког система био је Милошевић. Црна Гора, која је уз Србију чинила нову савезну државу, већ се 1997. године почела дистанцирати од СР Југославије и Србије. Нова трансформација уследила је у фебруару 2003. године, када је успостављена Државна заједница Србија и Црна Гора. Њен животни век је трајао до маја 2006. када је Црна Гора, путем референдума, прогласила независност.

Промене режима, изградња државе и рат били су под утицајем четири типа учесника:

1. комунистичку елиту представљали су Милошевић и његова странка, Савез комуниста Србије (СКС), која се касније трансформисала у Социјалистичку партију Србије (СПС). СПС је задржала модификовану комунистичку идеологију, која је била поткрепљена јаком дозом српског национализма. Партија се залагала за очување институције државне својине пружајући отпор приватизацији и тржишним реформама. Структура моћи у партији била је у потпуности прилагођена лидеру странке, Слободану Милошевићу;

2. масовни националистички покрет, 1988-1990. године, настао је мобилизацијом косовских Срба, који су подржале нека удружења интелектуалаца, пре свих Удружење књижевника Србије и Српска академија наука и уметности, чему се придружила и Српска православна црква²⁸). Од самог почетка овим покретом је управљао Милошевић. Након 1990. године покрет је престао да постоји - делимично је интегрисан у СПС, једним делом у партије сателите СПС-а, а делимично и у тајне структуре режима, организоване за потребе вођења рата;

3. центристичку опозицију је чинило неколико партија које су се, свака у различитој мери, залагале за спровођење српског националног програма. Ове партије бавиле су се углавном критиковањем антидемократског карактера режима али су и подржавале његов

28) Д. Радосављевић, 2001, *Елите и трансформација*, Нови Сад, стр. 67

state building програм. Ипак, постојале су антинационалистичке странке и невладине организације које су биле права опозиција режиму; и,

4. командна елита ЈНА је била независан фактор у првој фази развоја (1987-1991. године) и имала је значајну функцију у започињању војних сукоба. Војни врх већ је склопио пакт са Милошевићем крајем 80-их и координирао је своје акције с његовим плановима. Током 1992. године, ЈНА је реорганизована и преименована у Војску Југославије, са Слободаном Милошевићем, као *de facto*, врховним командантом на челу.

Карактеристике политичког система биле су у великој мери одређене особинама партијског система који је постојао у Србији током 90-их година. Након првих слободних избора 1990. године, када је СПС, захваљујући и веома добро изабраном већинском изборном систему²⁹⁾, са великом лакоћом освојила више од $\frac{3}{4}$ места у парламенту, деловало је да ће Милошевић успоставити доминантну позицију у партијском систему. Међутим, лоши резултати његових планова као последицу су имали јачање екстремне деснице (Српске радикалне странке, са Војиславом Шешељем на челу). Од 1992. године, антидемократски екстреми левице (СПС) и деснице (СРС) остваривали су успешну сарадњу и доминирали су политичким и партијским системом. Центристичке партије су гурнуте у страну, захваљујући оваквом развоју догађаја, али захваљујући и својој фрагментацији и нејединству. Демократске промене, до којих је дошло у октобру 2000. године, СПС су маргинализовале и скоро потиснуле са политичке сцене. До оваквог развоја ситуације дошло је и због изручења њеног лидера Хашком трибуналу за ратне злочине почињене на простору бивше СФРЈ, у јуну 2001. године. Српска радикална странка (СРС) и након ових промена остала је најмасовнија и најјача политичка партија у Србији.³⁰⁾

Прву фазу владавине Слободана Милошевића (до 1996. године) можемо описати као либерализовани ауторитарни режим који је толеришао опозицију док је уживао широку народну подршку³¹⁾.

29) Тада је СПС са подршком нешто већом од 40% бирача имао 194 посланика од могућих 250 у парламенту Србије.

30) Српска радикална странка се поделила 2008. године тако што је део њених чланова незадовољан антиевропском политиком свог вође, Војислава Шешеља, основао нову партију – Српску напредну странку, са Томиславом Николићем на челу.

31) N. Zakošek, "Democratization, State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia", *Democratization*, Vol. 15, No. 3/2008.

Пропаст експанзионистичке политике као и економске санкције које су наметнуте Србији изазвале су велико незадовољство код грађана, што је изазвало нагли пад легитимности режима. Након 1996. године, да би се одржао на власти, режим је повећао репресију над грађанима и развио особине „цезаристичке легуре“³²⁾. Основна карактеристика цезаризма је форма персонализоване власти која се ослања на плебисцитарни тип подршке. Цезаризам је увек праћен разарањем конституционализма и може се дефинисати као нарочита врста тираније. Једна од важних његових особина је уништавање јавног поља и политичке јавности без које човек као јединка не може реализовати свој политички идентитет.³³⁾ Ситуација се додатно погоршала ратом на Косову (и за Косово), који је као последицу имао бомбардовање Србије од стране НАТО снага. Легитимност режима је запала у кризу током 2000. године, када се српска опозиција ујединила и представила заједничког кандидата за председничке изборе, на савезном нивоу власти (СРЈ), заказане за септембар исте године. На изборима је победио опозицијски кандидат, др Војислав Коштуница. Када је Милошевић покушао да поништи изборе дошло је до демонстрација, које су се спонтано трансформисале у демократску револуцију. Ванредни парламентарни избори у Србији, у децембру 2000. године, потврдили су победу опозиције и успоставили демократску већину у парламенту, довољну за уставне промене и, претпостављани раскид са милошевићевским принципима организације државе и друштва.. После много година борбе за демократију, петооктобарска револуција се десила у Србији, а њена је последица било ослобађање (СР)Југославије од једног лошег режима.³⁴⁾

Иако је био једна од најбитнијих тачака у програмира политичких актера, означен као потреба радикалног дисконтинуитета са претходним режимом и његовим наслеђем, устав Србије је донесен тек 2006. године. Донешен на про-

32) „Токвилова опомена да свуда где се типови предмодерних аутономија нису преобликовали у модерне форме цивилног друштва, имамо рађање нових типова тиранија и малих тирана.....Цезаристичка легура у Србији, која готово деценију „јаше“ на грбачи овога друштва, ника је управо на структурном дефициту либералне традиције.“ М. Подунавац, према Д. Радосављевић, 2001, *Елите и трансформација*, Нови Сад, стр. 117.

33) Према: М. Подунавац, 2003, „Пут Србије ка нормалној држави“, *Република*, бр. 318-319.

34) Н. Димитријевић, 2002, „Уставна демократија за Југославију: између реформе и револуције“, у: *Између ауторитаризма и демократије – Србија, Црна Гора, Хрватска, том I*, Београд, стр.35

блематичан начин, на основу тајног договора најмоћнијих политичких партија и њихових лидера – ДСС, СРС и ДС, овај је највиши политички и правни акт Србије, мало кога задовољио. Многи аналитичари су у време доношења, као и након усвајања истог, устврдили да Устав Србије из 2006. године није дао очекиване резултате. Мишљење Милана Подунавца, је да је у првих годину дана након револуције пропуштена шанса да се револуционарни дух октобарских промена материјализује у форми новог друштвеног уговора, односно устава³⁵⁾. Овом ставу су блиске и оцене Ненада Димитријевића, Александра Молнара, Александра Фире, Маријане Пајванчић, али и многобројних учесника у политичком животу, било оних из партија на власти, или из опозиције, као и из редова грађанског друштва, из струковних и других организација. Изгледа да у политичком и јавном животу у Србији постоји само једно питање, са којим се слаже огромна већина учесника – Устав Републике Србије је нужно мењати, скоро у свим деловима!

* * *

Бурни XX век завршио је распадом једне значајне државе у Југоисточној Европи – Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Нови миленијум је уместо са једном земљом на овим просторима започео са шест нових (Словенија, Хрватска, Босна и Херцеговина, Србија, Црна Гора, Македонија). Али овај процес разједињења није био „плишани развод“³⁶⁾ већ је био праћен ратовима у Хрватској, Босни и Херцеговини и на Косову.

Национализам у југословенским републикама, у комбинацији са ауторитарним тежњама тадашњих националних вођа, довео је до успона радикалних струја у свим земљама. Овај радикализам ишао је у прилог ауторитарним председницима у Хрватској и Србији, те њиховим помагачима, јер им је омогућио да неупитно владају годинама. Њихове политичке партије нису имале озбиљну опозицију која би била у стању да наруши ову хегемонију. Кројећи

35) М. Подунавац, 2006, *Поредок, конституционализам, демократија*, Београд, стр. 136

36) „Плишани развод“ је израз који се користи кад распад федералне државе није праћен војним сукобима, а у употреби је од случаја распада Чехословачке, 1993. године.

партијски и политички систем по својој мери, онемогућавали су свима који се нису слагали са њима да било шта промене. Ипак, до промена ће у обе ове земље доћи. Скоро истовремено, током 2000. године, десиће се демократске промене – у Хрватској ће Хрватска демократска заједница, значајно урушена после смрти њеног творца, али и режима у Хрватској, Фрање Туђмана, након парламентарних избора, признати пораз и невољко власт препустити коалицији опозиционих партија предвођених највећом од њих, СДП-ом, а у Србији, тачније СР Југославији, председнички избори ће донети радикалну промену – изборну победу ће однети кандидат уједињене опозиције. Али, признавање пораза Социјалистичке партије Србије и њеног вође није било решење за креатора тог режима, С. Милошевића. Покушај поништавања председничких избора изазвао је револт грађана који су, 5.-ог октобра 2000. године, изашли на улице у целој Србији и захтевали признавање резултата председничких избора, у чему су захваљујући великој енергичности, коначно и успели. Свој избор грађани су потврдили на парламентарним изборима у децембру 2000. године, у Србији..

На крају би нагласили и чињеницу (пре)дугог „живота“ ова два режима, што се може објаснити њиховом перманентном везаношћу за ратну опцију, из чега су црпили своју дуготрајност. Или, како то М. Подунавац каже: *„Ослањање на рат је тајна режима, а његов највећи непријатељ је мир. Опасност лежи у томе да оно што настане када се хаос постави за начело, завршава у хаосу“*³⁷⁾. Када је ратна опција исцрпена, режими у Хрватској и Србији су остали голи, као цар са новим оделом, немоћни да понуде нешто ново, боље, ефикасније. Масе су мудро прешле на страну нових победника, пораженима је остало да се суоче са својим (не)делима, што су они, такође мудро, одбили да ураде. Зато опоравак од тешких последица ових режима иде веома, веома полако.

Промене власти у Хрватској и Србији током 2000. године показали су да ове две земље имају демократски потенцијал што су и доказале уставним променама. Хрватска је уставним променама укинула полупредседнички систем, док је Србија током 2006. године донела нови Устав, као претпоставку даље демократизације. На основу развоја политичких система Хрватске и Србије почетком XXI века, које су у одређеном смислу политички сијамски

37) М. Подунавац, „Легитимност и страх у делима Гиљерма Ферера“, *Политичке перспективе*, 1/2011.

близанци, можемо са великом мером сигурности закључити да оба система припадају групи консолидованих политичких система, са прихватањем демократије „као једине игре у граду“, али, истовремено, да је та консолидација још увек на нижем нивоу од онога који је потребан грађанима обе земље, региону Западног Балкана, као и ширем европском политичком простору. Оно што може бити охрабрујуће, је да су политичке елите обе земље, праћене знатним бројем грађана, чврсто решене да своју будућност виде у Европској унији³⁸⁾, у којој сигурно неће моћи да практикују политику и праксу коју су имале током последње деценије XX века.

Nikolina Matijevic

CONCEPTUAL MATRICES OF THE TRANSITIONAL AND CONSOLIDATIONAL PROCESSES IN CROATIA AND SERBIA

Summary

The processes of transition and democratic consolidation in Croatia and Serbia are the subject of our study, and so is a conceptual matrix in which begins and exists, in the long run, forming of a new political order. These are, primarily, ideas of building a nation state, as grounds for the establishment of post-communist political systems in these countries, and a source of legitimacy of the new regime.

Key words: Croatia, Serbia, transition, democratization, consolidation, nation-state

ЛИТЕРАТУРА

- Ash T. G., *Mi građani 1989. Svjedočanstva iz Varšave, Budimpešte, Berlina i Praga*, Zagreb, 1993.
- Бачић А., „Уставно уређење у Републици Хрватској (1990-2002)“, у: *Између ауторитаризма и демократије – Србија, Црна Гора, Хрватска, том I*, Београд, 2002.
- Биланцић Д., *Хрватска модерна повијест*, Загреб, 1999.
- Бувач Д., *Националетатизам – Хрватски економски случај*, Загреб, 1994.
- Vladislavljjevic N., *Serbia's Antibureaucratic Revolution: Milosevic, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization*, London, 2008.
- Вркатић Л., *О конзервативним политичким идејама*, Нови Сад, 2009.

38) Хрватска постаје 28. чланица ЕУ 1.-ог јула 2013. године; Србија је статус кандидата добила у фебруару ове године.

- Вујадиновић Д. (уред.), *Између ауторитаризма и демократије – Србија, Црна Гора, Хрватска, том I*, Београд, 2002.
- Димитријевић Н., „Уставна демократија за Југославију: између реформе и револуције“, у: *Између ауторитаризма и демократије – Србија, Црна Гора, Хрватска, том I*, Београд, 2002.
- Драговић-Сосо Ј., *Спасиоци нације. Интелектуална опозиција Србије и оживљавање национализма*, Београд, 2004.
- Ђукић С., *Како се догодио вођа*, Београд, 1992.
- Закошек Н., „Легитимирање поретка“, у: *Лексикон темељних појмова политике*, Загреб, 1990.
- Закошек Н., *Политички систем Хрватске*, Загреб, 2002.
- Закошек Н., „Democratization, State-building and War: The Cases of Serbia and Croatia“, *Democratization*, vol. 15, no. 3/2008.
- Јовић Д., *Југославија - држава која је одумрла. Успон, криза и пад Кардељеве Југославије (1974-1990)*, Загреб, 2003.
- Каплан Р. Д., *Балкански духови*, Београд, 2004.
- Касаповић М., Шибер И., Н Закошек., *Бирачи и демократија*, Загреб, 1998.
- Линц Х., Степан А., *Демократска транзиција и консолидација*, Београд, 1998.
- Лутовац З. (прир.), *Политичке странке и бирачи у државама бивше Југославије*, Београд, 2006.
- Малдини П., *Политичка култура и демократска транзиција у Хрватској*, Дубровник, 2011.
- Малешевић С., *Идеологија, легитимност и нова држава. Југославија, Србија и Хрватска*, Загреб/Београд, 2004.
- Merkel W., Ukotvljene i manjkave demokracije, *Politička misao*, Vol. XLIII, br. 1/2004.
- Merkel W., „Democracy through War?“, *Democratization*, vol. 15, no. 3/2008.
- Молнар А., *Опроштај од просветитељске идеје уставотворне скупштине? О ротационом кретању револуције у Србији, 2000-2007*, Београд, 2008.
- Muller J-W., *Constitutional patriotism*, New Jersey, 2007.
- Орловић С., *Политичке партије и моћ*, Београд, 2002.
- Орловић С., *Политички живот Србије између партократије и демократије*, Београд, 2008.
- Павловић Д. (прир.), *Развој демократских установа у Србији – десет година после*, Београд, 2010.
- Подунавац М., „Легитимитет“, у: *Енциклопедија политичке културе*, Београд, 1993.
- Подунавац М., *Принцип грађанства и поредак политике*, Београд, 1998.

- Подунавац М., Пут Србије ка нормалној држави, *Република*, бр. 318-319, Београд, 2003.
- Подунавац М., *Поредак, конституционализам, демократија*, Београд, 2006.
- Подунавац М., „Реконституција модерне државе и нације“, Посебни отисак из *Гласника Одјељења друштвених наука ЦАНУ*, бр. 19, Подгорица, 2008.
- Подунавац М., „Легитимност и страх у делима Гиљерма Ферера“, *Политичке перспективе*, 1/2011.
- Припић И., Пуховски Ж., М Узелац. (ур.), *Лексикон темељних појмова политике*, Загреб, 1990.
- Пусић В., *Владаоци и управљачи*, Загреб, 1992.
- Радосављевић Д., *Елите и трансформација*, Нови Сад, 2001.
- Радосављевић Д., „Политичке елите у социјалној трансформацији – од колективистичког ка либерално-демократском етосу“, *Анали политичке економије*, Бања Лука, бр. 2/2008.
- Слапшак С., *Шта је изазвало рат у Југославији*, Београд, 1992.
- Стоиљковић З., *Партије и партијски систем Србије*, Београд, 2006.
- Ташић П., *Како је убијена друга Југославија*, Скопље, 1994.
- Фира А., *Енциклопедија уставног права бивших југословенских држава, том III, Уставно право Републике Словеније, Републике Хрватске, Републике Македоније*, Нови Сад, 1999.
- Хантингтон С. П., *Трећи талас*, Београд, 2004.
- Хејвуд Е., *Политика*, Београд, 2004.
- Хејвуд Е., *Политичке идеологије*, Београд, 2005.
- Хењак А., „Страначка идентификација и границе страначке мобилизације у Хрватској након 2000. године“, *Политичке перспективе*, 1/2011.
- Хорват Ј., *Странке код Хрвата и њихова идеологија*, Београд, 1939.
- Свiiћ/P. Sanfey К., *Југоistoчна Европа. Од konflikata до saradnje*, Zagreb, 2008.
- Шувар С., *Хрватски карусел*, Загреб, 2004.

Resume

Nationalism in the Yugoslav republics, in conjunction with the authoritarian tendencies of the national leaders at the time, led to the rise of a radical current in all of these countries. This radicalism went in favour of authoritarian presidents of Croatia and Serbia, and their helpers, because it enabled their unquestionable rule for years. By tailoring the party and political system to their measure, they prevented everyone who disagreed with them to change anything. Almost simultaneously, during the year 2000, democratic changes would happen – in Croatia, the Cro-

atian Democratic Union, significantly damaged after the death of Franjo Tudjman, its creator and the creator of the regime in Croatia, would admit the defeat in the parliamentary elections and reluctantly relinquish the power to the coalition of opposition parties led by the biggest of them, SDP; in Serbia, FR Yugoslavia to be more precise, the presidential elections would bring on the radical changes – electoral victory would be taken away by the united opposition candidate. But admitting defeat by the Socialist Party of Serbia and its leaders was not the right solution for the creator of this regime, S. Milosevic. His attempt to annul the presidential elections sparked a revolt by citizens who, on October 5th, 2000, took to the streets throughout Serbia and demanded recognition of the results of the presidential elections which, thanks to a great amount of energy, they finally managed to obtain. The citizens confirmed their choice at the parliamentary elections in December 2000.

We would like to emphasize the fact that these two regimes had a (too) long “life”, which can be explained by their permanent attachment to the war option, from which they derived their durability. Or, as M. Podunavac puts it: “Relying on war is a secret of a regime and its greatest enemy is peace. The danger lies in the fact that whatever is created by applying the principle of chaos, ends in chaos”³⁹⁾. When the war option was exhausted, the regimes in Croatia and Serbia were left bare, like the emperor with his new clothes, unable to offer anything new, better, more efficient. The masses wisely sided with the new victors, and the defeated were left to deal with their (evil) deeds, which they, also wisely, refused to do. This is why the recovery from the severe consequences of these regimes is going very, very slowly.

Government changes in Croatia and Serbia in 2000 showed that these two countries have democratic potential, which they demonstrated by making constitutional changes. Croatia abolished its semi-presidential system by making constitutional changes, while Serbia adopted a new constitution in 2006, as a precondition for further democratization.

39) M. Podunavac, „Legitimnost i strah u delima Giljerma Ferera“, *Političke perspektive*, 1/2011.

Овај рад је примљен 22. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

*Слађана Младеновић**
Институту за политичке студије, Београд

УЛОГА ОЕБС/ОДИХР У ПОСМАТРАЊУ ИЗБОРА: СЛУЧАЈ СРБИЈЕ**

Сажетак

Аутор у овом раду разматра улогу Организације за европску безбедност и сарадњу, односно њеног специјализованог тела, Канцеларије за демократске институције и људска права (ОДИХР) у посматрању избора у Србији од увођења вишестраначког система. У раду је најпре дат кратак осврт на међународно посматрање избора, да би затим било представљено посматрање у оквиру ОЕБС/ОДИХР. Случај Србије је занимљив за разматрање, јер је посматрање избора у Србији довело до неколико преседана у пракси посматрања које спроводи ОЕБС/ОДИХР. Посматрачке мисије су указале на низ недостатака изборног процеса у Србији и потребу за ревизијом целокупног изборног законодавства. Посматрање избора на Косову и Метохији је разматрано у последњем делу рада, због специфичности у односу на посматрање у остатку Србије. Кључне речи: ОЕБС, ОДИХР, Србија, избори, парламентарни избори, председнички избори, међународно посматрање избора

Међународно посматрање избора, које је доживело експанзију 90-их година XX века, није мимоишло ни Србију. Посматрање избора у Србији спроводи Организација (раније Конференција) за европску безбедност и сарадњу, која шаље своје посматрачке

* Истраживач приправник, Институту за политичке студије, Београд

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

мисије на све парламентарне и председничке изборе који су одржани у Србији почевши од 1997. године. Када је реч о локалним изборима, њих ОЕБС углавном не посматра, за шта је пример и Србија, у којој је ОЕБС био свега два пута укључен у изборне активности. Након локалних избора 1996. године, ОЕБС је послао делегацију да донесе закључак о изборима, што представља преседан у раду ове организације. Ови избори ће бити разматрани у раду, јер представљају основу за свеобухватно посматрање избора које је ОЕБС први пут предузео већ наредне године. Други пример посматрања локалних избора се односи на ванредне изборе у Прешеву, Бујановцу и Медвеђи 2002. године, који неће бити разматрани у овом раду.

МЕЂУНАРОДНО ПОСМАТРАЊЕ ИЗБОРА

Међународно посматрање избора данас је стандард о коме се углавном не полемише, јер се сматра саставним делом одржавања избора у демократским државама. Међутим, оно је новијег датума. Претечом посматрања се сматра посматрање избора у Влашкој и Молдавији 1857. године, спроведено од стране Европске комисије која је установљена Уговором из Париза након завршетка Кримског рата. Уједињене нације су у процесу деколонизације посматрале изборе на старатељским и несамоуправним територијама.¹⁾ Претечом савременог начина посматрања избора сматра се посматрање избора у државама Латинске Америке крајем 50-их година XX века, у оквиру Организације америчких држава, јер се претходна посматрања нису спроводила у сувереним државама, нити од стране међународних организација у државама чланицама.²⁾ Основа за међународно посматрање избора може се наћи у низу међународних инструмената у којима је наглашен значај избора. У оквиру ОАД је 1948. године донета Америчка декларација о правима и дужностима човека, у којој се помиње право на гласање и периодичне изборе. Исте године је усвојена Универзална декларација о људским правима, којом је признато право на слободу мишљења и изражавања. У Међународном пакту о грађанским и политичким

1) Judith Kelley, „Assessing the Complex Evolution of Norms: The Rise of International Election Monitoring“, *International Organization*, Vol. 62, No. 2, 2008, pp. 221, 238.

2) Arturo Santa-Cruz, „Constitutional Structures, Sovereignty, and the Emergence of Norms: The Case of International Election Monitoring“, *International Organization*, Vol. 59, No. 3, 2005, p. 677.

правима (1966) се прокламују слобода изражавања и право учешћа грађана у јавним пословима директно, или преко слободно изабраних представника. У оквиру регионалних организација су такође усвојени документи којима су дефинисана политичка права.

Норме које су повезане са демократијом, изборима и људским правима су дошле до изражаја након Хладног рата. Све више држава је почело да тражи легитимитет на основу посматрања избора, тако да је међународно посматрање прерасло у норму у неконсолидованим демократијама и транзиционим државама.³⁾

Временом су пред међународне организације и државе постављене две дилеме у вези са посматрањем избора: 1) критеријуми рада посматрачке мисије; 2) шта национално законодавство треба да садржи да би испуњавало међународне стандарде, што нарочито долази до изражаја када међународна организација представља арбитра у појединим изборним циклусима или конфликтима, или када се одређују услови за приступање европским интеграцијама.⁴⁾

Међународно посматрање избора је у свету прихваћено до средине 90-их година XX века, када су успостављени и стандарди за „слободне и фер“ изборе.⁵⁾ Димензија слободе се пре свега односи на гарантовање политичких права, и предуслов је фер димензије. Поред уставних и законских правила, постојање фер избора се може констатовати уколико постоји „разумност као шири аспект који гарантује да ће регуларне норме бити поштоване, да неће бити само формална него и реална ограничења изборне утакмице.“⁶⁾

ПОСМАТРАЊЕ ИЗБОРА У ОКВИРУ КЕБС/ОЕБС

Једна од регионалних организација у оквиру које је успостављен низ норми у погледу међународног посматрања избора је *Организација за европску безбедност и сарадњу (Organization for Security and Co-operation in Europe)*. Настала након низа дипломат-

3) Judith Kelley, „Assessing the Complex Evolution of Norms“, op.cit., pp. 225-226.

4) Милан Јовановић, „Ставови међународних организација о изборима и демократским изборним стандардима“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-4/2003, стр. 56-57.

5) Vikram K. Chand, „Democratisation from the outside in: NGO and International Efforts to Promote Open Elections“, *Third World Quarterly*, Vol. 18, No. 3, 1997, p. 543.

6) Милан Н. Јовановић, *Изборни системи посткомунистичких држава*, ЈП Службени лист СЦГ, Факултет политичких наука, Институт за политичке студије, Београд, 2004, стр. 52.

ских преговора као Конференција за европску безбедност и сарадњу (доношењем Завршног акта у Хелсинкију 1975. године), била је задужена за питања безбедности, људских права и економских и социјалних права. Формирање конференције, чије су државе учеснице постале све европске државе сем Албаније, али и Сједињене Америчке Државе и Канада, представљало је покушај превладавања блоковских подела у време Хладног рата. Одредбе које су укључене у Завршни акт у Хелсинкију стога представљају резултат компромиса и потребе да се изрази поштовање према друштвено-економском уређењу Западних и социјалистичких држава.

Избори у државама учесницама КЕБС нису дошли на дневни ред Конференције док је постојала блоковска подела, јер су се државе учеснице уздржавале од мешања у унутрашња питања других учесница, иако је постојала континуирана офанзива Запада у вези са поштовањем људских права.⁷⁾ До „престанка офанзиве“ је дошло тек када је питање људских права решено у корист Запада, односно када је избило у први план приликом урушавања Источног блока.

У Бечу је од 1986. до 1989. године одржан састанак Бечког континуитета КЕБС, на коме је дошло до укључивања одредби о људској димензији КЕБС у Завршни документ. Људском димензијом је названо *поштовање права и основних слобода човека, као и људски контакти и друга хуманитарна питања*.⁸⁾ У оквиру конференције о људској димензији, предвиђено је одржавање три састанка: у Паризу 1989, Копенхагену 1990, и у Москви 1991. године. Документ који је потписан у Копенхагену 29. јуна 1990. године представља најважнији извор различитих врста обавеза које на себе преузима КЕБС у људској димензији. Државе учеснице су плуралистичку демократију и владавину права прогласиле предусловом поштовања људских права и основних слобода, и поздравиле приврженост свих учесница демократији и политичком плурализму.⁹⁾ Изборима је посвећена посебна пажња, јер је прокламовано да воља народа, која је изражена кроз периодичне изборе, представља основу легитимитета и ауторитета власти. Основни принципи приликом

7) Срђан Словић, *Људска права КЕБС/ОЕБС и косовска криза*, Институт за српску културу, Лепосавић, 2010, стр. 29-30.

8) Конференција за европску безбедност и сарадњу, „Закључни документ. Пратећи састанак КЕБС“, Беч, 1989.

9) Преамбула, Конференција за европску безбедност и сарадњу, „Документ са састанка Конференције о људској димензији КЕБС“, Копенхаген, 1990.

одржавања избора су: гарантовање универзалног и једнаког права гласа, тајно гласање, право грађана да буду бирани на јавне функције, право на самостално и несметано политичко организовање, једнака права свих у политичкој кампањи, нарочито у односу на медије, и право изабраних кандидата на вршење мандата. У документу је поменута улога посматрача, чије присуство може да унапреди изборни процес. Због тога су државе учеснице решиле да позову посматраче из других учесница, као и приватне институције и организације да прате изборни ток, али без мешања у изборни поступак.¹⁰⁾

На трећем састанку Конференције о људској димензији, у Москви 1991. године, државе учеснице су констатовале да „обавезе преузете у области људске димензије КЕБС представљају питања од директног и легитимног интереса за све државе учеснице и да нису искључиво унутрашња ствар односне државе.“¹¹⁾

Имајући у виду суштинске промене до којих је дошло у Европи након пада Берлинског зида и уједињења Немачке, у Паризу је од 19. до 21. новембра 1990. године одржан нови самит, на коме је усвојена *Париска повеља за нову Европу*. Демократија је означена као једини пожељан систем владања, а заснива се на вољи народа која се изражава на слободним и поштеним изборима. Државе учеснице су у Паризу донеле одлуку да је потребно основати Канцеларију за слободне изборе, са седиштем у Варшави, која ће олакшати контакте и размену обавештења о изборима који се одржавају у државама учесницама. На Семинару експерата КЕБС о демократским институцијама, који је одржан у Ослу новембра 1991. године, донета је одлука да се Канцеларија за слободне изборе трансформише у *Канцеларију за демократске институције и људска права (Office for Democratic Institutions and Human Rights – ODIHR)*. На самиту у Хелсинкију 1992. године је одлучено да ОДИХР помаже у праћењу спровођења обавеза у људској димензији.

У завршном документу самита у Будимпешти, који је одржан 1994. године, одређено је да ће КЕБС променити назив у *Организација за европску безбедност и сарадњу*. На самиту је одлучено да се оснује Стални савет за интензивнији дијалог о људској димензији, а ОДИХР је означен као главна институција људске димензије.

10) Ibid, параграф 6-8.

11) Преамбула, Конференција за европску безбедност и сарадњу, „Документ са састанка Конференције о људској димензији КЕБС“, Москва, 1991.

Истовремено, ово тело је добило задатак да сарађује са другим организацијама које се баве људском димензијом, и да се консултује са релевантним организацијама које се баве посматрањем избора.

На самиту који је одржан у Истанбулу 1999. године усвојена је *Повеља за европску безбедност* у којој су се државе учеснице обавезале да ће позивати ОДИХР да посматра њихове изборе, и да ће пратити његове процене и препоруке.

УЛОГА ОЕБС/ОДИХР У ПОСМАТРАЊУ ИЗБОРА

Париска повеља за нову Европу је предвидела формирање Канцеларије за слободне изборе, која је већ наредне године прерасла у Канцеларију за демократске институције и људска права. Посматрање избора у државама учесницама је ускоро постао један од основних задатака ове Канцеларије, при чему ОДИХР има два циља: приступ изборном процесу у складу са обавезама које су преузете у оквиру ОЕБС и усвајање препорука да би се изборни процес ускладио са преузетим обавезама. Уколико је потребно, ОДИХР нуди помоћ државама да би уклониле недостатке у изборном процесу.¹²⁾

У току свог рада, ОДИХР се фокусирао на парламентарне и председничке изборе, мада је посматрао и мали број локалних и регионалних избора и референдума.¹³⁾ Имајући у виду да документ из Копенхагена предвиђа стални позив на посматрање, није неопходан формалан позив, али у пракси државе учеснице шаљу писани позив да би потврдиле своје обавезе и спремност да прихвате међународне посматраче.¹⁴⁾

Приликом посматрања избора, ОДИХР поштује Кодекс понашања за посматраче. Кодекс понашања за посматраче ОЕБС/ОДИХР је први пут објављен 1997. године, а 2005. године је више владиних и невладиних међународних организација у оквиру Уједињених нација усвојило *Декларацију принципа за међународно посматрање избора*, као и *Кодекс понашања за међународне посматраче избора*.

12) Office for Democratic Institutions and Human Rights, „Overview“, <http://www.osce.org/odihr/elections/72781> (приступ: 23/07/12).

13) Organization for Security and Co-operation in Europe, *Election Observation Handbook*, Sixth edition, Warsaw, 2010, p. 15.

14) Ibid, pp. 25-26.

Неколико месеци пре одржавања избора, у државу учесницу се шаље *Мисија за процену потреба (Needs Assessment Mission)*, чији је задатак да процени услове под којима би могло да се одвија посматрање, и да препоручи слање посматрачке мисије. На основу извештаја Мисије за процену потреба, ОДИХР може донети одлуку да упути: мисију за посматрање избора; ограничену мисију за посматрање избора; мисију за процену избора или тим стручњака.

Мисија за посматрање избора се распоређује шест до осам недеља пре одржавања избора, уколико међу учесницима избора постоји ограничено поверење у изборну администрацију, целокупан процес и изборне радње на дан избора, а присуство посматрача би могло да повећа поверење у процес. Основни задатак мисије је да упореди усаглашеност избора са обавезама које су преузете у оквиру ОЕБС, другим међународним стандардима и националним законодавством. Она је задужена за праћење кључних аспеката изборног процеса: правног оквира; регистрације кандидата и бирача; кампање; улоге медија; изборне администрације; решавања изборних спорова; учешћа жена и националних мањина; гласања, пребројавања гласова и објављивања резултата на дан избора; постизборних жалби и приговора. Мисија такође даје препоруке за побољшање процеса.¹⁵⁾

Ограничена мисија за посматрање избора се распоређује у држави учесници у којој нису вероватни велики проблеми у току изборног дана, али би посматрање целокупног процеса могло да резултује корисним препорукама. Трајање и обим послова Ограничене мисије су слични стандардној мисији.¹⁶⁾

Мисија за процену избора не посматра изборе на свеобухватан начин већ води рачуна о посебним питањима које је идентификовала Мисија за процену потреба, на основу постојећих стандарда. У случају одступања од стандарда, Мисија за процену избора ће понудити одговарајуће препоруке за побољшање изборног процеса. У држави у којој се распоређује ова мисија морају да постоје поверење у изборни процес, непристрасан и транспарентан рад изборне администрације, политички плурализам, поштовање основних слобода, и остали предуслови демократског режима. Међутим, питања која и даље могу бити отворена су: правни оквир, медијско окружење, права мањина, финансирање кампање, коришћење но-

15) Ibid, pp. 29-30.

16) Ibid, p. 30.

вих технологија или друга питања која захтевају надзор. С друге стране, Мисија за процену избора се може распоредити уколико је потребно одржати дијалог са учесницима избора, али не постоји политички плурализам у довољној мери да би омогућио бирање између различитих политичких алтернатива, уколико држава није поступила по претходним препорукама које јој је упутио ОДИХР, уколико правни оквир није усклађен у већој мери са стандардима ОЕБС, нити би посматрање могло да донесе одређени допринос.¹⁷⁾

Тим стручњака се распоређује у одређеној држави учесници уколико ниједан од претходно побројаних формата мисија не може да адекватно одговори на потребе те учеснице. Случајеви у којима се распоређује тим стручњака обухватају ситуације у којима се не може применити стандардна методологија коју ОДИХР користи или када ОДИХР не посматра изборе. У случају другог круга парламентарних избора, тим стручњака може бити распоређен да би помогао теренској операцији коју води ОЕБС. Тимови стручњака се распоређују у кратком периоду од неколико дана пре и после избора.¹⁸⁾

Фазе посматрања су: посматрање предизборног периода, изборног дана, бројања гласова и уноса резултата, подношење извештаја и изјава, посматрање постизборног периода, затварање мисије, интеракција са партнерима (другим међународним и домаћим телима који се баве посматрањем избора), усвајање коначног извештаја и наставак праћења процеса.

Ставови ОДИХР о изборима добијају на тежини у оним државама које су ушле у процес европских интеграција. Државе које су прижељкивале чланство у Европској унији су услед негативне процене ОДИХР успориле процес приступања овој организацији.¹⁹⁾ С друге стране, ОЕБС се сматра агентом социјализације држава Централне Азије, у погледу прихватања норми људских права и демократије. Ова организација представља најважнијег промотера наведених норми у име Запада. Користећи посматрање избора, слањем мисија ОДИХР у ове земље, ОЕБС је утицао на њихов међународни углед.²⁰⁾

17) Ibid, p. 31.

18) Ibid, p. 32.

19) Peter Eicher, „Improving OSCE election observation“, *Security and Human Rights*, no. 4, 2009, p. 270.

20) Alexander Warkotsch, „The OSCE as an Agent of Socialisation? International Norm Dynamics and Political Change in Central Asia“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 5, 2007, pp. 829, 837-838.

ПОСМАТРАЊЕ ИЗБОРА У СРБИЈИ

Србија је у оквиру СФРЈ имала прилике да учествује у почетним фазама трансформације КЕБС и доношењу стандарда о изборима у Копенхагену. Међутим, због грађанског рата унутар СФРЈ и њеног разбијања, Србија је постала полигон за примену новоуспостављених принципа, пре свега у области заштите права националних мањина. Савезна Република Југославија није као таква била призната, већ је унутар КЕБС коришћена формула „СР Југославија (Србија и Црна Гора)“, која је била установљена у оквиру Уједињених нација, и било јој је суспендовано чланство од 1992. до 2000. године, када је примљена у ОЕБС као нова држава. Мисије које је КЕБС/ОЕБС слао у Србију бавиле су се питањима људских права, и то се неминовно одразило и на могућност посматрања парламентарних и председничких избора.

Посматрање избора у Србији се условно може поделити у три периода: 1) до Дејтонског споразума и окончања изолације Србије/СРЈ; 2) од Дејтонског споразума до промене власти 5. октобра 2000. године; 3) након 2000. године. У оквиру последњег периода могу се издвојити две целине: посматрање избора до 2006. године, и након тога. Ова подела је условљена тиме што је 2006. године дошло до осамостаљивања Црне Горе, доношења новог Устава Србије, и заједничке ревизије постојећег изборног законодавства које су спровели ОЕБС и Венецијанска комисија Савета Европе. Парламентарни избори одржани 2007. године, као последица наведених промена, уједно су и последњи избори на које је ОЕБС послао дугорочну посматрачку мисију.

Од увођења партијског плурализма до Дејтонског споразума, у Србији су одржана три циклуса парламентарних, и два циклуса председничких избора. Први вишестраначки парламентарни и председнички избори у Србији су одржани 1990. године, и будући да су тад тек постављене основе посматрања избора у државама учесницама, посматрачи КЕБС им нису присуствовали. Упркос суспензији чланства, КЕБС је представљао тело које је највише сарађивало са СРЈ, због чега су његови представници присуствовали ванредним парламентарним изборима 1992. и 1993. године и председничким изборима 1992. године. Међутим, уместо слања праве посматрачке мисије, КЕБС је послао *Мисију за утврђивање чињеница (Fact Finding Mission)*. Она је закључила да су избо-

ри организовани са низом неправилности, а највеће замерке су се односиле на повлашћен третман владајуће странке у медијима и општу неажурност бирачких спискова. Наглашено је и незадовољство опозиције.²¹⁾ „На основу изнетих оцена, посматрачка мисија је закључила да избори одржани 20. децембра 1992. у Србији не испуњавају ни минимум демократских стандарда КЕБС-а.“²²⁾ Наредни ванредни парламентарни избори који су одржани 1993. године су добили сличне оцене.

Посматрачи ОЕБС су у другом периоду посматрања избора у Србији посматрали председничке и парламентарне изборе 1997. године, при чему је у потпуности примењена методологија посматрања ОЕБС/ОДИХР. Референтну тачку за посматрање ових избора представљали су локални избори у Србији, одржани 1996. године. Извештаји са локалних избора, који су изазвали преокрет у ангажовању ОЕБС на изборима у Србији, нису направљени од стране посматрачке мисије, већ на основу докумената владајућих и опозиционих странака, и изјава одређених званичника. Опозиција, која је након локалних избора одржала вишемесечне протесте, сумњала је да је дошло до изборне крађе у низу скупштина општина и скупштинама градова Београд и Ниш. Због тога су власти Србије и СРЈ позвале ОЕБС да пошаље мисију ради провере навода опозиције, што је ставило ОЕБС у необичну ситуацију да донесе став о изборима након што су они одржани. Фелипе Гонзалес, некадашњи премијер Шпаније, постао је вођа делегације дипломата и правних стручњака која је формирана на *ad hoc* основи.²³⁾ Извештај који је шеф делегације поднео председавајућем ОЕБС наглашава да су избори у целини одразили вољу већине грађана. Наведене су 22 општине у којима је победила опозициона коалиција „Заједно“, али је и наглашено да нема сумње да су кандидати партија СПС, ЈУЛ и Нова демократија освојили већину гласова.²⁴⁾

Поред извештаја који је упућен председавајућем ОЕБС, делегација је саставила и експертски извештај, у коме су поновљени

21) „Report of the CSCE Fact-Finding Mission“, 26. 5. 1992, према: Владимир Гоати, Зоран Ђ. Славујевић, Огњен Прибићевић, *Изборне борбе у Југославији (1990-1992)*, НИП Радничка штампа, Институт друштвених наука, Београд, 1993, стр. 13.

22) Владимир Гоати, *Избори у СРЈ од 1990. до 1998. Воља грађана или изборна манипулација*, ЦЕСИД, Београд, 2001, стр. 97-98.

23) Весна Ракић-Водинелић, Љиљана Бенаћ-Шантић, Рефик Шећибовић, Горан Свилановић, Срђан Радовановић, *Изборна крађа: правни аспект*, Медија центар, Београд, 1997, стр. 206.

24) Ibid, стр. 211-212.

неки од приговора које је коалиција „Заједно“ упућивала судовима и изборним комисијама, а Савезном уставном суду је сугерисано да поништи пресуде којима су поништавани резултати са бирачких места из процедуралних разлога. Општи закључак делегације је био да је потребно унапређење изборног законодавства у СРЈ.²⁵⁾

Улога делегације ОЕБС у квалификовању понашања представника власти на локалним изборима као изборне крађе је веома велика, јер без тзв. Гонзалесовог извештаја, опозиција не би имала потврду за своје тврдње. Са друге стране, делегација ОЕБС је поступила на начин који је несвојствен за ову организацију, чиме је ваљаност извештаја доведена у питање.

Прво свеобухватно посматрање избора у Србији организовано је 1997. године, када су спроведени парламентарни избори, као и два циклуса председничких. Први круг првог циклуса председничких избора подударао се са одржавањем парламентарних избора, али како ни након другог круга није био изабран председник Србије, избори су поновљени у децембру. Због тога је ОДИХР припремио два извештаја: о парламентарним и првом циклусу председничких избора²⁶⁾, који су одржани 21. септембра и 5. октобра, и о другом циклусу председничких избора, који су одржани 7. и 21. децембра. Након што је мисија за посматрање избора саставила први извештај, други је био резултат рада Тима за техничку процену.²⁷⁾

Полазећи од Гонзалесовог извештаја, уочених пропуста и замјерки, ОДИХР је на овим изборима разматрао: правни оквир, правила за посматрање, изборну администрацију и медије, а сачињен је и низ препорука о побољшању изборног система. Мисија ОЕБС је, у свом првом извештају, изразила слагање са ставовима појединих опозиционих странака да препоруке из Гонзалесовог извештаја, о неопходним променама у изборном процесу, нису у довољној мери узете у обзир. Највеће замјерке парламентарним и председничким изборима су се тицале нетранспарентности спроведеног изборног поступка, и неједнаког спровођења појединих одредби из изборног законодавства. Уочене су бројне неправилности у раду изборне администрације, чији састав и надлежности нису били до-

25) Ibid, str. 207-208.

26) Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia: Parliamentary Election September 21, 1997 and Presidential Election September 21 and October 5, 1997*, Warsaw, 1997.

27) *Office for Democratic Institutions and Human Rights, Republic of Serbia: Rerun of the Presidential Elections December 7 and December 21, 1997*, Warsaw, 1998.

вољно прецизно одређени. Регистрација бирача и кандидата (уз непостојање јединственог бирачког списка), поступање са изборним материјалом, пребројавање гласова и саопштавање резултата, били су такође у фокусу посматрања у оба извештаја. Посебна пажња је посвећена медијима, за које је закључено да су били углавном пристрасни према властима. У вези са парламентарним изборима, посматрачка мисија се бавила и додељивањем мандата након избора, док су у вези са другим циклусом председничких избора примећене нелогичности и неправилности у погледу гласања на Косову и Метохији. Неколико месеци пре одржавања парламентарних избора, Србија је уместо на дотадашњих девет, подељена на 29 изборних јединица, а појава да се изборно законодавство мења у години пре одржавања избора биће честа и након 2000. године.

Трећи период посматрања избора обележен је променама до којих је дошло 5. октобра 2000. године, након којих је формирана прелазна влада у Србији, и расписани су ванредни парламентарни избори за децембар исте године. У току октобра је усвојен нови Закон о избору народних посланика, на основу кога су спроведени парламентарни избори. Најважнија промена предвиђена законом је то што је цела Србија постала једна изборна јединица, са цензусом од 5% гласова, и Д'Онтовом формулом за прерачунавање гласова у мандате.

Пре одржавања парламентарних избора, СРЈ је постала чланица ОЕБС, који је послао мисију за посматрање избора. Извештај који је саставио ОДИХР је резултат рада дугорочне посматрачке мисије, која је темељно анализирала све фазе изборног процеса, имајући у виду претходне извештаје и нове околности. Њен закључак је да је на овим изборима учињен значајан напредак у односу на претходне, и да су партије и бирачи можда први пут могли да имају поверења у поузданост резултата. Мисија је закључила да је без обзира на недостатке изражена јасна жеља администрације да раскрсти са поступцима из прошлости.²⁸⁾

Наредне године ОЕБС је извршио процену законодавства у вези са председничким и парламентарним изборима, односно процену Закона о избору народних посланика из 2000. године и Закона о избору председника Републике, који је донет 1990. године. Већа пажња је посвећена Закону о избору народних посланика, На осно-

28) *Office for Democratic Institutions and Human Rights, Republic of Serbia, Federal Republic of Yugoslavia: Parliamentary Election, 23 December 2000, Warsaw, 2001, pp. 16-17.*

ву запажања о недостацима у овом закону, ОЕБС је изнео низ препорука за побољшање целокупног изборног процеса. То су:

- 1) Успоставити средњи ниво изборне администрације, између Републичке изборне комисије и бирачких одбора;
- 2) Променити правила о образовању изборних комисија, која укључују ризик за постојање страначки обојене изборне администрације;
- 3) Разјаснити правила за аутентификацију потписа за кандидатске листе;
- 4) Законом регулисати учешће међународних и нестраначких домаћих посматрача;
- 5) Усвојити амандмане којима би се омогућио слободан и једнак приступ масовним медијима;
- 6) До распуштања бирачких одбора би требало да дође само уколико је дошло до озбиљног кршења закона, које утиче на интегритет избора;
- 7) Од Републичке изборне комисије би требало захтевати да објави резултате по бирачким местима, које би требало упоредити са записницима које су саставили бирачки одбори;
- 8) Потребно је уврстити мере који ће омогућити гласање онима који не могу да дођу до бирачких места због инвалидитета или професионалних обавеза;
- 9) Бирачи и друге заинтересоване стране морају да имају могућност да се жале директно суду за заштиту својих изборних права, јер су постојећа правила неадекватна у ситуацијама када подносиоцу жалбе треба брз правни лек;
- 10) Мандат изабраног члана парламента не би требало да престане уколико више није члан странке на чијој је листи изабран.²⁹⁾

Када је реч о Закону о избору председника Републике, мисија ОЕБС се концентрисала на идентификовање онога што је специфично за председничке изборе. За разлику од Закона о избору народних посланика, другим законом је омогућено кандидовање независних кандидата, ван политичких странака. Међутим, иако кандидата могу да номинују и група грађана и политичка органи-

29) Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Assessment of the Laws on Parliamentary and Presidential Elections in the Republic of Serbia (FRY)*, Warsaw, 2001, p. 2.

зација (сем политичке странке), није изнета јасна дефиниција тих политичких организација. У свом извештају, ОЕБС је истакао нејасноће које постоје у погледу рокова одржавања избора када актуелном председнику истекне мандат, или када дође до превременог истека мандата. У закону не постоји прецизна одредба о томе на који начин треба утврдити да ли је на изборима гласало више од 50% бирача. Закон је био недоречен и у погледу ситуације када на више поновљених избора не би било довољно гласалих, јер избори не могу да се одржавају у недоглед.³⁰⁾

Тачност примедби које је изнео ОЕБС се показала у току 2002. и 2003. године, када су одржана три неуспела циклуса избора за председника. Најпре су 29. септембра и 13. октобра 2002. године одржани избори на којима Србија није добила председника, јер у првом кругу ниједан кандидат није освојио више од 50% гласова, а у другом кругу је излазност бирача била мања од 50%. Поновљени избори, 8. децембра 2002. године такође нису успели, а пошто је у првом кругу излазност била мања од 50%, други круг није ни одржан. Иако је између два циклуса избора промењена одредба у закону, тако да за победу једног од кандидата у другом кругу више није постојао услов излазности, то није утицало на исход избора. Закључак мисије ОЕБС о изборима 2002. године је да је због њиховог неуспеха дошло до пада поверења јавности у демократске реформе, и да је неопходан конструктивни дијалог између партија да би се ојачале демократске институције. Подједнако је наглашена потреба за ревизијом целокупног изборног законодавства и координираним напорима за побољшање тачности бирачких спискова.³¹⁾

Иако се очекивало да ће нови избори бити ускоро расписани, то се није догодило. У току 2003. године је дошло до трансформације Савезне Републике Југославије у Државну Заједницу Србија и Црна Гора, затим до убиства председника владе и увођења ванредног стања, као и до преговора странака о новом уставу, који је требало да буде усвојен у току те године. Председнички избори су расписани за 16. новембар 2003. године, али су остали у сенци почетка кампање за парламентарне изборе, који су расписани за 28. децембар исте године. Велики број странака је одлучио да не

30) Ibid, pp. 9-10.

31) Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia, Federal Republic of Yugoslavia, Presidential Elections 29 September and 13 October 2002 and Repeat Presidential Election 8 December 2002, Final Report*, Warsaw, 2003, p. 2.

учествује на председничким изборима, или да отворено позове на њихов бојкот, што је вероватно утицало на излазност бирача, која је била мања од 40%, и самим тим недовољна да би Србија добила председника. Посматрачка мисија ОЕБС је у свом извештају могла да констатује да се није много тога променило у односу на претходне изборе, због чега су и препоруке упућене Србији биле сличне. Пре одржавања ових избора, на снагу је ступио Закон о радиодифузији, и формирана је Републичка радиодифузна агенција, што је надоместило недостатак прописа о улози медија у кампањи у Закону о избору председника Републике. Од децембра 2002. до марта 2003. године, исправљено је око пола милиона уноса у бирачким списковима, због чега је ОЕБС препоручио да се донесе закон о бирачком списку, којим би био формиран јединствени бирачки списак, а бирачи би се уписивали на основу јединственог софтвера, уместо око 76 различитих типова софтвера који су коришћени на нивоу општина и подручних секретаријата Министарства унутрашњих послова. Остале препоруке и оцене су биле сличне као у претходном извештају о изборима одржаним 2002. године.³²⁾

Извештај са парламентарних избора одржаних 29. децембра 2003. године је пошао од извештаја из 2000. године, будући да изборно законодавство за парламентарне изборе није промењено. Штавише, поједине одредбе других закона, који су усвојени у међувремену, нису ступиле на снагу до времена одржавања ових избора, као што су одредбе Закона о финансирању странака, и Закона о судовима, тако да су и у овим случајевима примењиване одредбе које су раније усвојене. Поред препоруке о ревизији целокупног изборног законодавства, која је упућена и када је реч о председничким изборима, мисија ОЕБС је закључила да многи сматрају ове изборе првим на којима су бирачи гласали за опцију која им одговара, уместо за ону према којој осећају најмање одбојности.³³⁾

Након одржаних парламентарних избора, стекли су се услови за одржавање председничких избора 2004. године, 13. и 27. јуна. Новине које су се односиле на ове изборе су се тицале усвајања измена и допуна у Закону о избору председника Републике, којима је: укинут услов излазности у првом кругу; одређено да се може гласати и ван бирачких места; прописано гласање у дипломатским

32) Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia, Serbia and Montenegro, Presidential Election 16 November 2003*, Warsaw, 2003.

33) Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Србија и Црна Гора, парламентарни избори 28. Децембар 2003*, Варшава, 2004, стр. 1.

и конзуларним представништвима Србије у иностранству, али не и у Црној Гори. Такође, ово су били први избори на којима су применене одредбе Закона о финансирању политичких странака, који је ступио на снагу 1. јануара 2004. године. Упркос мањим неправилностима, међународни и домаћи нестраначки посматрачи су изразили задовољство због процедура гласања.³⁴⁾

Као што је већ напоменуто, до извесне промене у оквиру ОЕБС према посматрању избора у Србији је дошло 2006. године. Тада су ОЕБС и Венецијанска комисија усвојили заједничко мишљење о Закону о избору народних посланика, Закону о избору Председника Републике и Закону о локалним изборима. Замерке које су изнете у вези са Законом о избору народних посланика се односе на:

1. Непостојање средњег нивоа изборне администрације;
2. Одредбе о распуштању бирачких одбора;
3. Основ за учешће међународних и нестраначких домаћих посматрача;
4. Попуњавање и одржавање бирачких спискова;
5. Разјашњење одредби о аутентификацији потписа за подршку листи кандидата;
6. Нејасне одредбе о финансирању кампање;
7. Разјашњење одредбе о једнаком приступу у медијима;
8. Побољшање одредбе о гласању ван бирачког места;
9. Чињеницу да од РИК није тражено да објави детаљне изборне резултате;
10. Неадекватне одредбе о решавању изборних спорова и заштити бирачког права.³⁵⁾

Посебности везане за Закон о избору председника републике су:

1. Није одређена процедура коју треба применити уколико постоји само један кандидат;
2. Нису дефинисани „неуспешни“ избори, што би довело до расписивања нових избора;

34) Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Србија и Црна Гора, Председнички избори 13. и 27. јун 2004*, Варшава, 2004, стр. 2.

35) Venice Commission, OSCE/ODIHR, *Joint Recommendations on the Laws on Parliamentary, Presidential and Local Elections, and Electoral Administration in the Republic of Serbia*, Strasbourg, 2006, pp. 5-6.

3. Потребно је разјашњење одредби које регулишу поновљене изборе за председника.³⁶⁾

Усвајање новог устава је довело до расписивања ванредних парламентарних избора за 21. јануар 2007. године. Пре ових избора је извршено неколико промена у изборном законодавству. Најпре, амандманима на Закон о избору народних посланика 2004. године, укинут је цензус од 5% за коалиције и странке националних мањина, а РИК је усвојила смернице којима је смање и број потребних потписа за предају изборне листе са 10.000 на 3.000 за партије и коалиције националних мањина, иако ни законом ни упутствима РИК није одређен критеријум за дефинисање мањинске странке или коалиције. Иако је мисија ОДИХР закључила да су избори спроведени у складу са препорукама ОЕБС и стандардима за демократске изборе, упућена је замерка низу одредби у изборном законодавству, чак и Уставу, чији је члан 102 омогућио посланику да стави свој мандат на располагање странци.³⁷⁾

Председнички избори, који су одржани 20. јануара и 3. фебруара 2008. године, први су избори у Србији на које је ОДИХР, након дугогодишњег посматрања, уместо дугорочне, послао ограничену мисију за посматрање.³⁸⁾ Иако то указује на суштинско поштовање принципа и стандарда које је ОЕБС прописао за изборе, и иако је и сама мисија у свом извештају констатовала да се обавезе поштују, упућене замерке и препоруке указују на чињеницу да су многа питања која је ОЕБС раније покренуо остала отворена. Крајем 2007. године је усвојен нови Закон о избору председника Републике. Иако је претходни закон садржао одредбе о средњем нивоу изборне администрације која је постојала приликом ранијег одржавања председничких избора, новим законом је та одредба укинута. Такође, упркос препорукама ОДИХР још од извештаја из 1997. године, законом није решен положај домаћих и међународних посматрача, нити су попуњене празнине које постоје у целокупном изборном законодавству.

Неколико месеци касније, 11. маја 2008. године, одржани су ванредни парламентарни избори, на које је ОДИХР такође послао ограничену посматрачку мисију. На ове изборе ОДИХР није имао

36) Ibid, p. 6.

37) Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia, Parliamentary Elections 21 January 2007*, Warsaw, 2007.

38) Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Председнички избори 20. јануара и 3. фебруара 2008*, Варшава, 2008.

посебних примедби, сматрајући да су одржани у складу са обавезама које прописује ОЕБС и другим међународним стандардима, мада је констатовано да су постојали одређени негативни аспекти изборне кампање. Једина промена у односу на претходне изборе тичала се усвајања званичног тумачења Републичке изборне комисије, по коме се праг од 5% за улазак у парламент рачуна на основу броја бирача у бирачким списковима испред чијег је имена заокружен редни број. Имајући у виду да је ОЕБС раније критиковао ту одредбу, јер се због неважећих листића у пракси подиже цензус који странке/коалиције морају да пређу, као и друге поступке РИК којима су прекорачене законске надлежности, ОЕБС је изразио примедбе на рад овог тела.³⁹⁾

У мају 2012. године су први пут након увођења вишестраначког система расписани општи избори за све нивое власти. Посматрачка мисија ОЕБС је и овог пута послала ограничену посматрачку мисију, која није свеобухватно и на систематски начин посматрала процедуру на дан избора.⁴⁰⁾ Упркос томе што су расписани општи избори, ОЕБС је посматрао само парламентарне и председничке изборе. Још једна новина на овим изборима се тиче чињенице да је ОЕБС у оквиру препорука које је упутио у свом извештају, издвојио приоритетне препоруке. То су:

1. Преиспитивање, консолидовање и усклађивање законодавног оквира, уз могућност увођења јединственог и свеобухватног изборног закона;
2. Свеобухватна независна ревизија квалитета бирачког списка;
3. Увођење међунивоа изборне администрације и успостављања формалне хијерархије да би се смањио логистички терет РИК;
4. Транспарентно решавање изборних спорова, и право заинтересованих страна да присуствују расправама и изнесу аргументе;
5. Неометан приступ домаћим и међународним нестраначким посматрачима уз јасне критеријуме акредитације;

39) Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Превремени парламентарни избори 11. маја 2008*, Варшава, 2008.

40) Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Парламентарни и превремени председнички избори 06. и 20. маја 2012. године*, Варшава, 2012.

6. Продужавање рокова за подношење и решавање приговора.⁴¹⁾

Остале препоруке су груписане с обзиром на правни оквир, изборну администрацију, изборну кампању, медије, жалбе и приговоре и изборни дан, и ослањају се на претходне извештаје о изборима у Србији.

ПОСМАТРАЊЕ ИЗБОРА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Када је реч о одржавању избора на Косову и Метохији, они су представљали најосетљивији део изборног процеса, како због вишегодишњег бојкота од стране припадника албанске националне мањине, тако и због бројних манипулација до којих је долазило. Однос ОЕБС према одржавању избора на Косову и Метохији је особен, јер је повезан са постојањем *Мисије на Косову (Mission in Kosovo)*, која је независна у свом деловању и надлежностима у односу на Мисију у Србији. Избори су вероватно најбољи пример дихотомије коју припадници међународне заједнице, чак и међународне организације чији је Србија члан, испољавају у односу на Србију и Косово и Метохију.

Србија је након 1999. године и доласка међународних снага, редовно спроводила изборе на свим нивоима на Косову и Метохији, у општинама где живе Срби, јер су их Албанци бојкотовали. Део тих избора ОДИХР је посматрао, али о томе у извештајима о изборима у Србији нема довољно података нити јасно изражених ставова. С друге стране, представници различитих политичких странака и институција у Србији су слали противречне поруке у вези са учешћем Срба на изборима за привремене институције на КиМ. Мисија на Косову, коју је ОЕБС основао 1. јула 1999. године, учествовала је у организовању локалних и парламентарних избора за привремене институције на Косову и Метохији. Приликом одржавања општинских избора за институције на Косову и Метохији 2004. године, Мисија ОЕБС је пренела одговорност за одржавање избора на локалне власти на КиМ, односно на Централну изборну комисију.⁴²⁾

41) Ibid, стр. 22-23.

42) Sven Lindholm, Nikola Gaon (eds.), *6 years onwards - putting the Helsinki Final Act into action*, OSCE Mission in Kosovo, 2005, p. 9, 36. Мисија ОЕБС на КиМ, која је, између осталог, имала надлежност да организује и надгледа изборе, успоставила је Централну изборну комисију на

Општи избори које је Србија организовала 2012. године, представљали су нови повод за преседан у оквиру ОЕБС. Наиме, ова организација је, на основу споразума са Србијом, организовала председничке и парламентарне, али не и локалне изборе, чиме је Србија *de facto* пристала на тумачење међународне заједнице о „паралелним“ локалним српским структурама на КиМ, а у оквиру Организације за европску безбедност и сарадњу је демонстрирана флексибилност мисија на терену.⁴³⁾

* * *

Прекретница у посматрању избора у Србији је наступила са променом власти 2000. године. Иако је у периоду пре 2000. године опозиција представљала важан извор података за посматрачке мисије, пре свега када је реч о Гонзалесовом извештају, након 2000. ситуација се мења, и ОДИХР често наглашава да је грађанима омогућено да бирају између више опција. Међутим, иако је ОДИХР констатовао да је дошло до значајног напретка у примени принципа и стандарда који се односе на изборе, из његових извештаја је јасно да су многи изазови остали.

Правни оквир одржавања избора у Србији, тј. изборно законодавство, један је од најважнијих аспеката посматрања избора на које се концентрисао ОДИХР. Занимљиво је запазити да је општа пролиферација законодавне активности у процесу европских интеграција⁴⁴⁾ делимично захватила и изборну сферу, јер су ранији закони о изборима промењени, а усвојени су и нови, као што су закони којима се регулише рад и финансирање политичких партија, низ закона о медијима, Закон о јединственом бирачком списку... Међутим, многи важни закони из ове области нису усвојени, што доказује да не постоји озбиљна политичка воља да се регулише изборни процес тако да не постоји могућност партијског утицаја, или да тај утицај буде смањен на најмању могућу меру. Тачност ове тврдње се најбоље може видети у случају Републичке изборне комисије, која је партијско, а не стручно независно тело, и која себи присваја квази-законодавна овлашћења, ради попуњавања правних

КиМ, и касније јој препустила део својих надлежности, радећи у оквиру стуба УНМИК за изградњу институција

43) Владимир Трапара, „Улога ОЕБС операција на терену у земљама у транзицији“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, вол.63, бр.1, 2011, стр. 100.

44) Слађана Младеновић, „Слабљење капацитета Скупштине Србије у процесу европских интеграција“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, број 4/2011.

празнина које постоје у различитим законима којима се регулише спровођење избора. Чак и површна анализа најновијих препорука, након избора у мају 2012. године, показује да је управо РИК препозната као најслабија тачка изборног процеса у Србији. Уколико се изузме потреба за законодавном активношћу Народне скупштине, у којој морају да буду усвојени нови прописи о изборима, остале приоритетне препоруке се односе на РИК. Увођење међунивоа у изборној администрацији, продужавање рокова приликом подношења жалби и примедби и неометано присуство домаћих и међународних нестраначких посматрача, права су гаранција побољшања изборног процеса.

У својим извештајима ОДИХР је констатовао да су неке његове раније препоруке испуњене. Међутим, треба рећи да се често дешава да је испуњена форма, али не и суштина одређеног захтева – гласање ван земље је довело до великих трошкова за слање чланова бирачких одбора; право свих учесника у изборном процесу да именују представнике у бирачким одборима је довело до гужве на бирачком месту; надзор над медијима се свео само на надзор над електронским медијима, итд, а у међувремену су се јавили и нови проблеми. Сама чињеница да је дванаест година након „демократских промена“ интегритет првих општинских избора од успостављања вишестраначког система озбиљно доведен у питање од стране више учесника, показује да су многа питања остала отворена.

Честе промене закона у месецима и години пре одржавања избора, нису представљали повод за негативну реакцију посматрачких мисија јер се углавном радило о усвајању њихових ранијих препорука. На основу тога се може закључити да су, упркос усвојеним стандардима посматрања и готово општем консензусу међународних организација у вези са поштовањем демократских стандарда у одржавању избора, за ОЕБС/ОДИХР важнији политичка клима и уверење учесника избора о испоштованим процедурама, него њихово стварно поштовање.

Sladjana Mladenovic

ROLE OF THE OSCE/ODIHR IN ELECTION MONITORING: THE CASE OF SERBIA

Summary

The author in this paper considers the role of the Organization for Security and Co-operation in Europe, that is, its specialized body, the Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR) in election monitoring

in Serbia since the introduction of the multiparty system. The paper first offers the short review of the international election monitoring, and then the monitoring within the OSCE/ODIHR. The case of Serbia is interesting for consideration, because election monitoring in Serbia has led to several precedents in the experience of monitoring conducted by OSCE/ODIHR. The monitoring missions have pointed out to the series of shortages of the election process in Serbia, and the need for review of all election legislation. Observation of elections on Kosovo and Metohija was presented in the last part of the paper, due to the specific conditions in comparison to the observation in the rest of Serbia.

Key words: OSCE, ODIHR, Serbia, elections, parliamentary elections, presidential elections, international election monitoring

ЛИТЕРАТУРА

- Venice Commission, OSCE/ODIHR, *Joint Recommendations on the Laws on Parliamentary, Presidential and Local Elections, and Electoral Administration in the Republic of Serbia*, Strasbourg, 2006.
- Вучићевић, Душан, „Демократизација кроз изборе – изборни ауторитаризам у Србији“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2010.
- Гоати, Владимир; Славујевић, Зоран Ђ.; Прибићевић, Огњен, *Изборне борбе у Југославији (1990-1992)*, НИП Радничка штампа, Институт друштвених наука, Београд, 1993.
- Гоати, Владимир, *Избори у СРЈ од 1990. до 1998. Воља грађана или изборна манипулација*, ЦЕСИД, Београд, 2001.
- Eicher, Peter, „Improving OSCE election observation“, *Security and Human Rights*, no. 4, 2009.
- Јовановић, Милан Н., *Изборни системи посткомунистичких држава*, ЈП Службени лист СЦГ, Факултет политичких наука, Институт за политичке студије, Београд, 2004.
- Јовановић, Милан, „Парламентарни избори у Србији 21. јануара 2007. године“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 3-4/2007.
- Јовановић, Милан, „Ставови међународних организација о изборима и демократским изборним стандардима“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-4/2003.
- Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Србија и Црна Гора, парламентарни избори 28. Децембар 2003*, Варшава, 2004.

- Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Србија и Црна Гора, Председнички избори 13. и 27. јун 2004*, Варшава, 2004.
- Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Председнички избори 20. јануара и 3. фебруара 2008*, Варшава, 2008.
- Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Превремени парламентарни избори 11. маја 2008*, Варшава, 2008.
- Канцеларија за демократске институције и људска права, *Република Србија, Парламентарни и превремени председнички избори 06. и 20. маја 2012. године*, Варшава, 2012.
- Конференција за европску безбедност и сарадњу, „Закључни документ. Пратећи састанак КЕБС“, Беч, 1989.
- Конференција за европску безбедност и сарадњу, „Документ са састанка Конференције о људској димензији КЕБС“, Копенхаген, 1990.
- Конференција за европску безбедност и сарадњу, „Документ са састанка Конференције о људској димензији КЕБС“, Москва, 1991.
- Kelley, Judith, „Assessing the Complex Evolution of Norms: The Rise of International Election Monitoring“, *International Organization*, Vol. 62, No. 2, 2008.
- Lindholm, Sven; Gaon, Nikola (eds.), *6 years onwards - putting the Helsinki Final Act into action*, OSCE Mission in Kosovo, 2005.
- Мировић, Александра; Магић, Петар, „Политичко (анти)рекламирање у изборном процесу 2012. у Србији – Начин вођења изборне кампање као одраз политичке културе“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012.
- Младеновић, Слађана, „Слабљење капацитета Скупштине Србије у процесу европских интеграција“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2011.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights, „Overview“, <http://www.osce.org/odihr/elections/72781> (приступ: 23/07/12).
- Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia: Parliamentary Election September 21, 1997 and Presidential Election September 21 and October 5, 1997*, Warsaw, 1997.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia: Rerun of the Presidential Elections December 7 and December 21, 1997*, Warsaw, 1998.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia, Federal Republic of Yugoslavia: Parliamentary Election, 23 December 2000*, Warsaw, 2001.

- Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Assessment of the Laws on Parliamentary and Presidential Elections in the Republic of Serbia (FRY)*, Warsaw, 2001.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia, Federal Republic of Yugoslavia, Presidential Elections 29 September and 13 October 2002 and Repeat Presidential Election 8 December 2002, Final Report*, Warsaw, 2003.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia, Serbia and Montenegro, Presidential Election 16 November 2003*, Warsaw, 2003.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights, *Republic of Serbia, Parliamentary Elections 21 January 2007*, Warsaw, 2007.
- Organization for Security and Co-operation in Europe, *Election Observation Handbook*, Sixth edition, Warsaw, 2010.
- Ракић-Водинелић, Весна; Бенаћ-Шантић, Љиљана; Шећибовић, Рефик; Свилановић, Горан; Радовановић, Срђан, *Изборна крађа: правни аспект*, Медија центар, Београд, 1997.
- Santa-Cruz, Arturo, „Constitutional Structures, Sovereignty, and the Emergence of Norms: The Case of International Election Monitoring“, *International Organization*, Vol. 59, No. 3, 2005.
- Словић, Срђан, *Људска права КЕБС/ОЕБС и косовска криза*, Институт за српску културу, Лепосавић, 2010.
- Трапара, Владимир, „Улога ОЕБС операција на терену у земљама у транзицији“, *Међународни проблеми*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, вол. 63, бр. 1, 2011.
- Chand, Vikram K., „Democratisation from the outside in: NGO and International Efforts to Promote Open Elections“, *Third World Quarterly*, Vol. 18, No. 3, 1997.
- Warkotsch, Alexander, „The OSCE as an Agent of Socialisation? International Norm Dynamics and Political Change in Central Asia“, *Europe-Asia Studies*, Vol. 59, No. 5, 2007.

Resume

Organization for Security and Co-operation in Europe has been one of the most important bodies in conducting international election monitoring in the transitional democracies of Europe and Central Asia. Its attitudes towards the stability of the democratic institutions, which is one of its primary concerns regarding the human dimension, are of immense importance for the image of the countries in which it has been involved.

Serbia has been the source of many precedents in the OSCE, and in this paper the author pointed to some of the precedents which arose during election monitoring.

Although it cannot be neglected that the respect of the standards and procedures defined within the OSCE/ODIHR in conduction of the elections would contribute to the democratization of the process, the author has concluded that the challenges of both election conduct and election observation remain primarily political. The Serbian authorities don't express political will to change/adopt certain provisions in the legal framework, or establish unified election law. On the other hand, although OSCE/ODIHR has identified little significant progress in tackling its most important recommendations, i.e. regarding election administration, it constantly repeats in its reports after 2000, that the elections have been conducted in line with the OSCE standards, thus reducing the standards to the political climate and the satisfaction of the participants of the process. Nevertheless, the OSCE/ODIHR reports represent solid ground for the revision of the election process and its improvement for the benefit of the citizens of Serbia.

Овај рад је примљен 8. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

БЕЗБЕДНОСТ, ОБАВЕШТАЈНА АКТИВНОСТ И ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА

279

Катарина Штрбац, Мирослав Митровић

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП НАУКАМА
БЕЗБЕДНОСТИ И ОДБРАНЕ

299

Младен Бајагић

ЧЕМУ ТЕОРИЈА О ОБАВЕШТАЈНИМ
АКТИВНОСТИМА

327

Сања З. Стошић, Данијела М. Бјеља

ХУМОР КАО ЕЛЕМЕНТ САВРЕМЕНЕ ПОЛИТИЧКЕ
КОМУНИКАЦИЈЕ: ИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ СРБИЈЕ И
ШПАНИЈЕ

УДК:
355.01+351.74

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 279-297.

Катарина Штрбац

Институт за стратегијска истраживања, Београд

Мирослав Митровић

Институт за стратегијска истраживања, Београд

ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНИ ПРИСТУП НАУКАМА БЕЗБЕДНОСТИ И ОДБРАНЕ

Сажетак

Савремен приступ наукама безбедности и одбране подразумева праћење, анализу, пројектовање и примену сазнања и резултата ширег спектра наука. Научне области које су заступљене у захтеву мултидисциплинарности крећу се од друштвено-хуманистичких, преко техничких до медицинских наука. Зашто је неопходно имати мултидисциплинарни приступ? Сваки учесник процеса планирања одбране у функцији имплементације примењених знања из ове сложене друштвене области, мора да у полазне аналитичке основе инкорпорира не само искуствени аспект, већ и да проникне у научну визуру пројектоване и предвидиве будућности у областима које утичу на савремен приступ наука одбране. Може се рећи да посебан ток који утиче на креирање савременог приступа наукама одбране јесте глобализација са својим дериватима, геополитиком, интернационалним приступом питањима безбедности и одбране као и појава ван институционалних претњи и њихова асиметричност. У раду је представљен део фактора који изазивају сложену интердисциплинарну структуру савремених наука одбране.

Кључне речи: науке одбране, глобализација, геополитика, међународна политика, асиметрична претње.

Глобализација и развој либералног тумачења политичке економије утичу на редефинисање поимања глобалних ризика, који не подразумевају само војне и оружане сукобе или кризе.

У условима дефинисања глобалних ризика намеће се потреба реализовања глобалног, заједничког цивилизацијског одговора на претпостављене изазове. Могуће остварење овог циља подразумева подизање опште безбедносне свести, односно, стварање безбедносне заједнице. Друштво данас има могућност креирања слободне безбедносне заједнице и да се удружује са другим државама које деле исте вредности, па и у области борбе против безбедносних изазова.

Организовани виши квалитет безбедносног организовања, захтева систематизовано безбедносно управљање, које је потребно остварити у складу са демократским, општим и непристрасним формама управљања. Субјекти међународне безбедности који интегришу напор међународне заједнице да одржи мир и безбедности у најширем смислу су Уједињене нације, Европска унија (ЕУ), ОЕБС и НАТО. Постојање таквих субјеката омогућава да се активним присуством, реализује потенцијални утицај, нарочито учешћем у креирању заједничке политике ради адекватног безбедносног управљања.

ГЛОБАЛИЗАЦИЈА - ПРОЦЕС И КАРАКТЕРИСТИКЕ

Глобализација има одлучујући значај у разумевању односа на међународној сцени у времену после Хладног рата. Области друштвеног живота које су покретачи, а уједно и завршна тачка сваке глобалне активности су међународна економија и политика. Практично, редефинисање односа у овим областима, фундаментално утиче на промену света у другој половини двадесетог века, и наставља са експанзијом у двадесет првом веку. Може се рећи да смо савременици и сведоци резултата, користи, али и ерозивних и деструктивних резултата глобализације. Самим тим, потребно је у разматрању глобализације и њених утицаја на све сфере друштва а тиме и безбедности и одбране, прићи трезвено и рационално. Такође, потребно је тежити да се афирмишу погодности, али и препознати потенцијалне ризике или претње за развој друштва у целини.

Глобализација се манифестује кроз отворен процес кретања капитала, људи (радне снаге), роба, идеја. Препознатљиве форме

су технолошка индустријска револуција, као и информатичка револуција. Покретачка генеза глобализације потиче из либерализма, али суочена са реалистичким приступом у задржавању интегритета националне државе као субјекта, трансформише се у неолиберализам, који преовладава идеологијом западног света,¹⁾ односно држава, тзв. развијене демократије. Заснована на економском експанзионистичком приступу, „глобализација је жив процес који је у току и који је условљен тржишним законитостима, и не представља политички вођену активност“.²⁾ Из овога се може закључити да политичке промене на глобалном нивоу бивају подстакнуте тржишним, односно економским кретањима, а управљане су економским циљевима и интересима глобалних институција и носиоца или покретача глобализације. Практично, економска глобализација је покретач осталих форми планетарних феномена као што су, геополитика, геоекономија и геоенергетика. У садашњем тренутку уочава се појава интересовања за остале ресурсе (глобални приступ управљању чистом водом, ваздухом и земљиштем, итд.). Међузависност и утицај набројаних феномена на све врсте и нивое безбедности даје за право да се питања безбедности посматрају кроз феномен геобезбедности.

Ради остваривања предуслова позитивних резултата које може донети глобализација (материјално благостање, смањење сиромаштва, либерализација економије, заштита потрошача, стандардизација технолошких процедура), неопходно је да се остваре предуслови који подразумевају остваривање захтева за флексибилним политичким системом и структуром управљања државом. У државама у транзицији, подршку остваривању флексибилног и отвореног друштва пружају невладине организације, које својим деловањем ојачавају тзв. сектор “цивилног друштва”.

Претпоставка имплементације принципа глобализације и стицање заједничког идентитета је регионализација. Наиме, регионална сарадња, остварена кроз проток роба и услуга, људи, хомогенизацију и повезивање тржишта, либерализацију доступности ресурсима, представља основу за разумевање глобализације. Напоградња економских и финансијских односа, представља заједнич-

1) Опширније о „сукобу“ концепта либерализма („хиперглобалиста“) и рационализма („скептика“) могуће је наћи у делу: Печујлић, М., *Глобализација - два света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002.

2) Mittelman, J.H., “The Dynamics of Globalization” in ed. Mittelman, J.H., *Globalization-critical reflections*, Lynne Rienner Publisher inc., London, 1996, pp 3.

ки политички став, стандардизација у односима према изазовима и претњама, мирно решавања конфликта, једном речју остваривању заједничке спољне политике и одбране. Међутим, нежељени ефекти глобализације подразумевају нелинеаран и неједнак развој и поларизацију, а и глобализацију криминала и потенцијалних кризних жаришта.

Практично, глобализација је довела до раздвајања појмова међународне и светске економије. Наиме, међународна економија представља институционални приступ, где су актери државе или међународне организације, док светска економија представља интересну корелацију недржавних (наддржавних) субјеката, тачније корпорација, чиме се премошћава утицај националне државе и међународна контрола (*cross border*).³⁾ Светска економија се развија на рачун територијалне фрагментације међународне економије. На овај начин се омогућава креирање повољног амбијента за оплодотворење капитала, експлоатацијом повољнијег амбијента у „новоосвојеним“ територијама, деловима међународне економије (повољна цена радне снаге, фискална политика, политичка стабилност, либерализован увоз или извоз у треће регије). Имајући у виду овај аспект, подразумева се да је глобализација неминовно вођена мултинационалним корпорацијама и банкама и подређена њиховим интересима. За потпуно разумевање глобализације потребно је узети у обзир и динамични аспект временске пројекције, као и корелацију односа, као и социолошку реакцију одређеног друштва. Наиме, нације са својим наслеђем, етичким и моралним нормама, имају различите реакције на процесе глобализације. Ксенофобија, страх од губљења сопственог идентитета, осећај искоришћености, појава неоколонијализма, манипулација и подређивање туђим интересима су неки од субјективних осећаја, које нације „трећег света“ али и бивше комунистичке државе, могу да развију као однос опште јавности на ширење глобализације. Разлози за такав однос могу се наћи у чињеници да глобални капитал неумољиво тражи нов простор за експанзију и у том процесу се користи свим формама наметања сопствених интереса. Такви притисци углавном се заснивају на економским формама или данас енергетским формама притиска, као примењеним економским формама и не морају бити војни или оружани. Резултати су политички (демократизација,

3) Опширније: Cox R.W., "Perspektive of Globalization" in ed. Mittelman, J.H., *Globalization-critical reflections*, Lynne Rienner Publisher.inc., London, 1996, pp 22-23.

цивилно друштво, парламентарна контрола извршне власти), и системски (либерализација тржишта, приватна иницијатива, слободни пласман капитала, поштовање стандардизованих закона), чиме се реализују предуслови за остваривање економског интереса. Могуће је систематизовати следеће негативне карактеристике глобализације:⁴⁾ (1) социјална поларизација у државама као и повећање разлике међу државама (богате и сиромашне, развијене и неразвијене), (2) уплитање у суверенитет државе и потчињавање општем, вишем идентитету надржавне организације, (3) друштвена фрагментација и стварање политичких елита, стварање јаза између политичке елите и базе друштва, опште јавности (настаје из неразумевања и непознавања токова, процеса, као и немогућност сагледавања циљева).

Комплексност процеса на међународној економској сцени резултира сложеним и међузависним политичким односима. Неке карактеристике глобалног управљања политиком су: (1) измештање ауторитета управљања у контексту интеграција и фрагментације, као и дисперзија међународног политичког ауторитета на различите правце и нивое (субнационалне, транснационалне, интернационалне и глобалне)⁵⁾, (2) глобалне промене нису једноставне и једновремене, већ се морају посматрати кроз перспективу великог броја истовремених и интерактивних друштвених феномена, у дужем временском року.⁶⁾ Унутрашња динамика феномена глобализације налаже да се уоче и нивои интеракције унутар појединачног друштва (микро и макро ниво, институционални и ван институционални приступ, државноцентрични и мултицентрично орјентисан наступ) као и успостављање норми и правила понашања и обликовања свести и вредносног система, посебно у постконфликтним и системима са недовољно развијеном демократијом (приступ решавању конфликта, јединствен однос према ризицима и претњама, вредносно утемељена селекција и ојачавање националног иденти-

4) Према: Cox, R.W., "Perspektive of Globalization" in ed. Mittelman, J.H., *Globalization-critical reflections*, Lynne Rienner Publisher inc., London, 1996, pp 27.

5) Опширније: Rosenau, J.N., "Distant Proximities: Dimanics and Dialectics of Globalization" in B. Hettne, ed. *International Political Economy : Understanding Global Disorder*, Zed, London, 1995.

6) Опширније: Martin Hewson, M., & Sincler, T.J., "The Emergency of Global Governance Theory" in ed. Martin Hewson, M., & Sincler, T.J., *Approach to Global Governance Theory*, StateUniversity of New York Press, New York, 1999, pp 3-23.

тета који није у сукобу са другима, ојачавање цивилног друштва).⁷⁾ (3) Глобализација је активан, жив процес који је у току и огледа се реструктурирањем политичке економије, организацијом пословне и политичке елите на планетарном нивоу.

Комплексност феномена глобализације упућује на то да је на сцени дуализам, који се исказује у економској, културној и политичкој сфери.⁸⁾ Економски аспект указује на постојање два контрадикторна феномена: економску ефикасност (супериорност) на једној и социјалну инфериорност на другој страни глобализације. У културном смислу, глобализација фаворизује модел „грађанина света“ потхрањена технолошки подржаним информативним системима. Чињеница је да појединац заиста има осећај да га се тиче свака информација, ма где се она на планети дешава. Отпор нације и тежња ка очувању идентитета има дијалектичку категорију односа, јер глобализација у зависности од форме коју задобија, отвара два потпуно различита правца којима се односи између цивилизација могу запутити. Један се манифестује као њихово плодно укрштање и међусобно обогаћивање; други, пак, као сукоб, рат цивилизација.⁹⁾ У политичком смислу, уочава се јасна дијалектичка супротност. Са једне стране постоји нарастање демократије и људских права, а са друге се уочава процес настајања ауторитарне наднационалне државе као форме владавине. Глобалне институције (УН, НАТО, ЕУ) указују на врховност ауторитета у политичком одлучивању, изузетом од легитимитета националне државе. Сажето, може се рећи да је глобализација обележена неолибералним приступом и да је суштинска карактеристика глобализације њена двојност - компаративно напредовање и регресије. Као главне потенцијалне опасности представљене су: (1) опасност од еколошке катастрофе, (2) опасност од нуклеарног, биолошког и хемијског оружја, (3) малигни раст сиромаштва и сукоба цивилизација, (4) глобални тероризам¹⁰⁾. Као латентна опасност појављује се и антиглобалистички фундаментализам, тачније бекство у „гетоизацију“ друштва и изолованост. Ради ефикасне експлоатације позитивних деривата

7) Опширније: Rosenau, J.N., "Governance to the Twentieth-first Century" in *Global Governance: A Review of Multilateralism and International Organisations* 1, 1995, pp 13-43.

8) Према: Печујлић, М., *Глобализација - два света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002.

9) Опширније: Huntington, S.P., *The Clash of Civilization-Remaking of World Order*, Simon & Schuster, 1996.

10) Према: Печујлић, М., *Глобализација - два света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002.

глобализације потребно је истаћи неопходност демократизације глобалног уређења-транснационалних и супранационалних институција, напор на креирању уређеног „светског друштва“. Ова форма уређења друштва у безбедносном смислу представља корак ка остваривању отворене, зреле безбедносне заједнице. Предуслов за формирање безбедносне заједнице је претпостављен адекватним научним одговорима на питања: „шта су савремени изазови, који су ризици највећи, како одговорити на глобалне претње?“.

УСЛОВЉЕНОСТ ГЛОБАЛИЗАЦИЈЕ И ГЛОБАЛНЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Расправа о потреби постојања безбедносних заједница, безбедносног управљања, дефинисања глобалних изазова и претњи, поларизација, избор између колективне и националне (појединачне) безбедности, није одвојена од опште глобалног приступа другим друштвеним питањима. Економија, тржиште, технологије, средства масовних комуникација, диригују позиционирање националног идентитета и сопствено поимање развоја и безбедности. Неоспорно је да је у времену после окончања „хладног рата“, нестанком једне суперсиле, дошло до експанзије неолибералне економске и политичке филозофије, која је постала доминантна развојна мисао широм света и једна од кључних одредница у дефинисању света двадесет првог века. Може се чак рећи да је она била покретач, иницијатор и пројектовани циљ, али и средство мотивације према источноевропском, соц-реалистичком делу Европе, као обећани, демократски свет благостања. Потпуна доминација се код одређених аутора чак изражава у форми да „не постоји јединствени конкурент либералном капитализму, као јединој преовлађујућој идеологији“.¹¹⁾ Према теоретичарима неолиберализма, у основи тог пројекта јесте успостављање глобалног друштва у којем доминирају три основне идеје: „мир, као претпоставка односа међу државама; демократија, као најбољи начин организовања политичког живота и слободно тржиште, као неопходно средство за стварање богатства“.¹²⁾ Такође, ова теорија истиче да су две тврдње полазне основе: једна је да „демократије теже да спроводе мирољубиву спољну политику, а друга је да је „тамо где је слободно тржиште

11) Нај, Ц., *Како разумети међународне односе*, Стубови културе, Београд, 2006, 321.

12) Нај, Ц., 72.

успостављено, сам процес рада временом тежи да промовише демократију¹³⁾.

Корелацију теорије неолиберализма и односа према миру као апсолутном амбијенту развоја савременог демократског друштва, могуће је приказати кроз анализу генезе неолиберализма:¹⁴⁾ (1) демократске владе имају одговорност према својим грађанима, што политичку елиту ставља у позицију да учешће у рату значи потенцијално губљење поверења од стране грађана на изборима, (2) демократски политички системи су организовани на систему међузависности и контроле интерних субјеката друштва, што лидере поставља у ситуацију да у односима са другим демократским друштвима, препознају такође демократски контролисане субјекте и (3) правила демократије подразумевају мирно решавање спорова на интерној политичкој сцени, што рефлектује мирно решавање спорова и на међународном нивоу.

Овај реверзибилни политички процес, повезаност демократије и слободне трговине, са једне стране, и мира са друге стране, пројектује идеал и чини суштину либералног модела. Економске кризе се посматрају као законитост која потврђује да глобална економија, која је дерегулисана, има осцилације које се исказују у форми повремених криза. Потенцијално разорни ефекти, препреке у развоју, подразумевани су елементи дерегулисаног развоја глобалне економије и потенцијалних криза. Овим се практично глобализација одређује као процес који се реализује у конфликтном контексту, са израженим асоцијалним и репресивним тенденцијама, са потенцијалима развоја нових неједнакости и разлика, стварања све већег јаза између богатих и сиромашних, потенцијална легализација насиља, рата и интервенција. Целокупна глобализација, проистекла из глобалног тржишта, остварује се у нимало идиличном контексту, и покретач је многих кризних жаришта.

Глобализација је првенствено резултат економских интереса и погледа на свет транснационалне елите моћи, коју чине власници и врхунски менаџери великих транснационалних корпорација, политичка елита, и они који управљају наднационалним организацијама (Међународни монетарни фонд - IMF, Светска банка - WB,

13) Хај, Ц., 75-76.

14) Lucarelli, S., *Peace And Democracy: The Rediscovered Link The Eu, NATO and the European System of Liberal-Democratic Security Communities*, European University Institute: NATO Euro-Atlantic Partnership Council Individual Research Fellowships – 2000-2002, 11-14.

Светска трговинска организација-ВТО). Може се рећи да „глобална тржишта зависе од међународне структуре моћи“.¹⁵⁾

Процеси глобализације тешко да могу да се зауставе. Због тога суштинско питање није како да се заустави тај процес, већ помоћу којих политичких аранжмана могу да се ублаже проблематична дејства савремене глобализације и поспеше њени пожељни ефекти. Процес глобализације не сме да се своди само на економију и економске критеријуме вредновања, већ и на све феномене тог процеса који носе неизвесност и несигурност.

Све су присутније идеје да се савремени проблеми не могу решавати на нивоу националних друштава, већ се за њихово адекватно решавање морају узети у обзир глобални процеси. Зато се у државном и међународном систему управљања подразумева способност националне државе за сарадњу и партнерство. Глобални контекст стварности чини да постају све потребнији међународни договори у решавању транснационалних проблема, као што су економска и финансијска нестабилност, легалне и нелегалне миграције, надметање за природне ресурсе, хуманитарне и еколошке кризе, тероризам, трговина дрогом и оружјем, регионални конфликти и претње у кибернетском простору. Глобализација наглашава појачано преко гранично кретање у свим облицима (капитал, радна снага, идеја и роба) где су границе порозне за све облике асиметричних претњи (тероризам, загађење животне средине, епидемије, политички немири, конфликти, компјутерски вируси и др.). Та порозност захтева нове безбедносне и одбрамбене потребе. Глобализација такође наглашава значај међународних институција и других фактора који утичу на преко гранична кретања. Она брише разлике између унутрашњих и међународних безбедносних питања.

*КОЛЕКТИВНИ ОДГОВОР НА ГЛОБАЛНЕ ПРЕТЊЕ
- РАЦИОНАЛНИ ИЗБОР ИЛИ СТВАРАЊЕ
„ГЛОБАЛНОГ ВЛАДАРА“*

Позиција глобалних претњи са дијалектичким дуализмом тренутка глобализације која је на сцени уз сва комплексна и динамична превирања у областима информација, енергије, питања животне средине, ресурсне зависности, глобалног отопљавања, социјалних феномена (продубљавање разлика између богатих и сиромашних),

15) Нај, Ц., 251.

планетарних политичких тенденција („демократија за све“), води ка сложеним реакцијама маргиналних или угрожених група, појединаца и нација. Било да је реч о терористичком или кримино-геном моделу организовања, појединац или група, тежи да изрази своју фрустрацију и скрене пажњу на своје циљеве ради побољшања положаја у којем се налази. Различити облици угрожавања безбедности на свим нивоима (појединачне, колективне, опште) се на националном нивоу препознају као саставни део унутрашње и спољне политике. Одбрана нације има стратешки приступ, дефинисана је законима и стратегијским документима и представља инструмент спољне политике. Интеграције и заједнички одговор на претње, изазове и ризике представља логичан пут за нацију која тежи ка идеалима отворене безбедносне заједнице.

Феномен постојања заједничких, глобалних претњи неминовно води ка постојању и колективног одговора на претпостављене претње, изазове и ризике. Колективно управљање конфликтима се „дефинише као форма заједничке акције, која може бити предузета од глобалне или регионалне организације, или привремено формираног савеза, као одговор на сукоб или у сврху спречавања или заустављања конфликта, без обзира да ли је настао унутар државе или представља међудржавни конфликт“.¹⁶⁾ Овај појам практично представља укључивање свих систематичних и организованих мера и заједничких акција ради предупређивања, спречавања или заустављања аката нарушавања мира. Колективно управљање конфликтима представља систематичне напоре да се предупредe, спрече или зауставе акти нарушавања мира широким спектром заједничких акција које укључују колективну безбедност, различите мултилатералне форме успостављања и одржавања мира и стабилности. Истовремено, поставља се питање објективности ауторитета односно наднационалног ауторитета који ће проценити да је светска безбедност угрожена? Издвајање легитимитета одлучивања о овим питањима ван појединачне нације (државе), отвара потенцијално простор моћним државама и недржавним институцијама да утичу на објективност процене степена угрожавања, као и дефинисање адекватног приступа у одређивању страна у сукобу и њиховог учешћа у одговорности за сукоб, конфликт или кризу. Наиме, према концепту колективног управљања конфликтима,

16) Leggold, J., Weiss, T.G., "Collective Conflict Management and Changing World Politics" in edited by Leggold, J., Weiss, T.G., *Collective Conflict Management and Changing World Politics*, State University of New York, New York, 1998, pp 5.

„ако државе сматрају да агресија, грађански рат или државни удар у некој држави, може имати негативан утицај на остале државе, могу реаговати колективно, чак и ако немају тренутни интерес у актуелној ситуацији. То је шири концепт од алијансе као форме колективне безбедности и мултилатерале као форме декларативне дипломатије и представља заједничко (колективно) управљање конфликтима“ (енг. - Collective Conflict Management-CCM).¹⁷⁾ Битно је уочити да се овим концептом ствара могућност моћним и утицајним државама да креирају амбијент у коме се неки режим или држава може представити као „опасна“ по остатак света. На овај начин потенцијално се утиче или чак врши притисак на неку државу. У складу са тим, неопходно је остваривање неколико принципа, који подразумевају остваривање „критичне масе“ у међународном окружењу, због давања наднационалног легитимитета колективног управљања конфликтима. Између осталог, политички лидери развијених држава које практично покрећу активности морају да своје ставове заснивају на основу следећих политичких принципа: тежња за заштитом својих спољнополитичких интереса путем мултилатерале и одржање усаглашености са унутрашњом политиком ради остваривања политичке подршке. Лидери држава све време теже да остваре баланс политичких интереса (спољних и унутрашњих) и циљева који остварују компатибилност са друштвеним нормама и јавно израженим вредностима, са сврхом остваривања потребне подршке јавности. Научна разматрања по питањима колективне безбедности поларишу приступ овом питању на основу ставова реалиста, који имају резервисан, песимистички став и либерала који заступају идеал апсолутне отворености безбедносне заједнице, као финалну форму одговора човечанства на безбедносне изазове. Сажето, особености колективног управљања конфликтима, могу се приказати према следећем:¹⁸⁾

1. Пошто међународне институције изражавају баланс силе, немају независан приступ у решавању сукоба.
2. Колективно управљање конфликтима је угрожено превеликим ангажовањем великих и моћних држава.
3. Сарадња у примени концепта колективног управљања конфликтима је веома крхка ако не постоји форма обавезујућег уговора између страна.

17) Leggold, J., Weiss, T.G., pp 6.

18) Према: Leggold, J., Weiss, T.G., pp 9.

4. У складу са одређењем према заједничким циљевима, колективно управљање конфликтима је неосетљиво на појединачне државне интересе.
5. Колективно управљање конфликтима има највеће ефекте када се примењује у фази пре конфликта, као превенција у фази спречавања конфликта и његово прерастање у сукоб. Најснажније оруђе је превентивна дипломатија и прагматично вођен процес интересног преговарања.

Интерес поједине државе се одређује и препознаје у чињеници да институционални, међународни приступ омогућава заједничко деловање што води ка смањењу трошкова појединачног одговора на претње. Резултати и ефекти подразумевају синергијски наступ свих учесника, поштовање процедура и правила, консензус у одлучивању, објективност у приступу итд. Иако је тешко постићи идеал овакве форме међународног одговора на конфликте који се јављају на глобалном нивоу, мора се констатовати да је овај приступ решавања безбедносних изазова и претњи најефикаснији. Ради постизања максималних резултата, неопходно је постизање заједничких ставова у вези политике и остваривање стратешке интеракције различитих фактора. Неопходна је компатибилност учесника и њихових карактеристика, као и усклађеност њихове релативне моћи. Актери требају да поседују спознају природе односа, као и да подстичу веру у важност развоја односа поверења и сарадње. Потребна је способност сагледавања будућности, визија политичких циљева за које се актери залажу, везе међународне политике и политичких убеђења и уређења унутар држава.¹⁹⁾

ИНТЕРОПЕРАБИЛНОСТ - ИМПЕРАТИВ И ПОТРЕБА

Постојање активне међузависности у свим сферама живота на глобалном нивоу, брисање јасне границе између државних и „слободних“ субјеката угрожавања безбедности, као и ескалација асиметричних изазова, узрокују неопходност да се науке одбране адаптирају на глобални приступ безбедности. Потреба за изналажењем адекватног интердисциплинарног приступа у изучавању наука одбране са политичког, социјалног, демографског, технолошког, и других аспеката намеће се као логичан одговор на савре-

19) Опширније: Lamborn, A.C., „Theoretical and Historical Perspectives on Collective Security“ in edited by Leppgold, J., Weiss, T.G., *Collective Conflict Management and Changing World Politics*, State University of New York, New York, 1998, pp 31-54.

мене глобалне безбедносне изазове. Наука се намеће као капитал и фактор развоја друштва. Међутим, веза између научних сазнања и примене тих сазнања у пракси је занемарљива. Имплементација истраживања и развоја није довољно развијена и примењена у пракси, иако постоји интензиван научни и истраживачки рад. Моделовање савремених научних принципа у областима примене наука одбране, намеће се као услов успешности и ефикасности одбране једне нације, организације или безбедносне заједнице.

Еволуција улоге војне силе од престанка хладног рата, наметнула је значајне изазове пред државе у односу на организовање и доктринарно опредељење њихових оружаних снага. За велики број земаља смањење улоге у спољној одбрани је замењена са новом, односно редефинисаном улогом и мисијама. То укључују пројекцију снага за ратовање и мировне мисије, али и за унутрашња државна безбедносна питања како би се одговорило на нове безбедносне изазове, учествовало у изградњи националних држава и помоћ цивилним органима власти. Те промене су изазвале значајне организационе, финансијске и друге захтеве, али и доношење тешких одлука о даљем развоју оружаних снага.²⁰⁾ Функционално редефинисање подразумевало је и даљи развој наука одбране односно шири научни приступ одбрани и безбедности. У односу на хладноратовски период када се улога оружаних снага пре свега огледала у одбрани територије, данас је та улога проширена и на измењену природу одбране националне територије, вођење операције свуда у свету, мировним мисијама и хуманитарним интервенцијама, одбрамбеној дипломатији и питањима унутрашње безбедности.

Свакако, питање одбране националне територије није постало застарело или ирелевантно, или да за време хладног рата није било других мисија, само су се приоритети изменили у складу са савременим глобалним приступом улози оружаних снага. Саме оружане снаге су у складу са глобалним захтевима претрпеле многе значајне промене:

- Професионализација, која је у себи укључивала прекид обавезног служења војног рока, служење на добровољној основи и високе професионалне стандарде.

20) Опширније: *Defence transformation in Europe: evolving Military roles*, edited by Timothy Edmonds, University of Bristol, UK and Marjan Malešič University of Ljubljana, Slovenia, IOS Press, Amsterdam.

- Функционалност, током хладног рата оружане снаге су биле намењене пре свега за одбрану националних територија, док су данас намењене за тзв. нетрадиционалне мисије као што су мировне мисије, хуманитарне интервенције и кризни менаџмент.
- Интернационализација мисија, данас је наглашен мултинационални контекст употребне оружане снага.
- Јачање легитимитета, оружане снаге су фактор стабилности у Европи, поготово у земљама посткомунистичког простора.
- Смањење жеље за прикључењем оружаном снагама, у професионалним војскама квалитет кадра је смањен нарочито младих образованих људи због недовољне компетитивности војног позива.
- Смањење социјалне улоге оружане снага, све је мање младих људи који су социјализовани са оружаном снагама.
- Комплексна природа цивилно-војних односа, оружане снаге су све више приморане да сарађују са цивилним сектором, поготово у области обуке, образовања и логистике.²¹⁾

Нови асиметрични изазови имају потпуно другачију структуру од оних који су угрожавали стабилност и безбедност током хладног рата што намеће питање реконцептуализације самог појма безбедности. Науке одбране су након престанка хладног рата и почетком 21. века морале да адаптирају своја истраживања са кооперативним приступом читавом спектру научних области које треба да интелектуално допринесу одржавању стабилности и безбедности у свету. У области безбедности и одбране, асиметрија је деловање, организовање и размишљање на другачији начин од свог противника како би се остварила предност, експлоатисала противникова слабост, преузела иницијатива или добила слобода акције. Сложеност варијација изазова и комплексност асиметричног приступа узрокује широк спектар карактеристика у зависности од позиције посматрача и субјекта функције одговора на асиметричне претње. У односу на ниво, може бити политичко-стратегијско, војно-стратегијско, оперативно или комбинација свих набројаних. Може укључивати различите методе, технологију, вредности, организацију, временске оквире или комбинацију истих. Према траја-

21) Исто.

њу, може бити краткотрајно или дуготрајно, а у односу на свесност у реаговању, може бити намерно или подразумевано. Такође, може бити дискретно или праћено у комбинацији са симетричним приступом, а појавно може да има психолошку или физичку компоненту.²²⁾

Самостално супротстављање држава претњама безбедности је застарело и економски неоправдано, тренд повећања мултинационалних активности захтева и мултинационални савремени приступ изучавању наука које могу да допринесу бољем разумевању, али и одговору на такве претње. Процена безбедности није ограничена искључиво на идентификацију потенцијалних војних претњи у будућности, већ је усмерена и на свеобухватну анализу трендова у областима од значаја за глобалну, регионалну и националну безбедност.

У савременом поимању безбедности од оружаних снага се захтева изградња додатних способности за адекватан одговор на асиметричне претње, као и изградњу способности за компатибилно деловање у подршци цивилним органима власти. Овакви ставови и захтеви су проистекли из потребе за све већом рационализацијом безбедносних субјеката у свету, те је такав тренд неминовно морао да се одрази и на савремено образовање и обучене оружане снаге.

Практично, од наука одбране се очекује да укажу на начине одговора према идентификованим савременим формама угрожавања националне, а услед глобалне међузависности узроковане транснационалним и супранационалним приступом свим сегментима друштва, и глобалне безбедносне претње. При томе се не мисли само на технолошка достигнућа већ се захтева мултидисциплинарност приступа научних метода у области безбедности. Научни приступ у формирању одговора једног друштва на безбедносне изазове, посебно државе која претендују да буду део безбедносне заједнице, има императив мултидисциплинарности са сврхом превазилажења застарелих, нетачних, неразумљивих перцепција о безбедносним претњама. Неопходно је разумевање и анализа мултипликованих безбедносних изазова који погађају појединца, друштво, државе, наднационалне и супранационалне организације и цео свет како би се нашао адекватан одговор.

22) *Asymmetry and U.S. military strategy: definition, background, and strategic concepts*, Steven Metz and Douglas V. Johnson II, Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 122 Forbes Ave., Carlisle, 2001.

* * *

Пре само десет година национална безбедност је била синоним за одбрану, а данас безбедност има много шире значење од одбране у војном смислу. Разлог је у чињеници што су и савремене претње безбедности претежно асиметричне природе, посебно у фази развоја и експлоатације претње и ризика, када је могуће деловати превентивно са циљем спречавања настанка сукоба, односно развоја кризе. Обзиром да је појам безбедност у складу са савременим претњама веома проширен, научни програми који се баве изучавањем безбедности и одбране, морају да се редефинишу и да у своје програме уврсте теме и области које изучавају те феномене. Безбедност треба да доминантно садржи војни аспект, али обзиром на измењену природу претњи захтева се и другачији војни одговор који не може бити само пасивна одбрана или заштитне мере. То је круцијални фактор у детерминисању изградње одговарајуће стратегије развоја науке за будуће безбедносне потребе.²³⁾ У развоју и реafirмисању наука одбране неопходно је генерисати идеје, стимулисати аналитички приступ, подстицати критичко размишљање и водити стручне расправе о свим аспектима адаптирања на нове безбедносне изазове. Овакав приступ укључује и обезбеђивање адекватне научне базе која треба да пружи подршку савременој борби против нових претњи. Потреба остваривања двосмерне комуникације између различитих елемената научне заједнице и управљачке структуре оружаних снага, са сврхом постизања ефикасног и научно заснованог одговора на савремене безбедносне изазове, намеће потребу превазилажења крутих форми комуникација између носилаца функција управљања безбедносним питањима. Политичке и стратегијске промене које су се одиграле након престанка хладног рата драматично су измениле глобално безбедносно окружење. Традиционални изазови који су подразумевали такмичење суперсила су умањени или у потпуности нестали. Упркос очекивањима престанак хладног рата није учинио свет безбеднијим местом или лакшим за разумевање. Наиме, уз чињеницу да државе континуирано настоје да остваре своје глобалне политичке или економске циљеве употребом силе, појавио се читав спектар нетрадиционалних асиметричних изазова за безбедност и стабил-

23) *Science and Society in the Face of the New Security Threats*, edited by Mary Sharpe St. Edmund's College, University of Cambridge, UK and Abimbola Agboluaje St. Edmund's College, University of Cambridge, UK, IOS Press, Amsterdam, 2006.

ност. Још увек није најјасније како државе данас виде своје безбедносне интересе у новој глобалној реалности, али јасно је да су неопходна ре-евалуација питања и фактора који могу угрозити стабилност и безбедност.

Савремени асиметрични изазови нису били примарни у наукама одбране нити су представљали фокус научних разматрања током и крајем прошлог века, док се данас животна средина, економија, транснационални организовани криминал, тероризам, социјална питања вишеструко изучавају са безбедносног становишта. Мирење ортодоксног и савременог приступа наука које се баве одбраном треба да промовишу развој новог теоретског погледа на глобализацију, али и примењљивост на одговор у борби против савремених безбедносних изазова, ризика и претњи.

Katarina Strbac, Miroslav Mitrovic

INTERDISCIPLINARY APPROACH TO THE SCIENCE OF SECURITY AND DEFENSE

Summary

A modern approach to the sciences of defence involves monitoring, analysis, design and application of knowledge broader spectrum of science. Scientific fields that are represented in the demand of multidisciplinary of defence science have wide range of social and humanities, through technical to the medical science. Why is it necessary to have a multidisciplinary approach? Each participant in the process of defence planning in the implementation of the function of applied knowledge in this complex social field, must be in the initial analytical basis incorporates not only at the experiential aspect, but also to get to the scientific viewpoint and projected the foreseeable future in the areas that affect the modern approach of science of defence. It can be said that the special influence on the creation of the modern approach to defence science are globalization with its derivatives such are geopolitical trends, international approach to the security and defence as well as existence of out-institutional and non-government threats and their asymmetry. This paper presents a part of the complex factors that contribute to the interdisciplinary nature of contemporary defence science.

Keywords: Defence science, globalization, geopolitics, international politics, asymmetric threats

ЛИТЕРАТУРА

- 1. Cox, R.W., "Perspektive of Globalization" in ed. Mittelman, J.H., *Globalization-critical reflections*, Lynne Rienner Publisher inc., London, 1996.
- 2. Huntington, S.P., *The Clash of Civilisation-Remaking of World Order*, Simon&Schuster, 1996.
- 3. Lamborn, A.C., "Theoretical and Historical Perspectives on Collective Security" in edited by Leggold, J., Weiss, T.G., *Collective Conflict Management and Changing World Politics*, State University of New York, New York, 1998.
- 4. Leggold, J., Weiss, T.G., "Collective Conflict Management and Changing World Politics" in edited by Leggold, J., Weiss, T.G., *Collective Conflict Management and Changing World Politics*, State University of New York, New York, 1998.
- 5. Lucarelli, S., *Peace And Democracy: The Rediscovered Link The Eu, NATO and the European System of Liberal-Democratic Security Communities*, European University Institute: NATO Euro-Atlantic Partnership Council Individual Research Fellowships – 2000-2002.
- 6. Martin Hewson, M., Sincler, T.J., "The Emergency of Global Governance Theory" in ed. Martin Hewson, M., Sincler, T.J., *Approach to Global Governance Theory*, State University of New York Press, New York, 1999.
- 7. Mittelman, J.H., "The Dynamics of Globalization" in ed. Mittelman, J.H., *Globalization-critical reflections*, Lynne Rienner Publisher. inc., London, 1996.
- 8. Rosenau, J.N., "Distant Proximities: Dimanics and Dialectics of Globalization" in B. Hettne, ed. *International Political Economy : Understending Global Disorder*, Zed, London, 1995.
- 9. Rosenau, J.N., "Governance to the Twenthy-first Cenury" in *Global Governance: A Review of Multilaeralism and Interantional Organisations* 1, 1995.
- 10. Naj, Ц., *Како резумети међународне односе*, Стубови културе, Београд, 2006.
- 11. Печујлић, М., *Глобализација - два света*, Гутембергова галаксија, Београд, 2002.
- 12. *Defence transformation in Europe: evolving Military roles*, edited by Timothy Edmunds, University of Bristol, UK and Marjan Malešič University of Ljubljana, Slovenia, IOS Press, 2008.
- 13. *Handbook of Defense Economics*, vol. 2, edited by Todd Sandler and Keith Hartley, 2007, Elsevier B.V.
- 14. Terriff T., Croft S., James L., Morgan M. P. "Security Studies Today" Polity Press, Cambridge, 2006.

- 15. Стојановић, Ђ. и Штрбац, К. „Глобалне безбедносне трансформације: експланаторни потенцијал савремених приступа међународној безбедности“, *Српска политичка мисао*, год. XVI, вол. 26, бр. 4, 2009, стр. 201-226.

Овај рад је примљен 1. августа 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

УДК:
327.84+355.40

Прегледни
рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 299-325.

*Mladen Bajagić**
Academy of Criminalistic and Police Studies

WHY THEORY OF INTELLIGENCE ACTIVITIES

Summary

In this work an effort has been made to obtain a comprehensive review and analyze different conceptual designations of the intelligence activities resulting from both individual and theoretical research efforts as well as many institutional definitions regarding this phenomenon. Furthermore, there are special research approaches in comprehension of the intelligence activities phenomenon and its conceptual designation, systematically presented in this study. At the same time importance and significant role of the paper's main issue (intelligence activities) was born in mind, related to preserving and promoting national security as a part of foreign policy creating and realization process. Finally, this subject has to do with defining the national interests. Based on these theoretical assumptions, taking into account the general concept of scientific theory and theory in the social sciences, this piece of work realizes the phenomenon of intelligence activities in a historical context and furthermore it attempts to outline and justify building and conceptual elements which are foundation of the very theory of intelligence activities as a specific and special scientific approach to understanding the concept of intelligence within the framework of social and political, that is security phenomenon in the broadest sense.

* Associate Professor Mladen Bajagić, PhD, E-mail: mladenba@yahoo.com. This paper is the result of the realisation of the Scientific Research Project entitled „*The Development of Institutional Capacities, Standards and Procedures for Combating Organized Crime and Terrorism in the International Integration Conditions*“. The Project is financed by the Ministry of Education and Science of the Republic of Serbia (No 179045), and carried out by the Academy of Criminalistics and Police Studies in Belgrade (2011–2014). The leader of the Project is Associate Professor Saša Mijalković, PhD.

Key Words: intelligence, Theory of Intelligence, foreign policy, security, national security, counterintelligence, covert actions

DIFFERENT UNDERSTANDINGS OF THE CONCEPT OF INTELLIGENCE ACTIVITIES

Scientific and theoretical analysis of the concept of intelligence depends on the purpose of using the term intelligence, or on what it specifically labels. At a basic and benign level analysis, intelligence can be defined simply as processed information. Or it can be more specific when it is described as being knowledge and analysis designed to assist action (Quiggin, 2007). Intelligence activity is always linked to the fate or survival of a state and the preservation of common interests and values of a community. It largely determines the way we anticipate the reality around us as well as changes that occur daily and can have a negative impact on us. Confirmation of these positions is found in the number of the meanings of the term intelligence:

1. To perceive things in the germ is intelligence... The heart of intelligence is getting at and faithfully representing the truth.... All the knowledge which we have of the enemy and his country; therefore, in fact, the foundation of all our ideas and actions (Lathrop, 2004);
2. Intelligence is an instrument of conflict. It consists of words, numbers, images, suggestions, appraisals, incitements. It consists also of truths that enlighten or mislead, or of outright falsehoods. Because it is immaterial, intelligence cannot wound. But its use has led to the killing or saving of millions (Codevilla, 1992);
3. The term foreign intelligence means information relating to the capabilities, intentions, or activities of foreign governments or elements thereof, foreign organizations, or foreign persons (Warner, 2002);
4. Intelligence is the knowledge - and, ideally, foreknowledge - sought by nations in response to external threats and to protect their vital interests, especially the well-being of their own people (Jentelson & Paterson, 1997);
5. *Intelligence* simply stands for collecting necessary information for those who request them. In foreign policy and national

- security, *intelligence* has duty to direct foreign policy decision makers and help them to carry out wisely their aims (DeConde, 2002);
6. *Intelligence* designates secret actions, extension of the war by the means of secret operations (secret interfering of one power in the affairs of the other), which have their utmost goal to diminish the power of the other side and meddle in their affairs (Bruneau, 2008);
 7. *Intelligence* has two main purposes: Firstly, to inform policy, and secondly, to support military, police and some other operations which have protection of national security as their utmost goal (Bruneau, 2008).
 8. *Intelligence* denotes significant political information, subjected to the processing and analysis, and assigned to key decision makers within government (Turner, 1991);
 9. *Intelligence* is a unique activity that includes collecting and analyzing information and their conversion into intelligence knowledge, and some other activities, too (*counter-intelligence and covert actions*). Intelligence gathering has the following forms: *open source collection; clandestine collection; human source collection; and technical collection* (Richelson, 1999);
 10. *Intelligence* indicates collection of political, economic or military data on potential enemies, and one of the most sophisticated branches of the executive (Scruton, 2007);
 11. *Intelligence* refers to a special kind of knowledge necessary to accomplish a mission - the kind of strategic knowledge that reveals critical threats and opportunities that may jeopardize or assure mission accomplishment. Intelligence often reveals hidden secrets or conveys a deep understanding that is covered by complexity, deliberate denial, or outright deception (Waltz, 2009);
 12. *Intelligence* has several meanings, but two especially significant: 1/ intelligence is an activity and a process, and therefore it has usually been spoken of “conducting intelligence work”; 2/ intelligence is the final product of its kind as a final result of the intelligence work (McDowell & Goodman, 2009).

According to the “*Concise Oxford English Dictionary*”, *intelligence* is defined as a “synthesis of that what is known and integrated with new information, and finally interpreted in its true meaning.” A

similar definition of intelligence is given by *Edward Waltz*, who defines it as: 1/ a special kind of knowledge that needs to be achieved, the strategic knowledge that reveals the threats and points out different abilities and ways of realizing the planned mission (goals); 2/ activity that is to reveal the secrets of others and to provide a thorough understanding of others' conscious and hidden intentions, plans and deceptions (Waltz, 2009). In *The Encyclopedia Britannica* the same term means the process of supplying of political decision makers with knowledge concerning the present situation trends, capabilities and intentions of foreign countries and groups within them because information is the basic element of *national power* in a world that is characterized by a large number of sovereign states. *Intelligence* also includes the estimated/verified information, and as *such* is often the *fundamental point of making major national decisions*. The character of the concept of intelligence as a specific activity is illustrated in the Executive order of the President of the United States (Executive Order No. 12333) made in 1981, according to which the *intelligence system* is defined as a system responsible for providing the President and *U.S. National Security Council / NSC* with necessary information that is the starting point and basis for decision making regarding the management and development of foreign, defense and economic policy, as well as protection of the U.S. national interests from security threats coming from abroad. According to the official definition of the CIA, *intelligence's* primary task is to let American leaders know what is happening outside the U.S. in order to be prepared for what might happen in the future (Troy, 1991). According to the *USA Patriot Act*, *foreign intelligence* includes: "a/ information, regardless of whether the proceeds from U.S. citizens or not, concerning the U.S. ability to protect against: (1) actual or potential attack or other grave acts made by the enemy or its representative, (2) sabotage or international terrorism encouraged or carried out by foreign power or its agents, (3) secret intelligence activities (espionage) or foreign agents networks; b / Information related to foreign powers or their territory of interest for: (a) national security and defense of U.S., or (b) the implementation of U.S. foreign policy.

Sherman Kent enlarges the concept of *intelligence* including the *strategic intelligence* as additional point. He defines it as a *foreign intelligence* or *high-level foreign positive intelligence*, whose final product is knowledge, necessary for the welfare and security of the nation. This knowledge is vitally important for national survival, and must be ac-

curate, timely and complete, in order to form the basis for the action on external level. Kent underlines three functional categories of strategic information intelligence: 1/ *basic descriptive*, 2/ *current-reporting*, and 3/ *speculative-evaluate element* or prognostic element of strategic intelligence activity. The latter is foundation for making estimates and forecasts about the future behavior of states at the international level and their intentions in relation to the opponent's national interests and national security. These findings include information about the strategic character of another state, its relations with other subjects of international relations, its power (sources and elements) and willingness to use its total resources (Stojanović, Đurić, Despotović, 2011) in the implementation of its strategic interests, as well as information about the weaknesses that may affect its strategic character, etc. (Kent, 1949).

As a result of strategic intelligence work, strategic intelligence findings provide for policy a general picture of the specific issues and long-term forecasts thus enabling the planning process for the future. Strategic findings mean analytical synthesis of information from different sources (espionage, diplomacy, SIGINT, ELINT, COMINT, IMINT, MASINT and OSINT), which all together are the basis for informing the holders of political power and for making key decisions in area of national security and strategic foreign policy achievements (Russell, 2010). Strategic intelligence assessment is the final all-source intelligence product of actionable knowledge provided to government to anticipate or reduce uncertainty in its pursuit or protection of international political, economic and security objectives (Quiggin, 2007).

In addition to collecting information intelligence, the second aspect of the concept of *intelligence* is the *analysis* or integration of raw intelligence into finished intelligence, which should be a simple statement of facts, ability estimations of the other nations' military forces, or *the projection of the likely trends of political events in another country*. Other activities included in the notion of *intelligence* are *covert actions* and *counterintelligence*. Counter-intelligence activity itself involves information gathering and neutralizing the activities of foreign intelligence services (espionage, investigation of deserters, analysis of hostile intelligence services' methods, and direct infiltration and disruption of activities of those services (Richelson, 1999; Bajagić, 2009).

Facts, or awareness and knowledge about the dangers and circumstances that lead the states in a conflict can be provided only by careful collection of information on major events, surroundings, and intentions

around the world. As a complex concept, the term *intelligence* has four basic meanings: 1/ “*information* - a tangible product collected and interpreted to obtain clear images of political and military situation in the world”, 2/ *process* - a series of reciprocal steps that make up the *intelligence cycle*; 3/ *tasks*: a/ *collection and analysis* as the basis of the intelligence cycle, b/ *counter-intelligence tasks* that prevent covert activities directed against the U.S. by foreign entities (usually hostile intelligence services), c/ *covert actions*, also called “*special activities*”, which involve covert interference in the affairs of other states, and 4/ *structures or organizations* that perform the tasks described above. *Intelligence* in this sense means the current network of institutions involved in collecting, processing, interpretation and distribution of information. Furthermore, it includes institutions that plan and implement counter-intelligence activities and covert action (Johnson, 1996). Strategic intelligence as the basis of foreign policy is the core of successful management of foreign policy, the proper understanding of world events, thus clearing the path for decision-making before the foreign policy decision-makers (Johnson, 1991).

THE INTELLIGENCE ACTIVITY CONCEPT

The term intelligence is derived from the Latin word *disclose, betray, reveal*. Its prefix “*inte*” is derived from the prefix “*inter*” which in Latin means *between* or *among*. The second part of the word *intelligence* comes from the Latin words “*leger*” - which primarily means the collection of fruits or vegetables. Over time, these two entries - *inter* and *legere* in meaning of the above, were merged into one, which got the meaning of knowledge or skill needed to distinguish between good and bad fruit and vegetables. Gradually, the word *intelligence* had been created, indicating the skill and ability (willingness), needed to make wise choice of the most productive way of life. Born of the previous word, the modern notion of *intelligence* refers to knowledge and information necessary for important political decisions which have to be brought. On the other hand, it is important to note the distinction between the concept of intelligence in psychology, and its understanding referring to the foreign policy, national security, and security in general. In this regard, one can speak of similar meaning of the terms *intelligence* and “*intelligence quotient*” (IQ) and intelligence activities, because both essentially mean the ability to collect and process data about the envi-

ronment (the world around us), as a prelude to obtaining knowledge, needed to make strategic decisions in life or in public affairs (Johnson, 2007). In Russian, the term used for intelligence is “*razvedka*” which is defined as a theory and practice of gathering information about the enemies who are important for security and defense, policy or economy. The meaning of this word also encircles the concept of organized activity of specialized institutions of government using in their work legal methods of data collection (collecting and analyzing data from public sources, listening to the radio stations from abroad, with the help and surveillance of the intelligence satellites), as well as the methods defined as an illegal action, included in the terms such as “espionage” or “information theft” (Savić & Bajagić, 2003; Bajagić, 2010).

The concept of *intelligence* is a synthetic concept which designates the activity and the organization (intelligence service), further, the process of intelligence work (the intelligence cycle) and finally, the intelligence products or information intelligence, from raw to finished, which is the utmost result of the entire intelligence work realized through the intelligence cycle (Hoogenboom, 2006). *Intelligence* is understood as an inevitable part of *the management of knowledge*, since it involves the collection, analysis, synthesis and transfer of information, with respect to the following cognitive hierarchy (levels) of knowledge: data, information, and final knowledge. The data is the first and lowest level of knowledge whose main sources are individual perception, primitive messages, human communication/conversation, and contents of SMS messages, electronic records, and scientific observations. In the intelligence literature the term *raw intelligence* and *evidence* is used for data, as the most important data elements in the context of their cognitive meaning. Information is another level of knowledge which consists of organized sets of data, sorted, classified, indexed and linked into a single unit which has to be further analyzed. Knowledge and prediction (forecasting) is the highest cognitive level, the final product, which provides a high level of understanding of the nature of information and the ability to understand the past and the future of those subjects that information were related to. This knowledge has its own static and dynamic content (Ibid).

These three cognitive levels of knowledge are always distinct, because the information represents analytically processed data, classified into one whole, which is to be further subjected to the higher and more complex processes of analysis. Eventually, based on the accuracy of

this information, it ensures the highest level of cognitive skills - intelligence knowledge (prediction). Information intelligence *per se* may be: 1/ *general* (gives a general idea of the problems and participants we are interested in – of individuals or groups within the game we perform), 2/ *liquid* or *operational* (monitoring the changes occurred under the circumstances), 3/ *concrete* (fill in the gaps identified or respond to certain questions), 4/ *indirect* (confirm or disprove certain assumptions with regard to the fact that it is related to them only indirectly) and 5/ *estimative*: clarifying the events and gives a forecast of their future development; these are optimally processed data (Ronin, 2009).

Intelligence understood as a specific information differs from information in the daily life in at least six points: 1/ the doom of ideologies, nations, economies and people can depend on the manner in which information intelligence is used, 2/ desired information is usually (though not always) information that other nations, groups and people do not want to have them published; 3/ desired information is about individuals, groups or nations that are often (but not always) the enemies or potential enemies to those who gather the information; 4/ gathering information is usually, though not always, made in a secret manner, 5/ individual, group or ethnic rights could be compromised by the intelligence operations, and 6/ intelligence activity in the broadest sense may include covert action involving the impact on foreign and domestic policies of other states without disclosing the actual source of this impact (Johnson, 2007). Professional intelligencers define the term *intelligence* in strategic and tactical sense. Strategic intelligence activity means “knowledge or foreknowledge about the world around us, which is an introduction to the presidential decisions and actions.” In a tactical sense, intelligence refers to information about events and conditions in certain hot spots, including *military situational awareness*. However, the focus is on *strategic intelligence*, which ensures that national leaders understand the potential risks and successes at the national and international level. These findings may refer to threats on one’s own territory (e.g. subversion carried out by domestic radical entities or infiltration of hostile intelligence structure or terrorist within the national territory), or other hazards or events from abroad.

Strategic intelligence in the context of global geographical dimension has other meanings. It most commonly refers to tangible intelligence information gathered, analyzed, evaluated and interpreted, in the hope that it will help understand more deeply subversive activity at

home, or political, economic, social and military situation in the world (Johnson, 2007). As an example of strategic intelligence task a question can be taken that requires an answer on the whereabouts of Al Qaeda cells active in the world, which countries are secretly developing weapons of mass destruction, what are the political, security and economic conditions in certain war areas in the world, etc. A special importance is attributed to the *Current intelligence*, which is finished intelligence product that is delivered every day to the nation's top leadership. This is the synthesis of all relevant data obtained from minute-by-minute monitoring of certain phenomenon, event or issue that is the subject of intelligence research (Lathrop, 2004).

Given the similarities and differences in defining the concept of *intelligence* and the presented analysis of understanding the concept of *intelligence* in the expert literature, we can draw several important conclusions. First, in the theory of Intelligence, the notion *intelligence* most often designates the entire process of intelligence activities, but also the final intelligence product, or knowledge, or foreknowledge, which represents the unity of all the important information that intelligence received during the following activities: intelligence gathering, their assessment, analysis and integration, and, finally, their assignment to the political decision-makers responsible for the national security and foreign policy, in the form of systematized (final) intelligence studies. Second, *finished intelligence* form the basis and the starting point of foreign policy decision-makers for further consideration of possible courses of political action on external level, for defining more courses of action, choosing one direction, and the choice of means and procedures for the implementation of foreign policy objectives. Third, the expression of *intelligence*, in terms of activities, over time has been extended to counter-intelligence activities and covert action, thus placing the intelligence activity into direct contact with the process of realization of foreign policy goals, especially when it comes to covert actions.

So, *intelligence* within itself combines as well activities that do not represent the classical intelligence activity which is, above all, the covert action, or application of specific forms of force in international relations, "backstage games" of the covert interference in the internal affairs of other countries in order to achieve defined policy objectives (Bajagić, 2010). Finally, the notion of *intelligence* can be defined as an *intelligence activity* which makes the unity of interconnected stages (perception of intelligence problems, defining needs and requirements,

collection, evaluation and analysis, interpretation, integration, production of final documents, the transfer and interpretation of intelligence findings). As knowledge, *intelligence* is the final intelligence product, synthesized intelligence knowledge, in different forms of intelligence documents transferred to end users - the real subjects of foreign policy decision-making process, as well as to others who directly participate in the implementation of the defined foreign policy objectives and the established directions of foreign policy actions. Therefore, when it comes to the concept of *intelligence* as a synthesis of specific activities and, of course, specific knowledge (cognition), we can say that in the sphere of foreign policy this concept implies the ability to notice cognitive ability, understanding and anticipating changes (new situations) in the international environment for each specific country and its national interests (Savić & Bajagić, 2003; Bajagić, 2010).

THE DEVELOPMENT OF THE INTELLIGENCE ACTIVITIES THEORY

In the twentieth and early twenty-first century, the notion of *intelligence* found its place among the other concepts such as power and force, war, peace, conflict, cooperation, threats and challenges. At that time, *Intelligence* came into focus of the science of security, international relations and foreign policy, as well as some other disciplines within the corps of social sciences. It appeared as an unavoidable topic of discussion about power, national interests and national security (Bajagić, 2011). In discussions on so-called new economic strategies in the twenty-first century, the concept of intelligence is placed in direct correlation with knowledge: knowledge is the value, but intelligence is the power. So, the *intelligence* emerges as a phenomenon of paramount importance in the field of global economic relations under the term “*business and competitive intelligence*”, beyond prevailing analysis of the role of intelligence activities in the field of national security and foreign policy. However, special importance is assigned to intelligence activity as a discussion issue on international and global security, given the new globalized challenges and security threats, as well as the fact that in the so-called “era of information revolution,” the era of “thickening time and space”, as a consequence of the general process of globalization, all the latest technical and technological achievements and communication achievements are universally applied to the field of intelligence activities. So, nowadays we may talk about a kind of intel-

ligence activity globalization or *globalization of intelligence* (Svendsen, 2008).

Intelligence activities as a social and political phenomenon are not a new product and their origin and genesis can be seen as a consequence of certain relationships that have developed since the foundation of the first human communities. At the time, the need emerged for information of different nature and values. There were various reasons for this and the special one was to protect the most vital secrets of these communities. Otherwise, making them revealed, communities might have suffered unforeseeable damage. So, with the development of human society, civilization, science and technology, different ways of gathering information was evolving, too, which is synonymous with an aspect of the intelligence activity concept taken in its modern sense, as well as the way to protect and use their own data obtained by different method, which was later set aside as a separate building block for the general concept of intelligence activities as the counterintelligence activity.

Intelligence activity has been developing and modernizing over time through new ways of collecting, processing and analysis, and integration of information necessary for evaluation of certain events and phenomena, as well as for strategic decisions at the national level, primarily related to national security and the realization of national interests. This can be seen in many classic works dealing with the survival and development of state and society, in which the key themes are safety, skills of conquering (waging wars) and defending, ruling wisdom and survival of the ruling elite, creating alliances and anti-unions, detecting of enemy's intentions, and so on. Let's recall the works such as: *The History of the Peloponnesian War*, *Arthasastra*, *The Art of War*, *Macbeth*, *Henry V*, or *Il Principe*, that are just dedicated to these topics. Famous Shakespeare used the term *intelligence* in his tragedies, recognizing its importance for security, diplomacy and warfare. Also, in Kautilya's *Arthasastra* it is mentioned that some spies were performing many important tasks for the wise and unprincipled ruler. These spies are not only tasked to collect information - they increase the king's authority, created the conditions for his inviolable power, and spread prophecies about him to scare his opponents (Gill, Marrin & Phythian, 2009). In these and many other written sources, some of the key areas of interest are secrets of both opponents and allies. The reason is that the maintenance in power, military glory and conquest success, or under contemporary conditions: achieving, maintaining and improv-

ing national security and the realization of national interests, always have been based on taking advantage of sources of threats, especially the timely detection of an enemy's secret which is, in fact, the very essence of intelligence activity. For example, Karl von Clausewitz valued intelligence information, saying that knowledge about the enemy and its country is the foundation or basis for our ideas and actions, or given the other quotation, that we should trust only reliable intelligence information, and yet we should never stop doubting. According to Clausewitz, the reason for these doubts is the fact that much intelligence information is not accurate and requires caution in their analysis and use in decision-making during the war. However, in time of war information on the strength of the opponent are uncertain, and estimates of our forces are usually unrealistic, and therefore increase the need for reliable intelligence findings. The side that has this kind of information has a chance to achieve a strategic advantage in the warfare, based on surprise. Nevertheless, being a good idea in theory, it is extremely difficult to achieve strategic surprise in practice (Ferris, 2005). This idea suggests that the intelligence activity was always an inevitable activity that governments have thoroughly sought to develop as well as they could. Besides this idea, there are many other contemporary thoughts about the need of strategic advantage achievement in war and peace by means of well-organized intelligence activities, resulting in accurate, timely and reliable intelligence information about the plans, intentions and potentials of the enemy (Bažagić, 2010).

In the social science that has a focus on intelligence activity, the key question is whether it is only useful and necessary knowledge required by political decision-makers, or it also involves espionage, covert action, etc. The aim is to determine how intelligence activity contributes to achieving dominance, understanding events and processes, political decision-making and other desired outcomes, and in this regard, how it contributes to the most important factors that could resolve this dilemma. Therefore, in recent studies of the phenomenon of intelligence activities the focus is on the following issues: 1/ what are the worthy elements of the Intelligence Theory, in general terms?; 2/ Is the intelligence activity a broad area or it can be included in one theoretical frame?; 3/ Are the theoretical foundations of the intelligence activities changing – are they subject to change? A possible answer to the dilemma whether the constitution of the intelligence activity theory should help scientists, enabling them to explain better the nature of this

phenomenon, or those who plan and carry out intelligence activities (sources of information, analysts, managers, political decision-makers and others.), may be that “by definition, a good intelligence theory should support the very intelligence activity” (Treverton, 2006).

Intelligence activity is not merely a “theory” in relation to practice, although the fact is that it cannot live and develop without the theory. So we can talk about Intelligence Activity Studies, or the Theory of Intelligence Activities. Despite the fact that some researchers consider that the intelligence activity is an issue the least understood and mostly theoretically under-theorised area, they do not exclude the need of its development and shaping as a separate but associated, widely understood area of international relations, that is the general theory of politics. But use of the term “theory” requires determination of the priorities in studying the phenomenon of intelligence activities, based on strict scientific methodological criteria. It requires also inclusion and labelling these priorities as a certain “system of subject, meaningful statements about the general provisions ...” within the frame that constitutes intelligence activity and to which we must approach by using known ways of conceiving scientific theories such as: “Analytic deductive method, generalisation-empirical-analytical method, empirical-deductive method, hypothetical-deductive method, and the complex/combined method .” In order to talk about the theory of intelligence activities, it must meet several important criteria: “First, it must be complex intellectual creation of abstract scientific thinking. Second, it should consist of a system of existing and presumed or possible knowledge about the science subject or a part of it, even about the method of the science. Integral components of this theory must be: scientific principles and axioms, scientific laws, scientific concepts, attitudes, judgments and conclusions, scientific theorems, scientific hypotheses and scientific reasons” (Ibid).

The general notion of theory can be defined in several ways. In the broadest sense, the theory is considered “any abstract thinking”, while the narrower meaning refers to “scientific theory, or the theory of a certain science, further, the theory of scientific discipline, as well as the theory within these mentioned above which is related to the subject or a part of the subject of this science or scientific discipline” (Ibid). In the centre of our interest is primarily the concept of scientific theory, taken to mean “a system of subject, meaningful statements about the general provisions of objects or relations of science subjects and the parts of the

science” (Ibid). Scientific theory itself has a few important definitions: 1/ “Theory is very complex intellectual creation of an abstract scientific thinking; 2/ Theory makes a system of existing knowledge and assumed or possible knowledge of the subject or a part of the science subject; furthermore, the knowledge of the method of science; 3/ Components of the theory are: scientific principles and axioms, scientific laws, scientific concepts, attitudes, judgments and conclusions, scientific theorems, scientific hypotheses and scientific reasons (Gaćinović, 2009a); 4/ Theories can be expressed linguistically or symbolically, or as a symbolic linguistic form; 5/ In political science, scientific theories for their subject have political processes and phenomena, therefore, political history, actuality and future; 6/ Scientific theories ... are never arbitrary and random, but are leaned on and stimulated by the existing scientific knowledge (Ibid).

Based on this definition of scientific theory, specified for the field of political science, the following can be said of the intelligence activity theory:

1. Although in its infancy, the Theory of Intelligence Activities is a complex intellectual creation of abstract scientific thinking, based on intelligence empirical quality or practice, which is part of the actual political practice in the broadest sense, and some of its phenomena and processes.

2. The Theory of Intelligence Activities also consists of the existing system of empirical knowledge about the effects of modern intelligence services as well as governmental specialized agencies, having their focus on political and other processes and phenomena in a certain state and its local and global environment.

3. The components of the Theory of Intelligence Activities are the scientific principles and axioms, scientific laws, scientific concepts, attitudes, judgments and conclusions, scientific theorems, scientific hypotheses and scientific reasons. First, Theory of Intelligence Activities uses for teaching well-known and accepted scientific concepts (state, nation, security, party, government, opposition, interests, etc.) statements, attitudes (the meaning of the statement which has a cognitive value), judgments and conclusions. Second, it consists of the already adopted scientific theories, and is particularly characterized by strong scientific reasons, or need of explaining scientifically the Intelligence activity seeing in all its complexity, as a specific social and political activity and the phenomenon.

4. The Theory of Intelligence Activities is also expressed primarily by linguistic means and logical meaningful system of utterances.

5. The Theory of Intelligence Activities, as one of the scientific theories in political science, taking into account the definition of scientific theory, is and must be understood as part of the policy theory in its broadest meaning and disciplines that fall into it, because the basic objects of her interest are political processes and phenomena, as well; and that is political past, present and future, and other areas of human activity in its broadest context.

6 The Theory of Intelligence Activities, as already pointed out, is not native and spontaneous, but it is getting established and is further developing within the field of the existing knowledge, both from the broadest political science, and other social sciences and scientific disciplines that fall into them (Bajagić, 2010).

Reviewing of the scientific foundation of the term “theory of intelligence” is aimed at providing the initial framework for its further development, if we accept the fact that it is a rapidly developing theory in recent decades, as a part of the political science and at the intersection of the theory of foreign policy, international relations, science of security, and national and international security (Sims & Gerber, 2005).

Previous studies of intelligence activities as a social and political phenomena indicate that the majority of the above requirements has been mostly fulfilled. Namely, the notion of intelligence almost always occurs along with some basic concepts of political theory, such as: war, peace, power, rule, political institutions, security (national, international and global) political interests and objectives, and others. Also, intelligence activities researches abound in the attitudes, judgments and conclusions about the importance of intelligence activities for survival, security and development of the state (for example, “Regardless of the purpose that is used for, the intelligence activity is the first line of defence ...”, or “intelligence activity is one of the official channels of information in making foreign policy decisions, “etc.). Placed in the context of social science, in the first place political science and theory of international relations, intelligence activities make an unavoidable subject of scientific research and opinion. Intelligence activity has its own “history”, a place in political practice that cannot be disputed since the founding of the first state communities up to the constitution of a modern state, whose structure includes network of different political institutions, through whose impact is reflected in the dynamic state functions.

Finally, in the information revolution era and the emergence of the “*soft power*”, intelligence activities appear as an unavoidable category that requires a precise explanation of its internal structure, thus enabling scientifically based explanations on all characteristics of the phenomenon and determination of its importance in the political processes (making foreign policy decisions, realization of national interests, protection and improvement of national security, achievement of information dominance in the broadest sense, etc.). These attitudes legitimize the use of the name “theory of intelligence activities” in the scientific sense. Also, when it comes to the theory of counter-intelligence work, the researchers believe that it is part of “broader intelligence theories” which has emerged and developed alongside the traditional realist school within the theory of international relations (Johnson, 2007). In operational terms intelligence theory must take into account the following: 1/ *intelligence cycle* is the basic model and framework of thinking about the phenomenon of intelligence activity and actions and building of the intelligence system; 2/ *intelligence* should not be seen primarily as a collection of intelligence information, but as the innovation of knowledge from other scientific fields because it has a lot learn from them 3/ analysis and intelligence gathering are not two different activities, but they are two different ways of getting knowledge.

Like all theories, The Theory of Intelligence Activities suffers some conceptual, content and other criticism. Some researchers believe that the theory of intelligence activities is too narrow, basing their criticism on definitions of the intelligence activities as the lever of power, which by application of the espionage in the narrow sense as well as the covert actions, provides states with an ability to behave aggressively and resort to terror (Sims & Gerber, 2005). Although historically it was part of the content of intelligence services work, they are not only responsible for these activities. First of all, intelligence, carrying out the complex intelligence activities, is obliged to provide political decision-makers with such information that reveals intentions and plans of other states, and interpret them in the frame of foreign policy decisions making, in a way that enables the latter to take successful and timely political action. Therefore, research of the intelligence activities phenomenon is not merely aimed at description of the institutional activities of the intelligence services, but also at analysis of the causes that occur as a result of its active participation in political processes and events. This

fact, among other things, justifies denying criticism that the Theory of Intelligence Activities is narrow (Bajagić, 2010).

On the other hand, the Theory of Intelligence Activities is criticized for being too broad, that is to say, for including areas that cannot be integrated into a coherent and distinctive system of judgements, knowledge, etc., to ensure the legitimacy of the name “theory.” Studying the phenomenon of intelligence activities, many other scientific fields are really encroached by using their conceptual and categorical apparatus and the known scientific judgments and attitudes. But this does not diminish at all the exclusivity of intelligence activities in the sense that this historical, social and political phenomenon needs to be thoroughly analysed. Also, the triggers, the causes and effects of its creation and survival are to be recognized and finally, a specific forecast of future development of intelligence activities and its role and importance in the prevention of modern security threats have to be provided. To answer these questions, it is necessary to build the Theory of Intelligence Activities not without rich scientific inheritance with its tested and proven systems of scientific knowledge in the field of sociology, history, political theory, international relations, foreign policy, and other scientific disciplines, particularly of contemporary security studies. Thus the phenomenon of intelligence activities will not stop at the level of description and conceptual analysis. It will provide full legitimacy to the name of “a theory of intelligence”, forming at the same time a separate conceptual and categorical apparatus, its own problems and subjects of studies (Gaćinović, 2009b), development of a specified methodological framework within the general methodological principles (Gill, Marrin & Phythian, 2009).

Political science researchers, historians, psychologists and intelligence professionals have played an important role in creating the kind of intelligence paradigm (Wirtz, 2007). Those who take surveys within this paradigm, unlike the majority of other who have made the efforts in the social sciences, are primarily interested in the methodology, data, problems that need to be solved, as well as problems that remain for the future investigation (Gill, Marrin & Phythian, 2009). Most researchers deal with the intelligence cycle and see it as follows: definition and transmission of intelligence requirements, collection and analysis of intelligence data, converting them into the final intelligence knowledge, and their transfer to users. The intelligence scholars’ focus also should be on the analysis of intelligence failures, which can occur at any stage

of the intelligence cycle if intelligence professionals and policy do not respond to any of the following questions: 1/ *Who?* - Including identification of the opponent, 2/ *Whether?* - In response to the question of the attack probability assessment, 3/ *What /How?* - Which refers to determining of the sort of action, 4/ *Where?* – That is, the position/location of the attack, 5/ *When?* - As an estimation of time of action, and 6/ *Why?* - Determining the motive behind the initiative for action (Wirtz, 2007).

This seeks to encourage understanding of the intelligence errors and to improve the practice of analyzing and transferring of the intelligence information. Looking for answers to these questions, scientists and practitioners focus on the four levels of analysis: a/ factors, specific to the production of final intelligence knowledge; b/ human cognition, c/ organizational behaviour, and d/ the relationship between the intelligence community and the police. However, the analysts mostly explore the problems that lead to difficulties in the implementation of the intelligence cycle.

The Theory of Intelligence Activities has been developing gradually along with the history of state and the law, the political theory and other social sciences (foreign policy, the theory of international relations, diplomacy, etc.), besides all conceptual and subject limitations (Quinlan, 2007). That is why we define it as interdisciplinary and multidisciplinary field, which bases its researches mainly on understanding of all aspects of policy as practice and security in the broadest sense, but primarily as relations of *power and knowledge*, or more precisely, as a relationship between power and intelligence of knowledge, and between different types of power and different types of knowledge (Scott & Jackson, 2008). *Knowledge* is power - sometimes, according to *Richard K. and Betts*. But this knowledge does not speak for itself. It must be useful for those who are trying to reach it (Betts, 2007). Knowledge as a power, in the context of the needs and actions of the political power holders, must be integrated, accurate and useful for making strategic decisions. This knowledge is derived, among other things, from the implementation of intelligence activities.

Under the conditions of globalized reality of the international relations, there is an increase in talking about the imperative of achieving the information power in relation to entities that in any way can endanger the interests and values of a given society or the state, even the existing interstates alliances and old/new forms of intergovernmental cooperation. It is immaterial whether they are governments, unions,

or transnational, supranational or sub-national actors (global terrorist organizations, transnational organized crime, etc.). The goal is timely detection of intentions, goals and interests of others by the means of the intelligence activity implementation, in order to properly establish a clear and comprehensive strategy for the protection of their own interests, values and goals (Scott, & Jackson, 2004). Therefore, in contemporary conditions of international relation development, intelligence activity is considered one of the primary elements, if not the key element of national power of each state. The state is again the centre of attention, because despite the emergence of new actors and new structure of relations in a globalized world, it still remains the main subject of international relations. On the other hand, intelligence activity, which results in a final intelligence information, is an inevitable necessity in any modern state. But the intelligence activity is not only important for national policy and national security, dominant issues during the twentieth century, especially during the Cold War. Intelligence activity has never been more important to global politics than at the beginning of XXI century, which is confirmed by almost every day, primarily because of its importance in the prevention of global challenges and security threats, especially terrorism of global reach (Ibid).

The traditional elements of the national power, known from the Cold War, did not lose their importance even in the new international circumstances of the XXI century. As the established doctrine of international relations, the following elements were usually discussed: *geography*, as the most stable element of national power; *natural resources* (food supplies and raw materials); *industrial capacity*, military preparedness and military technology, military leadership, quality and quantity of the armed forces; *the population* – its number and development tendencies; *the national character* and *the national morale*, with their decisive factors such as quality of the society and government; *quality of diplomacy*, though unstable, it is the most important element of national power, in other words its brain; *quality of the government*, reflected in good balance of material and human resources of the country on the one hand, and foreign policy on the other hand, that is, the balance between different sources that are available in providing moral support for the government's foreign policy (Morgenthay, 1993). As a rule, from these elements of power, the quality of the government/authorities has been singled out as immeasurable and certainly a key element of national power of the state, implying good balance of material

and human sources and the foreign policy. Given what are the current elements of national power, the information power has imposed itself as one of the key elements of this power, which makes the “unity of the traditional information channels and resources used by each country in order to be informed about the status, opportunities and changes in the international/external environment. This power consists of diplomacy, other governmental information systems (media), and intelligence institutions unified into national intelligence and security system. That is why every country is trying to establish intelligence and security system through the executive functioning. The system mentioned is the subsystem of a wider national security system with its specialized agencies that conduct intelligence, counterintelligence and other security activities, in line with defined national interests and national security strategy.

Intelligence and security system as part of national security system and the executive as a whole, together with the diplomacy and the armed forces, make crucial lever for achieving, maintaining and improving national security and national interests as superior ideals of every nation or state. In theory, this informational (intelligence) power is increasingly called - “soft power” which in the era of information revolution and globalization of overall international relations, receives more and more important. One aspect of the informational/soft power is the intelligence activity, differently determined as an old/new phenomenon by the scientists and experts. Intelligence activity, which results in a final intelligence information, is considered unavoidable necessity in any state, not as a separate activity but as an integral part of it (Johnson, 2007). This is so because intelligence activity is not like any other activity of the government. It is close to political power, along with information intelligence function, and preventive security function, used for the national security, because the current, evaluative and warning intelligence provides political power holders with information superiority over its rivals and opponents both at internal and external level (Bajagić, 2010).

The close connection between the *power* and *intelligence*, or the government’s ability to be timely informed about the intentions of others, is reflected in the following five functions or variables, which can be used as a measuring instrument in the analysis of any state’s power:

1. *Information-gathering function* (that is about how the state defines information needs and how it collects, analyzes and uses these information).
2. *Function of decision making* (whether the state can consolidate all their resources in an effective strategy).
3. *Function of providing funds* (the manner in which state can provide the elements of power to achieve strategic objectives).
4. *Function of a choice of using resources* (the efficacy of the state in organizing all the resources that it has).
5. *Resistance function* (how much the state is flexible to the demands and challenges that come from other countries).

Given these functions by which we analyze the power of the state, it can be said that the intelligence activity is an inevitable within the first function, and plays an important role in the fifth function. Knowing intentions and resources of other countries, it is much easier to them resist. Therefore, intelligence activity is an important part of state power. The power as the ability to influence other countries in a predictable way is crucial and essential to national security (Ibid).

Intelligence activity is no myth, even though is thus shown in the popular spy movies and novels. It has rich history and in reality is a regular activity, which includes timely collected and processed intelligence data, further processed and analysed to the stage of the final intelligence findings that are presented in the form of final and verified information on an issue, phenomenon or event as the underlying of the political power (Johnson, 2007). Therefore, a layman's perceptions and lack of understanding the true nature of intelligence activities and its role in political processes and international relations impose the need of providing answers to many questions (Scott & Jackson, 2004). However, the key question for scientific research of the intelligence activity phenomenon is: "What, in fact, is meant by intelligence activities (*intelligence*)"? There is not any unique and common accepted definition of this concept and its internal structure, even in the scientific and professional literature on intelligence activity research and its role in achieving, maintaining and promoting of national security, the realization of national interests, and adoption and implementation of (foreign) policy decisions (McDowell & Godman, 2009). There are many reasons for that, starting with those of social, political, ethical, ideological, and conceptual nature. Also, in determining the concept of intelligence

activities (*intelligence*), various analytical and conceptual approaches and expressions have been applied in different countries. So, scientific and theoretical addressing this issue requires detailed analysis of the known definitions of this term (Bajagić, 2004). Although some authors believe that the intelligence activity is least understood and most researched area in international relations theory (Scott & Jackson, 2004), it does not inhibit the researchers to continue searching for an acceptable definition of intelligence activities. So the intelligence activity is understood as the power, the building block of comprehensive national power of a state, or as a means of using this power, whether in the form of offensive power, or understanding one's environment and opportunities, that is, understanding the method of using force or power and against whom (Boyce & Maiolo, 2003). Notwithstanding these views, *intelligence* is the indispensable category in the study of contemporary international realities, particularly in the context of the new security environment of the XXI century. Namely, in addition to its role in understanding the nature of the globalized challenges and security threats in the twenty-first century, as well as the assessment and prognosis of their further strengthening, intelligence activity has become the backbone of the operational strategies of global security operations, such as, for example, the "strategy of pre-emptive war", conceived within the administration of George W. Bush, as a result of the terrorist attacks of September 11, 2001. In the frame of this strategy, *intelligence* is defined as "offensive hunt strategy", which links it directly and anew with the political power in the broadest sense (Ibid).

Младен Бајагић

ЧЕМУ ТЕОРИЈА

О ОБАВЕШТАЈНИМ АКТИВНОСТИМА

Сажетак

У овом раду учињен је напор да се добије обиман преглед и да се анализирају различита појмовна одређења обавештајних активности добијених индивидуалним и теоријским истраживачким напорима као и многе институционалне дефиниције у вези са овим феноменом. Штавише, у овој студији су систематично презентовани посебни истраживачки приступи у разумевању феномена обавештајних активности и његовог појмовног одређења. Истовремено, треба имати у виду да се важна и значајна улога истраживачког проблема у овом раду (обавештајних активности) односи на очување и унапређење националне безбедности, као

дела креирања спољне политике и реализације процеса. Коначно, ова тема односи се на дефинисање националних интереса. Базиран на теоријским претпоставкама и узимајући у обзир општи појам научне теорије и теорије у друштвеним наукама, овај рад сагледава феномен обавештајних активности у историјском контексту и чак покушава да прикаже и оправда изградњу и појмовни апарат који су основ саме теорије о обавештајним активностима као специфичан и посебан научни приступ разумевању концепта безбедности у друштвеном и политичком оквиру, што је феномен безбедности у најширем смислу.

Кључне речи: обавештавање, теорија о обавештавању, спољна политика, безбедност, национална безбедност, контраобавештајна служба, тајне акције

REFERENCES

- Boyce R. and J. Maiolo (2003). *The Origins of World War, Two: The Debate Continues*. Basingstoke: Palgrave.
- Betts R. K. (2007), *Enemies of Intelligence: Knowledge and Power in American National Security*, New York: Columbia University.
- Bajagić M. (2004), *Obaveštajna aktivnost i spoljna politika – studija slučaja SAD*, Beograd: Viša škola unutrašnjih poslova.
- Bajagić M. (2009). Inostrana iskustva u razvoju teorijskog i organizacionog koncepta kontraobaveštajne aktivnosti. U: *Bezbednost*, God. II, No. 1-2, str. 370-385.
- Bajagić M. (2010), *Metodika obaveštajnog rada*, Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Bajagić M. (2011). Obaveštajna aktivnost u sistemu političke vlasti. U *Politička revija*, God. (XXIII)X, Vol. 28, No. 2, str. 349-370.
- Bruneau T. C. (2008), Democracy and Effectiveness: Adapting Intelligence for the Fight against Terrorism. In: *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 21, No. 2.
- Codevilla A. (1992), *Informing Statecraft*, New York: The Free Press.
- DeConde A. et al. (2002), *Encyclopaedia of American Foreign Policy: studies of the principal movements and ideas*, New York: Gale Group, Charles Scribner's Sons.
- Der Derian J. (1993). Anti-diplomacy, Intelligence Theory and Surveillance Practice. In: *Intelligence and National Security*, Vol. 8, No. 3.
- Ferris J. R. (2005). *Intelligence and strategy* (Selected Essay). New York: Routledge.
- Gaćinović R. (2009a). Hipoteze u naučnom istraživanju. In *Politica Review*, Vol. 20, No. 2, pp. 279-296.

- Gaćinović R. (2009b). Izbor i definisanje problema istraživanja. In *Politica Review*, Vol. 27, No. 1, pp. 51-66.
- Gill P, Marrin S. and Phythian M. (2009). *Intelligence Theory: Key questions and debates*, London and New York: Routledge.
- Hoogenboom B. (2006). Grey intelligence. In: *Crime Law Social Change*, pp. 373–381.
- Jentelson B W. and Paterson T. G. (1997). *Encyclopaedia of US Foreign Relations*, Volume 2. New York: Oxford University Press.
- Johnson, L. K. (1991). *America as a World Power: Foreign Policy in a Constitutional Framework*, New York: McGraw-Hill, Inc.
- Johnson L. K. (1996). *Secret Agencies: U. S. Intelligence in a Hostile World*, New Haven and London: Yale University Press.
- Johnson L. K. (2007). *Strategic Intelligence 4: Counterintelligence and Counterterrorism: Defending the Nation Against Hostile Forces*. Westport, Connecticut, London: Praeger Security International.
- Johnson L. K. (2007). *Handbook of Intelligence Studies*, New York: Routledge.
- Kent S. (1949). *Strategic Intelligence for American World Policy*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Lathrop, C E. (2004). *The literary spy: the ultimate source for quotations on espionage and intelligence*. New Haven and London: Yale University Press.
- Morgenthay H. J. (1993). *Politics Among Nations: The Struggle of Power and Peace*, Boston, Massachusetts: McGraw-Hill Co., Inc.
- McDowell D. and Godman J. (2009), *Strategic Intelligence: A Handbook for Practitioners, Managers, and Users* (Revised Edition), Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press., Inc.
- Milosavljević S. i Radosavljević I. (2003). *Osnovi metodologije političkih nauka* (drugo izmenjeno i dopunjeno izdanje). Beograd: Službeni glasnik.
- Quinlan M. (2007). Just Intelligence: Prolegomena to an Ethical Theory. In: *Intelligence and National Security*, Vol. 22, No. 1, pp. 1–13.
- Quiggin T. (2007). *Seeing the Invisible: National Security Intelligence in an Uncertain Age*. London & Hackensack: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
- Ronin R. (2009). *Obaveštajni rad*. Beograd: Službeni glasnik, Fakultet bezbednosti.
- Richelson J. T. (1999). *The US Intelligence Community* (4th edition). Oxford: Westwiev Press.
- Russell R. L. (2010). *Strategic Intelligence and American Statecraft*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Savić A. i Bajagić M. (2003). Uloga obaveštajne aktivnosti u spoljnoj politici. U: *Nauka-bezbednost-policija*, Vol. VIII, No. 1, str. 17-50.

- Scott L.V. and Jackson P.D. (2008). *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, London: Routledge.
- Scott L. and Jackson P. (2004). The Study of Intelligence in Theory and Practice. In: *Intelligence and National Security*, Vol. 19, No. 2, pp.139 – 169.
- Scruton R. (2007). *The Palgrave Macmillan Dictionary of Political Thought* (3rd edition). New York: Palgrave Macmillan.
- Sims J. E. and Gerber B. (2005). *Transforming U.S. Intelligence*. Washington: Georgetown University Press.
- Stojanović Đ., Đurić Ž. i Lj. Despotović (2011). Konceptualni okvir za analizu državnog kapaciteta. U *Srpska politička misao*, Vol. 32, God. 18, str. 11-40.
- Svendsen A. (2008). The globalization of intelligence since 9/11: frameworks and operational parameters. In: *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 21, No 1, pp. 129-144.
- Treverton G. F. et al (2006). *Toward a Theory of Intelligence*. Santa Monica: RAND Corporation, RAND National Security Research Division.
- Turner M. A. (1991). Issues in Evaluating U.S. Intelligence. In: *International Journal of Intelligence and Counterintelligence*, Vol. 5, No. 3, pp. 275-284.
- Waltz E. (2009). *Knowledge Management in the Intelligence Enterprise*. London: Artech House.
- Warner M. (2002). Wanted: a definition of Intelligence. In: *Studies in Intelligence*, Vol. 46 No. 2, pp. 15-22.
- Executive Order No. 12333. (1981). *U.S. Intelligence Activities: The National Security Council*. (Electronic version). Retrieved December 01, 2009, from www.fas.org/irp/off_docs/EO12333.htm.

Резиме

Значај обавештајне активности у савременим политичким и безбедносним процесима указује да се ради о незаобилазном друштвеном и политичком феномену, чији је развој везан још за првобитне људске заједнице, када се јавила потреба за тајнама противника и заштити виталних интереса, посебно безбедности. Даљим развојем цивилизације она је иновирала начине прикупљања, обраде и обједињавања информација у циљу процену одређених догађаја и феномена и доношење одлука које се пре свега тичу националне безбедности и националних интереса. О томе говоре и многа класична дела која се баве опстанком државе, у којима су кључне теме вештина освајања (ратовања) и одбране безбедност, мудрост владања, стварање савеза, тајне противника, постизање моћи, итд. У условима глобализоване стварности међународних

односа, обавештајна активност је постала незаобилазна категорија, која захтева прецизна теоријска објашњења своје структуре, да би се одредила њена улога у сложеним политичким процесима (доношењу политичких одлука, реализацији националних интереса, заштити и унапређењу националне безбедности). Сматра се да она никада није била важнија за светску политику него што је на почетку XXI века, пре свега због њеног значаја у превенцији глобалних изазова и претњи безбедности. Имајући у виду различите концепцијске, аналитичке, политичке, идеолошке, етичке и друге приступе, обавештајна активност се може дефинисати као обавештајни циклус (јединство више повезаних фаза), и завршно обавештајно знање које се уступа крајњим корисницима/стварним субјектима политичког одлучивања; она значи способност уочавања, разумевања, спознаје и суочавања модерне државе са променама у међународном окружењу у одбрани њених националних интереса и националне безбедности.

Имајући у виду актуелни значај обавештајне активности у политичкој и безбедносној пракси, данас се може с правом тврдити да се “теорија обавештајне активности” убрзано развија, као систем предметних, смислених исказа о општим одредбама до којих се долази применом познатих начина извођења научних теорија. Научни легитимитет употребе назива “теорија обавештајне активности” се темељи на чињеници да се она развијала упоредо са историјом државе и права, политичком теоријом, спољном политиком, теоријом међународних односа, дипломатијом, итд., уз сва концептуална и предметна ограничења, и да се тренутно убрзано развија управо у пресеку теорије спољне политике, међународних односа, науке о безбедности, националне и међународне безбедности. Теорија обавештајне активности интердисциплинарна и мултидисциплинарна област, која истраживања претежно базира на разумевању свих аспеката политике као праксе и безбедности у најширем смислу, превасходно односа моћи и знања, или моћи и обавештајног знања (односа између појединих врста моћи и одређене врсте знања). Знање као моћ, у контексту потреба и акција носилаца политичке власти, мора бити интегрисано, тачно и употребљиво за доношење стратешких одлука, што је и основна функција обавештајне активности. Теорију обавештајне активности чини систем искуствених сазнања о деловању савремених

обавештајних служби које се баве истраживањем политичких и других процеса у датој држави, и у њеном ближем и ширем окружењу; њени саставни делови су научни принципи и аксиоми, научни закони, научни појмови, ставови, судови и закључци, научне теореме, научне хипотезе и научни разлози. Она користи већ прихваћене и познате научне појмове (држава, нација, безбедност, интереси, моћ, итд.), ставове, судове и закључке; и чине је већ усвојене научне теорије, а исказује се језички (путем логичких смислених система исказа). Основни предмет њеног интересовања су политички процеси и појаве (политичка прошлост, садашњост и будућност) и друге области људског деловања. Најпосле, теорија обавештајне активности није аутохтона и стихијна, већ се утемељује и даље развија на постојећим сазнањима из области политичких и других друштвених наука.

Овај рад је примљен 20. јуна 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције . септембра 2012. године.

Сања З. Стошић

Академија за дипломатију и безбедност, Београд

Данијела М. Бјеља

Академија за дипломатију и безбедност, Београд

ХУМОР КАО ЕЛЕМЕНТ САВРЕМЕНЕ ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ: ИЗБОРНЕ КАМПАЊЕ СРБИЈЕ И ШПАНИЈЕ

Сажетак

У настојању да широј јавности „продају” одређене политичке идеје и вредности, у данашњем дигитализованом медијском свету политичке странке у потпуности су прихватиле препоруке рекламних агенција и, за разлику од некадашњих крутих норми и приступа лишеног креативне слободе, у својим кампањама почеле су да прибегавају смелијем и оригиналнијем изразу заснованом на употреби упечатљивих порука, али и често двосмислених и провокативних слика и слогана. Са друге стране, као неизоставан елемент савремене политичке комуникације, у амбијенту дубоке политичке, друштвене и економске кризе у којој су се нашле како Србија, тако и Шпанија, употреба друштвених мрежа и нових технологија омогућила је развој видео активизма у коме се као доминантан вид политичке борбе издвојило ширење разних пародијских видео импровизација и сатиричних порука пласираних у јавност делимично од стране самих политичких партија, а делимично од стране грађана и нових медија. Са циљем да укажемо на паралеле у актуелним политичким кретањима у Србији и Шпанији и истакнемо сврхосходност присуства хумористичких елемената у области модерне политичке комуникације, у овом раду ћемо анализирати неке од најпопуларнијих комичних садржаја насталих у оквиру предизборних кампања обеју земаља. Приступајући проблематици хумора

као специфичној категорији условљеној принципа групне динамике и социјалне интеракције, посебну пажњу посветићемо његовој еволутивној димензији отелотвореној кроз масовну употребу друштвених медија попут Фејсбука, Твитера, Јутјуба и сл. (Facebook, Twitter, YouTube) и све израженије „постдемократско” расположење грађана.

Кључне речи: политичка комуникација, хумор, Србија, Шпанија, политички маркетинг, предизборна кампања

УЛОГА ХУМОРА У ДРУШТВЕНИМ ОДНОСИМА

Сложеност феномена или појаве хумора, чија је важност у социјално-политичкој димензији све очигледнија, привукла је пажњу и одредила интерес аутора према овој тематици. Многи од нас готово свакодневно добију барем један хумористичан е-маил, било да се ради о „досетки” неког политичара, вицу или линку о некој озбиљној изјави која је попримила сатиричан карактер. Већина ће тај е-маил проследити даље. Међутим, ретко ко ће се запитати: да ли је су ти хумористични садржаји безазленог или манипулативног карактера? Да ли је у питању намера појединца или организоване групе да кроз размену шала политичке садржине подсети на изневерена очекивања и створи сатиричну слику тренутне ситуације или да изазове смех одобрења?

Ако знамо да се хумор јавља као кључан елемент комуникације и друштвених односа, али и да има много већи значај од пуког средства забаве, онда он представља једноставну формулу чије је решење прихватљиво и питко свим социокултурним групацијама различитих политичких опредељења. Без обзира што свако друштво има своје специфично социо-културно окружење које обликује његов смисао за хумор, оно што је заједничко свим културама јесте чињеница да су корени хумора и сатире дубоко усађени у народном стваралаштву сваке нације и усменим творевинама попут вицева, анегдота, и сл. Ипак, упркос свеprisутности хумора који налази пут до свих срца, а поготову до неопредељених бирача, наука се до пре неколико деценија није много бавила овом „неозбиљном” темом и, заправо, тек је у новије време дошло до озбиљнијег истраживачког приступа хумору¹⁾

1) Реч хумор потиче из латинског језика у којем је означавала течност, али је такође имала значење фантазије или хира. На интернет енциклопедији Википедији (Wikipedia)

Иако постоји више теорија хумора, теорија инкогруентности је најзначајнија за наше истраживање. Она се први пут јавља 1750. године код аутора Франсиса Хачисона (Francis Hutcheson) у делу *Размишљања о смеху (Reflection Upon Laughter)*, а касније су се њоме бавили и Кант (Immanuel Kant) и Шопенхауер (Arthur Schopenhauer). Следећи основне поставке ове теорије, Сајмон Кричли (Simon Critchley) наводи: „Хумор је пре свега опажај инконгруентног. Хумор произилази из доживљаја неподударности онога што знамо или очекујемо с оним што се уистину догоди у вицу, досетки, пошалици или бесмислици.”²⁾

Технике хумора у политичким кампањама

Хумор се свакодневно користи у комуникацији, како оној интерперсоналној, тј. између појединаца или у оквиру мањих друштвених скупина, тако и у комуникацији са јавношћу, било да се ради о изјавама политичара или о саркастичним приказима политичких опција у изборним кампањама. Када је у питању употреба хумора, анализом садржаја различитих врста хумора у различитим медијима Бергер је идентификовао укупно четрдесет и пет хумористичких техника. На основу ових техника, хумор се може одредити као један од метода које људи свесно користе да би извршили утицај на друге људе или масе. Ипак, за разлику од других метода манипулације, (а поготову у политици), хумор наизглед има безазлен карактер. „Било који пример хумора крије различите технике које производе хумор, и нешто је смешно и хумористично, у завршној анализи, не због онога о чему се говори или саме теме, већ због техника коришћених од стране било кога ко ствара хумор.”³⁾

Уколико је *језик*⁴⁾ техника која је користи у креирању хумористичких парола хумор је вербалан и односи се на игре речима и остале особине језика. У том случају употребљавају се: сатира, сарказам, игре речима, доскочице, исмејавање, алузија, бомбастич-

наводи се да порекло речи хумор долази од хуморалног лечења старих Грка, који су тврдили да мешавина текућина (хумора) контролише људско здравље и осећаје. Ова тврдња је касније оповргнута и дата је дефиниција хумора као снажне емоције која се јавља у случају комичних ситуација у којима се особа осећа надмоћно, или на било који начин бољом од људи или објеката који изводе шалу. Вид.: <http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%83%D0%BC%D0%BE%D1%80>

2) Simon Critchley, *O humoru*, Algoritam, Zagreb, 2007, str. 13-14.

3) A. A. Berger, *An Anatomy of Humor*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1999, p. 17.

4) Videti: Весна Трифуновић, „Технике хумора по Артуру Аси Бергеру” *Етноантрополошки проблеми*, Vol. 2, No. 1, 2007, Београд, стр. 109-135.

ност, дефиниција, шалвистост, увреда, претеривање, инфантилизам итд. Ако се тежиште хумора стави на **логику** онда се хумор примењује на идеје и проблеме са којим се суочавамо када покушавамо пронађемо смисао у свету који нас окружује и тада до изражаја долазе: случајност, апсурдност, разочарање, незнање, грешке, поређења, преокрети, ригидност, итд. Још једна важна техника по Бергеру је **идентитет**, када је хумор егзистенцијалистички и тиче се проблема који имамо са сопственим идентитетом. У том случају у употреби су: карикатура, ексцентричност, двоструко поређење, непријатност, гротеска, имитација, разоткривање, подражавање, пародија, стереотип, имперсонализација, итд.

Међутим, уколико узмемо у обзир да је хумор пре свега социолошки феномен, својствен преваходно друштвеној групи, пре него ли усамљеној јединки, сасвим постаје јасно како се применом одговарајућих техника хумора могу постићи жељени резултати, поготову када је реч о политичким порукама. Наиме, интерперсонални аспекти хумора су од посебног интереса за социјалну психологију где су дефинисани као „научна студија утицаја на индивидуине мисли, осећања и понашање од стране других људи”.⁵⁾

Политичка комуникација и хумор

Независно од тога која се техника користи, чињеница је да је хумор у политици незаобилазан део политичког маркетинга. Пођемо ли од проблематике политичког маркетинга као интердисциплинарне делатности, онда је јасно да је управо развој масовних медија, а посебно електронских, битно утицао на целу концепцију политичког маркетинга, а самим тим и употребу хумора у те сврхе. Политички маркетинг као и многе друге друштвене делатности доживљава свој развој у непосредној интеракцији са друштвом у којем се примењује. На тај начин, и хумор је ушао у „озбиљне” сфере политике. Иако се хумор у оглашавању повремено користио још од најранијих дана, све до пре тридесетак година преовладавао је став да озбиљни оглашивачи не користе хумор. Ипак, од осамдесетих година прошлога века овакав став је почео полако да се мења.

Природа политичког система, решења изборних модела, положај, улога и развијеност средстава масовног комуницирања, традиција и култура, као и економска развијеност, делују на врсту поли-

5) Rod A. Martin, *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*, Academic Press, Burlington, MA, 2007, p. 113.

тичког маркетинга и одређују могућност његове примене. Узмемо ли у обзир тешку економску ситуацију у земљи, схватамо и потребу за хумором у својим основним варијантама сарказма, ироније, апсурдности, поређења и сл. Одредимо ли политику као процес размене политичких странака, њихових идеја, кандидата и бирача, политички маркетинг биће неминовни координатор тог тржишта. Кроз њега политички ангажовано јавно мњење утиче и на привлачење неполитизираних, неопредељених и конформних појединаца, али и на привлачење резигниране јавности по основу незадовољства постојећим стањем у владајућој гарнитурџи. С обзиром на чињеницу да нешто што је смешно привлачи пажњу, као и да нас привлачи оно што је духовито, не чуди што се хумор користи у сврху привлачења пажње у политичким кампањама, а још чешће у антикампањама.

Подврста политичког маркетинга има више (неполитички, друштвени, трајни, маркетинг присутности имиџа⁶⁾ итд.), али многи теоретичари га доживљавају као облик манипулације свести и понашања људи. Међутим, када је реч о употреби хумора као елемента политичке пропаганде, најчешће се овакви хумористични садржаји јављају као симулација дијалога између опозиције и власти. Наиме, опозиција на владу делује довољно стимулативно већ и самим тим што се, у случају неуспеха владајуће партије, оријентише ка преузимању власти на следећим изборима. Могућност да на следећим изборима заиста дође на власт, покреће опозицију да у критиковању владе заиста буде оштра. Да би критика јаче одјекнула, многи стручњаци политичког маркетинга данас приступају управо ироничним, апсурдним и саркастичним паролама на билбордима, плакатима и кроз штампане медије, док се у електронским медијима сами политичари теже одлучују за употребу хумора управо због страха од потенцијалне „неозбиљне” перцепције.

УПОТРЕБА ХУМОРА У ПРЕДИЗБОРНИМ КАМПАЊАМА СРБИЈЕ

Будући да слобода изражавања има посебан значај када је реч о изборима, и заправо представља један од предуслова за слободне и фер изборе, елементи хумора јављају се као саставни део пред-

6) Вид.: Зоран Славујевић, *Политички маркетинг*, Факултет политичких наука у Београду, Београд, 1999, стр. 25-26.

изборних кампања у Србији. Најчешће, тежиште хумористичних изборних порука у Србији усмерава се ка неком од политичких кандидата који се издваја као представник одређене политичке опције, у највећем броју случајева управо владајуће. У зависности од конотације и употребе хумора у српским предизборним кампањама, ефекти који се јављају у политичком маркетингу могу бити двојаки: негативни, јер се јавља одбојност према странци или политичкој особи на коју је хумор усмерен; и позитивни, јер, због психолошког ефекта, односи према станци или политичкој особи која је у кризи постају чвршћи.

Већина српских политичких странака започињала је своју кампању страначким јавним скуповима на којима су представљали свој изборни програм-платформу и листе својих кандидата. Током актуелних избора, утакмица између ових политичких такмаца се нешто променила у односу на 2008. годину. Наиме, за разлику од претходне изборне кампање где то није био случај, већ у почетној фази кампање 2012. године забележени су наступи углавном владајућих коалиционих снага чији су лидери симптоматично причали вицеве на јавним скуповима.

Оваквом хумористичном отопљавању атмосфере приступио је и бивши председник Србије, Борис Тадић, који је на предизборном скупу (априла 2012. године) придобијао гласаче причањем вица. Тадић је причао виц о експерименталном програму испитивања типова пића на пацовима. У овом типу вица незаобилазни елемент је управо српско национално пиће - шљивовица. Исто то је у Суботици урадио његов противкандидат за председника Србије, Ивица Дачић. Дачић је причао виц о младићу са лаптопом који долази код сељака и нуди му „стручну процену” каква се често нуди управо нашој земљи.

У поменутих примерима оба лидера су у вицевама употребила комбинацију техника. Док је представник демократске странке Борис Тадић употребио технику идентитета, причајући виц са јаким осећајем поистовећивања са вернакуларном, тј. народном, културом и препознавањем српског вековног пркоса и поноса, али и конотацијом храбрости-лудости (ако се виц посматра са технике логике), његов противкандидат из социјалистичке партије Србије Ивица Дачић употребио је технику логике засновану на елементима апсурда и поређења, а потом и технику идентитета кроз елементе поређења непријатности, разоткривања и пародије.

Анализирајући предизборне кампање парламентарних и председничких избора у Србији 2008. и 2012. године, са аспекта примене рекламних средстава, видљива је велика промена код политичких странака у овим кампањама. Наиме, за разлику од предизборне кампање 2008. године, предизборна кампања 2012. године се углавном базирала на „нападачком” тренду и слању двосмислених и провокативних политичких порука. Тако је, на пример, Лига социјалдемократа Војводине лансирала у јавност помало неозбиљан и свакако духовит постер на коме се, уз слоган *Тешки људи за тешка времена*, појављује шесторица габаритних чланова странке. Истовремено, осим оваквих примера, појавили су се бројни политички садржаји оштријег хумористичко-сатиричног карактера и политичке пароле попут: *Опасно је коцкати се будућношћу Србије, Да ли ће се ови људи борити против корупције и криминала?, Јел су и теби жути обећали посао – у петак?*⁷⁾ и сл.

Са друге стране, у предизборној кампањи 2012. дошло је до приметног и изненадног пораста интереса за присутност странака на друштвеним медијима. Док су се напредњаци углавном окренули Фејсбуку, демократе су предњачиле по броју пратилаца на Твитеру. Ипак, у жељи да привуку што већи број гласача, ни друге странке нису заостајале у оглашавању преко поменутих друштвених мрежа, те је тако, на пример, СПС позвао своје симпатизере да искористе ускршње празнике и придруже се Фејсбук страници Социјалистичке партије Србије, а лидер странке, Ивица Дачић, је на предизборном скупу у Зајечару сликовито објаснио по чему је његова странка другачија од свих осталих следећим речима: „Права васкршња јаја су црвене боје⁸⁾ [...] и постоји једна разлика између наших и њихових [...] наша су чврста и била су таква свих ових година.”

Када је реч о смешним видео клиповима, међу многобројним страначким спотовима посебно бисмо, као „бисер креативности и машовитости”, издвојили спот Реформистичке странке у коме се сиромашни и ђубретом затрпани град Лесковац „након реформи” претвара у прави футуристички град осветљених солитера, летећих

7) Недавно је у Србији освануо плакат са ликом прослављеног глумца Миодрага Петровића Чкаље са поруком: *Јел су и теби жути обећали посао – у петак?* Плакат је урађен у стилу демотивационих постера који се могу пронаћи и на Интернету, што само указује на све очигледније преплитање виртуеног и реалног у сфери политичког маркетинга.

8) Црвена боја је заштитни знак Социјалистичке партије Србије.

аутомобила и дадилња-робота које, као у *Ратовима звезда*, љуљушкају насмејане мале Лесковчане.⁹⁾ Такође, као посебно инспиративне требало би свакако поменути и спотове владајуће Демократске странке која је током своје кампање лидера Бориса Тадића послала „право у шталу” и „на њиву код сељака”, што је пак изазвало подсмех и ругање грађана изиритираних оваквим прозаичним маркетиншким приступом, а популарног водитеља Ивана Ивановића подстакло да у својој емисији објави прилог пародијског карактера о „посети пољопривредном газдинству у Новом Бечеју”.¹⁰⁾

ЕВОЛУЦИЈА ПОЛИТИЧКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ И ОСОБЕНОСТИ ПРЕДИЗБОРНИХ КАМПАЊА ШПАНИЈЕ

Промена политичког режима у Шпанији, тј. фаза политичке транзиције, створила је скоро после четири деценије простор за развој медијски подржане изборне кампање. Наиме, први слободни избори, одржани 15. јуна 1977. године, обележили су крај франкистичког режима и почетак медијски пропраћене политичке промоције.¹¹⁾ Међутим, ове прве, стидљиве и умерене примере употребе пропагандних алата и политичког маркетинга карактерисале су скоро искључиво позитивне изборне поруке и апсолутно одсуство, барем експлицитних, напада или критика политичких противника, те стога сматрамо да није могуће говорити ни о јасним примерима сатире или хумора у њима.

Када је реч о самој естетици политичке пропаганде и могућем присуству хумористичних елемената у оквиру исте, изборна кампања 1996. године донела је радикалну промену уводећи знатно агресивнији приступ у коришћењу аудиовизуелних материјала. Тако је, на пример, уочи парламентарних избора, Шпанска социјали-

9) Вид.: „Одисеја у Лесковцу 2012: Аутомобили лете, работи чувају децу”, доступно на: <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/307439/Odiseja-u-Leskovcu-2012-Automobili-lete-roboticuvaju-decu>

10) Вид.: „Видео пародија: председнички кандидат Иван Ивановић обишао пољопривредно газдинство”, доступно на: <http://www.knjazevac.org.rs/izbori/?p=447>

11) Са развојем компјутерске технологије и целокупне сајбер-културе, тј. од 1995. године, започиње процес модернизације у области политичке комуникације у Шпанији и у кампањама се све више прибегавало истовременој примени традиционалних техника политичког маркетинга заснованих на интензивној употреби људских ресурса, али и интегрисаној маркетиншкој комуникацији и активној примени телевизије, интернета и штампе.

стичка радничка партија (ПСОЕ) пустила у јавност спот у коме је преовладавала негативна кампања и естетика страха усмерена ка директном дискредитовању политичког противника.¹²⁾

Ипак, кључне промене у области политичке комуникације наступиле су у периоду од 2000. године када је, како Дадер (Juan Luis Dader) наводи, дошло до консолидације у примени веб сервиса и алата политичког маркетинга и очигледне персонализације шпанске политике. Због својих провокативних садржаја виртуелна политичка кампања постала је изразито интересантна за конвенционалне медије који су све више почињали да се окрећу пикантним детаљима и анегдотама везаним за исту, него ли аутентичним политичким садржајима. На тај начин, дошло је и до нагле пролиферације сатиричних адаптација дигиталних форми, што путем самог интернета, што путем коментара и форми традиционалног новинарства.¹³⁾

Иако се може рећи да је у предизборном политичком маркетингу 2004. године сама електронска изборна кампања још увек била у сенци конвенционалних начина представљања политичких кандидата, терористички напад исламиста у подземној железници у Мадриду (11-М) 14) допринео је раскиду са традиционалним каналима комуникације јер је учинио да се грађани, у потрази за информацијама, масовно окрену Интернету, што је пак довело до дигиталне еволуције у сфери политичке комуникације и конституисања нових технологија као суштински важних алата за обликовање јавног мњења, а тиме и спровођење политичке воље.¹⁵⁾

Током 2006. године, Шпанска социјалистичка радничка партија (ПСОЕ) и Народна странка (ПП) пласирале су велику количи-

12) Кроз спот се смењују црно-беле слике праћене музиком која асоцира на nelaгодност и напетост са сликама у боји које су праћене веселом музиком и оличавају позитивну визију бољег живота и светле будућности коју нуди ПСОЕ. Како се у црно-белим сликама лик тадашњег председника Аснара (Aznar) и генералног секретара Народне партије (ПП) Алварес Каскоса (Álvarez-Cascos) поистовећује са злослутним и агресивним ликом пса добермана, спот је постао познат управо под тим називом. Осим што представља први јасан пример негативне капмање, овај спот је специфичан јер се у њему на суптилан начин користе и елементи ироније и критике отелеотворени у лику кловна и карикирању препознатљивог Аснаровог театаралног наступа. Спот доступан на: <http://www.youtube.com/watch?v=vFV0qDSPB4o>

13) José Luis Dader, "Ciberpolítica en los websites de partidos políticos: La experiencia de las Elecciones de 2008 en España ante las tendencias transnacionales", *Revista de Sociología e Política*, v. 17, n. 34, pp. 49-51., dostupno na: <http://dx.doi.org/10.1590/S0104-44782009000300005>

14) 11. марта 2004. године.

15) J. L., Dader, nav. delo, str. 52.

ну пропагандног видео материјала који је био медијски пропраћен бројним дискусијама, репликама и полемикама, што је довело до стварања такозваног видео рата, а и отворено је неколико Јутјуб канала посвећених информативно-пропагандној делатности. Осим тога, развој Web 2.0 технологије¹⁶⁾ и интернет платформи (блогова, вики страница, онлајн заједница као што су Јутјуб, Фејсбук или Туенти - Facebook, Tuenti, YouTube) знатно је унапредио политички маркетинг у Шпанији, мада су, скоро све до 2008. године, стил и стратегије политичке комуникације у Шпанији суштински остали непромењени.¹⁷⁾

Међутим, примена Интернета и друштвених медија у организацији изборне кампање 2008. године донела је својеврсну прекретницу у развоју политичке комуникације јер, осим што је допринела активној политичкој инволвираности грађана (нарочито млађе популације), допринела је и конституисању савременог политичког комуникационог оквира у коме су политичке активности изложене већој контроли и критичком мониторингу гласача. Истовремено, како је Интернет пружио корисницима могућност интерактивног дијалога кроз креирање и размену најразноврснијих садржаја, у развоју политичке промоције дошло је до издвајања визуелног елемента као доминантног, а осим званичних презентација и политичких порука, све учесталије су постале и анонимне политичке форме и видео клипови провокативног и забавног карактера.¹⁸⁾

Предизборна кампања 2008. године: уз осмех - Сапатеро вс. Рахој

Конфронтацијом две главне националне партије ПСОЕ и ПП, предизборна кампања 2008. била је поларизована и подељена на

16) Од 2004. године, Тим Орајли (Tim O'Reilly) и Дејл Доерти (Dale Dougherty) појмом Web 2.0 почињу да означавају нове алате и начине у дизајнирању и коришћењу веб садржаја који постају интерактивни, тј. могу бити креирани и од стране самих корисника (хипертекст, хипермедиа, итд.).

17) Упркос томе што су у ово време веб презентације водећих политичких кандидата почеле да се обогаћују разним „лакшим“ и маркетиншки привлачнијим садржајима, попут робота који одговарају на питања, рекламних видео клипова и система за прикупљање података и порука бирача, примена нових Интернет алата била је суштински још увек недовољно развијена, а конвенционални приступ промовисања са доминацијом пропаганде у масовним медијима задржао је примат у формирању политичког става и јавног мњења, Вид.: Ј. Л., Дадер, нав. дело, стр. 54.

18) Већина студија која се бави еволуцијом *умреженог друштва* предвиђа да ће, у року од само неколико година, 90% садржаја доступних на Интернету бити аудио-визуелног карактера.

супротстављене политичке снаге социјалиста и „народњака”. Иако су у политичком животу учествовале и друге странке, политичку сцену Шпаније одликовао је јасан партијски биполаризам и окренутост медија и бирача Сапатеру или Рахоју као централним политичким фигурама.¹⁹⁾

Осим телевизијских дуела и директног сучељавања Сапатера и Рахоја²⁰⁾, као посебно средство предизборне кампање 2008. године издвојили су се бројни видео клипови окачени на различитим веб страницама, платформама (YouTube, Dailymotion, Tu.TV.) и блог-овима било од стране самих партија, било од стране њихових симпатизера. Док је, са једне стране, употреба друштвених медија у политичке сврхе (Фејсбука – Facebook, Твитера – Twitter) учинила политички дискурс знатно неформалнијим, са друге стране, новонастали израз савременог политичког сензибилитета наметно је употребу аудиовизуелних елемената као примарних носилаца наративног потенцијала²¹⁾. Захваљујући употреби Интернета, у овој кампањи процес дистрибуирања и перцепције политичких порука доживео је праву револуцију²²⁾, а хумористички елементи постали су незамењиви део модерне политичке комуникације.

Управо стога, највећу пажњу нису изазвали званични видео снимци и спотови странака, већ они постављани и дељени на друштвеним мрежама као критика и сатиричан приказ поменутих. Кроз масовно исмевање главних политичких лидера, као и бритке пошалице пуне саркастичног хумора, а понекад и грубе критике на њихов рачун, настала је *видеополитика*²³⁾ у оквиру које су се гене-

19) Уједињења левица (Izquierda Unida - IU), Конвергенција и унија (Convergencia i Unió - CIU), Републиканска левица Каталоније (Esquerra Republicana de Catalunya - ERC), Канарска коалиција (Coalición Canaria - CC), итд. За више детаља о шпанском политичком систему вид.: Del Pino, E. & Colino, C. (2010). National and Subnational Democracy in Spain: History, Models and Challenges. Instituto de Políticas y Bienes Públicos (IPP), CCHS-CSIC, Working Paper, Number 7., <http://hdl.handle.net/10261/24408>

20) Телевизијски дуели су се одржали 25. фебруара и 3. марта 2008. године.

21) На овакав начин, дошло је до девалуације речи као основног отелотворења политичке мисли и слогана као ексклузивног промотера политичке поруке. О овоме детаљније вид.: Antoni Gutiérrez-Rubi, “Lemas electorales: del corazón al voto”, *El País*, доступно на: <http://blogs.elpais.com/las-formas-son-fondo/>

22) Како би учиниле што ефектнијим страначко комуницирање, по први пут су током изборне кампање све партије имале своје канале на Јутјубу, док су странке ПСОЕ, ПП и ЦиУ имале и своје видео канале на Интернету (iPSOE TV, RajoyTV y CiUTV). Вид.: Antoni Gutiérrez-Rubi; Xavier Peytibi & Rafa Rubio, “La campaña electoral española en Internet, un año después y a un año vista”, доступно на: <http://ebookbrowse.com/la-campana-electoral-espanola-un-ano-despues-gutierrez-peytibi-rubio-pdf-d40568462>

23) Како тврди Gutierres Rubi, често је пласирање многих од ових видео материјала било подржано од стране самих партија, углавном у циљу бржег и економичнијег

рисале нове, оригиналне форме политичког израза и на креативан начин испољили протест и неодобравање. Како би што јасније указали на важност и свеprisутност оваквих елемената, због ограничености рада навешћемо само неке од многобројних примера сатирчних видео материјала, изборних плаката, слогана или парола изборне кампање 2008.

Тако је, на пример, у настојању да дискредитује политичког противника Сапатера, ПП лансирала мноштво материјала у којима је доминирала употреба хумористичких и забавних елемената. Један од њих свакако је спот у коме се на духовит и оригиналан начин алудира на Сапатову дистанцираност од реалности и грађана приказивањем породице којој празне стан док карикирани Саптеров глас говори како нема кризе и у Шпанији се живи боље него икад.²⁴⁾

Други познати пример у коме се исмејана кампања социјалиста јесте видео пародија у којој је приказан младић који путује чак шесто километара само да би своју мајку, која живи на селу, превезао до бирачког места. Током путовања, младић говори о важности избора и истиче како је због вредности макар једног гласа спреман да потражи своју мајку која је следбеница Народне странке, а да би пародија била што успешнија, појављују се и титлови у којима се иронично изврћу речи протагонисте, будући да се, док он поносно говори о томе колико је његов глас на претходним изборима допринео променама, појављују опаске на рачун незапослености, инфлације, и слично. Коначно, степен ироније се појачава и на крају спота се приказује како младић замењује мајчин гласачки листић, а социјалистички слоган *Разлози за поверење (Motivos para creer)* претвара се у *Разлози за плакање (Motivos para llorar)* и сркастичну изборну поруку *За све што је уништено (Por todo lo destrozado)* подржану насмејаним ликом лидера Сапатера.²⁵⁾

промовисања. Како су ови видео клипови скоро увек изазивали повратну реакцију, постали су једно од основних средстава политичке борбе, те је сваки изборни тим имао спремне не само промотивне видео материјале и материјале за негативну кампању, већ и оне за контранапад, тј. брз одговор који би својом сатиричном и шалљивом критиком могао да поништи негативну кампању противника. Вид.: „Videos de respuesta rápida”, доступно на: <http://blogs.elpais.com/las-formas-son-fondo/>

24) Raquel Quilez, “El PP responde con ‘parodia’ a la publicidad del PSOE”. Спот доступан на: <http://www.elmundo.es/elmundo/2008/02/19/eleccionesgenerales/1203446229.html>

25) Спот и прилог о истом доступни су на: <http://www.libertaddigital.com/nacional/parodia-en-internet-de-uno-de-los-videos-electorales-del-psoc-1276324332/>

У истом духу појавио се и низ плаката у којима је сатиризована Сапатерова политика кроз ироничне и заједљиве слогане попут: *Јер још увек није све уништено (Porque aún no está todo desechado), За стопу незапослености од 30% (Por el 30% de desempleo)*, и сл.²⁶⁾, а као посебна инспирација послужили су и Сапатов физички изглед, наручито симбол благо савијеног кажипрста изнад обрве²⁷⁾, и знак распознавања <Z>²⁸⁾. Тако је, на пример, платформа за подршку Сапатеру (*Platforma de Apoyo a Zapatero – PAZ*) користила као маркетиншки елемент поздрав који је био препознатљива алузија на Сапатерове обрве, на шта је и он сам направио пародију претворивши овај симбол у елемент забаве путем смешних емотикона за четовање и разговор у онлајн форумима у оквиру програма Месенџер (Messenger),²⁹⁾ док је знак <Z> послужио као инспирација за надимак Setape (Zetapé ili ZetaP)³⁰⁾, бројне афоризме и двосмислене поруке типа: **ZP** као *Opasna zona (Zona Peligrosa)*, *Збогом Sapatero (ADIOZ)*, *zETApe*³¹⁾, итд.

Када је реч о пошалицама на рачун лидера „народњака”, социјалисти су искористили Рахојев песимизам и, као сатиричну алузију на његове изјаве о *нестанку породице* или *пропасти шпанске економије*, пустили су у јавност видео под називом *Малерозни ка-*

26) Видети: “Carteles electorales 2008: PSOE”, доступно на: <http://www.forocoches.com/foro/showthread.php?t=838354>

27) Због изражених обрава које се у облику латиничног слова В надијају изнад Сапатових очију, благо савијени кажипрст изнад обрве постао је симбол којим се језиком глувонемих означава Сапатеро (симболички ^^) . Овакав гест настао је као подршка Закона о симболима за глувономе особе, али и укупне Сапатерове политике, а у нападима опозиције често се сатирично исмејавао и користио као лајт-мотив у карикатурама Сапатера. Вид.: Francesco Screti Galatone, “El ojo y la zeta: la propaganda electoral de José Luis Rodríguez Zapatero para las elecciones generales españolas de 2008”, *Cultura, lenguaje y representación*, vol. 9/2011, стр. 199-224.

28) Кампања 2004. увела је скраћеницу (ZP) као симбол за председника Сапатера (*Zapatero presidente*), а 2008. године овај симбол је сведен само на почетно слово Сапатовог имена (Z) које је имало и фонетску симболику и допринело не само препознатљивости лидера, већ и промоцији основних идеја кампање: (prosperidaz - напредак), (solidaridaz - солидарност), итд. Детаљније о овоме вид.: Francesco Screti Galatone, нав. дело, стр. 204.

29) Вид.: Carmelo Moreno del Río, “El ‘Zejas’ y la ‘niña de Rajoy’”, *Revista Española de Ciencia Política*, 22/2010, стр. 87.

30) Алузија на Супермена (*Зупер Хѐроѐ*) или Џејмс Бонда. Вид.: “Супер ЗП 007”, доступно на: <http://www.youtube.com/watch?v=qdFb8FAGREc&feature=relmfu> и *Звездане патове*, вид.: “Estar Guars3 SuperZP”, доступно на: <http://www.youtube.com/watch?v=0uvzTqj544g&feature=relmfu>

31) Алузија на Сапатов обрачун са баскијском терористичком организацијом ЕТА.

трастпрофичар (*Cenizo catastrofista*)³²). У овом споту се под мотоом *Не буди он (No seas él)* осуђује и исмева „неосновани катастрофизам“³³ Рахоја персонификован у лику баксузног младића који свима који га окружују³⁴ загорчава живот злослутним прогнозама. Осим тога, Рахој је у јавности постао познат по расејаности³⁵ и бесмисленим изјавама, због чега су настале и разне видео пародије и пошалице на рачун његове интелигенције³⁶).

Ипак, највише хумористичко-сатиричних обрада доживела је *Рахојди*³⁷, тј. „Рахојева девојчица“ (*la niña de Rajoy*)³⁸. Наиме, након предизборних дебата, у којима су се Сапатеро и Рахој срели лицем у лице, на Интернету су почеле да се појављују бројне пародије на рачун поменутих лидера, а као једна од најпопуларнијих свакако се издвојила прича о *Рахојди* којом је Маријано завршио своје обраћање грађанима. У жељи да допре до бирача и што ефикасније пренесе своје политичке поруке, Рахој је употребио фигуру девојчице која заслужује да има срећно детињство, сигуран дом и запослене родитеље. Овакав вид политичког сентиментализма изазвао је бурну реакцију шпанске јавности и политичких противника који су бројним комичним садржајима проpratили причу о „Рахојевој девојчици“³⁹), а неки су чак у својој шали отишли дотле

32) Вид.: “Un nuevo vídeo del PSOE contrapone un ‘Cenizo’ a la ‘mirada positiva’ de Zapatero”, доступно на: <http://www.publico.es/agencias/efe/42934/un-nuevo-video-del-psoe-contrapone-un-cenizo-a-la-mirada-positiva-de-zapatero>

33) Почевши од прве сцене у којој пријатељу који му показује слику вољене саопштава горку вест да је његову девојку синоћ видео са другим, па све до последње сцене у којој свом пратиоцу после посете лекару предвиђа да болује од рака.

34) У једној ТВ емисији, на постављено питање о мерама које би предузео за запошљавање младих, Рахој се збунио и јавно признао да, иако је спремио одговоре, не може да прочита своје белешке. Снимак доступан на: <http://www.youtube.com/watch?v=4QyVT8-ZyEU&feature=related>

35) Као, напр., када је коментаришући грандиозну еколошку катастрофу у Галисији (*Galicia*), када се из грчког танкера *Престиж (Prestige)* излило око 25 хиљада тона нафте, упоредио нафтну мрљу која је захватила површину од 200 км² са „нитима пластелина“. Вид.: “La verdad sobre Mariano Rajoy”, доступно на: <http://www.youtube.com/watch?v=wfE1iu6LEug>

36) Игра речи у којој је од Рахој и Хајди (Хајди - лик који је створила швајцарска књижевница Јохана Шпир) настало Рахојди. Видео доступан на: <http://www.youtube.com/watch?v=VGiBf-f-1j0>

37) Детаљније о овоме видети: Marta Hoyas Urbina. “‘La niña de Rajoy’: Youtube como paraiso de la parodia política”, *Crítica 3: Revista de Cultura Popular*, Vol.1/2008.

38) Осим као Рахојди, „Рахојева девојчица“ се појавила и као Франкова ћерка Карменсита (Царменцита) или поседнута из Истеривача ђавола (The Exorcist) и сл. Видети: http://www.youtube.com/watch?v=xR81_yr3gTY и <http://www.youtube.com/watch?v=SapOWVgY6M8>

39) Вид.: laninaderajoy.wordpress.com

да су „крнули у потрагу” за њом и тврдили да имају и њене фотографије⁴⁰⁾, док су други организовали „такмичење” и тражили је чак и путем СМС поруке⁴¹⁾.

Хумор у доба кризе: кризно решење за кризна времена

Након избора 2008. године и поновне победе социјалистичке партије ПСОЕ, Сапатеро је био принуђен да се суочи са тешким и непријатним задатком признавања ескалације глобалне економске кризе⁴²⁾ и њених погубних ефеката на друштвено-економски систем Шпаније. Након примамљивих изборних обећања, оптимистичне визије будућности и лидерског почетног затварања очигледно пред евидентним проблемима, међу грађанима је почело да се шири незадовољство због пасивности и неспособности владе да се супротстави новонасталим проблемима растућег сиромаштва, незапослености, инфлације и сл.

Иако је, како би победила рецесиону кризу, у периоду од 2008 – 2011, Сапатерова влада изгласала пакет мера штедње и реформи, ефекти економске и финансијске кризе проузроковали су развој опште друштвене тензије, а очекивања у погледу будућег привредног раста једнако су се показала песимистичним. Због споре реакције и лоше имплементације антикризних мера, шпански премијер Саптеро постао је мета оштре критике грађана, што је пак резултирало расписивањем превремених избора и окретању гласача опозиционој конзервативној Народној партији која је, 21. новембра 2011. године, однела победу на парламентарним изборима.⁴³⁾

40) Дан након дебате, грађани су у својим телефонима могли прочитати следећу СМС поруку: „Тражи се девојчица, има карту за градски превоз (bonobus), одазива се на име Нада (Espiganza), у пратњи је деке, пензионера фирме Ендеса и обоје су нестали. У случају било какве информације, контактирати родитеље Маријана и Хосе Марију (José María). Ул. Епископска Конференција (Conferencia Episcopal)”, бр. 1. Вид.: Pablo Romero, “Las otras niñas de Rajoy”, доступно на: <http://www.elmundo.es/elmundo/2008/02/28/eleccionengenerales/1204197288.html>

41) У лето 2007. године, америчке хипотекарне банке захватила је криза која се већ у јесен 2008. године пренела на цео финансијски сектор, а током 2009. године одразила и на сферу реалне економије многих других земаља.

42) Иако је ППП победила на овим изборима, криза је продубила јаз између „обичног” грађанина и политичке елите, што потврђује чињеница да су чак 36% изборног резултата чинили управо гласови апстинената или бели гласачки листићи.

43) У истоименој књизи (*Liquid Fear*), Бауман (Zigmunt Bauman) дефинише савремено доба као доба „ликвидног страха”, а једна од паролa која илуструје осећај безнађа код човека XXI века свакако јесте божићни слоган са грчких плочника 2009. године.: *Merry Crisis and Happy New Fear* (*Срећна криза и срећан нови страх*), вид.: <http://blog.occupiedlondon.org/2008/12/25/merry-crisis-and-a-happy-new-fear/>

У вртлогу економске кризе и политичке нестабилности, у свакодневни живот „обичних” грађана угнездили су се неспокојство и „ликвидни страх”⁴⁴⁾, а феномен хумора, изражен кроз бројне сатирије, пародије и ироничне приказе суморне политичке слике, доbio је на посебном значају у процесу планирања и предвиђања политичке комуникације. Истовремено, активно укључивање друштвених медија у политичку комуникацију допринело је популистичком изразу медијског дискурса и све израженијем „антиполитичком” ставу „малог човека” уморног од лажних предизборних обећања заснованих на социјалној демагогији.⁴⁵⁾ Тако су, изиритирани нереалним оптимистичним порукама и са потребом да својим изневереним очекивањима дају одушка, за време председавања Шпаније Европском унијом, грађани лик насмејаног Сапатера поистоветили са Мистер Бином (Mr. Bean), тј. једним од најпознатијих комичних ликова на свету.⁴⁶⁾

Међутим, исто као што се неосновани оптимизам Сапатера претворио у предмет беспштедне критике и исмејавања, тако је и неефикасна, а строга политика Рахоја доживела бројне гротескно-сатиричне интерпретације. Тако се, као израз незадовољства пред „небулозним изјавама” овог лидера, чија је конфузна реторика окарактерисана као „бенсединска”, а он сам као нехаризматичан и слаб политичар⁴⁷⁾ који је у стању да говори сатима, а да не каже ништа паметно, на Интернету појавио „програм који симулира нејасноћу Рахојевог политичког дискурса”,⁴⁸⁾ док је сајт Фли-

44) Последњи резултати социолошких анкета забележили су рекордни негативни рејтинг шпанских политичара који су, како грађани сматрају, после незапослености и економске кризе, највећи кривци за лошу социјалну политику.

45) Од 1. јануара 2010. Шпанија је преузела мандат председавајућег Европске уније. Упадом хакера на шпански ЕУ сајт, слика премијера замењена је сликом комичне луде, тј. Мистер Бина. Вид.: Giles Tremlett, “Mr Bean ousts Zapatero from Spain’s EU website”, доступно на: <http://www.guardian.co.uk/technology/2010/jan/05/mr-bean-hacker-zapatero>

46) Вид.: Graciano Palomo, *El hombre impasible. Historia secreta del PP de Rajoy camino al poder*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2011, p. 99.

47) Програм користи аутентичне „бисере” Рахоја и спаја их са апсурдним фразама, а сама структура дискурса почива на следећој формули: поздрав + глупа фраза (смешна или апсурдна изјава) + глупа фраза + опроштај. Притиском на дугме нови дискурс (*nuevo discurso*) појављује се нови Рахојев говор. Вид.: Socrates, “Rajoy’s Simulator, el generador de discursos tontos de Rajoy”, доступно на: <http://www.solosequenosnada.com/2010/05/27/generador-de-discursos-tontos-de-rajoy-de-manera-automatica/>

48) Flickr је апликација за онлине управљање и дељење фотографија које се се шаљу као скуп, тј. колекција или „албум”, а појединачна слика је основна јединица за дељење тих фотографија. На основу слике Маријана Рахоја осмишљен је читав низ нових страначких слогана попут: *Близу је далеко. Са Рахојем, могуће је (Cerca es lejos. Con Rajoy es posible)* и сл. Детаљније о овоме вид.: <http://www.flickr.com/photos/marianorajoi/>

кр (Флицкр) понудио низ нових десничарских слогана сатиричног, иронијског и пародијског карактера.⁴⁹⁾

Како је током 2011. године скоро сваки пети радник у земљи био без посла, а јавни дефицит премашео 8% бруто друштвеног производа (БДП), овом предизборном кампањом доминирале су углавном економске теме и међусобна оптуживања и критике политичких противника на рачун неефикасне борбе против кризе. Истовремено, друштвене платформе попут Фејсбука, а нарочито Твитера, показале су свој еманципаторски потенцијал у преношењу политичких порука. Један од примера који ово можда најбоље илуструје јесте чињеница да је, због пошалица на рачун Рахоја, странка затражила од ове друштвене мреже да затвори налог пародијског карактера, назван @NanianoRajoy, што су „твитеровци” окарактерисали као цензуру и жестоко негодовали, инсистирајући на слободи изражавања. Како је следећег дана налог био избрисан, корисници су реаговали тако што су створили хаштаг (hashtag)⁵⁰⁾ и окупили своје коментаре око теме #freenaniano (#osloboditenaniana)⁵¹⁾, која је убрзо заузела место међу најпопуларнијим вестима Шпаније. Осим овог, као тзв. Стрејсенд ефекат (efecto Streisand)⁵²⁾, убрзо се појавио и други хаштаг под називом #prayfornaniano (#molitesezanaiana)⁵³⁾, као и армија клонова *Naniana* (@NanianoReturns, @MarainoRajoy, @Naniano2, @MairenaRajoy, @MarianoBajoy. itd.) који су никли у стилу повратка великог филмског јунака који ће „спасити Шпанију од кризе и ухапсити све имитаторе првог *Naniana*”.⁵⁴⁾

49) Hashtag се означава са # и у ствари представља кључну реч или фразу која се користи за праћење одређене теме на Твитеру.

50) Овај хаштаг окупио је на хиљаде комичних порука у којима се инсистирало на праву на пародију и збијање шале, али и указало на могућност да је цензура коју је ПП покушала да наметне само наговештај онога што би уследило ако би десница победила на изборима 20-N.

51) Однос се на контраефекат који се постиже када се на Интернету покрене акција против дистрибуције одређене информације и дође до њеног масовног умножавања.

52) Видети: Tomás Delclós, “Prohibido parodiar (en Twitter)”, доступно на: http://politica.elpais.com/politica/2011/11/10/actualidad/1320925510_044452.ht/

53) У року од само непуних недељу дана, следбеници *Nanijana* осмислили су његов читав „тајни политички програм” у коме он даје решења попут следећег: „Да би изашли из ове кризе, морамо да престанемо да будемо у њој” (*Para salir de esta crisis, hay que dejar de estar dentro de ella*), при чему се *sh* убацује као елемент пародије на рачун Рахојевог начина говора. Вид.: Ramón Muñoz, “El programa oculto de NanianoRajoy”, доступно на: http://politica.elpais.com/politica/2011/11/10/actualidad/1320953881_479956.html

54) Твитови су поруке дужине од највише 140 карактера.

Анализирајући токове савремене комуникационе политике у Шпанији, Гутјерес Руби налази да се целокупна изборна кампања 2011. године може заправо одредити као #20N, тј. Твитер кампања. По мишљењу овог аналитичара, Твитер је најутицајнији и најслободнији нови медиј који, упркос својој изузетној једноставности⁵⁵⁾, представља *сензор социјалног понашања и сеизмограф политичке и изборне активности*. Осим тога, Твитер је идеалан простор за ироничне одговоре, ругање или критику, а политички хаштагови пласирани уочи избора представљају праве примере „дигиталног бунта” јер су, у „кризним временима”, заједљиви хумор и оштра сатира за многе незадовољне и озлојеђене грађане једина и истовремено најздравија средства изражавања протеста и револуционарних порива⁵⁶⁾.

Упркос реформама и строгој фискалној политици, током 2012. године Шпанија је наставила да се бори са продубљивањем кризе, што је утицало на поштравање антиполитичког става грађана који сматрају да је неопходно продрмати успавану политичку елиту, отуђену од друштвене стварности. У својим припремама за предстојећу изборну трку, овакав став већ је искористила социјалистичка партија која је у марту лансирала сатиричан видео клип у коме алудира на бескомпромисно и неселективно пристајање на антикризне мере Рахојеве владе и, играјући на социјално незадовољство као главно изборно оружје, посеже за паролама попут: *Замрзавамо минималац (Congelamos el salario mínimo)*, *Много јефтинији откази (Despidos mucho más baratos)* и сл.⁵⁷⁾

Свесна презасићености народа обећањима о бољем животу и контраефекта који су, у својој немоћи да та обећања испуне, социјалисти изазвали, ПП је отишла у сасвим другу крајност и, бирајући да представи ствари баш онаквим какве јесу, усвојила је комуникациони стил заснован на апсолутној транспарентности. Ипак, овакав приступ такође је инспирисао бројне критике и пошалице на рачун антикризних мера владе, међу којима се

55) Antoni Gutiérrez Rubí, “La batalla de Twitter”, доступно на: <http://blogs.elpais.com/las-formas-son-fondo/2011/11/la-batalla-de-twitter.html>

56) Вид.: “El PSOE andaluz cuelga un vídeo en Youtube que parodia a Arenas ‘tragando con todo’ lo que propone Rajoy”, <http://www.elcorreoweb.es/andalucia/141321/psoe/andaluz/cuelga/video/youtube/parodia/arenas/tragando/propone/rajoy>

57) Четврта по јачини шпанска банка, за чије би спасавање требало издвојити око 24 милијарде евра.

посебно истиче сјајна пародија на рачун Рахојевог плана за спасавање банке Bankia⁵⁸), емитована недавно од стране шпанске телевизије (TV3)⁵⁹).

Конечно, иако је у оквиру позамашног корпуса најразличитијих актуелних хумористичко-политичких садржаја немогуће сваки понаособ поменути, као посебан бисер, желели бисмо још да поменемо и песму инспирисану псовком коју је приликом расправа о мерама штедње и будућности Шпаније недавно у парламенту изговорила посланица Андреа Фабра⁶⁰). Наиме, овај догађај не само што је дубоко потресао и шокирао јавност, већ је и јасно показао да је, у времену дубоке и дуготрајне кризе попут данашње, грађанима преко потребно да осете да су политичари способни да нађу решење проблема, а не да исте ублажавају, истичу или чак омаловажавају. У том смислу, оправдано је закључити да политичка комуникација XXI века изискује посебну стратегију за проналажење адекватне политичке поруке, која, да би била успешна, мора да изостави оптимистично зидање кула у ваздуху, али и песимистичне интерпретације негативних догађаја и, уместо тога, прихвати хумор као животну етику и етику друштвене заједнице у целини.

Sanja Stosic, Danijela Bjelja

HUMOUR AS AN ELEMENT OF MODERN POLITICAL COMMUNICATION: ELECTION CAMPAIGNS IN SERBIA AND SPAIN

Summary

Striving to "sell" to the general public certain political ideas and values, in today's digital media world, political parties have fully accepted the recommendations from advertising agencies and instead of former rigid norms and traditionally devoid of creative approaches in their campaigns have begun to resort to more daring and origi-

58) У овој пародији, председник Рахој, у стилу познатог америчког комичара Гроча Маркса (Groucho Marx), заједно са министром финансија Кристобалом Монтером (Cristóbal Montoro) очајнички покушава одржи у покрету локомотиву чији мотор покрећу новчанице. Вид.: "La TV española hizo una desopilante parodia del rescate de rajoy a Bankia", доступно на: <http://www.ambito.com/noticia.asp?id=641275>

59) Након што је премијер Рахој најавио мере штедње којима се укида добар део помоћи за незапослене, посланица владајуће странке Андреа Фабра узвикнула је „Je***e se сви!“. што је изазвало бурну реакцију јавности која је ово схватила управо као поруку незапосленима. Као један од најпосећенијих садржаја везаних за овај догађај, посебно се издваја "Videoclip - Qué se joda Andrea Fabra (Diego Escusol)", доступно на: <http://www.youtube.com/user/rixialmenar>

60) See Ivan Krastev, "The Balkans: Democracy Without Choices", Journal of Democracy, vol. 13, no. 3, July 2002, at: http://muse.jhu.edu/journal_of_democracy/v013/13.3krastev.html

nal expression based on the use of powerfull messages and often ambiguous and provocative images and slogans. On the other hand, as an indispensable element of today's political communication, in an environment of deep political, social and economic crisis which hit both Serbia and Spain, the use of social networks and new tehnologies has enabled the development of video activism which brought, as dominant form of political fight, the diffusion of various parody videos, funny improvisations and satirical messages published partly by the political parties and partly by ordinary citizens and new media. In order to point out the parallels_in contemporary political developments in Serbia and Spain, as well as the expediency of humoristic elements in the area of modern political communication, in this paper we will analyze some of the most popular humoristic contents created in the realms of pre-electoral campaigns of both countries. Approaching the issue of humour as a specific category conditioned by the principles of group dynamics and social interaction, special attention will be given to its evolutionary dimension embodied through the massive social media usage of Facebook, Twitter, YouTube, etc., and citizens' anti-democratic mood which is becoming more and more obvious.

Key words: political communication, humour, Serbia, Spain, political marketing, pre-electoral campaign

ЛИТЕРАТУРА

- ALACOP, *El arte de ganar elecciones: una guía práctica de comunicación política moderna*. ALACOP, 2000.
- Billig, Michael, *Laughter and Ridicule: Towards a Social Critique of Humour*, Sage, London, 2005.
- Berger, A. A. *An Anatomy of Humor*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1999.
- Bosco, A., and I. Sánchez-Cuenca, *La España de Zapatero. Años de Cambios 2004–2008.*, Editorial Pablo Iglesias, Madrid, 2009.
- Campmany, Juan, *El Efecto ZP: 1000 Días de Campaña para llegar a la Moncloa*, Planeta, Barcelona, 2005.
- “Carteles electorales 2008: PSOE”, *ForoCoches.com*. 06/02/2008, <http://www.forocoches.com/foro/showthread.php?t=838354>, 18.04. 2012.
- Crichtley, Simon, *O humoru*, Algoritam, Zagreb, 2007.
- Creative Commons, „Humor”, *Vikipedija Slobodna enciklopedija*, 16/05/2012, <http://sr.wikipedia.org/wiki/%D0%A5%D1%83%D0%BC%D0%BE%D1%80>, 19. 03. 2012.

- Dader, José Luis. Ciberpolítica en los websites de partidos políticos: la experiencia de las elecciones de 2008 en España ante las tendencias transnacionales. *Rev. Sociol. Polit.*, Curitiba, v. 17, n. 34, Oct. 2009. Available from http://www.scielo.br/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S010444782009000300005&lng=en&nrm=iso, access on 13 Mar. 2012. <http://dx.doi.org/10.1590/S0104-44782009000300005>.
- Delclós, Tomás, “Prohibido parodiar (en Twitter)”, *El País*, 10/11/2011, http://politica.elpais.com/politica/2011/11/10/actualidad/1320925510_044452.html, 09.04. 2012.
- “Encontramos a ‘La niña de Rajoy’”, *YouTube*, 26/02/2008, <http://www.youtube.com/watch?v=qdFb8FAGREc&feature=relmfu>, 13.04. 2012.
- Escusol, Diego, “¡Qué se joda Andrea Fabra!”, Vídeo de Rixi Almenar (@RixiAlmenar), *YouTube*, 16/06/2012, <http://www.youtube.com/user/rixialmenar>, 17.06.2012.
- “Estar Guars3 SuperZP”, *YouTube*, 02/05/2007, <http://www.youtube.com/watch?v=0uvzTqj544g&feature=relmfu>, 12.04. 2012.
- Europa Press, “El PSOE andaluz cuelga un vídeo en Youtube que parodia a Arenas ‘tragando con todo’ lo que propone Rajoy”, *ElCorreoweb.es Andalucía*, 23/02/2012, <http://www.elcorreoweb.es/andalucia/141321/psoe/andaluz/cuelga/video/youtube/parodia/arenas/tragando/propone/rajoy>, 19.04.2012
- Field, Bonnie N., *Spain’s ‘Second Transition’: The Socialist Government of Jose Luis Rodriguez Zapatero*, Routledge, New York, 2011.
- “From ther Greek Streets”, *Occupied London*, 25/12/2008, <http://blog.occupiedlondon.org/2008/12/25/merry-crisis-and-a-happy-new-fear/>, 16.04. 2012.
- Gil Calvo, Enrique: *La lucha política a la española. Tragicomedia de la crispación*, Taurus, Madrid, 2008.
- Гоати, Владимир, *Партијска сцена Србије после 5. октобра 2000.*, IDN, Friedrich Ebart Stiftung, Београд, 2002.
- Гоати, Владимир, *Партије и партијски систем у Србије*, Одбор за грађанску иницијативу и ОГИ центар, Ниш, 2004.
- Gutiérrez-Rubí, Antoni; Peytibi, Xavier; Rubio, Rafa, “La campaña electoral española en Internet, un año después y a un año vista”, marzo de 2009, <http://ebookbrowse.com/la-campana-electoral-espanola-un-ano-despues-gutierrez-peytibi-rubio-pdf-d40568462>, 19.03. 2012.
- Gutiérrez-Rubí, Antoni, “Lemas electorales: del corazón al voto”, Blogs *ELPAIS.com*. 4/11/2011. Dostupno na: <<http://blogs.elpais.com/las-formas-son-fondo/>>, pristupljeno 19.03. 2012.
- Gutiérrez-Rubí, Antoni, “La batalla de Twitter”, Blogs *ELPAIS.com*, 8/11/2011, <http://blogs.elpais.com/las-formas-son-fondo/2011/11/la-batalla-de-twitter.html>, 19.03. 2012.

- Gutiérrez-Rubí, Antoni. “Videos de respuesta rápida”, Blogs *ELPAIS.com*, 14/11/2011, <http://blogs.elpais.com/las-formas-son-fondo/>, 19.03. 2012.
- Hoyas Urbina, Marta, “‘La niña de Rajoy’: YouTube como paraíso de la parodia política”, *Crítica 3: Revista de Cultura Popular*, 1/2008, <http://kusan.uc3m.es/CIAN/index.php/CRITICA3/article/viewFile/134/49>, 12.04. 2012.
- Krastev, Ivan, “The Balkans: Democracy Without Choices.” *Journal of Democracy*, 3/2002, 13, 39-53, <http://muse.jhu.edu/>, August 12, 2012
- “La niña de Rajoy”, *YouTube*, 02/07/2008, <http://www.youtube.com/watch?v=SapOWVgY6M8>, 13.04. 2012
- “La niña de Rajoy y los niños de Carmencita Franco”, *YouTube*, 25/02/2008, http://www.youtube.com/watch?v=xR81_yr3gTY, 13.04. 2012
- “La TV española hizo una desopilante parodia del rescate de rajoy a Bankia”, *Ambito.com*, 14/06/2012, <http://www.ambito.com/NOTICIA.ASP?ID=641275>, 09.04.2012
- “La verdad sobre Mariyano Rajoy”, *YouTube*, 25/02/2008, <http://www.youtube.com/watch?v=wfE1iu6LEug>, 15.04. 2012.
- *Laugh and the World Laughs With You: A Global Perspective on Humor*, GMJ: Meditteranean Edition 1 (1), Spring, 2006.
- Љубоја, Гордана, *Етнички хумор XX века у хумористичкој штампи Србије*, Етнографски музеј, Београд, 2001.
- Maarek, Philippe J. *Marketing político y comunicación*, Paidós, Barcelona, 2008.
- Mármol, Iolanda: *Secretos de campaña. Cómo las emociones dan más votos que los argumentos*, Laertes, Barcelona, 2011.
- Martin, R. A, *The psychology of humor: An integrative approach*. Elsevier Academic Press, Burlington, MA, 2007.
- McGhee, Paul E., *Humor – Its Origin and Development*, W. H. Freeman and Company, San Francisco, 1979.
- Moreno del Río, Carmelo, “El ‘Zejas’ y la ‘niña de Rajoy’”, *Revista Española de Ciencia Política*, 22/2010, 69-93, <http://www.luisarroyo.com/wp-content/uploads/2010/05/El-cejas-y-la-ni%C3%B1a-de-rajoy.pdf>, 21.04. 2012.
- Muñoz, Ramón, “El programa oculto de NanianoRajoy”, *El País*. 10/11/2011, http://politica.elpais.com/politica/2011/11/10/actualidad/1320953881_479956.html, 14.04. 2012.
- Palomo, Graciano, *El hombre impasible. Historia secreta del PP de Rajoy camino al poder*, La Esfera de los Libros, Madrid, 2011.
- “Parodia en internet de uno de los videos electorales del PSOE”, *Libertad Digital*, 23/02/2008, <http://www.libertaddigital.com/nacional/parodia-en-internet-de-uno-de-los-videos-electorales-del-psoe-1276324332/>, 18.04. 2012.

- Postman, Neil, *Divertirse hasta morir. El discurso público en la era del 'show business'*, La Tempestad, Barcelona, 2001.
- Quílez, Raquel, “El PP responde con ‘parodia’ a la publicidad del PSOE”, *Elmundo.es*, 17/03/2008, <http://www.elmundo.es/elmundo/2008/02/19/eleccionengenerales/1203446229.html>, 20.04. 2012.
- “Rajoy hace el ridículo en Veo7”, *YouTube.*, 02/02/2011, <http://www.youtube.com/watch?v=4QyVT8-ZyEU>, 15.04. 2012.
- Rey Morató, Javier Del, *Comunicación Política, Internet y campañas electorales. De la tele-democracia a la ciberdemocracia*, Tecnos, Madrid, 2008.
- Rico, Guillem, *Líderes políticos, opinión pública y comportamiento electoral en España*, CIS, Madrid, 2009.
- Romero, Pablo, “Las otras niñas de Rajoy”, *Elmundo.es*, 17/03/2008, <http://www.elmundo.es/elmundo/2008/02/28/eleccionengenerales/1204197288.html>, 15.04. 2012.
- Screti Galatone, Francesco, “El ojo y la zeta: la propaganda electoral de José Luis Rodríguez Zapatero para las elecciones generales españolas de 2008”, *Cultura, lenguaje y representación*, 9/2011, 199-224., <http://www.e-revistas.uji.es/index.php/clr/article/view/92/86>, 23. 03. 2012.
- Славујевић, З. *Политички маркетинг*, Факултет политичких наука у Београду, Београд, 1999.
- Socrates, “Rajoy’s Simulator, el generador de discursos tontos de Rajoy”, *Solosequenosenada*, 27 de mayo de 2010, <http://www.solosequenosenada.com/2010/05/27/generador-de-discursos-tontos-de-rajoy-de-manera-automatica/>, 15.04. 2012.
- Стевановић, Бранислав, *Политичка култура и културни идентитет у Србији и на Балкану*, Филозофски факултет, Ниш, 2008.
- “Super ZP 007”, *YouTube*, 18/04/2007, <http://www.youtube.com/watch?v=qdFb8FAGREc&feature=relmfu>, 13.04. 2012.
- Thompson, John B., *El escándalo político. Poder y visibilidad en la era de los medios de comunicación*, Paidós, Barcelona, 2001.
- Tanjug, „Odiseja u Leskovcu 2012: Automobili lete, roboti čuvaju decu”, *Blic Online*, 2012., <http://www.blic.rs/Vesti/Politika/307439/Odiseja-u-Leskovcu-2012-Automobili-lete-roboti-cuvaju-decu>, 20.03. 2012.
- Tremlett, Giles, “Mr Bean ousts Zapatero from Spain’s EU website”, *The Guardian*, 05/01/2010, <http://www.guardian.co.uk/technology/2010/jan/05/mr-bean-hacker-zapatero>, 15.04. 2012.
- Трифуновић, Весна, “Базичне технике хумора по Артуру Аси Бергеру”, *Етноантрополошки проблеми* Филозофски факултет - Одељење за етнологију и антропологију, Београд, бр. 2/2007
- “Un nuevo vídeo del PSOE contrapone un ‘Cenizo’ a la ‘mirada positiva’ de Zapatero”, *Público.es*, 30 de enero de 2008, <http://www.publico.es/>

agencias/efe/42934/un-nuevo-video-del-psoe-contrapone-un-cenizo-a-la-mirada-positiva-de-zapatero, 20.04. 2012.

- “Video electoral PSOE 1996 (Doberman)”, *YouTube*, 31/10/2008, <http://www.youtube.com/watch?v=vFV0qDSPB4o>, 15.03. 2012.
- *WordPress.com*, “La niña de rajoy”, 2008, <http://laninaderajoy.wordpress.com/>, 14. 04. 2012.

Resume

While the Democratic Party (DS), which based its electoral policy on a pro-European orientation and democratic changes embodied in the charming personality of Boris Tadić, after the wars and the crisis of the nineties brought to Serbia the hope for a more optimistic future, having elected the leadership of the charismatic Zapatero, the Spanish Socialist Workers' Party (PSOE) accepted the neo-liberal principles of the European Union and, during the election campaign of 2004, promised to reduce taxes and provide a better life for the citizens. However, as after eight years the social democratic ideals have not become reality, in Serbia as well as in Spain the more conservative policies of progressive parties have won the last elections and the government has changed. Unfortunately, these last regime changes in both countries were rather expression of collective dissatisfaction of citizens than the result of their true faith for a better tomorrow.

Starting from the premise that humour is one kind of life philosophy that manifests itself in the area of political communication as an implicit criticism of social events and is stimulated by a man's need for constant change and desire to progress, in this paper we wanted to point out the deep transformation and changes which in XXI century has experienced the process of political advertising and promotion both in Serbia and in Spain.

*Namely, despite the utopistic rhetoric of rulling parties and their tendency to artificially beautify reality, the deep social, political and economic crisis that is battering Serbia as well as Spain, clearly shows to citizens that even though they can enable regim change, they can not change basic economic principles, so, actually, they can only choose between “the democracy without choice “ or “the possibility to occupy the streets”⁶¹). This kind of conclusion is an equivalent of the democracy crisis and a generator of the new wave of populist antipolitics which converts its criticism and distrust into a new political culture in which ideology is being **replaced by videology** (dominance the*

61) See Ivan Krastev, “The Balkans: Democracy Without Choices”, *Journal of Democracy*, vol. 13, no. 3, July 2002, at: http://muse.jhu.edu/journal_of_democracy/v013/13.3krastev.html

original, contraversial or just funny images), so the use of humour comes as an integral element of contemporary communication strategies and political campaigns.

Besides, the use of new tools (different blogs, Twitter and other social networks, etc.) has enabled the development of video activism (e.g. records of political rallies made by mobile phones in order to send political messages to sympathizers and adversaries) and caused the redefinition of the whole concept of modern political advertising deeply rooted in cultural peculiarities of today's network society. Thus, in order to properly understand the political communication in a New Era, it is indispensable to realize that social media in fact is the new political arena in which the citizens more and more turn to politics without politicians and humoristic, or satiric, contents appear as a means of resistance and natural results of a dramatic transformation in the very nature of world politics.

Овај рад је примљен 01. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

355

Момчило Диклић

КАКО ЈЕ МИРОСЛАВ КРЛЕЖА
ДОПРИНЕО РАСПАДУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

375

Наумова Анна

ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОРИЕНТИРЫ В
ТВОРЧЕСТВЕ ИВО АНДРИЧА

Момчило Диклић
Институт за европске студије, Београд

КАКО ЈЕ МИРОСЛАВ КРЛЕЖА ДОПРИНЕО РАСПАДУ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Сажетак

У раду се анализирају „аргументи“ на којима почива улога Мирослава Крлеже и његов допринос распаду Југославије као и његов однос према српском народу. Опширно су представљене карактеристике Крлежиног односа према стварању прве јужнословенске заједнице, имајући у виду да је посебно жалио за распадом Аустро-Угарске 1918. године. Својим неучествовањем на антифашистичкој страни током Другог светског рата, није веровао ни у другу социјалистичку Југославију, која је, упркос сложених околности, била створена. Међутим, врло брзо је почео прорицати и њену пропаст. Био је у праву, али је тој пропастима својим ангажманом на разне начине максимално допринио.

Кључне речи: Хрвати, Срби, хрватски језик, партизанитина, Тито, хрватска државност, култура, левица, комунисти, партијске чистке, Информбиро

Рођен је 1893. године, познат је као хрватски и „југословенски“ књижевник, који је у другој половини 20. века заузимао једно од најдоминантнијих места по питању културе па и политике јужнословенских народа. Важио је за свестраног књижевника, како су истицали, са енциклопедијском наобразбом. Међутим, о њему је на елитном месту наведено и следеће; «истакнути друштвени радник и смиони борац за реализацију својих идеала.»¹⁾ Неминовно се намеће питање, шта су његови идеали? Познато је, да није био за рушење Аустро-Угарске, да је био против стварања Југославије и

1) Miroslav Krleža, *Ciklus o Glembajevima*, 100 najvećih djela svjetske književnosti, Zagreb, 1970, 635.

да није ништа добро мислио о Србима. Сходно наведеном, намеће се питање како је могао објективно „одређивати и тумачити“ историјску и сваку другу улогу српског народа и да ли је о томе могао износити реалан суд? Оно што му се не може оспоравати јесте да је увек имао јасан политички циљ, па је претходно наведена констатација у потпуности тачна. Мирослав Крлежа је похађао војну школу. Пошао је 1908. године у кадетску школу у Печују. Изјавио је, да га није отац на то натерао, него је сам хтео ићи, што даље објашњава: «У Печују је било једно хрватско одјељење, за четири хрватске домобранске регименте. Наставни језик је био дјеломице хрватски.»²⁾

Познати и велики српски интелектуалац и професор Правног факултета из Београда Лазо М. Костић, који се после Другог светског рата није смео вратити у социјалистичку Југославију, остао је на Западу као политички емигрант. Кад је схватио, да је Мирослав Крлежа у новој социјалистичкој Југославији постао доминантна личност на пољу културе и не само то, није се могао начудити. Поводом тога је о Крлежи написао одређене наводе, који до данас нису довољно познати српској и осталој јавности. Он се чудило, да су таквој личности дали огроман новац за разне антисрпске публикације. Истакао је, да је у загребачком часопису „Република“ одштампао неке своје ставове („Сцене“) из 1919. године, када је био очајан што је Аустрија поражена од Срба, те је поводом тога навео: «Беч гладује, Аустрије нема, руља је завладала свијетом, рат су добили ови балкански цигани. Каква срамота.» Затим наставља: «Дер Шварце Георг игра данас на међународном рулету и добио главни згодитак. Београдској господи иде карта, тко би могао да повјерује? Греј, Лојд Џорџ, Поенкаре, Клемансо, Вилсон, све су то београдски асови. А тко нас је побједио? Ови ушљиви балкански цигани који читав дан жваћу лук и пљуцкају по апсанама, ова неписмена багра за вјешала, тој данас Европа вјерује и дала јој је у руке некакве барјаке...»³⁾ Шта су могли значити ови позиви или констатације да су Срби за вешала? Чињеница је, да је било више његових списа и дела у којима отворено жали аустријски пораз и где се изражава негативно о српском народу. Оваква нетрпељивост према српском народу је неописива. Треба истакнути, да „Дер шварце Георг“ значи Карађорђе. Као школовани војник, хрватске домобранске регименте, тешко је поднео пораз Аустро-Угарске. Из

2) Предраг Матвејевић, *Разговори с Крлежом*, шесто проширено издање, Београд, 1987.

3) Лазо М. Костић, *Сабрана дела, седми том: Хрватско варварство*, Београд, 2000, 300.

овога сегмента се да закључити, да му је свака идеја о стварању Југославије била страна. Невероватан је суд Мирослава Крлеже о српском народу, и то у периоду кад је Србија слављена од западног света, кад су јој и њени противници одавали признање, за што постоје бројни примери. Чињеница је, да је за то плаћена велика цена, од преко 1.200.000 српских жртава. Остаје упитно, како се Крлежа усудио, накнадно, у социјалистичкој Југославији, изнети такве негативне ставове о српском народу?

Био је веома значајна, утицајна али и контрадикторна личност на југословенској политичкој позорници, која је увелико утицала на сам ток развоја југословенског друштва, па тако и на судбину југословенских народа, а пре свега Срба и Хрвата. Овакво деловање је реакционарно, премда је Крлежа словио после Првог светског рата за утицајног левичара, али се са левицом и разилазио више пута. После Првог светског рата уређивао је часопис „Пламен“, где је политички изражавао велику нетрпељивост према новој држави, што је исказивао и кроз социјалну тенденцију. Кроз његове радове осећао се жал за Аустро-Угарском. Имао је критички приступ према хрватским интеграцијама или придруживањима кроз историју или признавањима одређених династија, да би се касније бунили против истих. Он је између осталог 1926. године навео и следеће: »Хрвати примају крст из Рима, а постају глагољаша. Признају круну мађарског краља за своју краљевску круну и онда се осам стотина боре против мађарске круне. И кад је послѣ Мохача питање нехрватске династије ликвидирано, Хрвати траже одмах другог господара („Алфрo Сињоре“) и присижу му у рекорду први, већ на сретно Ново Лјето 1527. Али, гле, одмах затим настаје нови период борбе против господина Хабсбурга и тај траје следећих четири стотине година. Деветстотинаосамнаесте, наравно опет све исто. Уговор, пакт, одушевљење, и одмах пошто је уговор био сретно потписан, а „Алфрo Сињоре“ сретно завладао, почела је против њега борба.

Ако је доиста истина да је повијест учитељица живота, онда је вјероватно да ће Хрватима поћи за руком да тек негдје око године 2318. свој такозвани Уговор од 1918, и да с неким новим, за сада још непознатим Сињором склопе један нови политички Уговор, против којег ће се борити до 3118.⁴⁾

4) Mirosław Krleža, *Nekoliko riječi o malogradanskom historicizmu uopće*, Zagreb, 1926; Boris Dežulović, „Šta bi Krleža rekao o hrvatskom DA? Pijana januarska noć 2012“, Globus, Zagreb, 2012.

Његова веза са Јосипом Брозом, од пре и током Првог светског рата није историјски расветљена. Она је несумњиво постојала. Мирослав Крлежа је 1920. године радио у Краљевици, како се наводи, јер је, „као активиста хтео упознати рад у бази.“ Хиљаду деветсто двадесет и пете направио је „Излет у Русију“, што је објављено у „Обзору.“ Вратио се с поражавајућим утисцима, што је довело до „хлађења“ па и удаљавања од радничког покрета. Тврдило се, да је он био један од предлагача за Коминтерну, о потреби разбијања прве јужнословенске заједнице, као „труле версајске творевине“. Додуше, за овакве тврдње код нас нисмо нашли уверљиву аргументацију. Намеће се питање, да ли су одређени хрватски политичари и интелектуалци као Стјепан Радић или Мирослав Крлежа, па и други, били у неком периоду левичари, или је њихов пут у СССР било само коришћење прилике да их придобију за разбијање Југославије. У то време хрватски предлози за разбијање Краљевине Југославије, нису пролазили на „Западу зато што је Београд био њихов ратни савезник из Првог светског рата а што се тада ценило. Комунистичке власти у СССР прихватале су предлог да треба разбити Краљевину Југославију као „трулу версајску творевину.“ То је било и због оптужбе хрватских комуниста и политичара, да је та држава примила Белогардејце и „постала“ опасни антисовјетски центар. Упркос наведеном, историјска је чињеница, да Краљевина Југославија никад није била антисовјетски центар из којег је претила опасност за СССР, како се истицало. Али тако се план Коминтерне за разбијањем Југославије поклапао са хрватским националним интересом, али и интересом Ватикана. Почетком тридесетих година Крлежа је планирао покренути један интернационални часопис, повезан с Коминтерном, који би наводно пред светском јавношћу проговорио о Југославији. Предлагао је да излази у Немачкој или у Паризу, што није успео реализовати. Сви његови књижевни радови, на пример, „Баладе Петрице Керемпуха“, које је написао у предратним годинама (1936), били су политички протест против тадашње државне политике, како се наводи „самовоље и угњетавања“. Овакви ставови о Краљевини Југославији историјски немају покриће, али су нам били наметнути. То је био хрватски став, који је био усклађен са њиховим политичким циљевима. Као што је истакнуто, ова објашњења била су наметнута свима у социјалистичкој Југославији, у суштини су имала антисрпске компоненте. Тезе о експлоатацији и диктатури режима Краљевине Југославије, неупоредиве су са Брозовим диктаторским режимом,

који је био хрватска варијанта, примењена превасходно над српским народом, уз помоћ српских комуниста. Пред Други светски рат Крлежа је био у групацији Брозових људи. Писао је у „Борби“ о повратку Јосипа Броза 1937. године.⁵⁾ Такође, у „Новом листу“, којег су издавали Божидар Ација и Младен Ивековић (Брозови људи М.Д.) 1937. године писао је о рату у Шпанији, где је Јосип Броз имао значајну улогу, која до данас није у потпуности историјски расветљена. Познато је, да је са Јосипом Брозом, након дужег времена, имао сусрет у Шестинама 1939. године, који је организован преко Ђуре Шпољарића, тада секретара загребачке партијске организације (Титова човека М.Д.), који је трајао од три сата поподне до пола десет навече.⁶⁾ Такође је знано, да је Крлежа изјавио, да су тада разговарали и о страдању комуниста у СССР, у познатим „чисткама“. О томе је изнео Матвејевићу, да је питао Тита, те је констатовао: „Кад се повела ријеч о ’сибирским гробовима’, имао сам дојам да га ухвати нека нелагода те прекида разговор.“⁷⁾ Крлежа је истакао да је Броз на то одговорио, да сада имамо важнијих питања.

Уочи Другог светског рата Крлежа се разишао са Партијом, како се то накнадно оправдавало „да није издржао терет догме и постао херетиком.“, те је као такав искључен. Познате су његове жучне полемике („Печат“) са својим присташама на једној страни, а на супротној је био Прица, Кершовани и други, за које се наводило да припадају Политбироу ЦК, где се истицао Милован Ђилас (часопис «Израз»). Иван Супек је ове накнадно називао црвеним радикалима, а Крлежу и круг око њега претечама Еврокомунизма. Крлежа је за њега био «кривовјерник на љевици». Крлежа, иначе, није бирао речи за своје противнике, снажно их је оцрњивао, говорио је да је у сукобу са три овна: Мил-ован (Ђилас), Рад-ован (Зоговић), Ј-ован (Поповић). Да ли је у овом сукобу било и других компоненти, тешко је одговорити јер се тим нико није озбиљније бавио. Један други Супек, Руди дао је, изгледа, прецизнију слику о Крлежиној политичкој оријентацији која нам је била мање позната, те истакао и следеће: „КПХ је подржавао као масовни социјално национални покрет. Крлежа је до 1935. године нападао ХСС, а затим у њему гледао национални покрет хрватских маса, које треба

5) Предраг Матвејевић, нав. дело, 177.

6) Предраг Матвејевић, исто, 193.

7) Исто

подучавати.⁸⁾Као што је истакнуто, пред Други светски рат разишао се са Партијом, што такође није у потпуности историјски расветљено. Као и код осталих структура и код хрватских комуниста, спорења углавном настају око националног питања, значи, око питања да ли Хрватска или Југославија. Говорено је и писано, да због разлаза са врхом КП није отишао у партизанае, па је остао у Загребу под режимом НДХ. Уверавани смо, да је под тим режимом пролазио тежак период, да је био „затваран“, те да се скривао и није смео кретати. Да је био у незавидном положају, о томе је написано више текстова, међутим, између осталог наведено је и ово: „Како било да било, усташе су га оставиле на животу! Веле, помагао му је Миле Будак, ваљда као књижевник књижевнику, вјероватно уз одобрење и благослов самог Павелића. Прави разлог не знам.“⁹⁾Током Другог светског рата одбија више пута позив да оде у партизанае. Чињеница је, да су га хтели више пута превести у партизанае, сходно томе слата му је веза, коју је одбио. Једном је „партизанској вези“ запретио, да је позивар једва успео побећи, јер је Крлежа позвао УНС (Усташку редарствену службу). Ово је касније образлагао, да је мислио да су провокатори. У Топуском, на Конгресу културних радника 1944. године, прозвао га је Жожа Хорват и критиковао, што није дошао у партизанае. То је касније образлагао, да је мислио да је то усташки агент али у каснијим исказима био је контрадикторан. После рата о томе је имао више различитих исказа. Познато је да га је Јосип Броз предвиђао за једну високу функцију у новој структури власти (АВНОЈ). Учени смо да „јадикujemo“ над његовим „патњама“ под режимом НДХ и да га сажаљавамо. Међутим, кад је Милован Ђилас први пут изнео да Крлежа „...партији није објаснио зашто се састајао са Павелићем и о чему су причали“, био је оптуживан са разних страна.¹⁰⁾По завршетку Другог светског рата, своје не одазивање у партизанае образлагао је, како је истакнуто, да је то било због сукоба са Партијом итд. У разговору са Савком Дабчевић, изнео је неке податке, који нас наводе на сасвим другачији закључак. Савка је навела како им је Крлежа причао, како га је Тито запрепастио: „обичан партијац боље је од мене предвиђао кретање II свјетског рата и пораз Њемачке и фаши-

8) Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza, Memoarski zapisi 1945-2005*, Zagreb, 2006, 186.

9) Ivan Šibl, *Sjećanja III, Poslijeratni dnevnik*, Zagreb, 1986, 143.

10) Борислав Лалић, *Милован Ђилас*, Београд, 2011, 131.

зма“.¹¹⁾Иван Шибл, Крлежин пријатељ, наводи и следеће: “Ја сам врло лош политички прогнозер. Био сам увјерен да је тај устанак и партизанија најобичнија сулуда авантура осуђена на пропаст, а ето видите како сам се преварио!“ Шибл иде даље и додаје: “Јели навео све разлоге? Не желим у то улазити.“¹²⁾ Право је питање да ли Крлежа није дошао у партизаније због сукоба с Партијом или није веровао у пораз Немачке? Према наведеним исказима, може бити и ово друго. Интересантно је и друго питање, да ли је Крлежа био за НДХ у кућном или неком другом притвору или изолацији? Ево детаља из једног разговора где не изгледа тако. На једно постављено питање Предрага Матвејевића у познатом разговору са Мирославом Крлежом, он је изнео следеће: “1942. концем децембра или 1943. године почетком јануара, зима, врло хладно, враћам се кући пред полицијски сат, идем Прерадовићевим тргом,....“¹³⁾ Из наведеног исказа видљиво је, да се Крлежа, у том периоду, слободно кретао по Загребу. Да је руководству НОП Хрватске било познато кретање и држање Мирослава Крлеже под режимом НДХ потврђује и Владимир Бакарић, који је у свом ратном дневнику 27. XII 1943. године записао и следећу реченицу: “Буковац-Крлежин и Вранешинићев пријатељ, био држ. секретар у министарству унутрашњих послова у првим данима НДХ.“¹⁴⁾ Крлежа је имао велике пријатеље у апарату режима НДХ.

Ништа му се после ослобођења није десило, о њему нису одлучивали људи које је нападао пред почетак рата, штавише, добро су га дочекали и примили, вероватно по наредби. О њему су одлучивали Јосип Броз и његови људи, који су били „држава у држави“. Посебно је интересантно на који је начин Јосип Броз поново привео и овластио свог тад већ полувековног познаника. Милован Ђилас наводи следеће: “Када је негдје крајем 1945. дошао у Београд да се сусретне са Титом-да се измири са Партијом, најпре је свратио у ЦК код мене да заједно идемо код Тита, јер Тито није хтео да на том првом сусрету буду насамо.“¹⁵⁾ Какав је то био спре-

11) Miroslav Krleža - proljećar, Savka Dabčević Kučar, 71: hrvatski snovi i stvarnost II, Zagreb, 1977, 821.

12) Ivan Šibl, нав. дело, 145.

13) Предраг Матвејевић, нав. дело, 195.

14) Dokumenti, Dnevnik Vladimira Bakarića, Vladimir Dedićer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, Rijeka, 1981, 1154.

15) Борислав Лалић, нав. дело, 131.

тан демагошки потез, који је служио за обману неупућених у везу Тита и Крлеже, што изгледа ни Милован Ђилас није тада схватао.

Неспоразуми који су избили у руководству Хрватске, са министрима српске националности, који се нису одушевили повратком Мирослава Крлеже у КП, познатог по негирању свега српског. Јосип Броз је наредио да се Мирослав Крлежа сместа врати у КП. Поводом тога било је одређеног незадовољства, више пригушеног него јавног. Бакарић је хтео да то обави комуниста српске националности, па је одредио Душана Бркића. Међу комунистима је било добро познато да је Јосип Краш плунуо на Мирослава Крлежу 1941. године, на улици, као на издајника. Знајући све то, Бркић је одбио, да он буде тај који ће вратити Крлежу у КП. То је био детаљ који је повећао јаз и неспоразуме у владајућој структури Хрватске. Српски министри су долазили у сукоб са хрватским руководством и због тога, да ли се треба судити неким Павелићевим министрима. Нарочите неугодности је имао Душан Бркић, министар правосуђа, јер је на њега вршен притисак да им се опрости. Тако је подигнута оптужница против др Вранешиа. Вранешиа је био члан краткотрајне Кватерникове владе, а и касније је присуствовао седницама Павелићевог кабинета, као немачки посматрач (што је признао шеф загребачке испоставе Гестапоа Везен Мајер).¹⁶⁾ Јавни тужилац је био Јаков Блажевић, а као сведоци одбране, који су бранили Вранешиа, појавили су се Мирослав Крлежа и Крсто Хегедушић. Они су га бранили, тврдећи да је родољуб и симпатизер НОР. То је разљутило Јакова Блажевића, те је тражио дозволу од Бакарића да подигне оптужницу против њих двојице, што му овај није дозволио. Међутим, Мирослав Крлежа је отишао самоиницијативно код Јосипа Броза, успео да га убеди да помилује доктора Вранешиа. Поводом тога је потпредседник Президијума, Моша Пијаде, обавестио министра правосуђа Хрватске и рекао, да доктор Вранешиа стреља, пре достављене одлуке, што је и учињено.¹⁷⁾ Мирослав Крлежа је од Брозове групације добио један велики задатак, који је био у функцији разбијања Југославије и стварања самосталне државе Хрватске а успутно и других. Тај задатак био је на пољу културе, то је припрема и издавање Енциклопедије Југославије у Загребу, у ЈАЗУ. Он је постављен за челног човека Лек-

16) Изјава Душана Бркића аутору дата у Београду 11. октобра 1997. године

17) Исто

сикографског завода, да одради овај посао. Неки хрватски аутори, касније су навели, да је Крлежа био не само директор него и покретач овог пројекта. Ово велико и гигантско дело, на пољу културе, било је претходница за реализацију, пре свега, хрватских политичких циљева. Ово је рађено под апсолутном доминацијом Мирослава Крлеже, који је у тај пројект укључио комплетну интелектуалну структуру која је опслуживала и режим НДХ. Ту су се окупљали бројни хрватски интелектуалци, пре свега, присталице разбијања Југославије или они који се никад нису за њу борили. Поред Крлеже, ту треба споменути Крсту Хегедушића, Аугустина Аугустинчића. Ту је увео и Мату Ујевића, који је имао значајну функцију у Лексикографском заводу, иначе интелектуалац из апарата Анте Павелића, и бројни други. Значајно је споменути и Крлежино вишегодишње дружење са Јулијем Бенешићем, књижевником и преводиоцем из Загреба. О свом дружењу са Крлежом је оставио занимљива сведочења у записима из Варшаве.¹⁸⁾ Међутим, посебно треба истакнути следеће: “Бенешић је био и горљиви сакупљач језичног блага за Ријечник хрватског књижевног језика.”¹⁹⁾ Но, упркос свему, многе је изненадио Крлежин успон, велика моћ и улога коју је добио у Титову режиму. Докле је то ишло, изгледа готово невероватно. Наш је амбасадор у Шведској приликом доделе Нобелове награде питао, зашто није добио награду Мирослав Крлежа уместо Иве Андрића. Кад је наш познати писац Иво Андрић 1961. године добио Нобелову награду у Шведској, Јово Капичић, наш амбасадор у Стокхолму је у нашој амбасади организовао пријем. На том пријему, поред амбасадора Капичића, седео је најстарији члан Нобеловог комитета. Капичић му је поставио питање које изгледа готово невероватно: “Зашто је Андрић а не Мирослав Крлежа добио Нобелову награду?”²⁰⁾ Поставља се питање, да ли је Јово Капичић поставио ово питање самоинцијативно или је то било по политичком задатку? Да ли је наш амбасадор могао поставити такво питање, у то време, без надређених? Друго, да ли је наш политички врх био за то, да награду уместо Андрића добије Крлежа? Познато је, да је Јосип Броз био неупоредиво више наклоњен Мирославу Крлежи него Иви Андрићу. Питање је било више него апсурдно. Да ли је наше политичко руководство било толико

18) То су дела: „Истргнути листови“, „Разговори“, „Критике и чланци“.

19) Miroslav Krleža, *Pisma*, Sarajevo, 1988, 371.

20) Тамара Никчевић, Голи отоци Јова Капичића, Београд, 2010, 193.

деформисано, да је мислило, да може утицати својим политичким одлукама на Нобелов комитет?

Иван Шибл наводи да се сећа повратка и рехабилитације Мирослава Крлеже, те да су постали добри знанци, налазили се често на пријемима, састанцима и разним пригодама. Он истиче, да су то до 1961. године били само повремени контакти, али додаје: “Интензивније дружење почиње доласком из Београда мога суборца из рата и пријатеља генерал-мајора Фрање Туђмана...не знам како су се зближили Туђман и Крлежа. Свакако су се познавали од прије. Тек знам да је од Туђмановог доласка у Загреб између те двојице и њихових обитељи настало присно и велико дружење и пријатељство. Крлежа је најмање једанпут у тједну, па и чешће, посјеђивао Туђмана у Институту, вечерао или ручао са њим у рестаурацијама, а врло често су имали и обитељске вечере у приватним становима.^{“21)} Поводом доласка на власт у Хрватској 1990. године, Фрањо Туђман је више пута пред медијима изјављивао, што је уосталом познато јавности, да га је Крлежа спасавао на првом суђењу, тако што је за њега ишао Титу. Фрањо Туђман је, такође, изјављивао више пута, да је и Јосип Броз био Хрват, што је јавности познато. Где су се могли упознати, могли су управо код Јосипа Броза, код којег је Крлежа често боравио. На питање Иве Етеровића (који је био Титов фотограф десет година), где је упознао Фрању Туђмана, он је одговорио да га је Јованка упознала у Ужичкој код Тита. Како је истакао: “са најмлађим генералом Фрањом Туђманом.^{“22)} Ово је одговор откуда сеже веза Крлеже и Туђмана. Шибл даље наводи: “Уз Туђманову и Крлежину обитељ нашли смо се и ми други: Руквина, Хољевац, Богданов и Шибл (с обитељима), затим академски кипар Вања Радауш и његова супруга а повремено и многи други. Морам се похвалити, био је то биран круг. Може му се још прибројити и академског сликара проф. Крсте Хегедушића, вицеадмирала Срећка Маноле и генерала Николу Кајића...^{“23)} Затим додаје а делом признаје: “Можда би нетко могао рећи да смо били нека тиха, каткад гласнија, конструктивна опозиција Партији и њеним структурама или пак чланови КП, па и ЦК, у многим питањима различита гледишта од оних службене линије.^{“ 24)} Неоспорна је чињеница,

21) Ivan Šibl, нав. дело, 148.

22) Емисија „Балканском улицом“, *In Memoriam Иви Етеровићу, Титовом фотографу*, Други програм РТВ Београд

23) Ivan Šibl, нав. дело, 148.

24) Ivan Šibl, isto

да су сви наведени били Брозови и Бакарићеви кадрови, партизани или не. Шта је њих заједнички спајало са Мирославом Крлежом? То је сепаратизам односно рушење Југославије и стварање самосталне државе Хрватске. Сви наведени су раније политички „потиснути“, као Фрањо Туђман, Иван Крајачић, Већеслав Хољевац после донете „Декларације“ или са смењеним руководством Маспока. Они су раније хтели своју политичку реализацију, што није било изводљиво па су морали бити политички „потиснути“. Ова групација, учинила је заједно са Мирославом Крлежом велике припреме у том смеру, што је касније у погоднијем историјском тренутку реализовано. Без обзира што се службено стајалиште Партије, о сукобу на левици, пред Други светски рат, није мењало, као што је видљиво, Крлежа је постао велико име социјалистичке Југославије: “Био је он уз академског кипара Аугуста Аугустинчића, од умјетника најдражи Титу...Говорило се да га је Тито спасио од посљедица свађе с Партијом пред рат.”²⁵⁾ О њиховој вези сведочи и познати Титов политичар и дипломата Лео Матес, који је био од 1958-1961. године и генерални секретар Председника Републике. На питање ко је имао право на везу са Титом, мимо Кабинета, поред наведених је истакао: “Такођер, и Крлежа. Он је изван сваког протокола, могао да се обрати Титу директно, кад год је сматрао за потребно.”²⁶⁾ Даље је видљиво, да је ова структура била толико моћна, да је знала, све што ће се дешавати у друштву. Тако је наведено, да су знали раније за смену Александра Ранковића; «Да ће се то десити наше је друштво дознало већ прије. Сјећам се обједи у Реставрацији Градског подрума. Били смо Крлежа, Рукавина, Хољевац, Туђман и ја. Пад Ранковића била је сензација првог реда.”²⁷⁾И из овог детаља је видљив однос према српском народу. Познато је, да је Мирослав Крлежа примио и Његошеву награду у Црној Гори. Ево шта је о томе навео председник Просветног културног већа Сабора Хрватске и Крлежин пријатељ Иван Шибл, који је ту био на лицу места. Давањем интервјуа поводом те награде, Мирослав Крлежа, није ни једном споменуо Његоша, премда је примио награду тог великог пјесника. Домаћинима се то није свиђало, па су позвали Шибла и замолили да шапне Крлежи да то учини. Шибл је то и урадио али

25) Исто, 149.

26) Боро Кривокапић, Бес/коначни Тито (и Крлежине „масне лажи“), Београд, 2006, 203.

27) Ivan Šibl, нав. дело, 148.

Крлежа је категорички одбио, па је навео: “Он Петра Петровића Његоша очито није сматрао особитим пјесником...”²⁸⁾

У марту 1967. године појавила се у јавности односно «Телеграму», недељнику Друштва књижевника Хрватске, „Декларација о хрватском књижевном језику“. Шибл наводи: “Тој лингвистичко-политичко (или обратно) изјави хрватских књижевника.”²⁹⁾ Као што је добро познато, уз ту Декларацију је био и Мирослав Крлежа. Интересантна је, поводом тога, Шиблова тврдња, који двадесет година касније истиче за Крлежу: “За хрватски и српски никад није сматрао да су два различита језика. Чак није прихватао ни да су, премда блиски, ипак различни. Па ипак потписао је тај документ, вјероватно мотивиран политички. Лингвистички, а ни књижевнички, јамчано није био.”³⁰⁾ Неоспорна је чињеница, да је то била политичка потреба. Намеће се питање зашто је то све толерисано? Зато што је то била стварно политичка потреба, која је координирана. Крлежина партијска казна је била договор да се задовоље сви они који су за јединствен језик, односно Југославију, ту пре свега мислим на Србе али и припаднике других нација. Сходно томе је и наведено: “По договору морао је дати оставку и захвалити се на чланству у ЦК.”³¹⁾ Крлежа је био позван код Јосипа Броза, да нађу решење, јер је био члан ЦК СК Хрватске. Није повлачио потпис подршке „Декларацији“. То „кажњавање“ је задовољило неупућене. Остао је академик и на функцији директора Лексикографског завода, где је довршавао посао. Веома су значајни записи Савке Дабчевић Кучар (својевремено једне од најзначајнијих личности социјалистичке Хрватске) о Мирославу Крлежи, са којим се дружила, политички комуницирала и како наводи да јој је био наклоњен. Она о њему наводи и следеће: “Био је силно ташт..Истодобно је био незадовољник, бунтовник, херетик и – мудри старац који се покорио....али није опраштао који се на његов рачун нашалио пред другима...Крлежа је био страховито подложен расположењима. Слушала сам га како о истој особи износи сасвим опречна мишљења.”³²⁾ Савка наводи, како је са њим и пре 1970. године а и за X седнице контактирала, док су за њу вршене припреме (смена

28) Исто

29) Исто, 149.

30) Боро Кривокапић, нав. дело, 203.

31) Ivan Šibl, нав. дело, 149.

32) Исто, 151.

Милоша Жанка М.Д.). Затим: “Врло је цјенио од политичара, и волио генерала Ивана Рукавину и Вецу Хољевца по ономе што ми је о њима причао.”³³⁾...“Наравно да сам са Крлежом разговарала након Еспланаде. Био је весео због Титовог говора, којим нам је дао све заправо.”³⁴⁾...“Желио нам је побједу, али тад више није у њу вјеровано.” Савка је даље навела: “Све оно што се односило на наша настојања да политички, господарски и културно афирмирамо Хрватску; на одљеппивању од балканског и великосрпског утицаја, на еуропеизацију, осјећао је као свој властити захтјев. Био је добар познавалац великосрпства, његов непријатељ...Највише нам је података давао управо о о српској мегаломанији, митоманству.”³⁵⁾ Додуше, Савка тврди, да није био србофоб, што пракса демантује. “Непрекидно нас је упозоравао да се они неће устручавати послужити различитим средствима да нас спријече у нашим намјерама”...“Видио је јасно да се Југославија не може одржати.”³⁶⁾ Изношена су мишљења да је подржавао Јосипа Броза и због његове реализације разбијања јединствене државе Југославије, тако је наведено и следеће: “Крлежа се сложио са Кардељем - истицао је да је Кардељева формулација добра - о неограниченом мандату за Тита. И да Тита треба даље користити - осамостаљивати више руководства и Титу помоћи око припреме ’Мемоара’»³⁷⁾ Посебно је интересантно Савкино сведочење о односу Тита и Крлеже као и Титов однос према Србима односно Југославији. Она наводи: “Никад нисам схватила Крлежин однос према Титу. Мени се чини да је био заробљеник Титове личности. Дивио му се.”³⁸⁾ Неоспорна је чињеница да га је Јосип Броз штитио, о томе истиче: “Није га само спасио,заштитио, него га је и партијски, политички погурао на разину на којој му више нису могли нарочито сметати прљаве и мале партијске свађе.”³⁹⁾ Крлежа је несумњиво био у пројекту Титове реализације, што потврђује и следећи текст, везан за његов и Титов однос око Декларације о хрватском књижевном језику, па се наводи: “Сјећам се да је Мика Трипало, вративши се из Београда (било је то у почетку травња 1967.) камо га је Тито био хитно

33) Исто, 153.

34) Исто, 154.

35) Savka Dabčević Kučar, '71: Hrvatski snovi i stvarnost II, Zagreb, 1997, 815.

36) Исто

37) Исто

38) Исто, 819.

39) Исто, 820.

позвао на разговор о „Декларацији“, приповједао како је, дошавши у Београд спреман на „прање главе“ у Ужичкој, у Титову дому, код Тита нашао Крлежу. Сједили су и угодно брбљали. Трипало ми је испричао да је био запрепаштен како пријатељски, у добром расположењу разговарају, а догле смо ми у Загребу свим најгорим пријекорима због те исте ’Декларације’⁴⁰⁾ Те је истакла: “На крају је Крлежа сам предложио да ће он дати оставку на чланство у ЦК Хрватске, а ако треба и на чланство у Партији...⁴¹⁾ Савка је даље објаснила: “И, кад је представа, које је инсценација (барем за Крлежу) била потпуно договорена, одиграла на ЦК Хрватске, па кад је Тито преко Трипала затражио или наредио Крлежино искључивање из ЦК док су у Хрватској југоунитаристи (попут Жанка) сматрали да је тиме отворен и лов на Крлежу и жестоко га почели нападати...“ Ово је била обмана пре свега за Србе: “Тито је (којег ли играча)-телефоном исту вечер позвао Мирослава Крлежу да буде његов гост на вечери на Бријунима. Крлежа се одазвао.⁴²⁾ Завршава констатацијом о Крлежи, између осталог истиче: “Дубоко је вјеровао да Хрвати имају право на своју државу, али је сматрао да ми то нећемо доживјети. Био је сасвим сигуран да Југославија не може преживјети.⁴³⁾ Крлежа је 1973. године писао за Јосипа Броза Тита предлог Нобелову комитету (Парламенту Норвешке у Ослу) да му се додјели награда за мир, што није прошло. За то време уобичајано, ту су били укључени многи српски појединци и институције. Познато је, да је нерадо причао о свом односу са Јосипом Брозом, особито о неким сусретима после Другог светског рата. Приликом најаве таквог фељтона у мају 1981. године, Крлежа је о томе истакао:“ Хтио би да кажем у вези с тим да никад, никоме, никаквом приликом ниједанпут нисам проговорио ни једне ријечи о свом односу с Титом и да све што што се о томе пише спада у обичну мистификацију.⁴⁴⁾ Шта је то, што се није смело знати о њиховим односима рекао бих, пре свега, српска популација.

Жена му је била позната јавна личност Кангрга Љепосава, Српкиња, пореклом из Подума од Оточца у Лици, (која је остварила успешну каријеру у Хрватском народном казалишту у Загребу).

40) Исто, 820.

41) Боро Кривокапић, нав. дело, 485.

42) Savka Dabčević Kušar, нав. дело, 821.

43) Исто, 822.

44) Исто

О томе није причао, али добри познаваоци кажу, да није дозвољавао да је зову правим именом, због њене етничке припадности, па је сви знамо превасходно као Белу. Неовисно о томе, што је био ожењен Српкињом, није написао ни једног реда о страдању невиног српског народа под режимом Независне Државе Хрватске. Накнадно је наведено, да је својевремено изјавио и следеће: “Усташки функционери су били патолошки типови.”⁴⁵⁾ Познати Титов ратни полицајац и политичар Јосип Ђерђа је изјавио: “Да је Кардељ пред њим једном приликом у очи рекао Крлежи да је хрватски националист.”⁴⁶⁾

Крлежа је био један од главних актера Декларације о хрватском књижевном језику, којим се разбио заједнички договор (Новосадски договор 1954) о употреби језика у четири републике. Неки аутори наводе да је проширио распон хрватске културе. Предраг Матвејевић је констатовао: “Сам је учинио више него ико други да се хрватски језик декларизира, не повињавајући се ограничењима или налозима традиционалних заточеника нашег заједничког језика, хрватских као и српских.”⁴⁷⁾

За сагледавање слике о Мирославу Крлежи вреди истакнути и мишљење још једног великог и познатог Хрвата и борца за самосталну државу Хрватску. Но и овде је текст настао накнадно, што увек треба имати на уму, али упркос те чињенице вреди га анализирати. После разговора са Крлежом 1969. године познати хрватски историчар др Душан Билацић наводи неке његове тезе о будућности Југославије:

- Титова повијесна улога је позитивна, први је ујединио све Хрвате у једну републику;
- Крањце (Словенце) је спасио од транзиционог удара Њемачке, Италије и Мађарске;
- Србима је осигурао просперитет, економски и технички;
- О заслуги за Македонце, Албанце и Муслимане да и не говоримо. Затим је констатовао: “Југославија није нужно морала бити створена ни 1918. као ни 1945. Међутим, очекујем пролом националних енергија и повијесних менталитета, тако да је национално питање детерминирајући фактор су-

45) Исто

46) Исто

47) Предраг Матвејевић, нав. дело, 189.

трашњице.“ Зато по Крлежином мишљењу, морају се проблеми хитно решавати на бази уважавања националног фактора...“Припрема и реформа федерације што отвара пут јачању републичких суверенитета и афирмације националног фактора...“⁴⁸⁾

Мирослав Крлежа је имао велику улогу у Брозову систему, много већу него што се на први поглед уочава, о тој улози би се пред историје требале озбиљније позабавити и друге научне дисциплине. Да је имао такву улогу, са данашњег аспекта изгледа готово невероватно (Енциклопедија Југославије писана и објављивана у Загребу), да буде челни човек, „арбитар о историји и култури“ југословенски народа. То је на пољу културе, вероватно био најскупљи издавачки подухват у СФРЈ. Био је пре свега и политички пројекат, са великом улогом за будуће планове сепаратиста, то јест оних који су били за разбијање Југославије. Како су Срби прошли у том пројекту (Енциклопедија Југославије), излишно је говорити. Добро је познато, да није волио политичаре па и научнике који су били југословенске орјентације, као например Словенца Јосипа Видмара или Хрвата Милоша Жанка и низ других. Они су вулгаризирано називани разним називима и етикетама, због којих су, и многи неупућени, тражили да буду политички елиминисани.

Добро је знано да је Јосип Броз био оснивач Глог отока и пројектант тортуре за оне који су се усудили супротставити њему и његовој политици. Ево шта је о оснивању Голог отока рекао Милован Ђилас: “Тито је ту одлуку донео без консултација са било ким из владе и партије. Тога није било на Политбироу. Тако је он поступио у случају хапшења Хебранга и Жујовића, а о њима је морало да се одлучује на Политбироу, јер су они били чланови тог тела.“⁴⁹⁾ Питање је да ли се Јосип Броз са неким консултовао о Голом отоку? Несумњиво их је било, изгледа да Ђилас није био у тој групацији. Ево неке од изјава једног од високих полицијских функционера СФРЈ, Јове Капичића, који је познат по оптужбама за Голи оток. Он је, између осталог изјавио и следеће: “Мирослав Крлежа је чуо од вајара Антуна Аугустинчића да у Кварнерском заливу постоји острво мермера на које би смо могли да смјестимо наше ИБ-овце.“⁵⁰⁾ Из наведеног је видљиво да је Мирослав Крлежа

48) Dušan Bilandžić, *Povijest izbliza. Memoarski zapisi 1945-2005*, Zagreb, 2006, 75.

49) Исто, 236.

50) Предраг Матвејевић, нав. дело, 233.

био обавештен и у току поводом оснивања Голог отока. Апсурд је, да су на судбину предратних комуниста, антифашиста, партизана, официра и политичара имали утицаја и људи попут Ивана Крајчића или што је још горе Антуна Аугустинчића (правио кипове Анти Павелићу) и Мирослава Крлеже. Јосип Броз је већ до тада, према својим политичким противницима, био немилосрдан. На Голоток је поставио свог човека Анту Раштегорца, Хрвата, који је први успоставио мученички режим о којем се причало, ретко виђен у историји. По том су истом обрасцу касније радили и други управници Голог отока српске или црногорске националности, не заостајућу у примени разних метода мучења логораша.

Да је Мирослав Крлежа био укључен и у кадровску политику органа СКЈ и државе Југославије видимо и из следећег писма. Постојао је захтев Предрага Матвејевића 1974. године, да се Броз повуче са функција и разреши питање његова наслеђа. Високи партијски функционер, посебно одан Јосипу Брозу, др Душан Драгосавац поводом тога се, августа 2001. године, обратио писмом Предрагу Матвејевићу, где је између осталог наведено: “Договорено је, да са писмом упознам Тита и Крлежу. Пошто је Тито најавио да ће на путу за Словенију са Кардељем навратити у Загреб, да би тада самном Бакарићем и Крлежом разговарали о неким кадровским питањима у припремама за XI конгрес СКЈ и републичких конгреса и покрајинских конференција, па у вези с тим о Председништву СФРЈ и СКЈ. Крлежа је био позван јер је код Тита интервенирао у вези кадровских комбинација. Тито и Кардељ су из Београда стигли око 11 сати у вилу Загорје. Дочекали су их Владимир Бакарић, Мирослав Крлежа и Душан Драгосавац.⁵¹⁾ Видљиво је, да је Крлежа имао утицај и на кадровска питања у СФРЈ. Крлежа се бавио и проблемом Косова, што је видљиво и из његове изјаве 1981. године: “У посљедњим мојим разговорима с Едвардом Кардељем гдје смо споменули албанско питање он ми није тачно знао одговорити како би ваљало те ствари ријешити. Постојала је албанска идеја ујединити ову Албанију са оном другом.⁵²⁾ Јасне су биле Крлежине намере, ако се има на уму да је он већ тада Косово и Метохију називао Албанијом.

51) Борислав Лалић, нав. дело, 107.

52) Тамара Никчевић, нав. дело, 137.

Momcilo Diklic

**CONTRIBUTION OF MIROSLAV KRLEZA TO
THE DISSOLUTION OF YUGOSLAVIA**

Summary

This paper analyzes the «arguments» about the role of Miroslav Krleža and its contribution to the disintegration of Yugoslavia as well as his relation to the Serbian people. This paper presents the Krleža's relation to the creation of the first South Slavic community, bearing in mind that he especially regrets because of the dissolution of Austria-Hungary in 1918 year. With his non-participation on the anti-fascist side during World War II, also he did not believe in second socialist Yugoslavia, which despite complicated circumstances was created. However, he has predicted its collapse too. He was right, but with his involvement in various ways he also contributed to its collapse.

Key words: Croats, Serbs, Croatian, Tito, Croatian statehood, culture, the left, the Communists, the party purges, Informbiro

ЛИТЕРАТУРА

- Bilandžić Dušan, *Povijest izbliza, Memoarski zapisi 1945-2005*, Zagreb, 2006.
- Dabčević Kučar Savka, *'71: hrvatski snovi i stvarnost II*, Zagreb, 1997.
- Dedijer Vladimir, *Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita 2*, Rijeka, 1981.
- Костић М. Лазо, *Сабрана дела*, Београд, 2000.
- Кривокапић Боро, *Бес/коначни Тито (Крлежине „масне лажи“)*, Београд, 2006.
- Krleža Miroslav, *Ciklus o Glembajevima, 100 najvećih djela svjetske književnosti*, Zagreb, 1970.
- Krleža Miroslav, *Pisma*, Sarajevo, 1988.
- Лалић Борислав, *Милован Ђилас*, Београд, 2011.
- Matvejević Predrag, *Razgovori s Krležom*, šesto prošireno izdanje, Beograd, 1987.
- Никчевић Тамара, *Голи отоци Јова Канућића*, Београд, 2010.
- Čengić Enes, *S Krležom iz dana u dan, Knjiga IV*, Zagreb, 1985.

Resume

During decades before the brakedown of Yugoslavia, Miroslav Krleža saw that Yugoslavia can not survive and he never wanted it, he worked everything, according to his own possibilities to topple this state. He was in progress

of all changes (where he had roles of author) of croatian demands for „democratization“ of yugoslavian society, what then was disingenuous name for separatist objectives. It were demands for breakdown of Yugoslavia, as single state entity. He is helped in this and taught Croatian communists led by Josip Broz. Fight for these goals are still set between the two world wars and that is not giving up. When Yugoslavia broke up not so many today do not realize that they were wrong, despite numerous measurable facts. Structure that did not want Yugoslavia came on her forehead, some say accidentally or incidentally but it made absolute dominance. Tito's Yugoslavia was set, no doubt, was the method by which they successfully completed their political goals, that is, the creation of internationally recognized independent countries, especially Croatia. That the map is not any closer to a thousand years. They set her boundaries and clear state of Serbs, Italians and other stronger national grupations.

As noted, due to public pressure and negotiated Tito and other deciesive people, for supporting the “Declaration” Krleža leaves CK SKH, which is “satisfied” Serbian political structure and some others who were in favor of a united Yugoslavia. His all the work was intended for political conceptions Croatian group that ruled Yugoslavia, and that all policies subordinated interest of creating an independent state of Croatia. Even his good friends and experts have admitted the following: “No Miroslav Krleža was written and in every public spoken word politically engaged, and passionate, temperamental and quarrelsome. Recognizing and next component: “Miroslav Krleža was never deprived of the Croatian national feelings nor denied that he was a Croat.” At first glance, there is nothing wrong, but this is offset by said he was a man whom croatinhood was priority, and as such he should not have to perform the functions assigned by Tito and Bakarić.

In order to realize their plans, it was necessary to achieve domination over mainly the most members of the Serbian nation. And to this interest implemented new nations were created by the Serbian nation, which they get their state. This kind of political realization has had a cultural vanguard, that preceded the work in the cultural field. Therefore, it is at the forefront of the Academy came Miroslav Krleža, so this house is in the field of history and culture got a key role in Yugoslavia. Consequently, the texts of Serbian history and culture, as noted by some authors, have undergone the “sieve” Krleže and his immediate associates. As already mentioned, it is the main activity was exhibi-

ted around the issue in eight volumes of Encyclopedia of Yugoslavia.

A famous Serbian intellectual and writer Dobrica Ćosić, has long been noted: "Ideologically konzistorijum of Serbian culture was not ideological commissions League of Communists in New Belgrade, but in the central newsroom Encyclopedia of Yugoslavia in Zagreb, which is sovereign, popal ruled Miroslav Krleža." In the newsroom worked numerous Croatian intellectuals who were in the Second World War embraced Pavelić Independent State of Croatia and its regime. Some are near the end of the war, or after its completion approached the new system and situated in JAZU. It is known as "Encyclopedia of Krleža" written on Ivo Pilar. Pilar was a politician, geopolitician, publicist and lawyer; he in 1917. year published a book on the Yugoslav issue in Vienna, which is fully translated 1943rd year in the Independent State of Croatia. The "Encyclopedia" was written extensively about Pilar and no critical attitude. Serbs had their representatives in the regime, they are ideologically valued history and culture of the nation, according to the regime's needs, determined what is a socialist, what is advanced and what the Yugoslav. There are Belgrade's associates, who wrote articles for the Encyclopedia of Yugoslavia. In such conditions, they came into conflict with the central office, so it is quite given up on further cooperation. The media are writing that appealed to Krleža "red pen." It was alleged that he had always objected to the Serbian lyrics and was unhappy. At the head of Serbian redaction was Marko Ristić, states that Krleža forced to resign in 1966. The first edition of the Encyclopedia were published since 1955. to 1971. year. Despite all transgression and deviation from the party line, so that was never held, was one of most favored and influential personalities in politics of Josip Broz.

УДК:
821.163.41.09 Andrić I.:323.1

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIV) XI, vol=33
Бр. 3 / 2012.
стр. 375-390.

*Анна Наумова**

ЭТНОКОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ОРИЕНТИРЫ В ТВОРЧЕСТВЕ ИВО АНДРИЧА

Резюме

Предпринята попытка осмыслить комплекс вопросов, касающихся национального и вероисповедного самоопределения Иво Андрича, а также системы его воззрений на этнические и конфессиональные коллизии, отразившиеся в его произведениях – прежде всего, в романе «Мост на Дрине». Предлагается своеобразный взгляд «со стороны», так как автор данной публикации – белоруска, причем представительница молодого поколения, которое сформировалось после развала и СФРЮ, и СССР.

Ключевые слова: Андрич, Босния, мусульмане, христиане, сербы, турки, хорваты, этноконфессиональные ориентиры, Югославия

Иво Андрич – писатель Югославии, распавшейся на «суверенные» республики, которые стремятся утвердить «особость» своей культуры и литературы. Поэтому на вопрос, литературе какого из народов бывшей СФРЮ принадлежит творчество Иво Андрича, даются различные ответы. Сербы, как правило, считают, что он сербский писатель, хорваты – что хорватский, а боснийцы, соответственно, что боснийский... Впрочем, последние даже, наоборот, отказываются от Андрича как представителя их национальной литературы. Так вот, чтобы уяснить, к достоянию какого народа более всего относится его творческое наследие, мы и попытаемся рассмотреть особо существенные, на наш взгляд, моменты.

* Автор – студентка сербистики Белорусского государственного университета. Работа выполнена под научным руководством иностранного члена САНУ доктора филологии профессора Ивана А. Чароты

1

Если брать творческое наследие Иво Андрича в совокупности, нельзя не заметить, что тематика его произведений преимущественно боснийская. Однако при этом современные боснийские критики находят много причин для того, чтобы его как боснийского писателя все-таки отвергать. Прежде всего придираются к «мифологичности» адричевских произведений, которая служит якобы идее «великосербскости». Действительно, творчество писателя – зеркало его воззрений. И на основании многих произведений Андрича можно говорить, что он мифологизировал сербскую духовную традицию, а также «демифологизировал» чисто боснийские народные образы [см.: 23, с. 230].

В первую очередь это касается Алии Джержелеза – боснийского героя, о котором издавна ходило много легенд, а есть данные о нем и как о реальной исторической личности – *Герз-Ельас* [см.: 18, с. 127-131]. Однако в рассказе Иво Андрича «Путь Алии Джержелеза» этот образ представляется иначе. Автор как бы нарочно принижает его: из всенародно почитаемого героя Алиа Джержелез превращается в предмет насмешек, носителя низменных страстей. Подобно Андрич обходится и с образами братьев Моричей, о которых также слагались предания и песни.

Под пером Андрича эти герои приобретают совсем иные характеристики. Осмелиться на такое, по мнению некоторых боснийцев, – значит пренебречь традициями народа.

Однако Миролоуб Евтич в своей работе «*Ислам у делу Иве Андрића*»/ «*Ислам в произведениях Иво Андрича*» убедительно доказывает, что расценивать демифологизацию таких персонажей как антимусульманскую тенденцию бессмысленно [см.: 15, с. 11-12]. Подобная трансформация образов характерна для художественной литературы изначально, и вовсе не может интерпретироваться как нечто негативное.

Так, в знаменитом романе Иво Андрича «Мост на Дрине» представители разных традиций по-разному относятся к тем или иным событиям, но они объединяются при общих бедствиях, пережить которые легче вместе.

Хотя действие романа происходит в Боснии, на территории, занятой турками, в центре внимания все равно остается сербское

население – писатель прослеживает трудности жизни христиан во времена турецкого (мусульманского) рабства. Чего стоит один образ попа Николы («Ни до и ни после него в разных сословиях и религиозных общинах не было человека, более уважаемого и авторитетного среди жителей города, независимо от вероисповедания, пола и возраста, чем этот поп, издавна прозванный «дедом». Для всего города и всей округи дед – живое олицетворение сербской Церкви и всего того, что народ считает христианством») [2, с. 487].

А свое отношение к национальному многообразию Балкан автор романа однозначно определяет местоимением *наше*: «Наши женщины верят, что раз в году ночью с неба падает на холм сноп яркого света...» [2, с. 388].

Существует мнение, что Андрич в своих романах и рассказах выступал как ненавистник всего турецкого, исламского, как противник славян-мусульман. Именно за это в Боснии сегодня ему выносят суровый приговор. Однако нельзя не согласиться с Д. Елчи-чем, указывающим на различие между тем, что Андрич говорит о турках, а что о славянах-мусульманах: у него турки – насильники и убийцы, а боснийские мусульмане – «крайя», вместе с христианами терпящая унижения со стороны турок.

Этнические и религиозные ориентиры Андрича отчетливо просматриваются в его тексте «Взгляд на Сараево» из сборника «Человеку и человечеству». И здесь мы снова обращаем внимание на притяжательное местоимение, которое свидетельствует об этническом самоопределении автора: «В возвышении города важную роль играли люди *нашей* крови и *нашего* языка, принявшие ислам и достигшие высоких военных и административных постов в империи османов...» [4, с. 159]

Андрич подчеркивает многоконфессиональность этого края, а в то же время его ориентальный характер. Европеизация, христианизация, связанные с включением этих территорий в состав Австро-Венгрии, – начало заката цветущего города Сараево. После этого жители *всех его вероисповеданий* разбегаются.

Когда Андрич описывает мусульманские кладбища Сараева, он говорит, что турки хоронят покойников красивее, чем *«мы»*. И здесь налицо явная симпатия Андрича к многоконфессиональному городу «со своими старыми и новыми церквями, синагогами и многочисленными мечетями», к его восточному колориту [4, с. 161].

Одно из объективных свидетельств – язык Андрича, использовавшего «экавский» вариант общего литературного языка, избегавшего хорватизмов и диалектной лексики. Обычно делается вывод, что это утверждает его как писателя сербского. Однако и на этот довод можно найти возражения. Почему же тогда не назвать сербским писателем А. Г. Матоша, который тоже употреблял исконно сербские слова, давно исключенные из хорватской литературной нормы? А разве и в произведениях М. Крлежи нет таких слов? Однако то, что Матош и Крлежа являются хорватскими писателями, ни у кого не вызывает вопросов.

Абстрагируясь от конкретных произведений, обратим внимание на стиль Андрича, корнями уходящий не только в сербскую традицию. По мнению Д. Елчича, реализм Иво Андрича ни в коем случае не сербский, хотя и не хорватский. В нем явны элементы итальянской и других западноевропейских литератур, для сербской литературы не свойственные. Его стиль ближе западноевропейскому и, соответственно, культуре хорватской [см.: 26, с. 290].

2

Кроме отмеченного, важно также учитывать влияние фольклорной и мифологической традиций. Анализируя первые десять глав романа «Мост на Дрине», постараемся выделить основные образы и мотивы, которые позволяют говорить о связи андричевской прозы с фольклором и мифологическими представлениями конкретного народа.

Остановим внимание на выделяющихся из сюжета романа легендах. Минувшие исторические события и участники их поэтизируются в сознании народа, превращаются в легенды. Более всего это проявляется у сербов – «*песничког народа*» – которые особо расположены к мифотворчеству и песнетворчеству. Это они сложили яркие предания о русалке, хозяйке реки, о замурованных в средние опоры моста младенцах Стое и Остое, о Черном Арапе.

Но неизбежным является противопоставление христианского и мусульманского народного мироотражения: отпечаток копыт гигантского коня – это, по мнению сербских детей, следы Шарца, волшебного коня Королевича Марко; турецкие же дети утверждают, что здесь «промчался на своей крылатой арабской кобыле сам Джержезелз Алия» [2, с. 387]. Нет единства между христианами и

турками также в том, что представляет собой земляной холм – своеобразный рубеж в играх ребят у моста.

Упомянутые легенды несут печать многовекового смешения традиций Запада и Востока.

Особое значение имеет образ моста, присутствующий даже в заглавии романа и раскрывающийся изначально через мифологию и фольклор. Его связывают с образами лестницы, башни, маяка и символически обозначают ту красоту, что «может преобразить и спасти мир». Некоторые исследователи полагают, что образ моста у Иво Андрича связан с притчей Корана о мосте [см.: 22, с. 32], который пытались разрушить неправедные люди, и с мусульманскими представлениями о переходе души в рай по мосту тоньше человеческого волоса и острия меча. Роль камня как материала в романе также связана с мифологическими представлениями. В каменных сооружениях воплощена мечта о вечности, которая недоступна человеку, но к которой он подсознательно стремится.

Отразились в романе и следы верований в силу слова. На «славах», рождественских праздниках или в рамазанские ночи вышеградские старики собирались вместе, чтобы вспомнить события минувших лет, особенно самые трудные из них: «...Они загораются от собственных слов, глушат нынешние мелкие заботы воспоминаниями о тех, гораздо более серьезных, давно и успешно ими изжитых» [2, с. 441]. Несчастья, перед лицом которых оказывались люди, в том числе и страшные паводки, проявления необузданной природной стихии, тем самым также превращаются в предание, в котором, как считает Петар Джаджич, и сама смерть, – лишь легенда [см.: 24, с. 26].

Строительная жертва – один из самых ярких элементов, свидетельствующих о мифологическом происхождении отдельных мотивов романа. У многих народов мира широко распространены предания о людях, которые были заживо замурованы в фундаментах или стенах разных построек. Этнографы объясняют этот обычай следующим образом: замурованный человек служит жертвой духам земли, «арендной платой» за взятую у этих духов территорию, а в то же время душа замурованного человека делается духом-охранителем данного здания. Первоначально это было связано с деревянными постройками. С деревьями же у людей тогда были особые отношения, ибо деревья считались тотемами. За нарушение строителями здания этой неприкосновенности деревья-тотемы

мстили людям, лишая жизни строителя или первого обитателя дома. Чтобы предупредить такую неприятную перспективу, строители заранее подставляли мстящим деревьям человеческую жертву, и этим «обманывали» тотема.

Строительной жертвой в различных странах света были дети. Интересен тот факт, что древнерусское и болгарское именование городского кремля, т. е. внутренней крепости, словом «детинец» связывают с обычаем замуровывать детей при основании крепостных стен. Но у нас нет достаточных данных для такого объяснения, тем более, что, по легендам славянских народов, замуровывали в новостройках не детей, а молодых женщин. Сербские представления о строительной жертве отражены в народной песне «Постройка Скадра» [см.: 11, с. 145-175].

В романе «Мост на Дрине» один из показательных примеров строительной жертвы – смерть чернокожего Арапа, которую автор называет «одним из тех несчастий, без которых редко обходятся большие строительства» [2, с. 429].

Принесенными в жертву оказываются также младенцы Стоя и Остоя. Как своего рода строительная жертва воспринимается и казнь Радисава. Таким образом осуществляется установление связи с «сакральным временем», сакральным пластом сознания. Дьявольскими кажутся подробности его казни, которой была открыта эпоха бесконечных смертей на мосту, а головы попа Михайлы, невинного Миле и старца Елисии, насаженные на колья, представляют символы кровавого века.

Как будто из античных мифов заимствована Андричем внешность паромщика Ямака, перевозившего мальчиков, забранных в войско янычар; мифологичен и пейзаж в романе: к примеру, «мутная Дрина, оглашаемая карканьем ворон», «пустынный берег», а также неотделимый от этой панорамы «громоздкий, источенный червями паром» напоминают эпизод из «Божественной комедии», когда Данте вступает на берег Чистилища.

А еще позволим себе сравнить мост на реке Дрине с мифологическим «Древом жизни», которое занимает особое место в модели мира у многих народов. С ним сочетаются образы орла (на верхушке) и змея (у корней). Так вот, обратим внимание, что в романе Андрича представлена караульная вышка на мосту, «дощатая нашлапка, напоминающая гигантскую безобразную птицу», которая «венчала» ворота на мосту. А функции змея здесь выполняет тот

самый Арапин, судьба которого была решена «слепым жребием», «павшим» на него каменной плитой. Но образ змея появляется также при описании моста: «Из ограды внизу под плитой бьет тонкая струя воды, испускаемая пастью каменного змея» [2, с. 385].

Определяя специфику хронотопа андричевской прозы, нельзя не заметить его фольклорно-мифологической природы [см.: 7, с. 15]. Время в романе Иво Андрича занимает особое место. Некоторые исследователи указывают, что оно выступает как отдельный герой в произведении [см.: 17, с. 84].

В целом можно считать, что «Мост на Дрине» содержит в себе мудрость народа, представленную в романе как на уровне предложений, так и посредством глобальных идей, пронизывающих содержание романа.

3

«Национальное» так или иначе связано с «религиозным». И мы, соответственно, попытаемся конкретизировать, насколько значима религиозная составляющая в творчестве Иво Андрича. Он, как известно, при рождении крещен в католичество. Тем не менее, исходя из творчества, мы обнаруживаем, что его сознание по преимуществу атеистическое. Андрич в равной степени толерантен по отношению к представителям всех конфессий, которые являются героями его произведений. Однако на некоторых этапах жизни и творчества писателя все же можно заметить элементы религиозности.

Художественной философией молодого Андрича считается трагический теизм, наиболее адекватно отвечающий исканиям лирического героя. Как обоснованно заметила О. Батаева, «в прозе проблема веры или вероисповедания сохраняется во многих произведениях, но имеет скорее социально-прагматический, нежели мировоззренческий характер. Иными словами, не религия является основой нравственных взглядов и эстетического отношения человека к действительности, не во взаимоотношениях человека и Бога необходимо искать решения человеческих проблем и трагедий. Художественную философию писателя теперь можно определить как мифологическую. Религия, по Андричу этого периода, не может ни обуздать человеческие страсти, ни облегчить страдания. Мифология также не может объяснить причин возникнове-

ния страстей и страданий, но она и не обязана этого делать, ибо ее главная задача – постулировать их изначальное существование» [8, с. 10]. Поэтому образы малой прозы Андрича проецируются на мифологическую (и частично библейскую) основу: Мустафа Мадьяр – Каин, Алия Джержелез – Одиссей, Михаило – Орест, Кристиница – Клеменестра, Аника – Елена, Лилит, Вавилонская блудница [см.: 8, с. 10].

В творчестве Андрича, пожалуй, всегда сочеталось несколько мировоззренческих позиций, систем ценностей, ярким примером чего может служить его рассказ «Путь Алии Джержелеза». В этом произведении совмещаются «ориентальный фатализм, христианское учение о первородном грехе, экзистенциальная философия одиночества и уязвимости человека, элементы психоанализа» [10, с. 1074] (Здесь и далее перевод наш – А.Н).

Кстати, в этом произведении некоторые боснийские исследователи видят четкую религиозную позицию писателя: Андрич якобы не просто враждебен по отношению к самому герою; он не принимает жизнь, дух, культуру Боснии и сам *ислам* (!) [см.: 23, с. 232-233].

Интересное признание самого автора мы находим в его «Лицах» (сборник «Человеку и человечеству»). Там герой, размышляя, неожиданно признается: «*Рожденный с душой иконоборца*, всегда воспринимая лики как нечто противное смыслу и духу нашей жизни, следовательно, грешное и непозволимое, я в то же время люблю их глубоко и неизлечимо. Эта любовь к изваянному или изображенному кистью лику живет во мне рядом с *врожденной страстью иконоборца*. <...> В этот момент и в этом месте во мне побеждает поклонник ликов, может быть именно потому, что я вижу взором и ощущаю пальцами их хрупкость и преходящность» [4, с. 257] И можно предположить, что всю жизнь в сердце писателя так же боролся иконоборец и поклонник ликов, хотя, возможно, и не в буквальном смысле. Что победило в его сердце, к каким выводам пришел он в конце жизни и что смог ответить перед Божественным престолом, мы можем только догадываться.

Интересно, что один текст Иво Андрича включен в «Антологию сербских молитв XIII – XX вв» Ёвана Пейчича [см.: 5]. Это выдержки из его «ЕхРонто», первой книги стихотворений в прозе. В приведенных строках лирический герой обращается к Богу – как Тому, Кто знает все об этом мире – интересуясь, почему Господь

наделил его сердцем, которое постоянно влекут дальние дороги, неизведанные красоты. Он мучится из-за своей тяги к роскоши, к наслаждению, вечным изменениям в жизни, и в отчаянии обращается к Богу, обнажая свою колеблющуюся душу. Может, это поможет герою справиться со всеми жизненными противоречиями, перипетиями?

Стремление к Богу для него – это стремление к устойчивому положению, к стабильности, которой, впрочем, и не существует, ибо, по Андричу, движение вечно, а поиск и колебания неизбежны. Человек в своей жизни постоянно ищет Бога, находит и одновременно теряет. Поэтому Бог занимает центральное место в андричевском «Ех Ронто», и это закономерно, т.к. эти стихотворения в прозе посвящены проблемам бытия, человека, его места в мире и во Вселенной.

На основании всего этого героя Андрича можно сравнить со святым Августином, который считал, что сомнения и внутренние противоречия, касающиеся веры в Бога, не просто не греховны, но и, более того, полезны в духовном совершенствовании, приближении к божественной Истине.

4

При всем указанном определяющее значение имеет то, как этноконфессиональные ориентиры воспринимаются «извне», с позиций разделившихся литератур СФРЮ.

В сербской литературной критике отношение к Андричу, как правило, положительное: его считают сербским писателем, гордостью нации. А вот со стороны хорватов и боснийцев это не так.

В целом, хорватские критики называть Иво Андрича «своим» не стремятся. Андрича сейчас не включают даже в самые крупные антологии хорватской поэзии, хотя известно, что его первые стихотворения увидели свет именно в Хорватии. Некоторые особенности восприятия этого писателя заданы и следующим: Иосиф Броз Тито, хорват по национальности, в свое время считал, что присуждение Нобелевской премии Андричу – несправедливость по отношению к *хорвату* Крлеже.

Иван Ловренович, боснийский журналист и писатель, рожденный в Хорватии, объясняет это спецификой хорватской литературы, а именно – трудностями с идентификацией собственных цен-

ностей, приводящими к тому, что возникают проблемы интеграции внутренней. Отрекаясь от части своего наследия, хорваты демонстрируют неуверенность относительно того, что им принадлежит, а что не принадлежит.

Собственно, творчество Иво Андрича было вычеркнуто из достояния хорватской литературы по причинам, не имеющим никакого отношения собственно к искусству. То, что он жил в Белграде, писал на «экавице», держался позиций югославянского единства, отказался от включения своих стихов в хорватскую антологию – все это обстоятельства исключительно исторического, политического, социального, гражданственно-морального характера. И они мало говорят о национальной природе его творчества, о духовных основах, на которых формировалось миропонимание [27, с. 207-208].

С другой стороны, можно наблюдать и то, как новый геополитический «порядок» в Европе, а также обусловленное им утверждение независимого Хорватского государства, собственной культуры приводят к тому, что Андрича опять начинают воспринимать как своего писателя.

Боснийские литературоведы писали и пишут об Андриче достаточно много – по преимуществу под тем углом зрения, что на мнения боснийцев о писателе якобы влияет его личная позиция по отношению к турецкому этапу боснийской истории, отчетливо выразившаяся в определениях типа «пятнадцатое «наводнение», «разделяющая стена», «груз, ощущающийся и в далеком будущем» и «приводящий к разрушению обычаев и деградации во всех отношениях»... Естественно, это вызывает недовольство нынешних боснийских идеологов [см.: 20, с. 178]. Критике подвергаются и определенные мотивы творчества Андрича – к примеру, детальное описание насилий турок над боснийскими сербами. Причем на основании этого делаются следующие выводы: коль Андрич критиковал последствия турецкой власти в Боснии, то значит, и исламскую культуру. Хотя логики здесь мало: критика власти Османской империи – это лишь критика тех последствий, которые имели место в Боснии в результате наложения исламской культуры на исконно христианское сознание боснийцев.

По мнению обличительно настроенных боснийцев, воплощение идей Андрича – в современной истории Боснии, в гражданской войне: «На Иво Андриче, именно из-за его произведений, лежит

большая ответственность, может, даже еще большая, чем на самих реализаторах проекта «Великая Сербия»... Был бы он жив, мы бы, вероятно, констатировали его ответственность за преступления в Боснии, за все ужасы которые выпали на долю боснийского народа...» [23, с. 223]. А в подобных объяснениях логичен и такой поворот: Нобелевской премией общественность «отметила» заслуги этого писателя в распространении и утверждении страшной идеологии. Печально, что неприятие Андрича доходило и до того, что на одном из съездов, посвященном его творчеству, поднимался вопрос переименования улицы, названной в его честь в городе Тузла [см.: 23, с. 222].

Почему же боснийцы, именно «*муслимани*», или славяне-мусульмане, так болезненно воспринимают Андрича и его идеи? Один из исследователей, Н. Ибрахимович, утверждает: так на некоторые уровни сознания жителей повлияли ужасы боснийской действительности – и «паническая, самоуничтожающая, безысходная активность этих уровней сознания» вызывает подобное по отношению к творчеству Андрича [см.: 23, с. 225].

Нельзя отрицать, что все эти литературные взгляды тесно связаны с идеологией, а значит, и с политикой. В последнее время произведения Андрича стали рассматривать как мощное оружие идеологии евроцентризма, провозглашающей превосходство европейских народов над другими. Соответственно, ориенталистика в её западной реализации представляет собой, по словам Э. Дураковича, мирную альтернативу крестовым походам [см.: 25, с. 245-248]. Идеология евроцентризма может влиять на сознание масс посредством искусства. Из-за этого негативно настроенные против Андрича боснийцы в его произведениях видят большую опасность.

Идут дискуссии о том, насколько хорошо Иво Андрич знал боснийскую историю, специфику духовной жизни этого региона. Писателя обвиняют в том, что он был недостаточно компетентен в вопросах ислама, и поэтому моделируемая им художественная реальность не совпадала с тем, что мусульмане ожидали увидеть. Тем не менее, это утверждение представляется нам ложным. Во всяком случае, Миролуб Евтич, убедительно доказывает, что Андрич в вопросах исламской культуры имел отличные познания [см.: 15].

Высокая оценка творчества того или иного писателя – залог изучения его произведений в школьной программе. У детей школьного возраста нет сложившегося подхода; следовательно, они впитывают все, что авторитетными людьми представляется ценным. Детям, да и большинству взрослых неподготовленных читателей, трудно найти границу между искусством и реальностью. Так что принудительная идеологизация оставляет неизгладимый след в сознании.

Хорошо изучив механизмы, присущие мусульманскому обществу, Иво Андрич смог по-своему предсказать те события, которые произошли уже после его смерти. Миролуб Евтич на основе догматики ислама доказывает, что эта религия буквально не может существовать вне мусульманского государства. Тесную связь жизни верующего с государством можно проследить на примере того, как Али-ходжа (герой романа «Мост на Дрине») реагировал на смену власти. А ведь это тесно соотносится с произошедшим в сознании боснийцев к концу XX века [см.: 15, с. 47]. Предчувствие грядущих событий прослеживается и в рассказе «Письмо 1920 года»...

Имеют ли право боснийцы обвинять писателя, посвятившего их родине значительную часть своего творчества, в том, что он спровоцировал все беды этой земли? Не лучше ли признать, что Иво Андрич просто оказался дальновиднее их и смог увидеть то ключевое, специфическое, что предопределило дальнейший ход развития событий? Скорее всего, проблема всего лишь в том, что писатель думал не так, как думают они, и это вызывает неодобрение.

Показательно, что отношение к этому писателю начинало меняться параллельно с развитием событий в стране. Иллюстрацией этого может служить симпозиум, посвященный его творчеству в 1992 году (Бамберг, Германия). На нем поднимались различные вопросы. В том числе и проблема сербского национализма в Косово – вернее, то, как Андрич в своей диссертации изложил основные положения этого национализма. И он в докладе Елизабет фон Эрдман-Панчич предстает одним из агрессивно настроенных сербов, движимых идеями ненависти к соседним народам [см.: 9, с. 213-214]. Впрочем, на симпозиуме звучали и доклады о том, что Андрич призывал к терпимости и толерантности, исследовал вопросы власти, которые так или иначе перекликаются с трагическими событиями того времени [см.: 9].

Проходят годы. Постепенно ситуация в стране «успокаивается». Но сглаживаются ли противоречия в восприятии Андрича славянами-мусульманами?

5

Иво Андрич, писатель, живший и творивший в эпоху государства Югославии, пожалуй, так навсегда и останется югославским писателем. Даже несмотря на то, что политическая карта мира давно обходится без этого названия. Ушел в историю и тот период, когда представители государств-наследниц Федеративной Республики Югославия пытались доказать, что именно их литературная традиция вскормила будущего гения. Но стоит ли «делить» Андрича, если он сам в свое время этого не сделал?

Для произведений Иво Андрича характерно стремление осмыслить современность в свете истории, судьбу человека в вечных категориях, опираясь на древние представления, мифы, притчи, легенды не на как вспомогательные средства, а как важнейшую основу художественной картины мира. Да, он художественно исследовал, как сочетаются мировоззрения двух цивилизаций – западной и восточной, причем восток тоже дифференцировал.

С национальным у него тесно связано религиозное. Сознание самого Андрича скорее атеистично, хотя на некоторых этапах у него появлялся и образ Бога, стихотворения в форме молитвы, аллюзии на христианское учение и др., что может характеризовать его как религиозного человека. Но это, на наш взгляд, всего лишь поиски. Отношение к религиям у Андрича, католика по крещению, довольно ровное, поскольку для него вера – один из этнических признаков.

Жизнь Иво Андрича была связана и с Боснией, и с Хорватией, и с Сербией.

Критики бывших республик СФРЮ в зависимости от главенствующей идеологии могут его или обвинять во всех смертных грехах, или наоборот, возносить в ранг героя. Но всё это свидетельствует лишь о колоссальной силе творчества, благодаря которой Андрич «продвигает» свою идеологию.

Как квинтэссенцию всех изученных нами мнений хотелось бы представить позицию Манфреда Енихена, немецкого исследователя, рассматривавшего Андрича как «хорвата из Боснии, который

стал сербским писателем» [9, с. 214]. Даже в результате самого тщательного анализа и долгих дискуссий трудно решить за писателя, кто он по национальности, в какого Бога верит. Пожалуй, стоит прислушаться к тому, что сказал сам Иво Андрич, когда его однажды спросили, серб он или хорват: «Называйте меня, как хотите, только не «делите» [26, с. 291].

Ana Naumova

THE ETHNICAL-RELIGIOUS LANDMARKS IN THE WORK OF IVO ANDRIC

Summary

This paper is an attempt to address the wide range of questions, concerning national and religious self-determination of Ivo Andric and his views regarding ethnical and religious conflicts, which have been reflected in his works, primarily in the novel "The bridge on the Drina". This undertaking represents comprehensive "side view", having in mind that the author is from Belarus and at the same time member of younger generation, formed after the collapse of the USSR and former Yugoslavia.

Keywords: *Andric, Bosnia, muslims, christians, Serbs, Turks, Croats, ethnical-religious landmarks, Yugoslavia*

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- 1. Андрич, И. *Собрание сочинений: в 3-х т.*, Художественная литература, Москва, 1984.
- 2. Андрич, И. *Травницкая хроника. Мост на Дрине. [Ист. романы]*, пер. с серб.-хорв., Художественная литература, Москва, 1974, 686 стр.
- 3. Андрич, И. *Проклятый двор: Повести и рассказы*, пер. с сербско-хорват., [предисл. Е. Книпович], Художественная литература, Москва, 1967, 547 стр.
- 4. Андрич, И. *Человеку и человечеству : [Ст., рецензии, эссе и очерки. Переводы]*, Радуга, Москва, 1983, 507 стр.
- 5. *Антологија српских молитава: (XIII – XX в.)*, приредио Јован Пејчић, Драслар партнер, Београд, 2005, 322 стр.
- 6. *Антологија српских похвала: (XIII – XX в.)*, приредио Јован Пејчић, Драслар партнер, Београд, 2006, 520 стр.
- 7. «Балкански Гамэр ХХ стагоддзя», *Славянскія літаратуры, Постаці (II)*, *Зборнік артыкулаў*, РІВШ БДУ, Мінск, 2003, стр. 3-23.
- 8. Батаева О.В. *Концепция человека в творчестве Иво Андрича*, СПбГУ, СПб., 1999.

- 9. Глишовић Д. «Симпозиум о Андрићу за време санкција 1992 године», *Свеске Задужбине Иве Андрића*, 13, Задужбина Иве Андрића, Београд, 1997, стр. 212-218.
- 10. Деретић Ј. *Историја српске књижевности*, 4. проширено изд., Просвета, Београд, 2004, 1247 стр.
- 11. Зеленин Д. К. *Избранные труды: статьи по духовной культуре, 1934-1954*, Индрик, Москва, 2004, 366 стр.
- 12. *Иво Андрич. Биобиблиографический указатель*, Книга, Москва, 1974, 125 стр.
- 13. *Историјски роман: зборник радова*, уредник Миодраг Матицки, Институт за књижевност и уметност, Београд, Институт за књижевност, Сарајево, 1992, 500 стр.
- 14. *История литератур западных и южных славян: В 3 т.*, ред. совет Л.Н. Будагова и др., редкол. Л.Н. Будагова (отв. ред.) и др., Индрик, Москва, 2001, 3 т., 992 стр.
- 15. Јевтић М. *Ислам у делу Иве Андрића*, Просвета Интернационал, Београд, 2000, 321 стр.
- 16. Карасева М. Л. *Малая проза Иво Андрича*, автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филолог. наук, Рос. АН, Ин-т мир. лит. им. А.М. Горького, Москва, 1994.
- 17. Кириллова О.Л. *Между мифом и игрой: О поэтике Андрича*, РАН, Ин-т славяноведения и балканистики, Москва, 1992, 122 стр.
- 18. «Легенде из старог Сарајева», приредио Влајко Палавестра, *Свеске Задужбине Иве Андрића*, 16, Задужбина Иве Андрића, Београд, 2002, стр. 99-158.
- 19. Поповић Г. *Иво Андрић. Библиографија дела, превода и литературе*, Научно дело, Београд, 1974.
- 20. Радић П. «Нобеловац Иво Андрић – књижевна поетика, нација, језик: Културолошки и социолингвистички аспект», *Свеске Задужбине Иве Андрића*, 24, Задужбина Иве Андрића, Београд, 2007, стр. 176-209.
- 21. Самуйлов С.М. *Межнациональные кризисы в Европе: роль Запада и политика России (цивилизационный подход)*, Российский научный фонд, Москва, 1994, стр. 42-78.
- 22. *Творчество Иво Андрича. Миф, фольклор, история, литература: Симпозиум к 100-летию со дня рождения писателя. Тезисы и материалы*, РАН, Ин-т славяноведения и балканистики, Научный центр общеславянских исследований, Москва, 1992, 112 стр.
- 23. Тутњевић С. «Андрић и муслимани (О једном виду рецепције дјела Иве Андрића)», *Свеске Задужбине Иве Андрића*, 19, Задужбина Иве Андрића, Београд, 2002, стр. 221-236.
- 24. Џацић П. *Иво Андрић – човек, дело*, Просвета, Ниш, 1993, 137 стр.

- 25. Duraković E. „Andrićevo djelo u tokovima ideologije evrocentrizma», *Sveske Zadužbine Ive Andrića*, 15, Zadužbina Ive Andrića, Beograd, 1999, стр. 245-257.
- 26. Jelčić D. „Andrićeve hrvatske teme i Andrić kao hrvatska tema“, *Sveske Zadužbine Ive Andrića*, 16, Zadužbina Ive Andrića, Beograd, 2002, стр. 227-292.
- 27. Lovrenović I., „Mjesto Ive Andrića u hrvatskoj književnosti“, *Sveske Zadužbine Ive Andrića*, 11, Zadužbina Ive Andrića, Beograd, 1995, стр. 205-215.

Овај рад је примљен 07. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

393

Душан Достанић

ЕВРОПА И ЕУ: ПОГЛЕД ПОЛИТИЧАРА И ПОГЛЕД
ЕКОНОМИСТЕ

399

Биљана Јаковљевић

СПОЉНА ПОЛИТИКА – ПРВЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
(1918-1941) И ДРУГЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (1945-1992)

Душан Достанић

ЕВРОПА И ЕУ: ПОГЛЕД ПОЛИТИЧАРА И ПОГЛЕД ЕКОНОМИСТЕ

*Вацлав Клаус, Европа и ЕУ:
Поглед политичара и поглед економисте, Службени гласник, Београд, 2010, 250. стр.*

Пред нама је још једно дело из пера Вацлава Клауса – професора, економисте, политичара и иностраног члана САНУ. За Клауса се може рећи да је један од ретких политичара са карактером и критички интелектуалац који се не плаши да у доба „демократске досаде“ заузме чврст став у вези са актуелним питањима, чак и онда када га то доводи у конфликт са хорским гласовима већине. Књига *Европа и ЕУ* представља избор Клаусових говора и чланка објављених од 1993. до 2009. године, изречених у разним приликама, у земљи и иностранству и објављених у чешким и страним часописима, у протеклих шеснаест година. Током тог периода Клаус је био председник Владе, председник Парламента и председник Републике, али и опозициони политичар на челу Грађанско-демократске партије (ODS). У овом периоду догодиле су се значајне промене у Чешкој, али ова књига такође показује да је могуће бити успешан политичар у бурним и нестабилним временима, а не мењати своје темељне ставове, не трговати националним интересима, нити се повијати пред страним условљавањима. Тако се кроз књигу може пратити Клаусова политика током протеклих шеснаест година.

Тежишна тачка Клаусове књиге је на првом месту његов еврореализам. Вацлав Клаус није евроскептик иако га многи тако називају. Он подржава европске интеграције и не сумња у европски пут

своје земље. „Делимо исте европске вредности као и наши западни суседи и заједно са њима верујемо у значење, значај и позитиван утицај процеса европске интеграције“ (стр. 35). Међутим, иако прихвата европску интеграцију Клаус то уједињење не посматра као техничко или разумско већ као политичко питање поводом кога могу постојати различите идеје, визије и предлози о којима треба дискутовати. Зато упозорава да настојање Чешке да постане чланица Европске уније не сме бити претворено у хистеричан политички циљ, коме се мора жртвовати све остало, без обзира на цену.

Клаус нема поверења према бриселској бирократији (еврократама како их назива) као ни према стварању европске федералистичке супердржаве. Такође упозорава на разлику између Европе и европских институција као и разлику између интеграције и унификације. Укидање препрека и баријера међу европским државама је једна ствар, а хомогенизација нешто сасма друго. Он инсистира на томе да Европска унија није једнако Европа, а критички приступ интеграцијама већим доказом европејства него сервилно клањање Бриселу. „Тврђава Европа“ која треба да буде снажнија, већа и интегрисанија само да би могла конкурисати Америци и Азији у борби за доминацију није Клаусов идеал. Сама европска интеграција не би требала да постане циљ по себи или замени друге циљеве. Зато аутор тврди да Чешка, ако треба да постане део Европе, она то мора да постане као самосвојна политичка целина. Као и за Томаша Масарика за Клауса је Европа јединство у разликама, и то јединство које не захтева унификацију. Европа тражи хармонију између аутономистичких и централистичких сила.

На тој линији Клас на више места поставља мање или више непријатна питања везана за институције Европске уније и њену политику. Он захтева институције које повећавају слободу људи који живе у Европи, а не које желе да руководе или контролишу и намећу своје визије и вредности односно намећу сопствене партикуларне интересе занемарујући опште.

Интересантно је да је Клаус још 1995. упозоравао да нису испуњени услови за стварање европске монетарне уније, да Европа није оптимална монетарна зона, те да негативне стране стварања монетарне уније увелико превазилазе оне позитивне. Пророчки звуче Клаусове речи „Будући да Унија неће бити спремна да дозволи било какве ванредне компликације (радије и не користим реч

банкрот) једног од својих чланова, доћи ће до даљег раста солидарног карактера Уније. Захваљујући томе, биће снижена аутономија националне фискалне политике, пуномоћ појединих земаља у одлучивању, а на крају крајева и националне политике уопште“ (стр. 85). Њему је јасно да успешне монетарне уније нема без фискалног федерализма, као и да фискална унија не може функционисати без политичке уније, али и да таква политика угрожава сувереност држава чланица ЕУ. Све то је сасма легитимно, али је потребно то отворено рећи.

Овакав Клаусов став везан за Европску унију произлази из његовог доследног залагања за класични либерализам. Он сам признаје свој дуг либералној теорији, блискост тачеризму и британском конзервативизму. У том смислу Клаус је противник сваког патернализма, централизма и бирократизације, без обзира да ли је реч о комунистичким директивама или о интервенционистичкој политици из Брисела. Он ставља нагласак на целовитост, отвореност и свесветски карактер економских процеса, веру у тржиште, а не у државу. Тако се на мети његове критике налазе бриселске бирократске манипулације, као и снажне лоби групе које наносе штету социјалном добру. По Клаусовом мишљењу успех европског пројекта зависи од степена у коме ће се држати класичних либералних начела. У исто време забринут је због дефицита демократије у Унији, евромисионарства и покушаја да се политички пројекти остваре изокола заобилажењем демократске дискусије и самих грађана. Више слободне интеграције, добровољне и спонтане активности, а мање бирократског инжењеринга, конструктивизма и стварања тешње уније „одозго“. У Клаусовој критици ништа боље нису прошле ни крхотине бретонвудског система, ММФ и Светска банка, које по његовом мишљењу треба укинути.

Такође, либерал Клаус не штеди ни левичарске интелектуалце у њиховој потрази за мешовитим системима, „трећим путевима“, новаторским идејама „неполитичке политике“ и тежњама ка превласти „просвећених“ интелектуалаца. Ови ударци често су били намењени његовом чешком конкуренту Вацлаву Хавелу, али и безидејним европским интелектуалцима и њиховим „сурогат програмима“. Комбиновање космополитског интелектуализма, површног антинационализма, лоше економије и рђавог читања историје уз амбициозни антиамериканизам, Клаус не сматра аутентичним и

вредним програмом. Идеологија „краја идеологија“ под маском „људских права“ која затамњују људске слободе доводи до превласти бирократа и политичара над грађанима. Клаус има довољно храбрости да примети да у данашњој Европи, они који се усуде да полемишу са доминантном идеологијом псевдоморалишуће политичке коректности бивају етикетирани као екстремисти и фундаменталисти.

Поред класичног либерализма Клаус настоји да афирмише вредности националног идентита и борбе за националне интересе. За њега је национални осећај још увек легитимно осећање, а борба за очување националних специфичности, свог сопственог „ја“, један од основних задатака политике. Европски осећај не треба да буде надређен националном осећају. Клауса плаши концепт мастрихтског „Eintopfa“ – тог европског лонца за топљење. Иза хистеријичне борбе против народног национализма Клаус учувава вештачки, бирократски супернационализам који се у Унији ствара одозго. За њега је као и за Тачерову природна јединица самоопредељења и самоодетерминације управо национална држава. Она је једини могући оквир за демократију, без кога расту могућности за недемократску и неодговорну политику квазикосмополитских, интелектуалних елита које се понашају као ексклузивни заступници разума и прогреса. Поврх тога нема ничег лошег у природној лојалности сопственом народу и осећању националног идентитета. Питање чешког положаја у Европи је питање њиховог државног и националног идентитета. У том смислу, задатак свих посткомунистичких држава је да поново пронађу свој идентитет, али и да га одмах не изгубе на путу у Европу.

Зато Клаус жели очување националне државе, а не њену дезинтеграцију кроз унутрашњу регионализацију и европску федерализацију. Он примећује да су они који на унутрашњем плану захтевају регионализацију исти они који се радују кантонизацији Европе. Тај процес оцењује као номиналну интеграцију и реалну дезинтеграцију, а дубоко га потреса пад ауторитета и одговорности нације односно државе. Због тога Клаус подржава идеју вишебрзинске Европе односно Европе концентричних кругова, јер се на тај начин легитимизују различита схватања Европе као и европских интеграција уместо насилног гурања у унификацију.

Како се штите национални интереси сам Клаус је показао на питању судетских Немаца и њихових захтева према Чешкој. Управо је он успео да издејствује одбацивање захтева баварске ЦСУ и њеног тадашњег вође Едмунда Штојбера за ревизијом одлука Посдамске конференције којима је немачка мањина исељена из Чехословачке након Другог светског рата и Бенешових декрета, на основу којих је тој мањини конфискована имовина.

Вацлав Клаус захтева очување националног интегритета и негдује због ароганције, турског и понижавајућег односа еврократа према његовој земљи, који сматра недопустивим.

Српском читаоцу ће свакако најинтересантнији део књиге бити онај који је односи на 1999. годину и НАТО агресију на СР Југославију. Клаус се по овом питању показао као одважан политичар и српски пријатељ иако је његова држава била у то време чланица НАТО пакта. Иако није имао симпатије према Милошевићу и његовој политици, Клаус је био противник бомбардовања. Он стаје на позицију да само упорни преговори могу довести до неког смисленог решења. Њему је такође јасно да бомбардовање не спречава хуманитарну катастрофу него је увећава. И овом приликом Клаус је подсетио на лицемерство заговорника „левичарског рата“ – како он назива НАТО бомбардовање. „Они који напад на Југославију без размишљања бране и који заступнике другачијег гледишта оптужују за нелојалност према НАТО-у нису само трагично неодговорни према интересима своје земље, него себи противрече и ‘идејно’”. То су, углавном, управо они који у другим приликама тако гласно заступају схватања ‘мањинских’ чланова својих заједница. Сада то заборављају“ (стр. 229). Притом, треба имати у виду да Клаус не доводи у питање постојање НАТО-а. Напротив он је заинтересован за његов постанак, али у бомбардовању види ризик за Алијансу и њен престиж.

Европа и ЕУ: Поглед политичара и поглед економисте дело је једног доследног политичара који неувијено износи своје ставове. Она је такође и доказ да државна политика не мора бити прагматична, еклектичка, сувопарна и препуна општих места – једном речју безидејна. Сасвим је могуће да успешан политичар буде човек од интегритета, изузетан интелектуалац у сивилу осредњих апаратчика, и опет довољно храбар да постави и најтежа питања чак и онда када већ и само постављање питања доводи до напада

и етикетања. У том смислу Клаус саветује аналитичност, опрезност, озбиљност, темељност и еволутивност у политици без помамног саможртвовања зарад неизвесних утопија. Овакви савети могу бити од користи како српској политичкој елити, тако и целокупној јавности.

Овај рад је примљен 26. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

Биљана Јаковљевић

**СПОЉНА ПОЛИТИКА – ПРВЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ (1918-1941) И ДРУГЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ (1945-1992)**

*Др Миодраг Д. Перић: Спољна политика – прве
Југославије (1918-1941) и друге Југославије (1945-
1992), Петровац на Млави 2012.*

Књига проф. др. Миодрага Перића о спољној политици две Југославије од 1918. до 1992. године представља важан допринос сагледавању, пре свега, немогућности опстанка оба „експеримента“, прве тзв. Версајске Југославије и тзв. друге комунистичке или Титове Југославије. Аутор је у наведеном делу споменуо све битне, све релевантне догађаје који су битни за спољну политику државе Југославије. Уочљиво је оно чиме аутор започиње и закључава свој рад, а то је, да је све оно што је рушило и прву и другу Југославију, јаче од онога што је градило и прву и другу Југославију. На почетку аутор пише: „Када је створена Југославија 1918. године нико од унутрашњих чинилаца који су створили ту државу, а које су изнедрили сами југословенски народи, није могао да предвиди судбину Југославије. Та држава није доживела да обележи 100 - годишњицу свога постојања. Главни међузависни узроци дезинтеграције и нестанка некадашње државе – Југославије са политичке карте држава били су: сукоби унутрашњих политичких чинилаца и међусобни ратови југословенских народа, као и тежња политичких елита и југословенских народа у некадашњим републикама југословенске државе да створе своје самосталне државе.“

Први део књиге који се односи на спољну политику Краљевине Југославије од 1918. до 1941. године аутор дели на два периода:

први од 1918. до Марсејског атентата и убиства краља Александра октобра 1934. и други период од Марсејског атентата па до априлског слома Југославије 1941. године. Други аутори су најчешће узимали период двадесетих и период тридесетих година у спољној политици прве Југославије.

У првом периоду Југославија се држала строго Версајских принципа и мировног уговора са пораженим државама. Аутор закључује да „Уопште оцењујући, спољна политика прве Југославије до Марсељског атентата била је успешна спољна политика“. Спољна политика се, пре свега ослањала, на традиционалне савезнике из Светског рата, Француску и Велику Британију. Непријатељска емиграција (ВМРО и други) били су слаби да сруше Југославију.

Мала Антанта била је једна од главних полуга спољне политике Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца; а државе чланице Мале Антанте „водиле су активну борбу против реваншистичких и ревизионистичких насртаја својих суседа“ - пише Перић. Аутор наводи читав низ догађаја битних за спољну политику до 1934. године. Версајски систем колективне безбедности се почео рушити пре 1934. године.

Спољна политика и њени версајски принципи се битно мењају доласком на власт Милана Стојадиновића, тада је започела прекретница у југословенској спољној политици. Стојадиновић је везао интересе спољне политике са интересима привреде. Аутор је назива „профашистичком“ са чиме се многи не би сложили. Мала Антанта и Балкански Пакт створен 1934. нису могли бити гарант безбедности Југославије.

Период од пада Милана Стојадиновића фебруара 1939. па до априла 1941., јесте период лутања у спољној политици. Тако аутор наводи: „Нова влада Краљевине Југославије на челу са генералом Душаном Симовићем није поништила протокол о приступању Југославије Тројном Пакту и водила је уздржану спољну политику према Немачкој и суседним државама да би избегла рат.“ Поставља се питање у чему је принцип спољне политике постављен војним ударом 27. марта 1941.

Други део књиге (1945-1992) пише о политици „комунистичке“, „социјалистичке“, „Титове“ Југославије, која је настала на основама Другог светског рата, одлукама АВНОЈ-а 1943. када је успостављен „без међународног признања“ нови субјекат спољне политике. Аутор истиче пет периода. Први је од 1945. до 1947, за-

тим од 1948-1956, затим од 1957-1967, па од 1968-1980, то јест до смрти Јосипа Броза Тита и период до распада СФРЈ 1992. године.

Могло би се узети да аутор разматра два периода: период када је спољна политика инструмент КПЈ (касније СКЈ) када се води као директива партије и период када се ослобађа директива партије и постаје професија, вештина.

После сукоба са Информбиром 1948. године, спољна политика Југославије тражи везе и са западом, оснива се тзв. Анкарски уговор са Грчком и Турском. Београдском и Московском декларацијом спољна политика добија нове односе са државама тзв. реал-социјализма, која се заснива на немешању у унутрашње ствари. Југославија је у тим периодима потписница читавог низа декларација и конвенција која се односе на поштовање суверенитета и независности држава. Са тим се често спорио принцип деколонизације који је Југославија подржавала.

Односи са земљама трећег света, то јест, политика несврставања од 1961. и затим односи са Уједињеним нацијама и брига за Европску безбедност и сарадњу јесу три основна стуба спољне политике друге Југославије. Доминантна и централна личност спољне политике „комунистичке“ Југославије јесте Јосип Броз Тито. Он је све мање утицао на унутрашњу ситуацију а задржао је одлучујућу улогу у спољној политици. У тој политици било је много дисконтинуитета - Југославија је имала добре односе са социјалистичким лагером, али је оштро осудила војну интервенцију у Чехословачкој 1968.

Аутор не пише о кадровској политици у спољној политици. Истиче: „Године 1989. створени су услови за распад (разбијање) СФРЈ“. Крај хладног рата значио је демократизацију и промену политичког система реал социјалистичких држава али за Југославију то је значило распад. „Реформа савезног премијера Анте Марковића је била реална шанса за успешан опстанак Југославије“. Али су Запад и САД хтеле да оборе комунизам и нису помогле опстанак Југославије. Од 1990. свака република води своју спољну политику. Сви напори да се очува Југославија су били неуспешни. Аутор наводи све битне догађаје у том периоду, од Брионске и Хашке конференције, до Лисабонског споразума и Кутиљеровог плана. Бадинтеровим споразумом и признањем независности Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине, 1992. престала је друга Југославија да постоји.

„Неуспешна спољна политика СФРЈ у посттитовском периоду, нарочито од 1990. до 1992. године, била је одраз међузависних узрока дезинтеграције друге Југославије“ исти фактори само свако у свом времену разорили су и прву и другу Југославију. „Неуспешна спољна политика друге Југославије у пост титовском периоду, углавном од увођења вишепартијског система у СФРЈ 1990. године, један је од фактора који је највише утицао на распад СФРЈ“ пише на самом крају аутор.

Наведено дело проф. др. Миодрага Перића препоручује се као литература на свим државним и приватним факултетима у Србији, где се спољна политика изучава као озбиљан научни фактор са историјским и савременим приказом.

Овај рад је примљен 23. јула 2012. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 28. септембра 2012. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 до 1,5 ауторског табака, (односно 16 до 25 страна, 36300 до 56725 карактера са размаком).

После ових података следи **сажетак** који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** чија дужина може бити до 1/10 дужине чланка. Аутор би у резимеу у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. *Сажетак, кључне речи и резиме* треба превести и на енглески језик, ако је рад на енглеском, сажетак и кључне речи треба превести на српски језик. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак.

Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5 – ћирилично писмо.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);

- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);
- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К-Т, ф 2, р93/1894).

Текстове слати у штампаном и електронском облику:

Институт за политичке студије, Светозара Марковића 36, е-mail адреса – smiljana.paunovic@ipsbgd.edu.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа рецензент треба да одговори на следећа питања: Да ли је аутор показао у чему је оригиналност чланка? Да ли је аутор довољно оправдао своје тврдње? Да ли је аутор стручно/научно утемељио своје тезе? Да ли је рад комплетан према Упутству за ауторе? Којој научној области рад припада? Затим, рецензија треба да садржи примедбе о стручном/научном квалитету рукописа, али и сугестије за побољшање рукописа, уколико за то постоји потреба.

На самом крају рецензент треба да оцени којој категорији рад припада (**оригиналан научни рад, прегледни рад, кратко или претходно саопштење, научна критика, односно полемика, осврти и прикази**) и да изнесе своје мишљење о томе да ли рукопис треба да се прихвати у садашњем облику, да се прихвати уз сугерисане измене или да се не прихвати због наведених разлога у рецензији.

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију,
политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд
(Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Еселог
д.о.о.). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија

COBSIS.SR-ID 105060364

03
2012

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ПОЛИТИЧКЕ ПАРТИЈЕ И ИЗБОРИ У СРБИЈИ
2012. ГОДИНЕ

Урош В. Шуваковић, Душан Вучићевић,
Миша Стојадиновић, Дејан Д. Бурсаћ,
Драган Траиловић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ
У САВРЕМЕНОМ ПЕРИОДУ

Зоран Милошевић, Јелена Миљковић-Матић,
Милован Радаковић, Нада Радушки

СРБИЈА: ИСКУШЕЊА ТРАНЗИЦИЈЕ И
ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

Јелена Тодоровић, Дубравка Стајић,
Николина Матијевић, Слађана Младеновић

БЕЗБЕДНОСТ, ОБАВЕШТАЈНА АКТИВНОСТ И
ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА

Катарина Штрбац, Мирослав Митровић, Младен
Бајагић, Сања З. Стошић, Данијела М. Бјеља

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Момчило Диклић, Анна Наумова

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Душан Достанић, Биљана Јаковљевић

ISSN 1451-4281 UDK 1+2+3+32+9 година (XXIV) XI vol. 33. № 3/2012.

ISSN 1451-4281

9 771451 428002 >